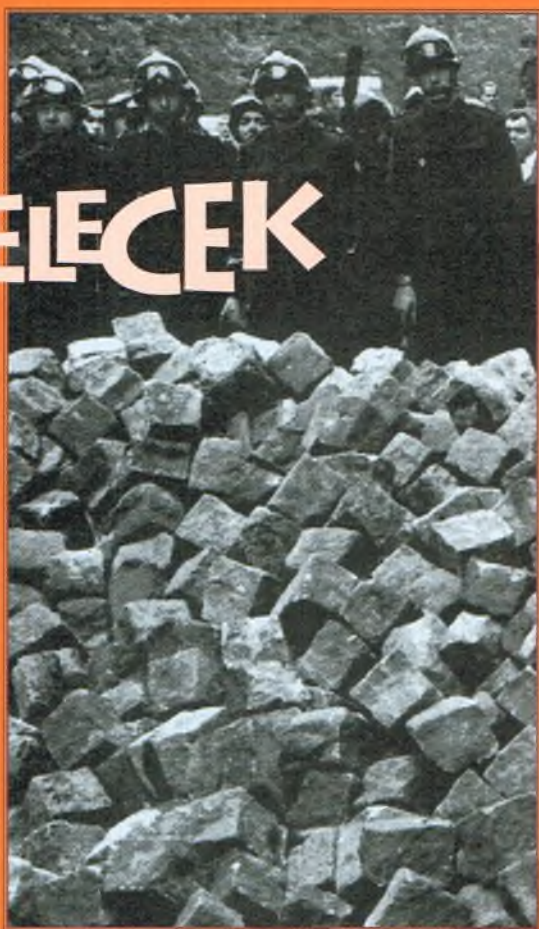

İLETİŞİM

GEÇMİŞ

GELECEK

Tarık Ali

sokak savaşı yılları

iletişim

Tarik Ali sohak savaşçı yazar

TARIK ALI • Sokak Savaşı Yılları

TARIK ALİ Pakistan'da doğan ve ilk ve orta öğrenimini orada tamamlayan Tarık Ali, yüksek öğrenimini Oxford'da gördü. Tarık Ali dört yıl boyunca İngiliz televizyonu Channel 4'te yapımcı olarak çalıştı ve "Bandung File" (Bandung Dosyası) programının yapımcılığını üstlendi. 1960'lar ve '70'lerde uluslararası politik eylemci kimliğiyle öne çıkan Tarık Ali aynı zamanda tarih, dünya politikası ve yaşamöyküsü alanlarında ürünleri olan bir yazardır. *The Nehrus and Gandhis* (Nehrular ve Gandiler), *Can Pakistan Survive?* (Pakistan Ayakta Kalabilecek mi?) ve *Streetsfighting Years: An Autobiography of the 60s* (Sokak Savaşı Yılları: 60'lı Yılların Bir Özyaşamöyküsü) eserleri arasındadır. "Iranian Nights" (Iran Geceleri - Howard Brenton'la birlikte) ve "Moscow Gold" (Moskova Altın) adlı iki oyunun da yazarı olan Tarık Ali Londra'da yaşamaktadır.

İletişim Yayınları 281 • Geçmiş Gelecek Dizisi 2
ISBN 975-470-466-X

1. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş. Mart 1995

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Kadir Abbas
DÜZELTİ Haydar Sayılı
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

TARIK ALİ
**Sokak Savaşı
Yılları**

Street Fighting Years

ÇEVİREN *Osman Yener*

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

<i>Giriş</i>	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
<i>İlk Yıllar</i>	11
İKİNCİ BÖLÜM	
<i>İngiltere’de İlk İzlenimler</i>	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
<i>Devrim ve Karşı-Devrim</i>	87
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
<i>Prag’dan Hanoi’ye</i>	113
BEŞİNCİ BÖLÜM	
<i>Değişen Zamanlar: 1967</i>	155
ALTINCI BÖLÜM	
<i>Ernesto Che Guevara’nın Yaşamının Son Yılı: 1967</i>	179
YEDİNCİ BÖLÜM	
<i>Yıl 1968</i>	217
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
<i>Yıl 1968: Fransız Devrimi</i>	255
DOKUZUNCU BÖLÜM	
<i>1968 Yılı: Yeni Devrimler</i>	283
ONUNCU BÖLÜM	
<i>Fazlasıyla Kötücül Hareketler: 1969-75</i>	307
ONBİRİNCİ BÖLÜM	
<i>Sapkınlar ve Dönekler</i>	341

Angels Novus adını taşıyan bir Klee resmi, sabit bakışlarla incelediği bir şeyden uzaklaşmak istermiş gibi duran bir meleği betimler. Meleğin gözleri, ağzı ve kanatları açık vaziyettedir. Tarih meleği böyle resmedilir. Başı geçmişe dönüktür. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz yerde, ayaklarının dibine katmanlar halinde yığılan tek bir felaket görür. Bu melek orada kalmak, ölüleri uyan-dırmak ve parçalanan şeyi yeniden bütün yapmak ister. Ama cennette bir fırtına kopmuştur. Fırtınanın rüzgârı kanatlarını öyle güçlü sarmıştır ki melek onları kapayacak gücü kendinde bulamaz. Fırtına, karşı konulmaz biçimde onu, sırtını döndüğü geleceğe doğru fırlatır; bu arada önündeki yığın da göğe doğru yükselmektedir. Bu fırtınaya 'ilerleme' diyoruz.

Walter Benjamin, *Aydınlanmalar*

Giriş

Bu, bir siyasi anılar kitabı. Okuyucuyu uyarmak isterim; Sorbonne'un merdivenlerindeki mini eteklilerin öyküsünü değil, 1967'de başlayan ve 1975'te sona eren dönem hakkındaki görüşlerimi anlatacağım. Bundan on yıl önce, 1968 ve Sonrası; Devrimin İçinden başlıklı çalışmamda ele aldığım konulara tekrar dönmeye gerek duymadım. O çalışmada devrimci hareketin yükselişini ve düşüşünü belirli ölçülerde çözümlemeye çalıştım. Bu konuda eklemek ya da değiştirmek istediğim pek bir şey yok.

'60'lı yıllar, o dönemi yaşamamış olanların ilgisini çekmeye devam ediyor; son on yıl boyunca, o yılları araştıran yazar ve gazetecilerle sayısız röportajlar yaptım. '68'i gizemli kılan nedenlerden biri, hareketin hemen başlangıcında, Londra ve Paris'teki rejimlerle simgeleşen bir tepkinin oluşmasıydı. '68'in anılarını tarihe gömmekten yanayım; ama bunun tek yolu, tarihin bu dönemi Avrupa'da önemli bir kazanımla taçlandırması olacaktır. Tek bir Avrupa devletinde sosyalist bir demokrasi kurulabilirse, bu olgu dünya çapında dramatik bir etki yaratacaktır. Bu gerçekleşince-

ye kadar, maalesef, bir çok kişi '68'i savaş sonrası dönemin en önemli olayı olarak görmeye devam edecek.

Hatıra yazmak, seçici olmayı gerektiren bir süreç; bu yüzden beni çok heyecanlandırmayan bazı olayları atlamış olabilirim. Bu çalışmanın öz disiplinimi güçlendirdiğini de söyleyebilirim. Kuzey Kore'ye yaptığım oldukça aydınlatıcı iki yolculuk ve Avustralya ve Japonya'ya yaptığım iki yolculuk hakkında da ayrıntıya girmedim. Böyle davranmamdaki amaç bu kitabı bir gezi anıları kitabına dönüştürmek ve sayfa sayısını azaltmaktır. Böyle bir kitap yazarken en büyük sorun nerede ve ne zaman duracağını bilmektir. Kitabı 1975'te Portekiz devrim hareketinin yenilgisiyle (ya da engellenmesiyle) bitirdim. Bence bu olay, Avrupa ve Kuzey Amerika'da, 1968'in yenilgiyle sonuçlandığını ilan ediyordu.

Her zamanki gibi kitap basılmadan önce yazdıklarımı bütün dostlarımdan gizlediğim için, bu kitapta yer alan bütün düşüncelerin günahıyla sevabıyla bana ait olduğunu söyleyebilirim. Çocuklarım Nataşa, Cengiz ve Ayşe her zamanki gibi bana destek oldular. Yoldaşım Susan Watkins, yazmakla uğraştığım dönemde bazı ev işlerini üstüne alma inceliğini gösterdi, ne var ki yemek konusunda getirdiği yeniliklerin çocuklar tarafından olumlu karşılandığını söyleyemeyeceğim.

Collins yayınevinden Michael Fishwick ve Simon King'e, temsilcim Andrew Nurnberg'e de teşekkür etmek istiyorum. Onların sarsılmaz ve kolektif ilgilerinin yalnızca tecimsel amaçlı olmadığına inanmak isterim.

Tarık Ali,
Londra, 1987

BİRİNCİ BÖLÜM İLK YILLAR

*Aya işaret etseniz, budala aya değil,
parmağınıza bakar.*

Çin Atasözü

1949

Pekin'den gelen haberler, Ekim Devrimi'nin pırıl pırıl bir gökyüzünden bir şimşek gibi inmediğini gösteriyordu. Edgar Snow'un *Çin Üstünde Kızıl Yıldız*'ı on yıldır Güney Asya'da bir klasik olmuş, bu yüzden son yıllarda beklentiler giderek artmaya başlamıştı. Tuhaf Çin isimleri duyuluyordu - Mao Zedong, Chu Teh, Chou En Lai, Ho Lung gibi. O toplantı hakkında her şeyi unuttum (o sıralar henüz beş buçuk yaşıyordum) ama o tuhaf Çin isimleri belleğimden silinmedi. Ben ve benim gibi çocukluklarını Güney Asya'da geçiren pek çok kişi için Çin Devrimi'nin heyecanı, her şeyi gölgeliyordu.

Henüz sona eren ve seksen milyon kişinin ölümüne neden olan savaş için daha iyi bir panzehir düşünülemezdi. Hitler'in toplama kamplarındaki korkunç olayların fotoğ-

raflarında ve haber filmlerinde, Batı uygarlığının hassas dengelere dayandığı kolayca gürölüyordu. Nazi katliamından kurtulanların iskelete dönmüş bedenleri İkinci Dünya Savaşı'nın vahşetini simgeliyordu. Japonya üzerinde yükselen ve savaşı sona erdiren mantar, yeni bir tür barbarlığın habercisiydi. Atom silahlarının ilk kurbanları, Hiroşima ve Nagazaki'deki savunmasız halktı. Onların yanmış cesetleri, vahşetin ve kitle kıyımının yalnız Almanların tekelinde olmadığını gösteren kanıtlardı. Bu yüzden Çin'de komünistlerin öncülüğündeki köylü ordularının zaferi, Asya'da kırsal kesimde yaşayanlar ve yoksullar arasında eşi benzeri olmayan bir başarı olarak görülüyordu. Hem zaten, Çin dünyanın en büyük ülkesi değil miydi?..

1950

Kentin merkezi kırmızı bayraklarla donatılmıştı. Bu, gördüğüm ve bugüne dek unutmadığım ilk gösteriydi. Kent, Lahor kenti idi ve yüzyıllar boyunca Kuzey Hindistan'ın imrenilen bir metropolü olmuştu. Son istilacılar buradan çekildiklerinde, arkalarında bölünmüş bir Hindistan bırakmışlardı. Eski kent, yeni bir devletin, Pakistan'ın bir parçası olmuştu. Devletin kurucusu Mohammed Ali Cinnah bir agnostikti ve dini çıkarlarına alet ederek bir 'Müslüman Devleti' kurmuştu. Cinnah, her şeye karşın Pakistan'ın 'laik bir devlet' olarak kalacağını umduğunu söylemişti, ama tarihin mantığı bunun aksini kanıtladı. Lahor'daki bütün Hindu ve Sih aileler kaçıp sınırın öte yanına sığındılar. Delhi'de 'Küçük Lahor'lar inşa edildi.

Dostlarından çoğunu bir anda kaybeden ailem için 50'li yıllardaki Lahor bir hayalet şehirden farksızdı. Bölünmenin getirdiği acılar Urdu yazar Saadat Hasan Manto'nun kısa öyküleri ve Faiz Ahmed Faiz, Sahir Ludhianvi gibi şairlerin

şiiirlerinde duyarlı bir biçimde aktarılmıştır. 1947’de üç bu-
çuk yaşındaydım. Bölünme öncesindeki Lahor’u yalnızca
kulak misafiri olduğum sohbetlerden tanıyordum. Yakın
geçmiş, kimi zaman ateşli, ama daha çok hüznünlü tartışma-
ların başlıca konusunu oluşturunuyordu ve bu tartışmaları
kentin hemen her yanında duymak mümkündü. Kentin
nabzını bu tartışmalarda duyabilirdiniz. Yirmili, otuzlu ve
kırklı yıllarda Lahor, şairlere ve ressamlara kucak açan
önemli bir kültür merkeziydi ve kozmopolit yapısıyla gu-
rur duyardı. 1947 yılında bütün bunlar sona erdi. Eski
kahvehaneler ve çayhaneler yerli yerindeydi, ama Hindular
ve Sihler kaybolmuştu ve bir daha geri dönmediler. Sonun-
da herkes gerçeği kabul etti; siyasi dedikodular ve şiir eski
ağırlığını yeni koşullar altında sürdürmeye devam etti.

Kızıl bayrakları dalgalandıranlar Lahor’un proleter öncü-
leri olan demiryolu işçileriydi. Gösterinin sebebini şimdi
hatırlamıyorum, ama kalabalığa büyük bir heyecan hakim-
di ve yürüyüş tek bir sloganla sürdürüldü; *Çinlilerin yolun-
dan gideceğiz, kardeşler! Çinlilerin yolundan!* Demiryolu iş-
çilerinin lideri, otuz yaşlarında, ama şimdiden bir kahra-
man olarak tanınan ve saygı gören bir komünistti. Mirza
İbrahim uzun yıllar demiryollarında çalışmıştı. Hapise atıl-
mış, baskı görmüş, yüksek mevkiler teklif edilmiş, açıktan
rüşvet alması için baskılar yapılmıştı; ama o bütün gücü-
lüklerle direnmesini bilmiş ve güçlü bir sendika örgütlemiş-
ti. Sanırım halk arasında sevilmesini siyasi görüşlerinden
çok yozlaşmamasına borçluydu; ama yanılmış da olabilirim.
Aynı yılın sonlarına doğru yapılan seçimlerde Müslüman
Birliği’nin güçlü adayına karşı girdiği önemli bir seçimi ka-
zandığını biliyorum. Daha doğrusu kazanması gerektiğini.
Demiryolu işçilerinin ona verdiği yüzlerce oy, Seçim Kuru-
lu’nun bir üyesi tarafından iptal edildi. Neden olarak da oy
pusulalarının kirli olduğu söylendi! Seçim Kurulu’nun o

üyesi zamanla zengin bir devlet memuru oldu. Mirza İbrahim'i destekleyenler yalnızca, bundan sonraki seçimlerden önce yoksullara sabun dağıtılmasını talep ettiler.

Çin Devrimi başarıya ulaşmadan önce Süper Güçler tarafından pek dikkate alınmamıştı. 1949'dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri Mao'nun partizanlarının zaferinden ürktü ve bu virüsün Asya'ya yayılmasını engellemeye karar verdi. Bundan sonra Asya çeşitli savaşlarla çalkalanacaktı. Öte yandan Avrupa daha şanslı bir konumdaydı. Stalin, Roosevelt ve Churchill kâğıt üstünde Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmışlardı. Kıt'a Avrupası, Kırım'da, deniz kenarındaki bir tatil beldesi olan Yalta'da, yumuşatılmış bir deyimle 'etki alanlarına' bölünmüştü. Aşağıdaki halkın huzursuzluğunu gidermek için yukarıdaki yöneticilerin anlaşması elzem görülüyordu. Stalin'in Elbe ve Oder nehirleri arasındaki bölgede serbestçe at koşturmasına izin verilmiş, buna karşılık o da Fransa, İtalya ve Yunanistan'daki statükoyu desteklemeye söz vermişti. Almanya'nın kaderi üstünde bir karara varılamamıştı. Batı, Yalta'dan kazançlı çıktı. Stalin'in baskıları ve Moskova'daki ideolojik aymazlık, partizanların hem askeri, hem de siyasi yönden etkisiz hale gelmesini sağladı. Anlaşma yalnızca Yugoslavya'da sorun yarattı. Stalin ve Churchill, o günkü koşullara göre anlamı her neyse, buradaki etki alanını yüzde 50 - yüzde 50 paylaşmak üzere anlaşmışlardı. Yugoslav partizanlarının lideri Tito, Stalin'in monarşiyi diriltmek yolundaki önerisini kabul etmedi; ülkesindeki halk desteğine güvenen Yugoslav lideri önce kapitalizmle sonra da Stalin'le yollarını ayırdı.

1950'ler Avrupa'da soğuk savaş yıllarıydı, ama hiç değilse sıcak savaş sona ermişti. Gerek ABD'de, gerekse Sovyetler'de insan ruhunu cendereye almak isteyen baskıcılar iş başındaydı. Washington'da McCarthy ve Moskova'da Jdanov etrafa dehşet saçtılar. Ama savaş çıkmadı.

Biz Asya'dakiler, o kadar şanslı değildik. Sıcak savaş salgını kıt'amızın şeklini değiştirmişti. O sıralar Moskova'nın bilinçli ve gönüllü maşası kabul edilen Çinliler'in başarısından ötürü biz cezalandırılıyorduk. Asya'daki devrimin ilerlemesi durdurulmalı ve askeri yenilgiye uğratılmalıydı. Kore ve Hindin'deki savaşlar küresel uzlaşmazlığın merkezi oldu. ABD devlet bakanı Dean Acheson, Çin Devrimi'yle başlayan kızıl zaferlerin 'Avrupa'nın savunmasını tehlikeye sokabileceğini' söylüyordu.

Kore Savaşı gereksiz bir uzlaşmazlıktı ve bu savaşa 'demokrasinin savunması' kılıfı giydirmek isteyenler inandırıcı olmadı. Amerikalılar ve General Douglas MacArthur, istila ettikleri Japonya'da son derece yoz bir rejimi savunuyorlardı ve Güney Kore'nin güçlü adamı Syngman Rhee, kendi ülkesinde nefret edilen bir insandı. Bu nefrete yol açan bir çok nedenden biri, 1945 öncesinde, Kore'nin Japonlar tarafından istila edildiği günlerde Rhee'nin Tokyo'yla işbirliği yapmış olmasıydı. Daha sonra aynı tavrı sürdürerek, Çin Devrimi'nin kazançlarını asgariye indirmek için işbirlikçi bir yönetim kurarak Amerikalılara yanaştı. Ne var ki Rhee'ye karşı yerel muhalefet, Kim Il Sung'un güneydeki destekçilerinin önderliğinde gelişmedi. Aslında Koreli komünistlerin çoğu Kim'i, Sovyet tanklarının yardımıyla Kuzey Kore'de iktidarı ele geçiren yeteneksiz bir zorba olarak görüyordu. Daha sonraları Kim, komünist muhaliflerinden bunun acısını çıkaracak, güneyde Rhee rejiminin baskısıyla kuzeye kaçanları teker teker tasfiye edecekti.

Kore Savaşı hukuksal açıdan, başlangıcından beri bir gizem perdesiyle örtülüdür. İlk ateşi kim açtı? (Kuzey ve Güney Kore arasındaki sınır olan) 38. paraleli ilk kim ihlal etti? Aslına bakılırsa bu savaş, Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiliz İşçi Partisi hükümetinin başı Clement Attlee'nin de desteğiyle, Çin'deki gelişmeyi durdurmak ama-

cıyla yaptığı bir girişimdir. General MacArthur diplomasi-nin kurallarına pek aldırmayan bir savaş kahramanıydı. Aslında Pekin'deki kızıkların kafa derisini yüzmeyi istediğini saklamıyordu. Eğer koşullar gerektirirse, Yalu nehrini aşır Mançurya'yı istila edeceğini söylemişti. 1950 yılının 30 Kasım'nda Başkan Truman bir basın toplantısında, Birleşmiş Milletler'in Çin'e askeri müdahale kararı alması durumunda, MacArthur'un atom bombası kullanmasının engellenemeyeceğini söyledi. Bu açıklama Batı Avrupa'da panik yarattı. İşçi Partili başbakan, Churchill'in de desteğiyle, Beyaz Saray'a gönderildi ve Çin'deki durum hakkında endişelerini anlattı. Burada daha belirleyici olgunun, Amerikan Ordusu'nun yüksek komuta kademelerindeki rahatsızlıklar olduğu söylenebilir. MacArthur orduda çok popüler bir isim değildi ve pek de gizlemeye gerek duymadığı Bonapartist tutkuları çok kişinin gözüne batıyordu. Böylece, Asya'daki sıcak savaşın nükleer savaşa dönmesi engellenmiş oldu.

Bu korku, dünya siyasetinin istikrarsızlığı hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağladı. Lahor'da, İlerici Yazarlar Derneği'nin görevlendirdiği bir mâni yazarı, bize anti-nükleer bir ezgi öğretmek istemişti. Ne var ki pek başarılı olamadı, çünkü uyak gereği, 'bomba'ya 'bumba' demekte direniyordu. Urduca ezginin son sözcüğünü duyunca gülmekten kırılıyorduk. Başka türlü davranmamıza olanak yoktu, çünkü son uyak şöyle bitiyordu; 'Hayatın Düşmanı, İnsanlığın Düşmanı, Pakistan'ın Düşmanı, Korkunç Atom Bombası!' Öğretmenimiz çok kararlıydı, ama biz de öyleydik ve bir hafta sonra karşılık şikayetler sonucu bu girişime son verildi. İlerici Yazarlar çocuk korosu kurmaktan vazgeçti. Biz de bunun yerine, uzun yıllar garajımızın önünde akşam toplantıları yapan kalabalığa şiirler okuduk. Ben, o sıralar çok popüler olan Puşkin'in 'Siberya'nın Zincirleri' başlıklı

şiiirini öğrenmiştiim. Küçükken öğrendiğim ve severek okuduğum bütün şiirler arasında tümüyle aklımdan silinen tek şiir budur. Yalnızca başlığını hatırlıyorum.

1953

Stalin'in öldüğü gün annem ağladı. Lahor'da, Lower Mall'daki eczacılardan Fazal Din'in önündeydik. Alışverişe çıkmıştık ve annem büyük olasılıkla akşam gazetelerinin manşetlerini okumuştı. Ben arabada onu bekliyordum. Annem arabaya bindiğinde bitkin ve gergindi. Önceleri hiçbir şey söylemedi. Yüksek sesle bağırıp ağlamadı. Yanaklarından aşağı süzülen birkaç gözyaşından başka bir şey görmedim. Benim de kaygılandığımı görünce sessizce 'Stalin öldü!' dedi. İçimi çektim, ama Stalin için değil, annem için üzülmüştüm. Benim de ağlamam gerektiğini düşündüm, ama bunu yapamadım.

Annem o sıralar 27 yaşındaydı. Aktif bir komünistti ve 1943'te, benim doğduğum sene partiye kaydolmuştu. (Annemin görüşlerine sempati duymayan anneannem, yine de bana üstünde kırmızı orak çekiç bulunan beyaz bir kazak örmüştü.) Annem ve dünyanın başka yerlerinde çok sayıda komünist, Stalin'in ölümünü duyunca gözyaşlarını tutamadılar. Neden ağlamışlardı? Bu sorunun yalnızca bir yanıtı olamaz, ancak, nedenleri ne olursa olsun, dünya devriminin bundan böyle lidersiz kaldığını ya da bundan sonraki temizlik hareketlerini yürütecek nitelikte kimsenin kalmadığını düşünmüyorlardı. Stalinizm, kendine özgü simgeleri ve Yaşayan Tanrısı'yla, ilkel de olsa, bir tür din gibi örgütlenmişti. Stalin öldüğünde ona sadık olan bir çok komünist, kafalarındaki kesinliğinden emin oldukları bazı fikirlerin de öldüğünü düşünmüştür. Sömürgelerdeki ve yarı-sömürgelerdeki komünist partilerin yapılanma yılları olan

yirmi yıldan uzun bir dönemde Stalin bu insanların dünyalarına hakim olmuştu ve onun ölümünden sonra siyasi yaşamın mümkün olup olmayacağı bilinmiyordu.

J.V.Stalin'in *Toplu Eserler*'i, babamın çalışma odasının baş köşesinde yerini almıştı. Ortalıkta büstleri ve fotoğrafları da vardı, ancak annem daha duyarlı davranıp bu tür bayağılıkların oturma odasına taşmasına engel olmuş, estetik kaygılar siyasete galip gelmişti. Bu Stalinizm tutkusunun ilginç yan etkileri de vardı. Moskova'daki kültür komiserlerinin zevk ve beğenileri, dünyanın dört bir yanındaki binlerce evde aynen kopye ediliyordu. Kara derili Amerikan şarkıcılarının en büyüklerinden biri olan Paul Robeson'un siyasi alandaki çıkışları olmasaydı, onun zenci ilahilerini çocuk yaşta dinlemekten mahrum kalacaktım. Sırada başka yenilikler de vardı. Evimizde tonla Rus edebiyatından eserler bulunurdu. Stalin savaş sonrası şairlere ve yazarlara pek dostça davranmamıştı ve bu sanatçıların pek çoğu barbar yöntemlerle baskı altında tutulmuştu. Çoğu intihar etti, ötekiler kamplarda süründüler. Bazıları sessiz kaldı, bazıları zindanlara atıldı. Buna karşın, işin ilginç yanı, Stalin Rusyası'nda Rus edebiyatının klasiklerinden hiçbiri yasaklanmamıştı. Puşkin, Gogol, Turgenyev, Çehov, Tolstoy ve Dostoyevski'nin eserleri her yerde rahatça bulunabiliyordu; oysa bu eserlerde Çarlık despotizmini acımasızca alaya alan ve yıkıcılık olarak tanımlanabilecek pasajlar da yer alıyordu. Yine de bu eserler, İngilizce dahil olmak üzere pek çok dile çevrildi ve milyonlarca adet baskı yaptı. Bu kitaplar beni başka bir dünyaya götürdü. Çarlık rejimi son derece canlı ve müdahaleci bir edebiyat geleneğinin koşullarını hazırlamıştı; bu gelenek biçim ve nitelik açısından Dickens'in, hatta Zola'nın yazdıklarından çok farklıydı.

Başka kitaplar da vardı, ancak bunların çoğu Stalin ger-

çekçiliğinin edebiyata aktarımıydı ve bazıları gerçekten tuhaf şeylerdi. Makarenko'nun Genç Öncüler'e moral değerler öneren *Hayat Yolu* üçlemesini okumayı başarabildim. Babam evde film göstermeye meraklı olduğu için sinema gösterilerine de vakit buluyordum. 16 mm. Kodak makinesiyle yoldaşlarına ve onların çocuklarına Sovyetler'den gelen son haber filmlerini izletirdi. Yoldaşlar, Ukrayna'daki hasat manzaralarını Stoacı bir tefekkürle izlerlerdi. Biz çocuklarsa perdede beliren bir traktöre bakarak 'Olamaz, bir traktör daha' ya da 'Yine mi vinç seyredeceğiz?' diye hayıflanırdık. Bu bir çok bakımdan kapalı bir dünyaydı, ama hiç olmazsa dünyaya açılmıştık. Çarpıtılmış bir enternasyonalizmdi, çünkü SSCB'ye ve onun büyük şefine körü körüne bir bağlılık üstüne temellenmişti. Onlar ne dese doğruydı. Hata yapabilirlerdi, ama Şef o güçlü sağduyusuyla kısa zamanda hataları düzeltirdi. Üç on yıl boyunca bütün dünyada komünist olmak Rus milliyetçisi olmakla eş tutuldu. Böyle bir dünya görüşüne sahip olan komünistlerin Stalin'in ölümüne ilk tepkisinin gözyaşı olmasına şaşmamak gerek.

Diktatörün ölümüyle Doğu Avrupa rahat bir nefes aldı. Çoğu komünist olan Doğu Alman işçiler ve öğrenciler bu olayı kendi bürokratik rejimlerini protesto ederek kutladılar. Başlıca talepleri demokratik hakların kurumlaştırılmasıydı. Bu hareket Sovyet tanklarıyla bastırıldı ve sonunda Alman şair ve oyun yazarı Bertolt Brecht, Merkez Komite'ye 'Çözüm' başlığını taşıyan bir şiir yazdı:

17 Haziran'daki isyandan sonra
Yazarlar Sendikası Sekreterliği
Stalinist bir bildiri yayınladı ve,
Hükümetin halka olan güvenini kaybettiğini,
Ve bu güveni kazanmak için

Halkın gayret göstermesi gerektiğini yazdı

Bu durumda hükümetin

Halkı feshedip

Yeni bir halk seçmesi daha kolay bir yol olmaz mı?

Kore Savaşı sona erdi ve 27 Haziran 1953'te mütareke anlaşması imzalandı. ABD yönetimi alicenaplık göstererek Syngman Rhee'nin Moskova ve Pekin'e karşı nükleer silah kullanılması talebini reddetti. Amerika Birleşik Devletleri ve destekçileri, tıpkı Kuzey Kore ve Çin gibi bir milyon askerini kaybetmişti. Toplam ölü sayısı üç milyonun üstündeydi.

1954

Bu yıl kısa boylu bir adamla küçük bir kasabanın isimleri duyuldu; Vo Nguyen Giap ve Dien Bien Phu. Vietnamlı komünistler, Fransızların yerini alan Japon istilacılara karşı gerilla savaşıma giriştiler; Viet Minh 1945 Ağustosunda bütün ülkeyi kontrol altına almıştı, ne var ki savaş sonrasında yapılan anlaşma bu ülkeye huzur getirmeyecekti. General Gracey (1947'de Pakistan ordusunun ilk başkomutanı) liderliğindeki İngiliz birlikleri Saygon'u işgal etti ve Fransız askerleri yeniden istila edinceye kadar kenti kontrol altında tuttu. Viet Minh aymaz (kimine göre canice) bir tavırla başlangıçta istilacılara karşı direnmedi. Kuşkusuz bu durum, hâlâ Sovyetler Birliği'nin müttefiği olan İngilizlere karşı tavır almakta gösterdikleri tereddütten kaynaklanıyordu. Bu hatanın bedeli çok ağır olacaktı. İkinci Hindini Savaşı 1945-1954 arasında dokuz yıl sürdü. Sonunda, 'çalı generali' adını taktıkları Giap'ı küçümseyen Fransızlar, Dien Bien Phu Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğradılar. Fransız generali Navarre, Amerikalıların baskısıyla zafere ulaş-

mak için bir plan hazırladı ve en iyi 20.000 paraşütçüsünü bir vadi kasabası olan Dien Bien Phu'ya indirdi. Viet Minh çevredeki kırsal alanı kontrol altında tutuyordu ve Navarre bu kasabayı kullanıp bölgeyi Vietnam partizanlarından temizlemek amacındaydı. Bu taktik 'kirpi pozisyonu' adıyla anılıyordu. 'Çalı generali' son darbeyi vurmaya karar verdi. Giap'ın birlikleri 'kirpi'nin etrafını sardılar ve kasabaya bakan tepelerden Fransız kalesini sürekli top ateşine tuttular. Bu taktik gündüz uygulanıyordu. Geceleri ise Vietnamlılar zikzaklı siperler açarak Fransızlara daha da yaklaşıyorlardı. Kısa zaman sonra bu strateji ustasının kuşatmasını yarmanın mümkün olmadığı anlaşıldı.

Washington'daki yetkililer durumu büyük sıkıntıyla izliyorlardı. Sürekli karşı-devrim kuramının utanmaz arlanmaz savunucularından olan ABD Dışişleri bakanı John Foster Dulles, Fransızlara bir mesaj gönderdi. Acaba bu baylar Dien Bien Phu tepelerindeki kırmızı solucanları yönetmek için nükleer silahlardan yararlanmak isterler miydi? Teklif nazık bir şekilde reddedildi. Her şey bir yana, solucanların orduları Dien Bien Phu'nun varoşlarına kadar ilerlemişti ve nükleer silahlar Fransızları da tehlikeye atabilirdi. Fransızlar, 'çalı generali'ne teslim olmayı tercih ettiler.

Bu savaş Hindîçin'deki Fransız sömürgeciliğinin sonu oldu. O Mayıs haftasında haberler Fransa'nın başkentine ulaştığında, egemen sınıflar şok geçirdiler. Jean-Paul Sartre ve Simone de Beauvoir, sevinç içinde Paris sokaklarına çıkıp yürümekten kendilerini alamadılar. Biz de çok sevinдик, ancak Pakistan hükümeti Fransızlara yakın olduğu için resmî bir kutlama yapılmadı. Ama komşumuz Hindistan'da, başbakan Jawaharlal Nehru bütün Güney Asya adına Vietnamlıları, bu kahramanca zaferlerinden ötürü kutladı ve açıkça Avrupa emperyalizminin bir kez daha yenilgi-

ye uğradığını söyledi. General Giap çocukluğumun kahramanı oldu.

Bu krizle başetmek için Cenevre'de hızla bir konferans toplandı. Amerikalılar, Ruslar, Hintliler, Çinliler ve Viet Minh konferansa delege yolladılar. Vietnamlılara bir öneri yapıldı; Kuzey Vietnam onların olabilirdi ki, zaten bölgeyi kontrol altında tutuyorlardı. Ancak güneyde durum oldukça karışık; burada iki yıl içinde seçim yapılması ve halkın kaderini tayin etmesi istendi. Topyekûn zaferin yakın olduğunu hisseden Vietnamlılar bu durumdan hoşnut kalmadılar, ama yine de Moskova'nın ve Pekin'in baskılarına boyun eğmek zorunda kaldılar ve güneydeki mücadeleye devam etmekten vazgeçtiler. On yıl kadar sonra, Hanoi gece gündüz bombalanırken Kuzey Vietnam başbakanı Pham van Dong bana 'bu olay, tarihimizin en şanssız safhasını oluşturuyor, gördüğün gibi hatamızın bedelini ödemeye devam ediyoruz' diyecekti.

Cenevre Konferansı aynı zamanda Amerikan ve Çin liderlerini ilk kez karşı karşıya getirdi. John Foster Dulles, Chou En Lai'ı sert bakışlarla süzüyordu. Çinliler şimdiden Hollywood'un o tuhaf soğuk savaş filmlerinde Rusların yerini almaya başlamıştı. Çin başbakanı gülümseyerek Dulles'e yaklaşır ve elini uzatırken, Amerikalı arkasını dönüp oradan uzaklaşmayı tercih etti. Asya'ya yapılan haksızlıkları dile getiren kişi Nehru oldu; Nehru aynı zamanda 1955'te Endonezya'nın Bandung kentinde özel bir Afrika-Asya konferansının yapılmasını ve her iki kıtadaki yeni devletlerin tanınmasını sağlayan kişiydi.

1956

Bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir ülkede yetişmenin kişiye azıcık da olsa bir şeyler esinlemesi, heyecan uyandırması,

kamçılması gerekir. Ne yazık ki Pakistan, tarihi olmayan bir devlettir. İdeologları, tutarlı olabildikleri ender zamanlarda, hemen her konuda komşu Hindistan'la kendilerini kıyaslamaktan ileri gidemiyorlardı. Pakistan yöneticileri muazzam bir aşağılık kompleksinden muzdariptiler. Bu durum bir çok açıdan çeşitli sorunlara neden olduktan başka, bizim gibi '50'li yıllarda okul çağında olanlarda büyük bir boşluk yaratıyordu. Pakistan'da ulusalcılık, kendine saygı duyup eski sömürgeci güçlere mesafeli davranmak yerine, kaba bir anti-Hint şovenizmi üstünde temellenmişti. Bu durum, pek mantıksız da sayılmazdı. Hindistan Kongresi İngiliz emperyalizmine karşı yaman bir savaş vermişti. Müslüman Birliği, ülkedeki Müslümanları kışkırtmak amacıyla İngilizler tarafından kurulmuştu. 1947'den önce bile, Müslümanlar İngilizlere karşı değil, Kongre'ye karşı savaşıyordu. Gizliden gizliye Nehru'ya hayranlık duyuyordum, ama bu hayranlığımı açıkça ifade etmek, okulda sunturlu bir yumruk yemeyi göze almak demekti.

1947'den 1958'e kadar Pakistan'ı yöneten bürokratlar bütün benlikleriyle Batı'ya bağlıydılar. Başbakanlar Washington'a, Beyaz Saray'da el öpmek için giderlerdi. Bu yüzden bir Arap milliyetçisinin, Cemal Abdül Nasır'ın yükselişini coşkuyla karşıladım. Sonunda açıkça savunabileceğim birini bulmuştum. Nasır Süveyş Kanalı'nı millileştirip halka 'emperyalistler öfkeden kudursun' diye seslenince, hepimiz gururla karışık bir heyecan duyduk. Güney Asyanın kahramanı olan Nasır, özellikle Pakistan halkı arasında çok popülerdi. Bu sevinci gölgeleyen tek şey, Hintli liderler Nasır'a tam destek verirken, 'Müslüman' Pakistan'daki yöneticilerin, halkın tepkisi üzerine sessiz kalmayı tercih edinceye kadar, emperyalistlerin yanında yer almalarıydı.

O sıralar babam *The Pakistan Times*'in editörlüğünü yapıyordu. Bu gazete, ülkenin en çok satan günlük gazetesi ol-

manın yanı sıra, bağımsızlıktan hemen önce sosyalist siyasetçi ve yakın aile dostumuz Mian İftikharudin'in başlattığı sol yayıncılık akımının bir parçasıydı. Bölünmeden sonra Hindu ve Sih komünistlerin göç etmesiyle tutarlı bir sol yapılanmadan mahrum kalan Pakistan'da, ne komşumuz Hindistan'da ne de kıt'anın başka bir yerinde benzeri olan radikal günlük gazeteler yayınlanmaya başladı.

Mısır'ın, İsrail'in desteklediği İngiliz-Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildiği haberi bize akşama doğru ulaştı. Babam ertesi gün için hazırladığı başyazının provasıyla eve dönmüştü. Olayı bir barbarlık gösterisi olarak nitelendiren bu yazı, hükümeti yalnız bırakan bir kampanyayı başlatıyordu. Ertesi sabah okulda bundan başka konu konuşulmadı. Okulumuzun yöneticileri olan İrlandalı misyoner Katolik Kardeşler, ne sınıfta ne de sınıf dışında önemli meselelerin tartışılmasına izin vermeyen bir bağnazlar kliğiydi. Okulda oldukça apolitik bir hava hakimdi. Ne var ki, Süveyş'in istilasından sonra bu tür kısıtlamalardan vazgeçmek zorunda kaldılar.

Aynı gün daha geç saatlerde üniversite öğrencileri savaşa karşı boykot başlattılar ve diğer okullardan taraftar toplayarak İngiliz Konsolosluğu'na doğru yürüyüşe geçtiler. Bu arada eyleme sempati duyan birçok okul kapanmıştı. Haber yayılınca biz de okulda hevesle beklemeye başlamıştık ki Mr. Walters bitkin bir tavırla yanımıza gelerek Kardeşler'in, Harbokulu Taburu'nun okulun damına çıkmasını ve tüfeklerini sesleri kulağımıza kadar gelen üniversite öğrencilerine doğrultmasını istediğini bildirdi. Büyük çocuklar bu öneriye müstehcen sözlerle ve hareketlerle karşılık verdiler; ama iş daha fazla uzamadan kızgın bir öğrenci grubu okulun kapatılması istemiyle içeri girdi. Müdürümüz rahip Xavier Henderson öğrenci temsilcileriyle konuşmayı reddetti. Bunun üzerine müdür, sürüklenerek, ama canı yakıl-

madan odadan çıkarıldı ve anti emperyalist sloganlar haykırarak kalabalığın önüne getirildi. Meydandaki tek beyaz o olduğu için kalabalığın tansiyonu yükselmişti. Hendy, okulu kapatmak zorunda olduğunu hissetti, ancak bunu usturuplu bir biçimde yapması, kendini küçük düşürmemesi gerekiyordu. Bir iskemlenin üstüne çıktı ve toplanan kalabalığa İngiliz değil, İrlandalı olduğunu söyledi. Sömürgeci eğitim sistemi İngiltere ve İrlanda arasındaki ayrıma fazla değinmediği için bu sözler öğrencileri susturmadı. Hendy aniden sakat sağ elini havaya kaldırdı. Bu elin nasıl sakat kaldığı bütün öğrenciler arasında merak konusuydu; 'rahiplerin delikleri' etrafında dönen pek çok fantezi ve kuram üretilmişti. Rahip Henderson kentin kızgın gençlerine yirmili yılların sonunda İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun İngiliz emperyalizmine karşı yürüttüğü mücadelede parmaklarının kırıldığını ve sakat kaldığını söyledi. Gençlerin sessizce dinlediği ve İrlanda'daki mücadeleyi anlattığı uzun ve sıkıcı konuşmasını harika bir sahtekârlık örneğiyle, Mısır'ın işgalini protesto etmek için okulu kapattığını ilan ederek bitirdi. Bu sözler uzun uzun alkışlandı, hatta birkaç kişi 'Henderson Zindabad' ('Çok Yaşa Henderson') diye bağırarak işin en komik yanı da buydu. Aramızdan bazıları İngiliz Konsolosluk'u'na doğru yapılan yürüyüşe katıldı. İlk kez annem ya da babam olmadan siyasi bir olaya katılıyordum.

1956, bütün bir kuşak üzerinde iz bırakan yıllardan biri oldu. Süveyş yenilgisi bir dönemin sonunu simgeliyordu. Bir zamanlar emperyalist güçlerin *en önde geleni* olan İngiltere, bağımsız olarak, kendi insiyatifiyle hareket edemiyordu. Süveyş'in doğusunda ve batısında herhangi bir eylem yapmadan önce Amerika'ya danışması ve izin alması gerekiyordu. Nasır'ın siyasi başarısı, sömürgeciler dünyasında bloksuzluğun önemli bir güç olduğunu göstermişti. Nasır,

Nehru ve Tito bağlantısızların liderleri oldular. Pakistan hükümetinin miskin tavrıysa çarpıcı bir tezat oluşturunuyordu. Nasır'ın eylemleri, Pakistan'daki yöneticilerin suratına bir şamar gibi indi. Pakistanlı bürokratlar ve generaller genel seçimleri ertelemeye çalıştılar.

Üçüncü Dünya ulusalcılığının yükselmesi, en azından biz öğrenciler için, o yılın en önemli olayıydı. Ne var ki Kruşçev'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi dolayısıyla Moskova'da yaptığı konuşma, evimizde daha büyük yankılar uyandırdı. Doğu Berlin'deki isyanlar Kremlin'i korkutmuşa benziyordu. Stalin, gerek partide, gerekse Doğu Avrupa'nın başka yerlerinde serinkanlılıkla ve sistematik olarak uyguladığı tasfiyelerle bütün muhalefeti sindirmişti. Ardılları geç de olsa aynı şekilde hareket edemeyeceklerini anlamaya başlıyorlardı. Doğu Berlin'deki hayalet yok edilmeliydi. Kruşçev, korku perdesini kaldırmanın zamanının geldiğine bütün bürokratlardan daha çok inanıyordu. Bürokratik yapıya fazla zarar vermeden elinden geleni yapmaya kararlıydı. 20. Parti Kongresi'ndeki konuşması, azınlıkta olduğu Politbüro'yu aşırp doğrudan delegelere seslendiği için, oldukça cüretkâr bir davranıştı. Aynı zamanda büyük bir dikkatle hazırlanmıştı ve kurnaz Ukraynalı, Anastas Mikoyan gibi ateşli destekçilerini dizginlemeyi başardı. Stalin'e yönelttiği suçlamalar doğal olarak sansasyon yarattı, eski Stalinist çevrelerde büyük bir fırtına esti. O güne dek küçük Troçkist gruplar dışında Stalin'i soldan eleştiren olmamıştı. Bunların çoğu, Kruşçev'in söylediği bir çok şeyi yirmibeş yıl önce söyledikleri için (Stalin-Hitler paktının geçerli olduğu dönem hariç) Hitler'in, (Büyük İttifak yılları hariç) Churchill'in ve CIA'nın ajanı olmakla suçlanmışlardı. Sadık Stalinistler nasıl bir tavır almalıydı?

Batıda aydınlar ve halk kesimi komünist partilerden

uzaklaşmaya başladı. En büyük kayıp İngiltere'deydi; Parti burada birkaç bin üyenin yanısıra, bazı seçkin tarihçileri de kaybetti. Bunlardan bir çoğunun istifa nedeni, parti aygıtının önemli iç sorunları tartışmaya izin vermemesiydi. Asya'da Çinli liderler 'Stalin Sorunu Üstüne' başlıklı bir kitapçık yayınlarak, aslında başka önemli nedenlerden öfke duydukları Kruşçev'e karşı diktatörü savundular. Böylece 1956, ileride görülmemiş bir vahşete dönüşecek olan Çin-Sovyet anlaşmazlığının resmen başladığı sene oldu.

Evimiz hararetli tartışmalarla çalkalandı, ama en sonunda kazanan Kruşçev oldu. İşin doğrusu Kruşçev'in zaferi, Güney Asya'nın bir çok yerindeki yoldaşların Moskova'nın hata yapmayacağı yolundaki inançlarından kaynaklanan psiko-politik bir saplantının sonucuydu. Küçük dünyamızda dramatik değişimler meydana geldi. Bir gece içinde Stalin'in büstleri önce tavan arasına kaldırıldı, sonra sokaktan geçen eskicilere verildi. Yıllar sonra, gözden düşmüş bu heykelciklerin akıbetini düşünürken onları burunları ve yüzlerinin bir kısmı kırılmış, orta sınıf bir misafir odasının büfesinde hayal eder, ev sahibesinin misafirlerine gururla, Sind bölgesindeki Harappa harabelerinde bulunan bu nadir parçanın İ.Ö. 300 ya da 400 yıllarından kalmış olabileceğini söylediğini kurardım. J.V. Stalin'in *Toplu Eserleri* de gözden uzak bir yere, sandık odasına kaldırıldı ve yıllar boyunca tozlanıp kurtlara yem oldu.

Kruşçev Macar Komünist Partisi'nin üyelerinin anti-Stalinçi gösterilerini bastırmak için Macaristan'a tanklarını gönderince, de-Stalinizasyonu kabul eden yoldaşlarımız yeni bir hayal kırıklığına uğradılar. Bizim küçük dünyamızda Süveyş olayı, Budapeşte'nin önüne geçmişti. Olup bitenler hakkında çok az bilgi alabiliyorduk. Nasır gerek coğrafya, gerek siyaset açısından bize çok daha yakındı. *New Statesman* ve *Labour Monthly* gazeteleri Londra'dan

düzenli olarak geliyordu ve bunlardan ikincisi, başlıca bilgi kaynağımızdı. RPD'nin * kesin tavrırlı 'Ayın Notları' köşesi Hindistan ve Pakistan'da çeşitli biçimlerde yeniden basılırdı. Avrupa'ya gitmeden önce, o yıl Macaristan'da olan olayların önemini kavrayamadım.

1956'da, her iki kampın da kendi içinde bölündüğü açığa çıktı. Bu açıklık, 1948 sonrası zorunlulukların yol açtığı katı ideolojik kategorilerin gevşemesini sağladı. Soğuk savaş yıllarında, büyük dikkatle oluşturulan kesin belirlemelere ihtiyaç duyulmuyordu. Yapılar sallanıyordu. Her iki taraf da binalarını yeniden inşa ettiler, ama temeller ne kadar dayanıklıydı? Bu tür sorular Lahor'da hiçbir zaman yüksek sesle sorulmadı.

Süveyş olayıyla okulun kapanması, yılın olaylı geçmesine yetmişti. Oysa sırada, Nasır'ın zaferini bile gölgede bırakacak bir olay vardı; devrimci Çin'in liderleri resmî bir görüşme için Pakistan'a geliyordu ve gezi programına Lahor'u da almışlardı. Bu, başlıbaşına ilginç ve heyecanlı bir olaydı; ne var ki herkesi daha da şaşırtan bir gelişme daha oldu ve hükümet, sosyalist siyasetçi Mian İftikharudin'in ev sahipliği yapacağı özel bir yemeğe Çinlilerin katılmasına izin verdi. Büyük bir parti verildi; yerel bir mizah yazarının dediği gibi, 'Pakistan'daki Parti'den de büyük bir partiydi.' Eyalet valisi, bazı yöneticiler ve şehrin, çoğu Progressive Papers Ltd'de gazeteci olarak çalışan Sol aydınlar oradaydı. Bu tür toplantılarda protokol bir yana bırakılıyordu. Hem Chou En Lai'a, hem de mareşal Ho Lung'a takdim edildim. Hanif Mohamed ve Batı Hint Kriketi'nin üç W'si (Worrell, Weekes ve Walcott) gibi ünlülerin imzalarının yanısıra, anı

(*) RPD, İsveç-Hint melezi Rajani Palme Dutt'un adının baş harfleriydi. İngiliz komünistlerinin önde gelen kuramcılarında olan Dutt, Stalinist baskılara çokça maruz kalan değerli bir düşünürdü. Moskova'ya olan bağlılığı uyguladığı mental disiplinden kaynaklanıyordu. 30'lu yılların sonunda Moskova'da olsaydı, büyük olasılıkla o da rejimin tasfiye ettiği kişilerden biri olacaktı.

defterime yeni bir dilde yazılan birkaç satır girdi.

Kentli ve zarif bir adam olan Chou En Lai, bütün soruları gülümseyerek yanıtladı. En çok merak edilen kişi, bir zamanlar dağlarda yol kesen, sonradan devrime kazandırılan mareşal Ho Lung'du. Daha doğrusu o gün Çinli çevirmen Sohail İftikhar'la bana bu bilgiyi verdi ve ikimiz, hayretten açılan gözlerle mareşale baktık. O gün mareşalin tek kelime bile konuştuğunu hatırlamıyorum. Sessizliği, kişiliğinin gücünü kanıtlar gibiydi, ya da bize öyle geldi. İlerideki yıllarda, Çin tarihine ilişkin okuduğum kitapların çoğunda Ho Lung adına sık sık rastlayacaktım. Devrimle ilgili bütün yayınlarda mareşale göndermeler yapılıyordu; ama kendisinin anılarını yazmak ya da topluluklara karşı konuşmak gibi alışkanlıkları olmadığı anlaşılıyordu. O günkü sessizliği de bir olasılıkla bu tavrından kaynaklanmıştı.

1957

1956'daki olaylar beni bir ölçüde etkilemiş olmalı. Politik konularda kendime güvenmemi sağladığını sanıyorum, önceki yıllarda politik toplantılarda annemin ya da babamın yanında bulunmaktan başka bir faaliyetim olmamıştı.

Bu yılın ortalarında, bir gazetede okuduğum küçük bir haber beni derinden etkiledi. Jimmy Wilson adında kara derili bir Amerikalı, Birleşik Devletler'in güneyinde sapa, geri, cehennem gibi bir yerde bir dolar çaldığı için idama mahkûm olmuştu. Bebekliğimden beri Paul Robeson'un şarkılarını dinleyerek büyümüştüm. Evimize düzenli olarak giren yayınlardan biri olan *Masses and Mainstream* adlı Amerikan dergisi Amerika'daki kara derililerin yaşam koşulları hakkında kapsamlı bilgiler veriyordu. Ama Wilson'a verilen ceza bu dergide öğrendiğim her şeyden daha çarpıcıydı. Öfke içinde okula gittim, çoğu apolitik olan, ama yine de bu ca-

navarlığın boyutları karşısında şaşkına dönen arkadaşlarımla konuyu tartıştım. Bir şeyler yapmak gerekiyordu; Empress Road'daki Amerikan Konsolosluğu önünde bir öğrenci gösterisi düzenlememiz gerektiğine karar verdim.

Arkadaşlarımdan bazıları düşüncemi desteklediler ve bir sonraki cumartesi gösteri yapmaya karar verdik; cumartesi-leri yarım gün ders yapıyorduk. Kimseden izin almadık, ama bildiri dağıttık ve birkaç pankart hazırladık. Yüz kadar öğrenci toplayabileceğimizi sanıyordum. Diğer öğrenciler daha ihtiyatlıydı, yine de üç düzine kadar arkadaştan söz aldığımız için en az elli kişinin toplanacağını umuyorduk. Ne var ki gösteri günü geldiğinde yalnızca altı kişi okulda kalmış, diğerleri ailelerinin baskısına boyun eğmişti. Küçük topluluğumuz yeni sorunlarla karşılaşmıştı. Konsolosluğa yürüyerek mi gidecektik, yoksa bir *tonga*'yla (at arabası) dolaşıp protesto bildirisini vermekle mi yetinecektik? Pankartların hazırlandığını göz önüne alarak çoğunluk kararıyla (dört kişi) yürüyerek gitmeye karar verdik. Böylece yürüyüş başladı. Sokakta içtenlikle ilgi gösterenlerin yanında bize küfredenler de eksik değildi. Moralim iyice bozulmaya başlamıştı; bir *tonga* tutmanın daha akıllıca olacağını düşündüğüm bir sırada bir grup sokak serserisi imdadımıza yetişti. 20-30 delikanlı pankartlarımızı ellerine aldılar. Aralarından biri 'Kimin için gösteri yapıyoruz?' sorusunu sordu. 'Jimmy Wilson için' diye yanıtladım. Bütün saflığımla olaydan herkesin haberi olduğuna inanıyordum. Gençler saygılı bir tavırla kafalarını salladılar. Sonra, tam kentin ana meydanından, belediye meclisinin önünden geçerken akıl almaz sloganlar atmaya başladılar. Yürüyüşü izleyenler bizi ciddiye almak üzereydi (ya da biz öyle düşünüyorduk) ki, küçük grubumuzdan yükselen feryatlar kaldırım taşları üstünde yankılanmaya başladı. Sokak satıcıları bile ne olduğunu anlamak için kafalarını kaldırdılar. Yürüyüşü dü-

zenleyen bizler, dehşet içinde kalakalmıştık. Gençler 'Jimmy Wilson, Murabad' (Jimmy Wilson'a Ölüm!) diye bağırıyorlardı. Aramıza provokatörler mi girmişti? Topluluğu sokağın ortasında durdurdum ve sokak savaşıçılarımıza Jimmy Wilson'un bizden olduğunu, bu yürüyüşü onun hayatını kurtarmak için yaptığımızı anlattım. Gençler bizden altı kere daha kalabalıktı ve ortam gerginleşmeye başlamıştı. Neyse ki kısa sürede hatalarını anladılar ve 'Jimmy Wilson Zindabad' (Jimmy Wilson'a Özgürlük) diye bağırarak yürüyüşe devam ettiler. Gençlerin konsolosluğa girmesine izin verilmedi, ne var ki bir arkadaşımınla birlikte, Spengler adındaki asık yüzlü, orta-batılı başkonsolosa protesto bildirisini vermeyi başardım. Bildiriyi kabul etti, komünist propagandasına alet olduğumuzu söyledi, Wilson'un yargılandığını ve jüri tarafından suçlu bulunduğunu açıkladı. Bütün söyleyecekleri bundan ibaretti. Sonra adlarımızı aldı, okul müdürüne resmî yollardan şikayette bulunacağını söyledi. Ertesi pazartesi, bunun boş bir tehdit olmadığını anladım. Amerikan demokrasisiyle ilk kez tanışıyordum.

Bu olayın tek olumlu yönü; yürüyüş sırasında aldığımız destekle gerçek bir tehlikeyi önlememiz oldu. O günden sonra, birkaç yıl boyunca, sokakta saflarımıza katılan delikanlılardan hangisiyle karşılaşsam, sırita sırita kulağıma 'Jimmy Wilson, Zindabad, ha?' diye fısıldadıklarını hatırlıyorum.

1958

Generallerin yılı. Fransa'da General De Gaulle, ordunun desteğiyle iktidarı ele geçirdi ve Fransa Cumhuriyeti'nin belirgin özelliklerinden olan istikrarsızlığa son verdi. Beşinci Cumhuriyet'i kurdu; kendine 'Başkan' sıfatını ve yetkilerini layık gördü. Yeni Cumhuriyetin güçlü adamı ola-

rak, Fransa'daki egemen sınıfların çıkarlarını ve emellerini çok iyi yansıtan bir siyasi parti kurdu. Pakistan'da da Eyüp Han anayasayı rafa kaldırmış ve sıkıyönetim ilan etmişti. Amacı, '59 baharında ülkede ilk kez yapılacak olan genel seçimleri iptal etmektir. Generallerin, aralarına kendi seçtikleri birkaç sivil alarak kurdukları kabinenin ilk toplantısında Eyüp, hükümetin siyasi çizgisini bütün açıklığıyla ortaya koydu. Yıllar sonra, hükümetteki sivillerden biri olan Zülfikar Ali Butto, ülkenin dış siyaseti hakkında sorulan sorulara şu yanıtı verdiğini söyleyecekti: 'Bizim açımızdan önemli olan bir tek elçilik vardır, o da Amerikan elçiliğidir.' Sonuç olarak, gerek ülke içinde gerek ülke dışındaki askeri diktatörlüklerin son derece güçlü muhafazakâr eğilimler taşıdığından kimse kuşku duymuyordu. Babamın teyzelerinden biri, Eyüp'e destek veren üç generalden biriyle evlenmiş, bu general İçişleri Bakanlığı'na getirilmişti. Bir gün yemek sırasında, 'Yeni rejim komünizme şiddetle karşı' dedi. Biz zaten biliyorduk.

Darbeden sonra ülkedeki gazetelerin büyük çoğunluğu generali bir kurtarıcı olarak selamladı. Aralarındaki tek istisna, Progressive Papers Ltd'nin, askeri rejimin katı sansüründen yakasını kurtaramayan dergi ve gazeteleriydi. Sıkıyönetimi eleştirmek kesinlikle yasaktı. Progressive Papers, entelektüel çevrelerin yalnızca konformist olmakla kalmayıp, Hindistan'a karşı bağımsızlık mücadelesinin tarihini yeniden yazmaya ve yeni Devlet için bir *raison d'être* yaratmaya çalıştığı Pakistan'da daima sıradışı, anormal bir kuruluş olarak varlığını sürdürmüştü. Şirketin sahibi olan Mian İftikharudin, aynı zamanda parlamento üyesiydi ve işbaşına gelen bütün hükümetleri, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği'ni sürekli ve etkili bir biçimde eleştirmesiyle tanınırdı. Amerikalılar, kendilerine göbekten bağlı bir ülkedeki en büyük gazeteler zincirinin, bölgedeki Amerikan

çıkarlarına bu denli ters düşmesini bir türlü anlayamıyorlardı. Eyüp'ün diktatörlüğüyle bu dikenin söküp atmak çok kolaylaşmıştı.

Gerek Fransa'da, gerekse Pakistan'da politikacılar generallere karşı koyacak gücü yitirmişlerdi. Evet, Paris'te çeyrek milyon erkek ve kadın demokrasiyi desteklemek için dev bir gösteri yapmıştı. Ne var ki bu gösteri, Dördüncü Cumhuriyet'in cenaze merasimi oldu. Vietnam Savaşı'nın, Cezayir işgalinin ve talihsiz Süveyş seferinin ısrarlı savunucusu Sosyalist Lider Guy Mollet, De Gaulle'e özel bir mektup yazarak ülkenin başına geçmesini istedi. Ama ne Fransa'da ne de Pakistan'da, kimse demokrasi askıya alındı diye genel greve gitti. Parlamentodaki güç odaklarının sürekli olarak yer değiştirmesinin uzantısı olarak birbirini takip eden parlamenter hükümetler her iki ülkenin halkları tarafından seyirlik bir gösteri gibi izleniyordu. Müzikli sandalyelerin meclisteki izdüşümü birçok kişiyi geleneksel burjuva politikasından soğutmayı başarmıştı. Beyaz atının üstünde, güçlü bir komutan imajı, moral çöküntüsü içindeki bazı halk yığınlarına bir ölçüde umut vermişti. Fransa'daki Komünist Parti ve Radikal Parti bu eğilime direnmeye çalıştıysa da halktan fazla bir destek görmediler. De Gaulle'e asıl desteği verenler, Fransa'nın sömürgeci savaşlarında utanç verici bir tavır içine giren Fransız sosyalistleri oldu.

İngilizlerin De Gaulle'ün zaferine nasıl bir tepki vereceklerini tahmin etmek zor değildi. Sağcı basının ağzı kulaklarındaydı; İşçi Partisi'nin yürütme organları pasif davranıyordu. O dönemde İşçi Partisi'ndeki solcular Dördüncü Cumhuriyet'in lağvedilmesine karşıydılar. Aneurin Bevan cesur bir dille ithamlarını sürdürürken sadık destekçisi Michael Foot, Fransız politikacılarının yüreksizliğini yüzlerine vurdu ve bu tavrı yüzünden Fransa'dan sınır dışı edildi. *Daily Mirror*'da Richard Crossman faşizmin karşı-

sındaki tek liderin De Gaulle olduğunu savunuyordu. Oysa aynı Richard Crossman *New Statesman*'da bütün güçleriyle De Gaulle'a karşı koymadıkları için Fransız Komünistleri'ni suçlamıştı. İşin ilginç yanı, bir süre sonra *New Statesman* General Eyüp Han rejimini merhametli ve dürüst bir bir ara rejim olarak tanımlayacaktı. Bu tanım, Kingsley Martin derginin yönetiminde söz sahibiyken yapılmıştı.

General De Gaulle ve Eyüp Han aynı yıl yönetimi ele geçirdiler. On yıl sonra her iki lider de yeni ve güçlü bir kitle muhalefetiyle karşılaşacaklardı.

1959

Ocak ayında, bütün dünyanın gözleri Kuzey Amerika kıtasının biraz uzağında, Karayipler'deki küçük bir adaya çevrildi. ABD'nin desteklediği diktatör Batista Küba'dan Miami'ye kaçmış, 26 Temmuz Hareketi'nin asi liderleri, başlarında Fidel Castro'yla birlikte Havana'ya girmişlerdi. Kent halkı devrimci mücadelenin kahramanlarını karşılamak için sokaklara dökülmüştü. Sadizmin yozlaşmayla yoğrulduğu Batista rejimi, Havana'yı bir mafya cennetine çevirmişti. Sierra Maestra'da kamp kuran savaşçıların sayısı diktatörlüğü destekleyen hükümet güçlerinin sayısından çok azdı, ama kasaba ve köylerdeki yoksul köylüler ve işçiler gerillaları gönülden destekliyordu. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu yoksul kesimler oluşturmıştı. 1959 yılında, bu insanların gözünde Fidel Castro bir devdi. Marx'ın sözleriyle, 'İnsan kendi tarihini kendisi yaratır, ama bunu dilediği gibi yapamaz. İçinde bulunduğu koşulları kendisi seçemez, ama bu koşullar üstünde çalışması, geçmişten gelen materyale biçim vermesi gerekir.' İlk günlerde Fidel Castro tarihi dilediği gibi yapıyormuş gibi bir hava esiyordu. Devrimci mü-

cadelenin çeşitli safhaları, yiğitlik ve kahramanlık öyküleri, birer destan gibi ağızdan ağıza yayılıyordu. Aradan bir süre geçtikten sonra, Küba Devrimi'ni en yakından gözleyen Avrupalılardan biri olan Regis Debray, Fidel Castro, Che Guevera ve yoldaşlarını, 'her şeyi kazanmak için her şeyi riske atan' adamlar olarak niteleyecek ve sonunda 'kazan-dıkları her şeyi haketmişlerdi' diye ekleyecekti. Bu devrim Güney Amerika ve Batı Avrupa'da bütün bir kuşağın bi-linçlenmesini sağlayan bir deneyim olacaktı. Baskıya karşı direnmenin, savaşmanın ve kazanmanın mümkün olduğunu gösterecekti. Küba'daki kazanım, Güney Amerika'da milyonlarca kişinin, Avrupa'da onbinlerce kişinin radikal-leşmesine neden oldu.

Lahor'da savaşın gelişmesini büyük bir dikkatle izlediği-mi söylemek; Sierra Maestra'nın vadilerinin, geçitlerinin ve geçit vermeyen cangıllarının bilincime kazıldığını, Hava-na'nın bir anda mafya cennetinden Amerika'daki devrim hareketlerinin sıçrama noktasına dönüşmesiyle içimi bir se-vincin kapladığını öne sürmek benim de hoşuma giderdi. Ama ne yazık ki gerçek bu değildi. Batista'nın devrilmesi doğal olarak Pakistan basınında yer aldı, ama ortada, Was-hington'dakine benzeyen bir karışıklık vardı. Fidel Castro kimdi? Castro hiçbir zaman bir komünist ya da solcu olma-mıştı. Bu gerçek, Washington'a ümit verirken Moskovacı kavramlara yakın duran eski Sol'u kuşkulu ve sinirli bir bekleyiş içinde bıraktı. Pekin ve Hanoi geleneksel komünist güçlerin eline geçmişti. Castro Küba'yı nereye götürecekti? Peron gibi bir halkçı-milliyetçi çizgide mi gidecekti, yoksa Guatemala'daki Arbenz gibi basit bir milliyetçilikle yetinip birkaç yıl sonra ABD destekli bir devrimle yönetimden uzaklaştırılacak mıydı? Yoksa ülkenin ekonomisini elinde tutan Amerikan şirketleriyle bütün bağları koparıp Latin Amerika'nın haritasını kalıcı biçimde değiştirecek miydi?

Pakistan'da, Küba'dan pek az haber alabiliyorduk. Küba Elçiliği olmadığı için babamın masasında Küba'yla ilgili dergi ya da kitaplara rastlamıyordum. Gerçekten de, o günlerde düzenli olarak elimize geçen tek materyal, resmi sansürden kaçırılan ve büyük bir zarfın içine beceriksizce tıkıştırılan haber ve makalelerdi. Sıkıyönetim rejiminde muhalefet yazıları yazmak hem sinir yıpratıcı hem de tehlikeli bir uğraştı, ama bizimkilerin stratejik ya da taktik hatalar yapmayacağından emindim. Ne yazık ki generaller, bütün diğer dergi ve gazetelerin kendiliklerinden hizaya geldiği bir dönemde her gün bir dizi inatçı gazeteyle uğraşmayı tatsız bir iş olarak görüyorlardı. Gizli bir kabine toplantısında generaller bu sorunu çözmeye karar verdiler. Düzmece bir haberle Mian İftikharudin'in 'Moskova'dan altın aldığı' yaydılar. Bu suçlamayı, gazeteleri ele geçirmek için kullandılar. Mian, üniformalı haydutları, kendisini sivil bir mahkemede yargılamaları için ikna etmeye uğraştıysa da başaramadı ve birkaç yıl sonra çevresindekilere küskün olarak öldü.

Bu olaydan derin biçimde etkilenenlerin arasında ben de vardım. Bir Nisan sabahı kahvaltı öncesinde evimizin sessizliği araba kornalarıyla bozuldu, kapılar açılıp kapandı ve alışılmadık bir telaşla insanlar koşuşmaya başladı. Yatak odamın penceresinden bayraklı bir resmi limuzin gördüm. Okula gitmeye hazırlandığım için evde tek giyinik olan bendim, dışarı çıktığımda hükümetteki bakanlardan biri arabadan indi ve gülümseyerek beni selamladı. Bu kişi, Eyüp'ün en sevdiği sivil bakanlardan Zülfikâr Ali Butto'ydu. Bir an önce babamı görmek istiyordu. Onu çalışma odasına götürdüm ve dışarı çıktım. Çok istememe karşın görüşmenin sonucunu beklememe izin verilmedi ve okula gittim. İçgüdülerim, Butto'nun ciddi ve kötü bir haber getirdiğini söylüyordu. O gün derslere kendimi veremedim.

Okuldan eve döndüğümde herkesin suratı asıktı. An-nem sakın ve alışılmadık bir tonla ordunun gazeteyi ka-pattığını, askerlerin gazete binasını sardığını, babamın derhal istifa ederek kişisel eşyalarını almak için gazeteye gittiğini, endişe etmememi söyledi. Ona, Butto'nun neden o sabah geldiğini sorduğumu anımsıyorum. Sonunda ba-kanın babamı askerlerin müdahalesi hakkında uyarmak için geldiğini, ayrıca belirli standartların korunması için bütün yayınların Genel Yayın Müdürü olarak kalmasını is-tediğini anladık. Babam bu 'standart'ların gazetelerin siya-si tutumuyla bağlantılı olduğunu, bundan sonra rejimi eleştirmek imkansız olacağı için basın özgürlüğünün orta-dan kalktığını bakana anlatmıştı. Bakan da babamın, tek-nik açıdan bir devlet görevlisi olduğunu ve Temel Hizmet-ler Yasası'ndan yararlanması gerektiğini öne sürmüş. Ba-bam acı acı gülerek bu tür bir mekanizmanın harekete ge-çirilmesi halinde kendisini tutuklamaları gerekeceğini, çünkü bir gün daha iş başında kalmayacağını açıklamış. Sonunda Butto durumu kabul etti. *Pakistan Times*'ın as-kerlerin eline geçmesinden sonra yayınlanan ilk sayısında babamın istifa haberi yer alıyordu. *Progressive Papers*'ın rekabetinden kurtularak derin bir nefes alan diğer yayın organları, baş makalelerinde 'evdeki yabancılar'ı kovduğu için hükümete methiyeler dizdiler. Yalnızca *Time* dergisi, askeri rejimin 'Asya'daki en iyi günlük gazeteyi' ele geçir-diğini yazdı. Bu olayı izleyen yıllarda Pakistan basını iyi-den iyiye köleleşti ve başa geçen her liderin dümen suyun-da gitmekten başka bir şey yapmadı. Ülkedeki gazeteciler çoğu kez fahişelerle bir tutuldu ki bu bence büyük haksız-lıktı. Fahişeler yalnızca bedenlerini satarlar, oysa bu adamlar ruhlarını satıyorlardı.

Lahor Üniversitesi'ne girdiğimde, askeri rejim dört yıldır iş başındaydı. General Eyüp kendini mareşalliğe terfi ettirmiş, ama bu statü değişikliği yönetimdeki çöküşe bir çözüm getirmemişti. Öğrenci derneklerinde ve kantinlerinde muhalefet homurtuları giderek artıyordu. Halk siyasetten uzaklaştırılmıştı. Siyasi partiler ve sendikalar hâlâ kapalıydı, gösteriler yasaklanmıştı ve sıkıyönetim yasalarına karşı gelmek büyük bir suçtu. Her şeye karşın, okul kampuslarında hava ısınmaya başlamıştı. Bütün muhalefetin bastırıldığı, toplantıların yasaklandığı diktatörlüklerde üniversiteler siyasi örgütlenmenin merkezini oluşturur. Bu durum, halkın büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı Üçüncü Dünya ülkelerinde daha çok görülür. 1961 yılında Pakistan'da, halkın yüzde 80'den çoğu köylülerden oluşuyordu.

Government College'da okuyordum. 1864 yılında kurulan üniversite, neo-gotik bir mimariye sahipti ve eski dönemlerde yüksek düzeyde devlet görevlileriyle avukatların mezun olduğu bir okuldu. Okul aynı zamanda emperyalizme karşı kültürel bir muhalefet odağı niteliğindeydi. Başka bir deyişle, okul kampusu akademik ve kültürel açıdan özgürlükçü bir geleneğe sahipti; ancak konumları açısından birer devlet memuru olan profesörler ve öğretim görevlileri, bu geleneğe sahte bir bağlılık gösteriyorlardı. Okul Müdürü Dr. Nazır Ahmed bir bilim adamıydı, ama uzun saçları ve dağınık giysileriyle daha çok bir hippy'yi andırıyordu. Gösterişi sevmeyen, son derece zeki bir adamdı. Tartışmalı konularda Eğitim Bakanlığı'na danışmadan karar alamayan meslektaşlarını hor görürdü. Bu tür kişiler de onun dış görünüşüne aldanıp zekâsını küçümserlerdi. Dr. Ahmed şiire meraklıydı ve 15, 16 ve 17. yüzyıllarda halk kitlelerini ha-

rekete geçiren, popüler bir varoluşçuluğun sözcülüğünü yapan Pencap'lı sufi şairleri konusunda önde gelen uzmanlardan biriydi.

Doktorumuz sıkıyönetimden ve rejimin yardakçılarından son derece rahatsızdı. Bu tavrını bir üniversite toplantısında yaptığı konuşmada farkettilik. O gün yüzünde dalgın bir ifadeyle ülkenin durumu hakkında bazı saptamalarda bulundu. Sonra, daha fazla konuşmanın yararsız olacağını belirtir gibi iki elini saçlarının arasından geçirdi. Birden yeni bir metafor kullandı ve 'Fırtına sonsuza kadar sürmez, sonunda hava mutlaka normale döner,' dedi. Bu sırada dışarıda normal, sıcak bir yaz günü hüküm sürüyordu; sıcaklık 43 derece civarındaydı. Ne demek istediğini hemen anladık. İlk şaşkınlığın ardından büyük bir alkış koptu ve kahkaha sesleri yükseldi. Doktor bizimle birlikte güldükten sonra sessiz olmamız için işaret etti. Ardından, üniversite yönetiminin bize sağladığı ayrıcalıklı ortamdan yararlanmamız, fırtınanın anlamını ve neden ortaya çıktığını irdelememiz konusunda uzun bir nutuk çekti. Bu arada, okul kampusunda hiçbir baskıyla karşılaşmayacağımızı sözlerine ekledi.

Cezayir Günü'nü kutlama, bu ülkedeki direnişçileri anma ve gerillalar için para toplama girişimimiz Eğitim Bakanlığı tarafından engellendi ve bu konudaki bütün faaliyetlerimiz yasaklandı. Pakistan o sıralar Fransa'yı destekliyordu. Her iki ülke, ABD'nin kurduğu ortak savunma örgütleri aracılığıyla işbirliği içindeydi. Her şeye karşın bir toplantı düzenledik, militanca konuşmalar yaptık ve okul yönetiminden hiçbir engelle karşılaşmadık. Doktor bir puan daha kazandı.

Şubat ayında Üçüncü Dünya şehitlerine bir yenisi katıldı. Özgür Kongo'nun seçimle işbaşına gelen lideri Patrice Lumumba işbaşından uzaklaştırıldı ve canice katledildi.

Katiller, ülkeyi terketmeye hazırlanan sömürgeci Belçika'nın işbirlikçisi olan yerli paralı askerlerdi; Birleşmiş Milletler ve ABD'nin Belçika'ya destek verdiği biliniyordu. Belçikalıların bir oyun oynamasından korkan Lumumba, oldukça saf bir tavırla Birleşmiş Milletler'in bir barış gücü göndermesini ve bu gücün Belçikalıların tahliyesine nezaret etmesini istemişti. Birleşmiş Millétler'deki görevlilerin çoğu kuşkusuz Lumumba'ya karşı bir tavır içindeydi. Bu dönemde Batı'da önyargılar çok yaygındı. *The Guardian* muhabiri Clyde Sanger, Kongo liderine karşı düşmanca tavırlarıyla ünlenmişti. Bağımsızlık Günü kutlamalarında, Lumumba'nın sömürge yönetimini yermesini bir 'saldırı' olarak nitelemiş, muhabiri olduğu gazete hiç utanmadan 'Kongo Törenlerine Leke Düştü' manşetini atmıştı. Bir tür sömürgeciliği bir diğeriyle karşılaştırmak anlamsız olur, ama Kongo'daki Belçika yönetimi Avrupa sömürgeciliğinin ulaştığı en uç noktaydı. Sadizm, sistemli işkence, soykırıma varan kitle kıyımları ve kurumsallaşmış gaddarlık bu yönetimin simgeleriydi.

Batı, daha sonraları, sömürge sonrası Kongo'daki vahşet ortamından şaşkınlığa düşmüş gibi sahte bir tavır içine girdi. Oysa yüz yıldır bu ülkede hemen her gün cinayetler işlenmişti. Lumumba anlamsız sözler söylemediği, Afrika'da siyasi cinayetleri başlatan bir büyükbabanın torunu olan Belçika Kralı Baudouin'in yakasına suçlu damgasını nazik ama kararlı bir biçimde taktığı için 'saldırgan' olmuştu. Kongo'ya sempatiyle yaklaşan pek az Batılıdan biri olan İrlandalı BM görevlisi Conor Cruise O'Brien, Lumumba'nın devrilmesi olayında oynanan oyunları yermiş, Kongo'daki Belçika yönetimini 'İnsanların ve diğer kaynakların sömürgeler tarihinde eşi görülmemiş bir öldürme ve yoketme hırsıyla sömürülmesi' olarak tanımlamıştı.

Lumumba cinayeti, askeri rejimin yasaklarını sokak yü-

rüyüşleriyle delmemizi sağladı. Kongo'dan gelen haberler çok etkisi yaratmıştı. Öğrenci birliğinin seçimle başa gelen lideri olarak, Lumumba'nın ölümünün açıklandığı gün yönetim kurulunu toplantıya çağırdım. Toplantıda hiçbir anlaşmazlık çıkmaması beni çok şaşırttı. Aramızda en apolitik olanlar bile, Batı'nın Lumumba'yı tasfiye edişindeki hız karşısında dehşete düşmüştü. Eylem sorununu tartıştık. Çeşitli görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Ülkede sıkıyönetim vardı, ödeyeceğimiz bedel ağır olabilirdi. İşlenen suçu ülkeye duyurmayacak mıydık? Uzun süre tartıştık. Sonuçta, derhal eylem yapılmasını öngören görüş kazandı. Hepimizin çok sinirli olduğunu söylemeye gerek yok sanırım. Çok korkuyorduk, ama eylem için kararlıydık. Alelacele bildiri-ler ve posterler hazırladık ve öğrencilere dağıttık. Bu hızlı çalışma temposu herkesi şaşırtmıştı. Karar aldıktan sonraki bir saat içinde 500 öğrenci toplandı ve sessizce üniversite dışına yürümeye başladık. O zamanlar farkında değildik, ama günün birinde mareşali koltuğundan indirecek bir hareketi başlatmıştık. Sokaklarda, cinayetdeki ABD parmağını lanetledik ve Amerikan Konsolosluğu'na doğru yürüyüşe geçtik. Yas tuttuğumuz belirtmek için siyah kol bantları takıyorduk, Konsolosluğun kapısında cinayetin 'yakın tarihin soğukkanlılıkla işlenmiş' ve hiçbir mazereti olmayan suçlarından biri' olduğunu açıklayan bir bildiriyi imzaladık. Afrika ve Asya'da bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere seslendik. Hükümet Binası'na doğru yolumuza devam ederken bisikletinin üstünde ölkeyle soluyarak bize yaklaşan uzun saçlı bir adam gördük. Bu adam, sevgili Dr. Nazir Ahmed'di. Bisikletinden inip yürüyüş kolunun başına doğru yürürken sevgi gösterilerinde bulunduk. Bana bakarak, 'Lütfen,' diye yalvardı, 'bir an önce geri dönün. Sizi burada savunamam.' Karşı koyduk. Doktorun bizi tehdit etmek gibi bir düşüncesi yoktu, sadece uyardı. Bedava kola ve sa-

*mosa** vermeyi vadetti. Göstericilerden biri, 'Utanın doktor,' diye bağırdı; 'bugün Coca-Cola'ya karşı yürüyoruz.' Doktor güldü ve kola yerine meyve suyu teklif etti. Ancak biz onu geri dönmeye ikna ettik ve doktor başını sallayarak geri döndü.

Üniversiteye dönerken sokaktaki halkın sevgi gösterileriyle karşılaştık. Attığımız her adım yasa dışıydı, ama kendimize güvenimiz her an biraz daha artıyordu. Zaferimizin sarhoşluğuyla Eyüp ve sıkıyönetim karşıtı sloganlar atmaya, ülkede demokratik düzene dönülmesi için bağırıp çağırmaya başladık. Yoldan geçenlerin alkışları, sesimizin daha gür çıkmasını sağlıyordu. Üniversiteden kimse şikâyetle bulunmadı, ama Amerikan Konsolosluğu'na gelen polis ben de dahil olmak üzere, gösteriyi düzenleyenlerin adlarını aldı. Ertesi günün gazetelerinde gösteriyle ilgili haberler vardı, ancak yönetim karşıtı sloganlardan söz edilmiyordu. Ne var ki Lahor Bölge Savcılığı duruma müdahale etti ve o zamanlar yayınlanmakta olan *Civil & Military Gazette*'de şu satırlar yer aldı; 'Kongo Başbakanı Bay Lumumba'mn öldürülmesini protesto amacıyla pazartesi günü yapılan öğrenci gösterilerinden sonra Lahor bölgesindeki bütün toplantı ve yürüyüşler yasaklandı. Sıkıyönetim yasasının 144. Maddesi'ne dayanarak Bölge Savcısı Ağa Ahmed Rıza tarafından verilen karara göre Lahor Bölge sınırları içinde beş ya da daha fazla kişinin bir araya gelmesi yasaklandı. Bölge Savcısı, Kongo'daki gelişmeler nedeniyle gösterilerin artmasından endişe ettiğini, yasaklama kararının bu yüzden alındığını belirtti.' Bölge Savcısı öğrencilerin sıkıyönetim yasaklarını nasıl çiğnediğini, Kongo'daki krizin Lahor'da nasıl bir tehdit oluşturduğunu açıklamamıştı. Rejim karşıtı sloganların yetkilileri nasıl telaşlandırdığını da anlatmamıştı. Lumumba için yapılan

(*) Samosa: Hintlilere özgü, bir tür patatesli börek (ç.n.).

yürüyüşün başarısı, ülkedeki öğrencilerin dikkatinden kaçmayacaktı.

1962

Pakistan'daki küçük dünyamız, bu yıl daha da küçüldü. Pasifleşmemiştik, aksine diktatörlüğe karşı öğrenci hareketlerinin temposu ve yoğunluğu artmıştı. Yaptığımız büyük gösterilerden birinde başımız ciddi biçimde derde girdi. Yürüyüşü durdurmayı başaramayan polis, biz Hükümet Binası'na ulaşmadan önce araya bir çizgi çekmek istedi, hem de gerçek bir çizgi. Yolun ortasına beyaz bir çizgi çizdiler ve bir adım öteye gidersek göz yaşartıcı gaz kullanmakla tehdit ettiler. Ön safların üç sıra gerisinde, yüz kadar mobiletten oluşan mekanize birliğimizin beklemekte olduğunu bilmiyorlardı. Verilen bir işaretten sonra motorlar çalıştı, biz kenara çekildik ve mobiletler polisin şaşkın bakışları arasında beyaz çizgiyi geçti. Biz koşmaya başlayınca ön saftaki polisler yol vermek zorunda kaldılar. Polislerin sayısı arttı, ellerindeki sopalarla bizi dağıtmaya çalıştılar, ama yararı yoktu. Ortalık giderek kızışıyordu. Önce göz yaşartıcı gaz atıldılar, ama yanlış yere nişanlamışlardı, rüzgâr yön değiştirdi de bazı polisler öksürüp aksırmaya başladı. Daha sonra kafalarımızın üstünden kurşunlar uçtu. Kendimizi yere attık. Birden bir çığlık yükseldi; öğrencilerden biri vurularak öldürülmüştü. Ertesi günkü cenaze törenine kentteki bütün öğrenciler katıldılar ve olaylar öteki kentlere, özellikle Solun güçlü olduğu Karaçi'deki kampuslara sıçradı. Onlarca öğrenci tutuklandı, bazılarına işkence edildi.

Bu yılın başlarında, tanınmış bir komünist olan Hasan Nasır Lahor kalesinde işkenceyle öldürülmüştü. Hindistan'dan cenaze için gelen yaşlı annesinin mezar başında

yaptığı konuşma hepimizi etkilemişti. Yüzünden süzülen yaşlarla 'Oğlum iyi bir amaç uğruna öldü,' demişti, 'Ama Hasan Nasır'ın yaşamını verdiği kavgayı devam ettirecek başka oğullarım olduğunu biliyorum.'

Polisin kullandığı insanlık dışı yöntemler hakkında fikrimiz vardı. Karaçi'den gelen işkence haberleri korkutucu boyutlardaydı, bu kentte protestolar birkaç ayda ancak durdurulabildi. Daha sonra Hükümet, sorun çıkaran öğrencileri okuldan uzaklaştırmaya başladı. Karaçi'de bir grup öğrencinin kenti terketmesi istenmişti. Bu öğrenciler Lahor'a geldiler ve ilk kez olaylar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduk. Kısa bir zaman sonra, benim de Lahor'dan bir yıl süreyle uzaklaşmam istendi. Eşi bulunmaz doktorumuz beni savundu, ayrıca ailemin de perde arkasında bazı girişimlerde bulunduğunu biliyorum. Bu baskılar sonucunda, hiç istemediğim halde, uzaklaştırma kararı geri alındı. Bölge Valisi'nin bana gönderdiği yazıda, okuldaki öğrenci birliği seçimlerine katılmamam, politik tartışmalardan uzak durmam isteniyordu. Aksi halde uzaklaştırılmam kesinleşecekti.

Bu kısıtlamaları aşmak için bazı yöntemler geliştirdik, bunlardan biri de şifreli münazaralardı. Apolitik, yüzeysel bir konu seçilirdi, çift anlamlı cümleler kurmakta usta olmuştum. Böylece, Lasi'nin* Coca-Cola'yla karşılaştırıldığı bir münazarada, herkes sözkonusu içecekleri değil, dünya politikasını tartıştığımızı bilirdi.

Küba'daki füze krizi sırasında ilk kez Küba hakkında uzun boylu düşünme fırsatını buldum. ABD ve SSCB küçük bir adayı paylaşamadıkları için nükleer savaşın eşiğine gelmişlerse, Fidel Castro çok önemli bir şey yapmış olmalıydı. Sovyet lideri Kruşçev tek taraflı olarak füzeleri çekmeye karar verince hepimiz derin bir nefes aldık. Ameri-

(*) Lasi: Ayran (ç.n.).

kan casus uçaklarından biri, bir U₂, Peşavar'daki ABD üs-
sünden havalanarak Sovyetler Birliği üstünde uçmuştu. Pi-
lot Gary Powers paraşütle atlamak zorunda kalmış ve Rus-
lara esir düşmüştü. Amerikalılar bu olayı yalanladılar.
Kruşçev ele geçirilen pilotu basma gösterdi. Pakistan dikta-
sına, bu olayın tekrarı halinde misillemeyle karşılık verile-
ceğini, haritada Peşaver'i kırmızı bir daire içine aldıklarını
söyledi. Bir savaş durumunda, en büyük zararı kentlerin
göreceğini ima ediyordu.

Ne var ki o günlerde bizi meşgul eden başlıca konu bu
değildi. Ateşli münazaraların başlıca konusu süper güçle-
rin karşılaştırılmasıydı. Ülkedeki rejime en ateşli saldırılar-
da bulunan bir arkadaşımız, bu konuda pro-Amerikan ola-
biliyordu. Saldırgan bir tonla 'İyi ama,' diyordu, neden
adamların burunun dibine füzeleri yerleştirdiler ki?' Ben
'Çünkü' diye yanıtlıyordum, 'Amerikalıların Türkiye, İran
ve Pakistan'da üsleri var, bu işbirlikçilerden ikisi Sovyetler
Birliği'yle sınır komşusu. Rusların aynı şeyi yapması çok
mu tuhaf?' Bir başkası 'Durum böyleyse' diye devam edi-
yordu, 'Kruşçev neden geri adım attı?' 'Dünya barışını ko-
rumak için,' diye yanıtlıyordum. Tartışmalar bu minval üs-
tünde devam ediyordu. Günün birinde, Çinlilerin, Çin-
Sovyet anlaşmazlığının ilk günlerindeki karakteristik bildi-
rilerinden birini okudum. Çinliler Kruşçev'in füzeleri gön-
derdiği için 'maceracı', ABD baskısı altında geri çekildiği
için de 'oportünist ve teslimiyetçi' olduğunu öne sürüyor-
lardı. Bu bildiriden çok hoşlandım, çünkü ilk kez hareket
içinde görüş farklılıklarıyla karşılaşıyordum.

Bu yıl içinde annem ve babam, İngiltere'ye yaptıkları yol-
culuktan o güne dek görmediğim ve işitmediğim bir dergiy-
le, *New Left Review*'nin Ocak-Nisan sayılarıyla döndüler.
İngiltere hakkındaki yazıların çoğu son derece sıkıcıydı.
Çoğunu okumadım bile, ama ilgimi çeken iki incelemeyle

karşılaştım: Claude Bourdet Cezayir Savaşı'nı ve bu savaşın Fransız iç politikasındaki etkilerini araştırıyor, bu ülkedeki pro-faşist akımları gün ışığına çıkarıyordu. İkinci inceleme, İtalyan Komünist Partisi'ndeki iç çekişmelerle ilgiliydi ve çok çeşitli sorunları ele alıyordu. Bu metnin başına Perry Anderson bir giriş yazısı yazmıştı ve başlıca taleplerinden birini şöyle açıklıyordu: 'İfade özgürlüğü ve fikir ayrılığı hakkı komünist partiler arasında olduğu kadar parti içinde de korunması gereken ilkelerdir. Burada başlıca hedef, *bütüncüllük* kavramıdır.'

Bütün bunlar, Moskova'yla Pekin arasındaki söz düello-sunu gerekli ve sağlıklı bir gelişme olarak görmemi sağladı. Şunu hatırlamamız yararlı olacaktır; Çinlilerin Ruslara yönelttiği başlıca suçlama, Rus liderlerinin Amerikalılara ılımlı davrandığı ve üç kıtadaki devrimci hareketleri 'barış içinde birarada yaşamak' ilkesi adına sattığı yolundaydı. Çinliler, görüşlerini açıklamak için bir dizi kitapçık hazırladılar. Pekin'deki yazıcılar, Üçüncü Dünya mîlitanlarını cezbedecek bir dünya yaratmaya çalışmışlardı. Bunda da başarılı oldular ve hepimiz 'Emperyalizm ve Bütün Gerici-ler Kâğıttan Kaplandı!', 'Alman Faşizmine Karşı Kazandığımız Şanlı Zafer Kutlu Olsun!' 'ABD Emperyalizmine Karşı Sonuna Kadar Savaş!' gibi sloganları heyecanla tekrarlar olduk. Tartışmaların düzeyi retoriğe kaymıştı, ama verilen mesaj çok açıktı; 'Emperyalizm ve bütün ülkelerdeki uşakları gökyüzünün batısında, batan güneş gibidir; oysa sosyalizm ve ulusal devrimci hareketler, gökyüzünün doğusunda, doğan güneş gibidir. Bu, çağımızın bir özelliğidir.' Basit ve amaca yönelik. Çinliler bu yüzden etkili olabiliyordu. Sovyetlerin tepkisi ise donuk, sıkıcı, duygudan yoksun bir söylemle ve Lenin'den yerli yersiz alıntılarla dile geliyordu.

Yılın sonlarına doğru bir kabine üyesinin öğrencilerle kapalı bir toplantı yapmak istediğini haber aldık. Zülfikar

Ali Butto, diktatörün çevresindeki en genç ve en zeki bakanıydı. Öğrencilerle diyalogu başlatmak için Eyüp'den izin almıştı. Üniversitelerden toplantıya katılacak heyeti öğrenci birliklerinin seçmesi uygun görülmüştü. Üniversitenin eski binalarında, sıkı koruma altındaki bir salona gittik. Başka fakültelerden öğrencilerle karşılaştık, bunların bir kısmını siyasi faaliyetlerden tanıyorduk. Butto gösterişli bir giysiyle, hafif sinirli bir tavırla salona girdi. Hindistan'a yönelttiği eleştirilerle bizi ısındırmayı umuyordu. Hintlilerin Keşmir halkına kendi geleceklerini tayin hakkını vermesini istedi, Hindistan'a bağlı kalmak ya da Pakistan'la birleşmek kararını halk vermeliydi. 'Keşmir'de mutlaka plebisit yapılmalıdır,' diye kükredi ve tezahürat bekledi. Kimseden çık çıkmadı. Kendimi tutumadım ve arka sıralardan bağırdım; 'Önce Pakistan'da plebisit yapsak daha iyi olmaz mı?' Bu küstahlığıma o denli şaşı ki, hiç adeti olmadığı halde birkaç saniye sesiz kaldı ve kaşlarını çatarak beni süzdü. Bunu üzerine salondan uğultular yükselmeye başladı. 'Neden askerî hükümette görev aldınız?' 'Serbest seçimlerden korkuyor musunuz?' 'Eyüp Han'a ölüm!' Butto bu sorulara yanıt vermeyi reddetti, buraya başka bir konuyu tartışmak için geldiğini öne sürdü. Biz o konuyu değil, Pakistan'ı tartışmak istediğimizi söyledik. Bizi dinlemedi. Homurtular giderek artıyordu, konuşmasını dinlemeyi reddettik. Salondan çıkarken 'Elebaşlarınızın kim olduğunu biliyorum, ama size söz veriyorum, siyasi polisin bu konudan haberi olmayacak' diye haykırdı. Bu kez biz şaşırdık. Butto sessizliğimizi fırsat bilip, kan ter içinde, dışarı çıktı. Tartışmaların bir yerinde ceketini çıkarmış ve aramızda boks yapmak isteyen olup olmadığını sormuştu. Salon kahkahadan kırılmıştı. O gece Park Luxury Hotel'de birkaç bardak viski içtikten sonra bütün gece bize lanet okudu. Yine de o günkü olaylar onu derin biçimde etkileyecekti. Bütün bunları yıl-

lar sonra, Eyüp Han tarafından görevinden uzaklaştırıldıktan sonra, Londra'da, Dorchester'de karşılıklı kahvelerimizi yudumlarken anlattı. Siyasi polise ilişkin verdiği sözü tutmuştu. Tutuklanmadım, hakkımda soruşturma açılmadı, ama polisteki dosyam kabarmaya başlamıştı.

Dayılarımdan biri dost tavırlı, güleç bir adamdı. Askeri istihbaratın başında olduğu için faaliyetlerimle ilgili raporları okumuş ve pek memnun kalmamıştı. Yüzünde kızgınlıktan çok endişeli bir ifade vardı, özel konuşmamızda bir an önce ülkeden ayrılmamı tavsiye etti. O günlerde kara listeye alınanların pasaport edinmesi kolay değildi, bu konuda da çok büyük yardımlarını gördüm.

Lahor'dan uzun süre ayrılmayı hiç düşünmemiştim. Oxford'a gitmekte hiç istekli değildim, pek yakın bir gelecekte Pakistan'daki politik ortamın patlama noktasına geleceğini düşünüyordum. Sanırım karar vermemdeki en büyük etken kız arkadaşlarımdan birinin babasının Londra'daki Pakistan Yüksek Komisyonu'na atanması oldu ve bu koşullarda yurt dışında birkaç yıl geçirmeye razı oldum.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE'DE İLK İZLENİMLER

*Senin işlerini bilirim, ne soğuksun, ne de sıcak:
keşke ya soğuk ya da sıcak olsaydın.
Böylece ne soğuk ne sıcak ılık olduğun için seni
ağzımdan kusacağım.*

İncil, Yuhanna'nın Vahyi 3. Bab, 15-16

1963-65

1963 yılının Ekim ayında İngiltere'ye gelmeden önce, bu ülke hakkında uzun boylu düşünmemiştim. Doğal olarak, Tory'lerin* on yıldır iktidarda olduğunu, savaş sonrasındaki ekonomik patlamanın işsizliği ortadan kaldırdığını, yükselen yaşam standartlarının refahı arttırdığını biliyordum. Ellili yıllarda seçmenlerin büyük çoğunuluğunu işçi sınıfı oluşturuyordu; Tory'lerin bu kitlelere verdiği mesaj, 'Bu kadar iyisini görmediniz'di. Bunda doğruluk payı vardı, ama sloganı ortaya atanlar, oylarıyla iktidara geldikleri seçmenlerden çok daha iyisini görüyorlardı. Yüksek mevkilerdeki erkeklerin adının karıştığı bir dizi seks skandalı Tory Parti-

(*) Tory'ler: Muhafazakâr parti taraftarları (çn.).

si'nin imajını zedelemişse de büyük bir tahribat yaratmamıştı. İşin ilginç yanı, Profumo skandalının benim ülkemde de ulusça merakla izlenmesiydi. Mareşal Eyüp Han'ın Christine Keeler'la havuz sefası yaptığı kulaktan kulağa yayılmıştı. Mareşal ve Keeler, Cliveden'm evine konuk olmuşlar, ve söylenenlere bakılırsa Keeler Mareşalimize iltifatlarda bulunmuştu. Ne yazık ki bu olay, Mareşal'in devrilmesine yetmedi. Hatta ülke çapında prestijini arttırdığı bile söylenebilir. Hem kendisi Britanya Hükümeti'nin eşit (hatta diğerlerinden üstün) bir üyesi değil miydi?

New Statesman'ın düzenli bir okuyucusu olarak, İngiliz Tory'lerinin savaş sonrasındaki uzun iktidarları döneminde üç lideri harcadıklarını biliyordum. Churchill yaşlılığa yenilmişti. Eden, Süveyş olayından sonra gözden düşmüş, bu üçlünün belki de en başarılısı olan Macmillan Profumo skandalından sonra istifa etmişti. Bütün bunlar çok açıktı. Anlamadığım şey, Butler ve Macleod gibi istekliler dururken, Tory'lerin itibarını sarsan birçok olaya katılmış kıdemli 14. Kont Alec Douglas-Home'un (Neville Chamberlain'le birlikte Münih'e gitmişti) Macmillan'dan sonra başa geçmesiydi. Üç yıllık kısa bir ziyaret için İngiltere kıyılarına ayak bastığımda, bir türlü çözemediğim bilmecelerden biri buydu.

İngiliz İşçi Partisi'ndeki gelişmeleri çok daha iyi kavrayabiliyordum. Harold Laski'den evimizde hep sitayişle söz edilmişti ve İngiltere'deki işçi sınıfı politikası hakkındaki ilk fikirlerimi onun kitaplarından edinmiştim. Bu kitaplar kitaplığımızda G.D.H. Cole, John Strachey, Tawney, Nye Bewan ve diğerlerinin kitaplarının yanında yer alırdı. Daha sonra *Labour Monthly* düzenli olarak gelmeye başladı ve R.P. Dutt'un o eşsiz üslubuyla kıdemli sosyalistlerden birinin daha inançlarından vazgeçtiğini ve hainlerin safına katıldığını öğrendik. Hatırladığım kadarıyla Strachey'in son

ihaneti sosyalistler arasında büyük öfke yaratmıştı. Attlee hükümetinin bakanı olarak Malaya'da bir meslektaşıyla çektiği fotoğrafta, mağrur bir edayla ayaklarının altında ki kafası kesilmiş komünist gerillaları süzüyordu. Bu, otuzlu yıllarda sosyalizmin bayraktarlığını yapan biri için gerçekten talihsiz bir olaydı. Bevan hiçbir zaman Sağa bu kadar yaklaşmadı, ama zaten onun atışları hep kısa mesafeliydi. Kırklı yılların sonunda ve ellili yılların başlarında İngiliz basını tarafından yerilen ve küçük düşürülen Bevan, tek taraflı nükleer silahsızlanmaya karşı çıkınca ehlileştirilmiş bir maskota dönüştü ve İşçi Partisi'nin Başkan yardımcılığıyla ödüllendirildi. Kısa bir süre sonra ölünce de parti içi tartışmalarda mitolojik bir karakter olarak yerini aldı.

Bevan'ın muhaliflerinden parti başkanı Hugh Gaitskell, ondan on yıl sonra öldü. Bundan sonra başa Harold Wilson geçti. Parti içindeki Solun adayı olan Wilson'a, merkez ve sağ kanatlar da oy verdiler. Wilson, Gaitskell ve Bevan'ı da aşan yeni bir sentez yaratmak, partiyi bütünleştirmek ve iktidara giden yolu açmak istiyordu.

1963 sonbaharında Oxford üniversitesinin İşçi Kulübü'ne üye olduğum sıralarda, ufukta bütünleşme görünmüyordu. Fraksiyonlar birbirleriyle savaş halindeydi. Demokratik Sosyalizm kampanyasında Gaitskell'in ardılları Kulübe hakimdiler. Fabiancı politikalar ve Stalinist örgütlenme normları (Stabianizm) öteden beri İşçi Partisi'ndeki Sağın benimsediği bir strateji olmuştu. Oxford İşçi Kulübü'nde bu stratejinin mekanizmasıyla karşılaştım. Kulübü yöneten grubun önde gelenlerinden biri bugün kuzeydoğuda bir yerde, ülkedeki en sağcı işçi örgütlerinden birinin lideridir. Bu kişinin yandaşlarından üçü, Sosyal Demokrat Parti'nin kurucu üyesi oldular. Buna da şaşmamak gerekir, çünkü Gaitskell'in ölümünden sonra Oxford'daki Sağ kanadın en önemli iki üyesi, düzenli olarak kulüpte konuş-

malar yapan ve Wilson-karşıtı dedikodularla üyeleri etkilemeye çalışan William Rodgers ve Brian Walden'dı.

İşçi Kulübü içindeki Sol muhalefet -çeşitli akımları temsil eden bir koalisyon - Sosyalist Grup adıyla ayrı toplantılar yapıyordu. Bu grup Sol-Sosyalistler, Komünist Parti sempatizanları ve bir avuç Troçkist'ten oluşan renkli bir karışımdı. Davet edilen konuşmacılar, grubun politik bileşimini kusursuz biçimde yansıtıyordu: Michael Foot, Konni Zilliacus, Ian Mikardo, Komünist partisi ve Enternasyonalist Sosyalistler'den (bu grup o sıralar İşçi Partisi içinde örgütlenmişti ve *Labour Worker* adında bir düzenli bir bülten çıkararak çeşitli konulardaki görüş bildiriyorlardı) davet edilen sözcüler. Bu toplantıların çoğuna katıldım, söylenenlerin çoğuna sempati duydum, ama hiçbir zaman konuşmaların altında yatan stratejileri benimsemedim. O zamanki ilgi alanım küçük İngiliz siyasetlerinin çok dışındaydı. Bu konulara ilgi duymuyor değildim. Ama dünyanın başka yerlerinde olup bitenlerle kıyaslanınca, Oxford İşçi Kulübü'ndeki tartışmalar son derece dar ve sığ kalıyordu.

Kulübü yöneten kadronun açık sözlülüğü can sıkıcı ölçülerdeydi. Utanmaz bir kariyerizm hevesi içindeydiler, yüksek bir merdivenin basamaklarını teker teker tırmanmak anlayışı egemendi. Bu sabırlı tırmanışın önündeki engellere tahammülleri yoktu. Başlıca işlevleri Parlamento'daki İşçi Partisi'ne güvenilir ve azimli yandaşlar bulmaktı. Bunlarla sosyalizmi tartışmak zaman kaybından başka bir şey değildi. İşçi Partisi'nin zaferinden başka ortak bir amacımız yoktu. Diğer bütün sorunlarda aramızda koca bir boşluk oluşuyordu. Biz köklü değişimler istiyorduk, onlar statükonun devamından yanaydılar. Bir çoğu için İşçi Kulübü bir sıçrama tahtasından başka bir şey değildi. Sonuç olarak kendi yarattıkları klastrofobinin keyfini sürüyorlardı.

İtiraf etmeliyim ki Oxford'a ilk geldiğimde bana en zevk veren şey politika dışı bir slogan oldu. Pakistan'da ateizm Marksizm'den büyük bir düşman sayılıyordu. Her iki görüş de toplum hayatında tabu sayılıyordu, ama üniversitede ve kantinlerde hiç olmazsa Marksizm'den söz etme fırsatını buluyorduk. Dini konularda ancak fısıltıyla, o da çok dikkatli olmak koşuluyla konuşabiliyorduk. Doğaüstü güçlere hiçbir zaman, çocukken bile inanmamıştım, ama bu konudaki görüşlerimi başkalarına anlatmamayı da öğrenmiştim. Fakültede ateist düşüncelerinizi paylaşabildiğiniz öğretim üyeleri ve öğrenci arkadaşlarınızla, aynı siyasi görüşü paylaştığınız ancak dini safsatalardan sıyrılamayan arkadaşlarınızdan çok daha büyük bir yakınlık kuruyordunuz. Öğrenci Fuarı'nda, yıpranmış kırmızı kadife ceketıyla bir iskemlede oturan sivilceli bir gencin avazı çıktığı kadar 'Kahrolsun Tanrı!' diye bağırdığını duyduğumda hem heyecanlandım hem de etkilendim. Duyduklarıma inanmadığım için orada öylece durup boş gözlerle baktım. Sonunda, kadife ceketli çocuk, biraz da utanarak iskemlesinden kalktı ve beni Oxford Üniversitesi Hümanist Grubu'na davet etti. Büyük bir şaşkınlıkla, buradaki tartışmaların İşçi Kulübü'ndekilerden çok daha hareketli ve canlı geçtiğini gördüm. Tartışmalar yalnızca dinsel konularla sınırlı değildi ve arada sırada, daha çok bir şok tedavisini andıran, 'İsa'yı Çarmıha Germeğe Haklıydılar' gibi münazaralar da yapılıyordu.

O dönemde ulusal ve uluslararası politikaların tartışma alanı Oxford Birliği'ydi. Özellikle 1962'de kadınlar uzun ve yıpratıcı bir mücadeleyle tek başlarına tam üyelik hakkını elde ettikten sonra Oxford'daki solcuların tartışmalarına aktif olarak katılıyorlardı. Solun başlıca işlevi her alandaki tutuculuğa karşı mücadele vermek ve gerektiği zaman karşı tarafın tabularına şiddetli saldırılarda bulunarak skandal yaratmaktı.

Sol, Winston Churchill'in ölümüyle böyle bir fırsat yakaladı. Birliğin liderleri, adet olduğu üzere, hep birlikte ayağa kalkarak rahmetli lider için bir dakika saygı duruşunda bulunmayı teklif ettiler. Normal koşullarda bu hareket bir formaliteden öte bir anlam taşımayacaktı, ne var ki Enternasyonalist Sosyalistler ve Oxford Birliği'nin üyesi olan Richard Kirkwood, herkesi hayretler içinde bırakan bir davranışla teklifi reddetti. Kirkwood'u ilk kez, Isaiah Berlin'in dersinde, üniversitenin akademik şövalyelerinden birini kibir ve küstahlıkla suçlarken tanıdım. Bu kez durum çok daha ciddiydi. Kirkwood'un cüreti küçük bir sansasyon yarattı. Tory'ler her zamanki şımarıklıklarıyla onun pis koktuğunu ve sopayı hakettiğini söylediler. Kirkwood söz hakkı istiyordu. Doğrudan konuya girdi ve Churchill efsanesine meydan okudu; bu arada onun İngiltere'deki hakim sınıfların en etkileyici liderlerinden biri olduğunu söylemeyi ihmal etmedi. *Onlar* yas tutmakta haklıydılar, ama işçi hareketi ne yaptığını biliyor muydu? Kirkwood şaşkınlıktan donup kalan izleyici kitlesine 1945'te en büyük zafelerini kazandıktan sonra bile Churchill'in işçi sınıfından kabul görmediğini söyledi. Daha sonra 'Churchill'in Suçları' adını verdiği bir dizi olayı büyük bir rahatlıkla anlatmaya koyuldu. Anlattıkları oldukça etkileyiciydi. 1917'de Rus Devrimi'ne karşı silahlı müdahale fikrinin en ateşli savunucularından biri Churchill'di; Tonypandy'de Galli madencilere karşı silahlı birlikler göndermeyi onaylamıştı; bir avuç anarşiste karşı Doğu Londra'da, Sidney Caddesi'ni abluka yapmıştı; 1926'daki Genel Grev'de provokatör rolünü üstlenmişti; 1944'de Direnişçilere karşı Yunan aşırı sağını tutmuştu ve Hindistan'ın bağımsızlığına karşı çıkmıştı. Dünya işçilerine karşı kararlı ve sürekli kin ve düşmanlık güden bu adama yas tutuluyordu. Kirkwood artan gürültülere karşı sesini yükselterek, bütün bu nedenlerden ötürü, bir

saniye bile saygı duruşunda bulunmayacağını haykırdı. Yerine oturduğunda yuh seslerinin ardı arkası kesilmiyordu, bazı öğrencilerin ağzından köpükler saçılıyordu. Kirkwood sükunetini bozmadı. Yaklaşık 400 kişi saygı duruşunda bulunmak için ayağa kalktığı anda ben 25 kişiyle birlikte oturmaya devam ettim. Kirkwood bu durumdan çok hoşlandı. Bolşevikleri Menşeviklerden ayırmıştı ya, o yeterdi.

Bu arada, ulusal politika arenasında, benim gibi tecrübesiz gözlemcilere haksız bir düello gibi görünen bir çekişme başlamıştı. 14. Earl, Harold Wilson'a karşı 13 kayıp yıl'ı savunuyordu. İşçi Partisi'nin bu savaşı kaybetmesi olası görünmüyordu. Wilson'ın kendine güveni tamdı, her bakımdan rakibinden üstün görünüyordu. Konuşmaları gerek ton, gerek içerik açısından sivri, özlü, keskin, radikal ve zekâ pırıltılarıyla doluydu. Başlıca izleği İngiltere'nin modernleşmesiydi. Öğretim üyeliği yaptığı yıllarda Oxford'da tarih derslerine girmişti, bu yüzden gerektiğinde geçmişe ilişkin bilgilerini kullanarak eski kafalı rakibi karşısında puan topluyordu. Londra'nın Putney semtinde katıldığım toplantılardan birinde Wilson izleyicilere 17. yüzyıldaki ünlü Putney Heath münazaralarını anımsattı; bu tartışmalardan birinde Yeni Ordu'nun içindeki Levellers grubu* radikal demokrasi talepleriyle Oliver Cromwell'e karşı çıkmışlardı. Wilson bu taleplerden bazılarının bugün de geçerli olduğunu söyleyerek hepimizin hayranlığını kazandıktan sonra, gizli komplolarla seçmenlere yeni liderler önermekte ustalaşan bir siyasi partinin demokrat görünmekle ikiyüzlülük yaptığını vurguladı. Aslında Muhafazakârların Douglas-Home'u başa getirmeleri Wilson için büyük şanstı. Butler'ın ya da MacLeod'un daha güçlü rakipler olduğunu biliyordu. Douglas-Home'u bir simge olarak kullandı ve İşçi Partisi'nin modernleşme girişimlerinde

(*) Levellers: toplumsal farklılıkları kaldırmak isteyen bir grup (ç.n.).

karşı tarafın zayıflıklarını göstermek için ondan yararlandı. 1963'ün son aylarında yaptığı bir konuşmada Wilson tek bir cümleyle Tory liderinin dört zaafına gönderme yaptı: 'Bugün İngiliz sanayiinin yön verenlerin, aristokratik ilişkilerinden, miras yoluyla edindikleri zenginlikten ya da spekülâtif kazançlarından başka bir şeyi olmayanlar tarafından yönetilmeleri, 20. yüzyılda silahlı kuvvetler komisyonlarındaki alımların küstah amatörler tarafından yapılmasına devam edilmesi kadar düşünölemeyecek bir olaydır.'

O tarihlerde Downing Caddesi 10 numaraya* yerleşmiş olan 'küstah amatör' için aynı tonda yanıt vermek ne gerekliydi, ne de uygun düşerdi. Bu bay, sıradan insanların İngiliz aristokrasisine duydukları saygının ve verdikleri değerin farkındaydı; önemli olan da bu insanların, İşçi Partisi'nin önünü kesecek sayıya ulaşmasıydı ki bu da, çok anlamsız bir değerlendirme değildi. İngiltere'deki akıllı başında birkaç siyasi yorumcudan birinin, seçim öncesinde televizyonda liderlerin karşılaşması hakkındaki gözlemleri, zamanın konformizmini ve aristokrasiye düşkünlüğünü pek güzel yansıtmaktadır. Tom Nairn'in *New Left Review*'daki yazısını okuyalım:

Plan çok açıktı. Saygıdeğer Sir Alec Douglas-Home Hazretleri, Thistle Şövalyesi ve aristokratların en mütevazisi, 17 Şubat Pazartesi (1964) akşamı BBC'nin Panorama stüdyolarının konuğu olacaktı. Yüce mistik Richard Dimbleby için bu buluşma, sıradan bir ortamda geçirilemeyecek kadar anlamlıydı. Sembolizm bir gereklilik olmuştu. Panorama'nın sembolik küresi dönüşünü tamamlar tamamlamaz, izleyiciler Sir Alec'in sembolik bir biçimde ekranın bir ucundan stüdyoya girdiğini ve röportajı yapan Robin Day'in saygıdeğer bir mesafeden

(*) Downing Street, 10: İngiliz başbakanının makamı.

onu izlediğini gördüler. Aristokratlar zaman zaman sıradan insanların evlerine girmesine izin verirler, hatta bazen onların elini bile sıkırlar - burada bir aristokratın Dimbleby'nin evinde ağırlandığını görüyorduk, özenle hazırlanmış bu gösteride rollerin değişmesi, bugünlerde hepimizin üst-sınıflardan olduğunu pek güzel bir şekilde sembolize ediyordu. Sir Alec ev sahibine doğru yürüdü ve elini yumuşak bir tavırla ona doğru uzattı. Dimbleby de alışık olduğu bir rahatlıkla elini uzatarak 'İyi akşamlar, Sir...' diye söze başladı. İşte o anda, büyük uğraşlar, büyük özverilerle oluşturulan sembol gözlerimizin önünde havaya uçtu; iki elin temasıyla Dimbleby'ninki, sıradan burjuvaların çatal tırnaklı ayağına dönüşmüştü. Bin akşamın hayali, İngiliz burjuvazisinin yüzlerce yıllık çabası bir anda uçup gitti. Bu sırada alelade bir teknisyen kruvaze ceketinin düğmeleriyle oynuyor, üstlerine saygıda kusur etmemeye çalışıyordu.

Dimbleby'nin *Panorama*'sı bir kölelik anıtı olabilir, ama o dönemde BBC'nin, ödelek konformistlerin kalesi olduğunu söylemek insafsızlık olacaktır. Dönemi çok iyi yansıtan ve *Panorama*'dan çok daha büyük bir izleyici kitlesine sahip olan bir program da haftalık mizah gösterisi, *That Was The Week That Was*'dı. (TW3) Tory başbakan ve kabinesi mizahçıların başlıca hedefiydi. Douglas-Home yönetiminin son aylarında taşlamalar ve yergiler, eğlence programlarından eksik olmamıştı. TW3'ün dönemin ultra-sağcı Tory İçişleri bakanı Henry Brooke'u karikatürleştirmesiyle adamcağız ülkenin alay konusu haline gelmişti. Bu gelişmeler seks skandallarıyla ve Macmillan'ın istifasıyla sarsılan kabinenin güvenilirliğini daha da yitirmesine yol açtı. TW3'ün başarısı, programın yasaklanmasına neden oldu. Kısa bir süre sonra ekrandaki bütün etkili mizah programları kaldırıldı.

Rengi ne olursa olsun hiçbir hükümet kendini güvenlikte hissetmiyordu. O zamandan beri TW3 gibi bir program yapılmadı, *Spitting Image*'ın başarılı kuklaları da bu gerçeği değiştirmede. Kaba kuvvet, keskin zekâyâ galip gelmişti.

Seçim yarışı kızıştıkça, biz de kampanyaya hız verdik. Ama bu çok sıkıcı bir uğraştı, Oxford'daki İşçi Partisi adayının nabza göre şerbet veren silik biri olduğunu öğrenmemiz sıkıntımızı daha da arttırmıştı. Bu adayın önerdiği politikalar yörenin Muhafazakâr milletvekili C.M.Woodhouse'dan bile sağdaydı. Oxford'lu seçmenlerin adayımızdan çok Harold Wilson'la ilgilenmeleri bizi biraz olsun rahatlatmıştı. O sıralar beni en çok şaşırtan şey, eski işçi sınıfı kökenli seçmenlerin Douglas-Home'u desteklemesiydi. Zaman zaman tamamen zıt kutuplardaki kişilerin Tory liderinden övgüyle söz ettiklerine tanık oluyordum. Bunlar Douglas-Home'un bir 'centilmen' olduğunu ve 'bu işi uzun zamandır yaptığını' öne sürüyorlardı. Panorama ve TW3'ün bazı kesimler üstünde etkili olmadığı anlaşıyordu.

Kısa bir süre sonra İşçi Partisi'nin Oxford'da seçimleri kazanamayacağı anlaşıldı, ama bu durum moralimizi bozmadı. Oxford'daki durum bütün ülkeyi temsil etmiyordu. 1964 Kasımı'nda geç vakitlere kadar seçimleri izledik ve İşçi Partisi'nin büyük çoğunluk sağlayamayacağını anladık. İskoçyalı 'amatör lord' iktidara çok yaklaşmıştı. İşçi Partisi çok küçük bir farkla zafer kazandığını öne sürdü - bu küçük fark Wilson hükümetini karakterize eden tutuculuğun mazereti olacaktı. İşçi Partililer 13 yıl boyunca ezilmiş ve bastırılmışlardı. Wilson'un seçim öncesi vaadettiği değişiklikleri yapmasını bekliyorlardı. Sosyalist bir politika izleneceğine çok az kişi inanıyordu, ama radikal çözümler ve modernizasyon talepleri bu kadar kısa sürede bir kenara bırakılabilir miydi? Öfkelenenlerin ve umutsuzluğa kapılanların sayısı giderek artıyordu.

Muhalefet lideri ve Gölge Kabinenin Dışışleri Bakanı olarak Wilson, nükleer caydırıcılık politikasına karşı çıkmıştı. Seçim bildirisinde bu yönde hareket edeceklerine dair söz vermişlerdi. 1964 Mayıs'ına kadar Wilson Hindişin'de ABD'ye boyun eğdiği için Tory'lere saldırmış ve kendi görüşlerini açık biçimde ortaya koymuştu: 'İngiliz politikasının daha fazla ABD güdümüne girmemesi yolunda hükümeti uyarmamız doğru bir davranıştı. Şu anda Asya'da karşılıklı anlaşmalarla oluşacak bir barışın karşısındaki engelin Amerikan Senatosu'ndaki aşırılık yanlıları olduğuna inanıyorum. Asya, dünyanın pek çok yeri gibi, bir devrim hareketinin içindedir ve bugün bu ülkede öğrenmemiz gereken şey, baskıcıların yanında değil, devrim hareketini yürüten halkların yanında yer almaktır.'

Ne var ki sonunda bütün bu sözler unutuldu. İşçi Partisi'nin seçim başarısı ABD'nin Vietnam'da ağırlığını koymaya başladığı günlere denk gelmişti. 24 Mart 1965'te Wilson, Başbakan sıfatıyla şunları söyledi: 'Parlamento'da birkaç kez bu konuda konuştum, Saygıdeğer dostum da (Dışışleri Bakanı) dün tekrarladi, Vietnam'daki direnişçi saldırganlara karşı ABD'nin aldığı önlemleri yürekten destekliyoruz.'

İç politikada da buna benzer döneklilikler yaşanınca, *The Economist* İşçi Partisi iktidarında geçen ilk yılı şu sözlerle özetledi: 'Vietnam'daki komünistleri bombaladı, karaderilileri İngiltere'den uzak tuttu ve sendikaların başına balyoz gibi indi.' Michael Foot ve Ian Mikardo 1965'te İşçi Kulübü'nde Sosyalist Gruba bir konuşmak yapmak için geldiklerinde hemen herkes tepki göstermişti. İşçi Partisi'nin sağ kanadında bile hükümet politikası karşısında şaşkınlığını gizleyemeyenler vardı. Foot mazereti parlamentoda çok az bir farkla çoğunluğu sağlamalarında buldu. Şöyle bir soru yönelttiğimi anımsıyorum: 'Wyatt ve Donelly gibi sağ kanat milletvekilleri karşı oy kullanma tehdidiyle madenlerin

devletleştirilmesine karşı çıkabiliyorsa, neden Sol aynı şeyi Vietnam konusunda yapmıyor? Neden Tory oylarıyla Tory yanlısı bir dış politika izleniyor?’ Michael Foot hükümeti korumak için tek söz bile etmedi. İşçi Partisi’nin daha büyük bir çoğunluk elde edeceği seçimleri beklememizi önerdi. ‘Elli sandalyelik bir çoğunluk elde edersek, sosyalizmin geldiğini göreceğiz’ diyordu. Bu sözleri kahkahalarla karşılanınca Foot şöyle bağırdı: ‘Harold Wilson bu ülkeye gelen ve gelecek olan en solcu başbakandır.’ Yeniden kahkahalar yükseldi, ama şimdi düşününce Michael Foot’un İngiliz demokrasisinin sınırları konusunda bir ders vermek istemiş olabileceğinden kuşku duyuyorum.

Üniversitede aldığımız dersler çok daha etkileyiciydi. 1964’ün Haziran ayında Oxford Tory’leri Güney Afrika büyükelçisi Carel de Wet’i davet ederek Güney Afrika’da komünizmin nasıl bertaraf edildiğini öğrenmek istemişlerdi. Nelson Mandela yeni hüküm giymişti ve Sarpeville katliamları hafızalardan silinmemiştir. İşçi Partisi’nin desteklediği yerel Apartheid-Karşıtı grup, Oxford Öğrenci Birliği binasının hemen karşısındaki Northgate Hall’da yapılacak toplantıyı protesto kararı aldı. Aralarında Olive Gibbs ve Roger Dudman gibi Parti meclisi üyeleri de bulunan, çoğunluğu üniversite öğrencilerinden oluşan 500 kişilik bir grup toplandı. Büyükelçi toplantıdan çıktığında göstericilerle polis arasında birkaç itiş kakıştan başka fazla bir şey olmadı. Elçi arabasına bindi, ancak lastiği patladığı için St Clement’de durmak zorunda kaldı. Bu sırada kimliği belirsiz bir grup öğrenci arabanın etrafını sardı ve üstüne çıkarak tekmelemeye başladı. Atılan sloganların çoğu Nelson Mandela’ya özgürlük verilmesi yolundaydı. Polis olayı önemsiz buldu ve üstünde durmadı, ama Ortaçağlara uzanan bir disiplin kurumu olan Üniversite Proktor’ları, gösterinin ‘üniversitenin adına leke sürdüğüne’ karar verdiler.

Altı öğrenci, Proktor'ların karşısına çıktık. Eylemlerimizin üniversite kurallarıyla bağdaşmadığı söylendi. Sonuç olarak 10'ar sterlin (o günlerde önemli bir paraydı) para cezası ödedik ve geceyarısına kadar Oxford'u terketmemiz istendi. Savunma hakkımız yoktu. En gaddarları olan Bay McGuinness Ekim başında döndüğümüzde, birkaç hafta boyunca kampustan çıkmamızın yasaklanacağını söyledi. Ben yarım sömestr kampustan çıkmadım. Baş Buldog dediğimiz üniversite müdürünün gönderdiği yazı çok açıktı: '11 Ekim Pazar akşam 9:00'dan 8 Kasım Pazar sabah 6:00'ya kadar kampustan çıkmanız yasaklanmıştır. Bu süre içinde Proktorlardan yazılı izin almadığınız taktirde akşam 9:00'la sabah 6:00 saatleri arasında Oxford'daki evinizden çıkmamanız gerekmektedir. Bu kurallara uyup uymadığınızı kontrol etmek için sürekli gözetim altında tutulacağınızı hatırlatırım.' Ayrıca okulda bir yıl boyunca hiçbir gösteriye katılmamam emredilmişti. Oxford Ticaret Kurulu'nun düzenlediği Mayıs törenlerinde yaptığım konuşma yüzünden ihtar ve para cezası aldım.

Dışarı çıkma yasağının ilk akşamı, onuruma bir 'özgürlük partisi' düzenlendi. Çok miktarda şarap içildi, konuklar sokaklara döküldüler ve Proktorların toplantılarını yaptığı Clarendon binalarına kadar yürüyerek, bir Proktorun maketini yaktılar. 14. yüzyılda Proktorların kızgın öğrenciler tarafından linç edildiği ve yakıldığı da olurmuş. Bizim kuşak onlara göre daha mülayimdi.

Proktorlar merhamete geldiler ve Perşembe akşamları evden çıkıp Birlik toplantılarına katılmamı kabul ettiler. Bu belki küçük bir ayrıcalıktı, ama bu toplantılardan birinde Amerikalı siyah lider Malcolm X'le tanıştığım için benim açımdan çok yararlı oldu. Malcolm X, 'Özgürlüğün savunulmasında aşırılık suç değildir, adalet arayışında itidal erdem değildir' tezini savunmak için davet edilmişti. Ameri-

kan liberalizminin yaramaz çocuğu Barry Goldwater'ın konuşmalarını hazırlayan ekibin bulduğu bir deyiş, Amerika'da çok meşhur olmuştu. Malcolm X bu deyişi savunmak için çağırıldığında, bir dakika bile tereddüt etmemişti. Malcolm X hakkında yazılanları okumuştum, ama bu yazılar Elijah Muhammed'in Siyah Müslümanlar olarak bilinen Amerikan mezhebinin üyesi olduğu sıralarda çıkmıştı. İç güdülerim kara Amerika'dan -Martin Luther King ve daha solundakiler- yanaydı, ama Siyah Müslümanlar bende hep kötü çağrışımlar yapmıştı. Dinsel köktencilikleri yeteri kadar kötüydü, dahası, inançlarında samimi olmadıkları izlenimini taşıyordum. Bazen bütün bu gruplaşmaların ahmak Arap rejimlerinden para toplamak için düzenlenmiş bir tezgâh olduğunu düşünüyor, bazen de FBI'nın Amerika'daki gettolarda karışıklık yaratmak için kurduğu bir tuzak olduğundan kuşkulanıyordum.

Malcolm X Siyah Müslümanlar'ın en iyi hatiplerinden biriydi ve o akşam, Elijah Muhammed'le yollarının ayrıldığını bilmeme rağmen ondan kuşkulandıktan kendimi alamadım. 1964'te ABD'de en çok korkulan kara derililerden biriydi. Siyah Müslümanlara katılmadan önce gangsterlik, uyuşturucu ve kadın satıcılığı yapmıştı. Tanıştırıldığımızda adım söylenirken hafifçe gülümsedi ve yumuşak bir sesle, 'Bir Müslüman kardeş?' dedi. Bense elini sertçe sıkarak kulağına 'Yalnızca adıyla' diye fısıldadım. Yüksek sesle güldü. O gece münazara salonunda yan yana oturduk. İzleyicilere bir göz attı ve bu kadar iyi giyimli bir beyazlar topluluğuna ilk kez konuşma yaptığını söyledi. Oysa herkes son yıllarda bu salonda yapılan en güzel konuşma olduğu konusunda hemfikirdi. İzleyiciler sözcükleri kullanmadaki ustalığı, hayal gücü ve en şaşırtıcısı da demagojiye kesinlikle başvurmaması karşısında hayranlıklarını gizleyemediler. Münazara karşı fikri Humphrey Berkley (o zamanlar radikal bir

Tory, daha sonra muhafazakâr ve İşçi Partili, son olarak da tanımlar üstü bir liberal) temsil ediyordu ve Malcolm'un 'X' soyadını almasına takılmıştı. 'Neden X?' diye güya dalga geçiyordu, 'Neden Malcolm A, C, hatta Z değil? Malcolm Z çok daha iyi olurdu bence.' Malcolm biraz gerginleşti, ama sükunetini korudu. Daha sonra, kapanış konuşmasında sesini biraz yükseltti ve içindeki öfkeyi tüm salona taşıdı. Neden bir köle sahibinin ismini taşımak istemediğini anlattı, köleciliğin beyazları nasıl alçalttığını ve siyahları baskı altında tuttuğunu anlattı. İngiltere'nin köle ticaretinde öncülük yaptığını, bugünün sözde soylularının kara derili insan ticareti yaparak zengin olduğunu Öğrenci Birliği'ne hatırlattı. İngiltere'deki hakim sınıfların elleri, köle taşıyan gemilerin karanlık ambarlarındaki sefaletle, Yeni Dünya'da genç yaşta ölenlerin kanlarıyla kirlenmişti. Sözlerini bitirdikten sonra Berkley'e baktı ve 'İşte bu nedenlerden ötürü kendime X adını verdim bay Berkley,' dedi. Bir an sessizlik oldu, sonra gürültülü bir alkış koptu. Konuşmasının son kısmında Amerika ve üç kıtadaki kara derililerin mücadelesini anlatmış, bütün izleyicileri duygulandırarak uzun uzun alkışlanmıştı. O gece salondan pek az kişinin etkilenmeden çıktığını söyleyebilirim.

Öğrenci Birliği'ndeki formaliteler tamamlandıktan sonra (Bugün Birlik binasının duvarında Malcolm X'i onur konusu olarak gösteren bir fotoğraf asılıdır) kendisini otele götürdüm. O çayını, ben kanyagımı içerek saatlerce konuştuk. Ben kolektif açıdan dinin kimsenin sorununa çözüm olamayacağını öne sürdüm. İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan ne daha iyi, ne de daha kötüydü. Bu üç inanç uğruna sayısız suç işlenmişti. Beni dikkatle dinliyor, fikrini söylemek için sözlerimi bitirmemi bekliyordu. Bir ara, oldukça saldırgan bir tavırla, 'Bir düşünüsenize,' dedim, 'Suudi Arabistan'da, Pakistan'da ya da bir başka İslâm ülkesinde yaşı-

yorsunuz. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? Müslüman olduğunuzu söylemenin hiçbir anlamı yok, çünkü herkes Müslüman. Suudi Arabistan kralından farklı olduğunuzu nasıl açıklarsınız?’ Ben konuşurken sürekli gülümsüyordu, beni paylayacağını düşünerek sustum. ‘Böyle konuşmanızdan çok hoşlandım,’ deyince çok şaşırdım. ‘Ben de kendime bu soruları sormaya başlamıştım.’ O zaman ona, Siyah Müslümanlar hakkında düşündüklerimi anlattım. Karşı çıkmadı, ama genç Siyahlarla ilişki kurmanın başka yolu olmadığını söyledi. Siyah Müslümanlara o kadar güvenmediğini, Afro-Amerikan Örgütü adıyla kendi grubunu kurduğunu da ekledi. Şiddete karşı değildi. Bu konuda kararlı, kendinden emin ve ödün vermeyen bir tutum içindeydi. ‘Martin Luther King teslimiyetçi bir politika izliyor’ diyordu. ‘Klu Klux Klan Siyahları linç ediyor, olayları basma bildirmek isteyen beyaz gençleri tehdit ediyor, hatta öldürüyor. Polis de Klan sisteminin bir parçası. King Siyahlara öteki yanaklarını uzatmalarını öneriyor. Bu zorbalarla böyle başa çıkılmaz. Beyazlar bu yüzden King’e bayılıyor ve beni suçluyorlar. Ben gerçeği anlatıyorum. Sistemlerinin çürüdüğünü, bu sistemin Amerika’da ve başka yerlerdeki Siyahların sömürülmesi üstüne kurulduğunu söylüyorum. Siyahlar barut fıçısı gibi. King fıçının üstüne su sıkmak istiyor. Ben fitili yakmaktan yanayım. Bize saygılı olmalarını ancak böyle sağlayabiliriz.’

Malcolm X, Küba ve Vietnam’da olanlardan hayranlıkla söz ediyordu. ‘Washington’un burnunun dibinde’ bu işleri yaptıkları için Fidel Castro ve Che Guevara’ya övgüler yağdırdı. Birleşmiş Milletler’de konuşmak için New York’a geldiğinde Castro’nun Harlem’de kalmak için ısrar ettiğini hatırlattı ve Siyah Amerikalıların bu jesti uzun zaman unutmayacaklarını söyledi. Amerika’nın Vietnam’a müdahalesine büyük öfke duyuyordu. Bu, ‘Amerikan rüyasının kor-

kunç bir versiyonu'ydu. ama sonunda ülkesinin 'tıpkı Fransa gibi' küçük düşeceğine emindi.

Birkaç ay sonra, 1965 Şubatı'nda Malcolm X, West 166. Cadde'nin güneyindeki Audobon düğün salonunda bir konuşma yapacaktı. Toplantılarına gelen kişilerin üstünün aranmasına her zaman karşı çıkmış, kendi insanların yanında emniyette olmazsa, bütün siyasi görüşlerini yeniden gözden geçirmesi gerekeceğini söylemişti. Konuşmaya başladıktan birkaç dakika sonra, ön sırada oturan üç Siyah ayağa kalktı, silahlarını çıkarıp aynı anda üstüne ateş ettiler. Malcolm hastaneye getirildiğinde çoktan ölmüştü. Toplantıya katılanlardan bir kadın daha sonra gazetecilere şunu söyleyecekti: 'Tıpkı bir idam mangası gibiydiler.' Haberi aldığım akşam masama oturdum, Malcolm hakkında hatırladığım her şeyi, oteldeki sohbetimizi küçük bir deftere geçirdim. Malcolm'un ölümünden sonra bir çok kişi, Oxford Öğrenci Birliği'nde yaptığı konuşmanın bandını istedi. Birlik'teki bütün münazaralar banda alınırdı. Steward bana, o akşam kayıt cihazının bozulduğunu ve çalışmadığını söyledi. Konuşma kaydedilmemişti. Belki de söylenenler gerçektir, ama Amerika'dan arayıp bant kayıtlarını isteyenlerin hiçbiri bu cevaba inanmadı. Kimbilir, belki de onlar haklıydı.

Yine bu sıralarda Tory Gölge Kabinesi'nin önde gelen isimlerinden Enoch Powell'la tanıştım. Serbest toplu iş sözleşmelerini hararetle savunması, İşçi Partisi'nin sendikalara dayatmaya çalıştığı vergi politikasına yöneltilen eleştirilerde Solun yanında yer almasını sağlamıştı. Powell henüz son kartını oynamamıştı. Münazaradan sonra yanıma geldi ve benimle Hintçe konuşmaya başladı. Şaşırdığımı görünce, sömürgelerde geçirdiği günlerden söz etti (Hindistan'da subaylık yapmıştı) ve Hindistan'ı çok özlediğini söyledi. Bu tür durumlarda adet olduğu gibi, bütün terbiyemle gülüm-

sedim. Powell sohbeti sürdürdü ve adım hakkında çeşitli varsayımlar ileri sürerek, dilimi tahminimden iyi bildiğini gösterdi. 'Adınızın anlamının "tarih" olması çok ilginç,' gibi bir şeyler söyledi. 'Tarih başka bir kelimedir, sondaki 'ha' sesi çok farklıdır,' diye yanlışını düzelttim. Uzun uzun düşündükten sonra hatasını kabul etti, ama bu kez benden adımın anlamını açıklamamı rica etti. Birden afalladım, bunu daha önce hiç düşünmemiştim, işin kötüsü verecek cevabım da yoktu. Böyle durumlarda tek çözüm doğaçlamaya başvurmaktır. Sahte bir zafer gülücüğüyle 'Bundan hoşlanmayacaksınız ama, adımın anlamı "ilerleme"dir. Tarık terakkiden gelir!' dedim. Gülerek bu iddiamı kabul etti, ben de Farsça bilgisinin Latince ve Yunanca'dan az olduğunu bu sayede anlamış oldum.

O gece yaptığımız sohbetin bizi nerelere sürüklediğini tam olarak hatırlamıyorum. O zaman da, daha sonraları da, onunla ilgili izlenimlerimi yazıya dökmek gereğini duydım. Yine de Powell son derece yetenekli ve zeki bir Muhafazakâr olarak ilgimi çekti. Gözlerinde fanatik bir parıltı yoktu, yine de Hindistan'a yaklaşımını biraz tuhaf bulduğumu hatırlıyorum. O zaman yerli yerine koyamamıştım, ama bu milliyetçilik ya da nostalji değildi; daha çok bir tarihçinin akademik merakı ya da bir mantıkçının mesafeli ilgisi gibiydi. Yıllar sonra Paul Scott'un Hindistan'daki İngilizlere ilişkin kitabını okurken, birden Powell'ı hatırladım. Scott'un romanındaki baş kahramanlardan birini Powell'a benzetmiştim. Bu kişi, İngiltere'deki alt-sınıf geçmişine sömürge Hindistanı'nda sünger çeken Ronald Merrick'di. Aynı durum, orta ve alt-orta sınıflardan gelip Hindistan'da yöneticilik ya da askerlik yapan bir çok İngiliz erkek ve kadını için geçerliydi. 1965'in o akşamında, Powell'ın Hindistan hakkında hatırladığı şeylerde bir tuhaflık olduğunu sezmiştim, ama Powell bastırılmış travmalarını

ya da 1968'de patlatmaya hazırlandığı bombaları açık edecek kadar uzun boylu konuşmadı.

Harold Wilson'un İşçi Partisi Hükümeti bir tek şeye öncelik tanıyordu: yapılan her şey İngiliz kapitalizmini savunmaya ve canlandırmaya yönelik olmalıydı. Wilson, savaş sonrasındaki ekonomik patlamanın sona erdiği bir dönemde iş başına gelmişti ve önemli tedbirler alması gerekiyordu. Wilson'un sterlinin değerini düşürmeme kararı, ABD'nin ağır baskısıyla alınmıştı. ABD, ters yönde bir kararın doların değerini de etkileyeceğinden korkuyordu. Wilson bunun yerine borçlanmayı tercih etti ve büyük bir dış borç yükünün altına girdi. Bu operasyonun getireceği risklerin farkındaydı, üstelik 1964 seçimleri öncesinde parti meclisinde yaptığı konuşmada 'Varınızı yoğunuzu rehin edebilirsiniz, ama bu durumda bağımsız bir dış politikadan, bağımsız bir savunma politikasından söz etmeyin' demişti. 1965'te Wilson İşçi Partisi'nin manifestolarını rehine vermişti, Washington'dan iyi tefeci de bulamazdı. Böylece Wilson ABD politikalarını savunan ve aklayan bir politikacı konumuna düştü ve parlamentoda 'ABD'nin Vietnam'daki tehdide müdahalesine tam destek veriyoruz' gibi sözler sarfetti. Birkaç ay sonra, bu tavır değişikliğinin İşçi Partisi'nin uluslararası finans kaynaklarına bağımlılığından kaynaklandığını savunanlara öfkeyle karşı çıkarak, parti meclisinde yaptığı konuşmada kendisiyle çelişkiye düşecekti: 'Bu sorunun sorulmasını bile hayretle karşılıyorum. Hiçbir zaman -bunu kategorik olarak söylüyorum- ekonomik yardımla dış politikamız arasında bir bağ mevcut olmamıştır.' Ne var ki olaylar, Wilson'u yalanlayacaktı.

ABD, Vietnam'daki asker sayısını 100.000'den 400.000'e çıkarmaya hazırlanıyordu. İsveç başbakanı Olaf Palme'nin savaş aleyhtarlığının başını çektiği bir ortamda İşçi Partisi'nin liderleri gerçekleri görmezden geliyor, Beyaz Saray'ın

dümen suyunda gidiyorlardı. Oxford'da bir Vietnam komitesi oluşturduk ve 1965 Şubatı'nda ABD Büyükelçiliği'nin önündeki Grosvenor meydanında ilk gösterilerimizi yaptık. Taşıdığımız pankartta "Harold Wilson nereye gitti? Pentagon'a teslim olmaya" yazılıydı. Bazılarımız "Where have all the flowers gone" şarkısına yeni sözler yazmıştık. Bu eylemlerimiz yaşam öyküsü yazarı Alexander Werth kanalıyla De Gaulle'ün kulağına gitti ve general bizleri memnun eden bir tavırla şarkı sözlerini pek beğendiğini söyledi. De Gaulle, Vietnam'daki durumu pek çok kişiden daha iyi gözlemişti, ABD'nin Hindişin'e müdahale etmesine karşıydı ve bu görüşleri onu İşçi Partisi'nin daha solunda bir konuma getiriyordu.

Vietnam'daki savaş, bu aşamada benim için bir saplantıya dönüşmüştü. Sürekli olarak bu konuyu düşünmekten kendimi alamıyordum, akademik çalışmalarım tehlikeye girmişti. ABD'nin son saldırısı karşısında duyulan eziklik ve güçsüzlük duygusu işleri daha da zorlaştırıyordu. Otuzlu yıllarda İspanya'daki savaşın anıları bilincime kazınmıştı ve Vietnam'ın, sırf Avrupa'dan binlerce kilometre uzakta bir Asya ülkesi olduğu için aynı kadere terkedilmesini doğru bulmuyordum. Avrupa, Amerika ve Güney Asya'daki gönüllülerden oluşan uluslararası birliklerin Vietnamlılarla omuz omuza çarpışması gibi olasılıklar hakkında çok düşündüm ve bu tür düşüncelerden ancak Vietnam'a gidip ülkenin başbakanıyla görüştükten sonra vazgeçtim.

Televizyon ekranlarında Mekong deltasındaki savaşlardan görüntülerle karşılaşılıyorduk. ABD birliklerinin ayırım yapmadan Vietnamlıların üstüne ateş açtığına tanık oluyorduk, ama çoğu kez zaferi karşı taraf kazanıyordu. Bu insanlar İngiltere'deki televizyon ekranlarında görünmüyordu, ama savaşın kaderini ellerinde tutanlar onlardı. Dünyanın en güçlü ve sanayileşmiş ülkesi, yoksul, çoğunluğu köylü-

lerden oluşan ve neredeyse otuz yıldır baskıcılara karşı savaşan bir halkla başa çıkamıyordu. Bu, doğuya karşı batının, güneye karşı kuzeyin, ve hepsinden öte devrime karşı emperyalizmin savaşıydı. Bu ölçekte bir uzlaşmazlık, sözcüklerle savaşımı da gerektiriyordu. Deniz Kuvvetleri Hindin'deki düşmanla savaşmaya gittiğinde, onların sivil yandaşları da gerçek savaşdaki kırımları haklı kılmak amacıyla acımasız bir dille ve soğuk savaş naralarıyla ideolojik saldırıya geçmişlerdi.

ABD'de propaganda makinesinin saptırmaları ve yalanları Vietnam'daki Amerikan gazetecileri tarafından tekzip edilmeye başlamıştı. Liberal olduğunu öne süren *Time* dergisi, tanınmış savaş muhabiri Charles Mohr'un haberlerini sansür etmeye ya da tanınmayacak şekilde değiştirmeye başladı. O ve onun gibi gazeteciler Pentagon'dan gelen müziğe aykırı sesler çıkarıyorlardı. Mohr ne halleri varsa gör-sünler deyip istifa etti. *New York Times*'dan David Halberstam Güney Vietnam'da onbeş ay geçirmişti ve yazdığı makaleler savaş muhabirliğinin en yetkin örneklerindendi. Bu yazılar sansür edilmedi, ne var ki Güney Vietnam'da Amerikan çıkarlarını koruyan aile -ünlü Nhu ailesi- küplere binmişti. Madam Nhu Halberstam'ın şişe geçirilmesini öneriyor, ateşi kendi eliyle yakacağını ilave ediyordu. Bu düelloyu Halberstam kazandı. Ülkede yaşanan yozlaşmayı ve CIA'nın dolaplarını gün ışığına çıkaran yazıları üzerine ABD, Henry Cabot Lodge'u özel vali sıfatıyla Saigon'a gönderdi. Aristokrat Cumhuriyetçi hanedanın öz evlatlarından biri olan bu kişi soğuk savaş yıllarında ödün vermeyen tavırlarıyla tanınmıştı. Kendisine Nhu ailesini iktardan uzaklaştırmak yetkisi verilmişti ve bu işi acele bir *coup d'état*'yla kısa zamanda çözümlledi.

Televizyona gelince, CBS televizyonundan Morley Safer'ın haberleri, İngiliz televizyonundaki haberlerden çok

daha aydınlatıcıydı. Fransa'nın önde gelen gazetelerinden *Le Monde*'un Washington, Saygon ve Hanoi'daki muhabirleri aracılığıyla aktardığı günlük haberler gerçek ABD politikasını su yüzüne çıkarıyor ve ABD hükümetinin bildirileriyle hemen her alanda çelişiyordu. Buna karşılık İngiliz basını köle gibi ABD'nin peşine takılmış, konformist bir tutum içindeydi. Liberal *The Guardian* ve *The Observer* gazeteleri, soğuk savaşın Fleet Street'teki patronları ne ölçüde etkilediğine klasik birer örnek olarak gösterilebilirdi. Her iki gazete de ABD'ye hoşgörüyü yaklaşıyor, ABD'nin propaganda bildirilerini basıyor, yayın müdürleri aracılığıyla ABD politikasına yakın duruyorlardı. Doğal olarak bütün bunlar Vietnam'da barışın gerçekleşmesi için yapılıyordu, ama bu barışın önündeki gerçek engel Vietnamlıların uzlaşmaz tutumuydu. Bu doğru bir saptamaydı, çünkü Harold Wilson'ın ve İngiltere'deki iki büyük liberal gazetenin yayın müdürlerinin Vietnamlılara dayattıkları barışın sonu mezarlıkta bitecekti.

1965'in ilkbaharında bir Pazar sabahı *The Observer*'da yayınlanan bir makale sonunda tepemi attırdı ve yayın müdürüne öfkeli birkaç paragraf yazmama neden oldu. O sabah birlikte kahvaltı ettiğim bir dostumu da birlikte imza atmamız için ikna ettim. Mektup bir sonraki hafta gülünç bir yanıtla birlikte yayınlandı ki, bu beklenen bir davranıştı. Beklenmeyen şey, bir kaç gün sonra Wales'den aldığım bir mektuptu. Mektup "Earl Russell, O.M. F.R.S."den geliyordu ve iki satırdan oluşuyordu: 'Bugünkü *Observer*'da çıkan haklı ve mükemmel yazınızı okudum. *Observer*'ın yanıtı midemi bulandırdı. Saygılar, Bertrand Russell.' Büyük bir heyecana kapıldım. Bertrand Russell'ı uzun zamandan beri yazdığı kitaplardan tanıyordum. Benim için bulutların üstünde, efsanevi bir karakterdi, beklenmedik bir anda ondan mektup almak beni hem şaşırtmış, hem de etkilemişti.

Kısa bir süre sonra Bertrand Russell Barış Vakfı'yla ilişki kurdum ve Shavers Place'deki bürolarına gidip Amerikalı müdür Ralph Schoenman'la tanıştım. Schoenman beni son derece dostça karşıladı ve yüreklendirici birkaç söz söyledi. Vietnam'daki savaş, özellikle de hükümetinin bu ülkede uyguladığı vahşet onu da dehşet içinde bırakmıştı. Napalm ve zehirli gazların kurbanlar üstündeki etkilerini bütün ayrıntılarıyla anlatırken yüzünü öfke ve nefret bulutları kaplıyordu. Schoenman, İngiliz Solunun iyi tanıdığı bir şahsiyetti. O günlerde onun gibi radikal Amerikalılar pek azdı ve Schoenman'ın ABD'ye duyduğu nefret liberal İngiltere'deki çıtkırıldımları rahatsız ediyordu. Yemekli partilerde konu Schoenman'a ve faaliyetlerine gelince birinin ortaya çıkıp yüksek sesle Schoenman'ın bir *ajan provokatör* olduğu, buraya barışı bozmak için gönderildiği gibi sözler etmesi sık görülen olaylardandı. Bunlar aşağılık iftiralarından başka bir şey değildi. Schoenman'ın birçok hatası vardı, ama başkalarının hata olarak gördüğü görüşlerine ben ilgi duyuyordum. İnsanlara saygı duymak gibi bir sorunu yoktu, amacı için acımasızca, bütün yollara başvurabilirdi, gerçekleri söylemekten çekinmiyordu ve bunu yaparken içindeki zehiri güçlülükle gizliyordu.

Schoenman bir Macar yahudisiydi. Babası 1918 yılında imparatorluk sonrası Macaristan'nda 15 yaşında bir öğrenciyken Bela Kun Devrimi'ni desteklemiş ve öğrenci başkanı seçilmişti. Birkaç ay sonra bir karşı devrim hareketi başarıya ulaşınca baba Schoenman binlerce kişiyle birlikte kangölüne dönen ülkesini terketmişti. Latin Amerika'da et paketleme işinde çalıştıktan sonra ABD'ye gitti. Oğlunun radikal olmasıyla gurur duydu, onun Yale'e girmesine ve başarılı bir öğrenci olarak sivrilmesine tanık oldu. Genç Schoenman İngiltere'ye lisans üstü öğrenci olarak gelmişti, Yüzler Komitesi'nin kurucularından biri oldu ve burada

Bertrand Russell'la tanıştı. Russell Amerikalı gencin enerjisine ve zekâsına hayran kaldı ve onu kendine sekreter yaptı. Barış Vakfı'nın kurulması fikrini ilk ortaya atanlardan biri de Schoenman'dı.

1965 Nisan ayında bir gün, dünya hakkında görülmedik bir heyecanla yaptığı konuşmayı izledim. Duygusaldı, ama bunu hoş karşıliyordum, bu tür insanlara İngiltere'de rastlamak kolay değildi. Bir gün bana Vietnam'daki ABD bombardımanlarının boyutlarını açıklayan raporları okuduktan sora aklına gelen bir fikirden söz etti. ABD'nin Vietnam halkına ve insanlığa karşı işlediği suçlardan ötürü yargılanacağı Nüremberg'e benzer bir mahkeme kurmayı düşlüyordu. Saatler boyunca çeşitli olasılıklardan söz ettik ve ben Pakistan'da sivil özgürlükleri savunan avukatlardan birinin, Mahmud Ali Kasuri'nin yargıçlardan biri olmasını önerdim. Kasuri çalışkan ve titiz bir hukukçuydu, uluslararası hukuk alanındaki bilgisi bu tür bir mahkeme için çok yararlı olacaktı. O gece heyecan içinde Oxford'a döndüm, Vietnam için bir şeyler yapabilmek duygusu ve Schoenman'ın mahkemenin kurulmasından önce beni Russell'la görüştüreceği yolundaki sözleri içimi heyecanla doldurmuştu.

O yaz karşıt siyasi ideolojilerin kutuplaştığı bir seçimle Oxford Öğrenci Birliği Başkanlığı'na seçildim. Rakibim Douglas Hogg, Muhafazakârlar grubunun önde gelen üyelerinden biriydi. Ne Hogg ne de ben siyasi inançlarımızı saklamaya gerek gördük ve seçime katılma oranı Öğrenci Birliği'nin tarihindeki en üst düzeylere ulaştı. Küçük bir farkla da olsa, başkan seçilmiştim. İki öğretim üyesi, David Caute ve Steven Lukes'la birlikte üç kişilik bir komite kurduk ve Oxford'da Vietnam hakkında seminerler düzenlemeye başladık.

Seminer düşüncesi California'da, Berkeley kampusunda

doğmuştu. Amaç tarafları savaş üstünde mümkün olduğu kadar çok tartışmaya davet etmekte. Seminerler Birleşik Devletler'in kampuslarında salgın gibi yayıldı, öğrencilerin radikalleşmesinde ve bir sonraki yıl, 1966'da Demokratik Toplumcular Derneği'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı. ABD'de liberal akademisyenlerin büyük bölümü savaşa karşı çıkmıştı. Lukeş ve Cauter bu girişimi İngiltere'de tekrarlamak gerektiğini düşünüyorlardı. Önerilerini kabul ettim, Isaiah Berlin ve William Hayter gibi akademisyenler de bizi desteklemeye söz verdiler. Üniversitede savaş hakkında çeşitli görüşler vardı, Cauter bütün tarafların eşit biçimde temsil edilmesine özen gösterdi. Savaş karşıtı cephe de Christopher Hill, Alan Montefiore ve A.J. Ayer vardı. Max Beloff Amerika'nın sesiydi. Dışişleri Bakanlığı, İşçi Partisi çevrelerinde pek sevilmeyen biri isim olan Dışişleri Bakanı Michael Stewart'ı, Amerikan siyasetini savunması için gönderdi. ABD sefaretinden büyükelçinin gönderilmesini istedik, ancak Stewart'ın adı geçinceye kadar sefaretten bir yanıt alamadık. Bir gün telefon çaldı ve Saigon'daki ABD özel valisi Henry Cabot Lodge'un Massachusetts'den gelerek seminerde bir konuşma yapacağını öğrendik. BBC radyosunun 'Üçüncü Program'ı bütün oturumların yayınlanması için hazırlıkları tamamlamıştı. Cabot Lodge'un geleceği duyulduktan sonra BBC televizyonu canlı yayının yanında, Ian Trethowan adında bir televizyon muhabirine Gallery adında bir program hazırlatmaya karar verdi. Vietnamlıların temsilcisi yoktu. Londra'daki temsilcinin resmî bir sıfatı yoktu, İçişleri Teşkilatı Paris'teki Vietnamlılara vize vermemekte direniyordu.

Seminer, Pakistan diktatörü Eyüp Han'ın İngiltere ziyaretiyle aynı tarihe rastlamıştı. Diktatöre, Amerikalıların Vietnam'daki serüvenini sert dille eleştiren Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Butto eşlik ediyordu. Pakistan Yüksek Komi-

serliği'ne Butto'nun seminerde konuşmasını talep eden me-
sajlar bıraktım. Telefon ederek özür diledi ve yüklü bir
programı olduğunu söyledi. Bir kaç yıl sonra bir konuşma-
mızda, Eyüp'ten ısrarla izin istediğini, fakat mareşalin o
gün konuşmak için izin vermediğini söyleyecekti.

Seminere birkaç yüz öğrenci katıldı. Cabot Lodge'u uyar-
dım ve izleyicileri ikna etmesinin Saygon'da darbe yapmak
kadar kolay olmayacağını anlattım. Cowley araba fabrika-
sında çalışan 'Big Joe' Richards'ın bir hareketi, bu görüşüm-
de ne kadar haklı olduğumu kanıtladı. Lodge'u oturacağı
yere götürürken Big Joe ortaya çıkarak "Seni aşağılık ka-
til!" diye haykırdı. Lodge yürümeye devam etti ve konu-
şma metnini değiştirmeyeceğini söyledi. Amerikan Devri-
mi'nin Kızlarına benzer bir izleyici kitlesi bulacağını sanı-
yordu. Bu çok vahim bir hataydı. Kendisine sürekli laf atıl-
dı ve ABD yönetimindeki Vietnam köylülerinden 'muzları-
nın tadını çıkaran mutlu bir halk' diye söz edince izleyici-
ler gülmekten yerlere yattılar.

Hükümet o gün tavrını, İşçi Partili Dışişleri Bakanı aracılı-
lığıyla ortaya koydu. Ona da çok laf atıldı ama Stewart, so-
ğuk savaş dilini çok iyi bilen Dışişleri yetkililerinin hazırla-
dığı metni okumaya devam etti. Stewart'ın savları, London
School of Economics'den Prof. Ralph Miliband ve Prof. Bill
Wedderburn tarafından çürütüldü ve bu iki konuşmacı gü-
nün en yoğun alkışını aldılar. Yedibuçuk saat süren semi-
ner sona erdiğinde katılanların çoğunda Asya'daki Ameri-
kan varlığına karşı bir görüş oluşmuştu. O gün 'Üçüncü
Programı' dinleyenlerin, televizyondaki yayın için bize ve
BBC'ye yazanların genel kanısı da bu yoldaydı. Ne var ki
sonunda Ian Trethowan gece geç saatlerdeki programında
bütün olayı tersine çevirmeyi başardı. Ne Miliband, ne de
Wedderburn'un konuşmaları gösterildi (bütün konukları
gösteren otuz saniyelik bir klip dışında), buna karşılık

Michael Stewart arslanın ininden zaferle çıkan Daniel gibi takdim edildi. Toplantıyı örgütleyenler BBC'ye şikayet mektupları gönderdiler, ama nafile. Trethowan'ın yorumu, 'İngiliz solunun şiddete maruz kaldığı' şeklindeydi. İzleyiciler, kendi başlarına karar vermek olanağından yoksun bırakılmıştı.

Ertesi gün *The Daily Telegraph*'da üç köşe yazarı, Cabot Lodge'u savunan yazılar yazdılar. 'Azgın öğrencilerin', 'utanç verici, saldırgan' tavrıları için seçkin konuktan özür dilediler ve 'Oxford'da okumakta olan öğrencilerin büyük bölümünün dış ülkelerden geldiğini' hatırlattılar. İşin ilginç yanı, yazarların hiçbirinin Vietnam'dan söz etmemesiydi.

Seminere üniversite dışındakiler de katılmıştı. Herkese açık bir toplantıydı, başka şehirlerden gelenler de vardı. Kısa bir süre sonra Westminster'da, Central Hall'da bir toplantı daha düzenlendi ve doğal olarak Michael Stewart'la Henry Cabot Lodge bu toplantıya gelmediler. Bu iki toplantıda Peggy Duff, Malcolm Caldwell, Richard Gott, Dick Gilbert ve John Gittings (üç G) ve daha sonra Vietnam karşıtı hareketlerde ön saflarda adı geçen başka aktivistlerle tanıştım. Bir süre sonra da İngiliz Barış Komitesi'nden gelen bir mektupla yaz tatilinde Helsinki'deki Barış Konferansı'na davet edildim. Peggy Duff ve Malcolm Caldwell'in de katılacağını öğrenince, daveti kabul etmeye karar verdim.

Barış Konferansları, Moskova'nın soğuk savaşa verdiği yanıtlardan biriydi. Bir çok amaca hizmet ediyordu. Bunlardan ilki Moskova'ya propaganda malzemesi sağlamaktı. Bir diğeri bütün dünyada Moskova'ya yakın olan parti üyelerini bir araya getirip Kremlin'in geliştirdiği taktiklerdeki son nüansları anlatmaktı. Bundan başka Batı'daki yandaşların ve ünlülerin bir araya gelip delegeleri selamlaması için bir fırsattı. Böyle olunca da bu konferanslar basmakalıp laf-

larla barışa, adalete ve kardeşliğe methiyelerin dizildiği, asıl sorunlara değinilmeyen cansız toplantılar olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Doğu Almanya ve Macaristan'daki başkaldırıları, Polonya'daki seferberlik ve sosyalist kamptaki diğer aile kavgalarının sözü edilmiyordu. Bu tür bir meseleyi ağza almak bile -delegeler böyle tatsızlıkların önüne geçmek için özenle seçilmişti- Batı'nın istihbarat örgütlerine ve ideolojik şebekelerine üye olmakla ya da etkisinde kalmakla suçlanmanıza yeterdi. Delegeler yüzde yüz 'sosyalist kamp'tan ve bu kampın Sosyalizme karşı işlediği suçlardan yana olmak zorundaydılar, yoksa düşman ilan edilirdi.

1965 Helsinki Barış Konferansı'na basit bir nedenden ötürü katılmaya karar verdim. Sovyetler Birliği ve Çin arasındaki uzlaşmazlık tırmanıyordu ve Çinlilerin bu kez kendi argümanlarını öne sürmesi bekleniyordu. Çin ve SSCB dışındaki en büyük komünist partilere sahip olan Vietnam ve Endonezya'dan da delegelerin gelmesi bekleniyordu. Burada gerçekleşecek olan münazaraları ve Vietnamlılarla karşılaşmak fırsatını kaçırmak istemiyordum.

Londra'dan Moskova'ya yaptığım uçak yolculuğunda Sovyet başkentini ilk kez gördüm, Bana Milan tren istasyonunu hatırlatan, olağanüstü boyutlardaki bir mimari yapıda bir süre vakit geçirdik, ne yazık ki zaman darlığından eski kenti görmeye fırsat bulamadım. Aynı gece tren garına götürüldük ve burada bekleyen özel 'barış treni'yle Leningrad üstünden Helsinki'ye gittik. Tren eski olmasına karşın çok iyi korunmuştu, her vagonda semaverler vardı ve sürekli olarak çay servisi yapılıyordu. Malcolm Caldwell'le birlikte bir kompartımanı paylaştık, ışıklar sönmenden önce Peggy Duff ve İngiliz Komünist Partisi'nden bazı kişiler bize katıldı. Bu toplulukta hır çıkmaması çok zordu, nitekim çok geçmeden ilk sataşmalar başladı. Peggy bu konferansın

hiç olmazsa biraz daha canlı geçmesi temennisinde bulundu. Bu düşünce, elli yaşlarında bir komünist olan G.'yi dehşete düşürdü. Konferansa katılanlardan bazılarının her şeyi tahrip etmek niyetinde olduğunu biliyordu, ama İngiliz delegasyonunun Anglo-Sovyet ilişkilerine katkıda bulunacağını ummuştu. Malcolm, Çinlilerden 'yıkıcılar' diye söz edilmesinden hoşlanmadı ve saygılı bir dille, bu insanlar yıkıcıysa neden davet edildiklerini sordu. Herkes birbirini süzdü, ama yanıt veren olmadı. Ben, bu adamlar salt propagandalarını yapmak istiyorsa, üçümüzün delegasyonda ne işi olduğunu sordum. Kimse yanıt vermedi. Daha sonra Peggy, havayı yumuşatmak için konferans G.'nin istediği biçimde sürecekse, delegeleri taşımak için zaman harcamaya ve masraf yapmaya gerek olmadığını söyledi. Böyle bir konferans için belirli sayıda posta güvercini yeterli olacaktı, daha sonra bu güvercinler mutlu haberleri Batı'nın çeşitli başkentlerine ulaştırabilirlerdi. Malcolm böyle bir girişimin de pahalıya çıkacağını savundu. Helsinki'de işçi ücretleri yüksekti ve güvercin pisliklerinin temizlenmesi toplantıyı düzenleyenlere ek bir yük getirecekti. Bu esprilere hemen herkes güldü, ama G. 'barış treni'nde bizim gibilerin bulunmasına şaşıtığını söyleyerek bizi azarladı. Bu arada hepimiz votkadan kafayı bulmuştuk, G.'nin daha akli başında dostları onu kollarından sürükleyerek kompartımandan çıkardılar.

O gece geç vakitlerde kapımızın hemen dışında yüksek sesle ve anlaşılmaz biçimde 'Kızıl Bayrak' marşının söylendiğini duyduk. Bunun ardından birbiriyle boğuşan iki cüseli insanın çıkardığı sesler ve yere düşen bir bedenin çıkardığı gürültü duyuldu. Yoksa 'barış treni'nde cinayet mi işleniyordu? Kapıyı açıp baktığımda, G.'nin bir Rus görevliyle tutkulu ve hararetle bir kucaklaşmayla yerde yuvarlandığını gördüm. Kompartımana döndüğümde kahkahaları-

mı zaptetmeye çalışarak Malcolm'a gördüklerimi anlattım. Koridora çıkıp olayı kendi gözleriyle görünceye kadar bana inanmadı. Ertesi sabah olanları Peggy'e anlattık. Kahvaltıdan önce içmeyi adet edindiği sigarasını yakarken o da kı kırdamaya başladı. Birkaç saat sonra G. kırmızı gözlerle yanımdan geçerken Peggy ona seslendi ve dost olmamızı önerdi. G. briç oynamakta olduğumuz kompartımana girince Malcolm'la ben gülmeye başladık, bu sırada Peggy, son derece sakın bir tavırla 'Dün gece Anglo-Sovyet ilişkilerini ne kadar ileri götürdüğünü' sordu. Kıp kırmızı kesilen G. dışarı çıkmak için ayağa kalktı, bu sırada Malcolm, zavallı işçinin işini kaybetmesini istemiyorsa, bu olaydan kimseye söz etmemesini söyledi. (O günlerde eşcinsellik bir hastalık olarak kabul ediliyordu.) Bu olaydan sonra G. on gün boyunca bizden uzak durdu.

Bu arada trenimiz hızla Leningrad'a yaklaşıyordu ve bizler Helsinki'ye neden böyle konforlu bir şekilde götürüldüğümüzü anlamaya başlamıştık. Normal koşullarda, Finlandiya'nın başkentine eski bir Aeroflot'la gitmemiz gerekirdi. Trende başka delegasyonlarla Sovyet askerlerinden oluşan bir tabur da mevcuttu. Yol boyunca delegelerin kompartımanları dolaşarak birbiriyle kaynaşması amaçlanmıştı. Burada Pakistan Barış Komitesi'ni temsil eden ünlü ve saygın Urdu şairi Faiz Ahmed Faiz'le karşılaştım. Kucaklaşarak hasret giderdikten sonra Faiz bana Pakistan'daki gelişmeler hakkında bilgi verdi. Daha sonra babacan bir tavırla İngiliz delegasyonundan ayrılmamı ve tek başına temsil ettiği Pakistan grubuna katılmamı önerdi. Alçak sesle 'Sorun şurada,' diye devam etti, 'Ben Prezidyum üyesiyim, konferansta konuşma hakkım yok. Sen bir konuşma yapıp görüşlerimizi açıklayabilirsin.' Delegasyon değiştirmek benim için sorun değildi, ama Sovyet delegelerinin 'ne pahasına olursa olsun barış içinde birarada yaşamak' yaklaşımından hoşnut

değildim, bunu da açıkça belirttim. Faiz durumu hemen anladı ve sevecen tavrından bir şey kaybetmeden (eski bir aile dostumuzdu ve kendisini çocukluğumdan beri tanırdım) davetini geri alarak beni rahatlatmıştı. O gün öğleden sonra bir yandan çay içerek kart oynarken kapımız çalındı ve iki Sovyet delegesi içeri girdi. Kendilerini tanıttıktan sonra Sovyet Barış Komitesi adına bize hoşgeldin dediler. Sanırım G. onlara bizim bir tür muhalif olduğumuzu, yanımıza yaklaşılmaması gerektiğini söylememişti. Ruslar konferans için hazırladıkları karar teklifinin taslağını gösterdiler ve desteğimizi istediler. Elli yaşlarındaki bu iki erkekten biri kendini Komsomol (SSCB'deki Komünist Gençlik Teşkilatı) üyesi olarak tanıtınca, aynı yaşlarda bir bayan olan Peggy Duff İngiltere'ye dönünce kendisinin de Genç Komünistler Birliği'ne katılmayı düşündüğünü söyledi. Daha sonra ciddileşerek diğer delegasyonların, özellikle Çin, Vietnam ve Endonezya delegasyonlarının önerilerini görmeden bir karara varamayacağımızı ekledi. İki adam birbirine baktıktan sonra terbiyeli bir şekilde gülümsediler ve kompartımanı terkettiler.

Leningrad istasyonunda bir festival havası hakimdi. Kızıl bayraklar, gençler, müzik, şerefe kadeh kaldırmalarla çeşitli delegasyonların ve Leningrad Barış Komitesi'nin kaynaşması amaçlanmıştı. Gösterileri trenin penceresinden izlerken, Peggy Duff kendine özgü bir tavırla diğer delegeler hakkında yorumlarda bulunuyordu; 'Aman Tanrım, şu adi Fransız da buradaymış... Şu kadının öldüğünü sanıyordum... Bu adam partiden atılmamış mıydı?..' Tren Helsinki'ye ulaşınca kadar bu böyle sürüp gitti.

Helsinki'deki konferans merkezinde gerilim ve heyecan son haddindeydi. Bürokratlar bile sıkıntılarını gizlemiyorlardı. Sonunda haber bize de ulaştı. Sovyet delegasyonu açık tartışmaları önlemek amacıyla, genel kurul toplantısı-

nın tanınmış birkaç yoldaşın yapacağı bir iki konuşmayla sınırlı tutulmasını, daha sonra küçük çalışma gruplarıyla sorunların ayrıntılı olarak ele alınmasını öneriyordu. Öneri pek kaba bir dille kaleme alınmıştı, biraz rötuşlandıktan sonra yürütme kuruluna sunuldu, ne var ki genel kurulda Endonezyalılar, oturumların bu türlü saçmalıklarla ziyan edilmesi halinde, Helsinki havaalanında bekleyen uçaklarıyla hemen o gün oradan ayrılacaklarını söylediler. Buradaki ironi, bütün muhalif delegasyonların, özellikle Endonezyalıların ve Çinlilerin düzenledikleri konferanslarda aynı yöntemi uygulamalarıydı. Hiçbir şey şansa bırakılmamıştı. Bireysel konuşmalar bile alman grup kararları doğrultusunda yapılıyordu. Bu sistemi bildikleri için, seslerinin kısılmasına daha çok tepki gösteriyorlardı. Günün birinde tanıdık bir sima ortaya çıktı ve doğruca Prezidyuma alındı. Bu kişi, Bertrand Russell Barış Vakfı'ndan Ralph Schoenman'dı. O gece halka açık yapılan toplantı için Bertrand'dan bir mesaj getirmişti. Schoenman ortaya çıktıktan birkaç dakika sonra sataşmalar başladı. Schoenman kürsüye doğru yürüyerek öfkeli bir sesle Çinliler ve diğerleri için söz hakkı istedi. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı ve Sovyetlerin barış içinde birarada yaşama görüşlerini hedef alan birkaç konuşmanın yapılmasına izin verildi.

Bu dönemde bizim gibi Çin görüşüne yakın olanların üstünde durduğu nokta, Vietnam'ın her gün bombalandığı, Kuzey ve Güney Vietnam'daki halkın ABD ve yandaşları tarafından işkenceden geçirildiği bir dönemde 'barış içinde birarada yaşamak'tan söz etmenin en azından ayıp bir şey olduğuydu. Vietnam'ın tartışıldığı çalışma grubunda bu görüşü şiddetle savunduğum için Güney Vietnam'daki Ulusal Özgürlük Cephesi'nden Pham van Chuong ve Dinh Ba Thi beni hararetle tebrik ettiler. Bu olaydan sonra hemen her gün Vietnamlılarla toplanıp savaş hakkında tartışmaya başladık.

Odamı barışsever bir İngilizle paylaşıyordum. Bir akşam, tok sesli ve geveze bir İngiliz odamıza gelerek kendini tanıttı. Adı Geoffrey Bing'di, eski bir İşçi Partisi milletvekiliydi, kırklı yılların sonunda ve ellilerin başında Afrika'daki özgürlük hareketlerine destek vermişti. Daha sonra, Altın Sahili bağımsızlığını kazanıp Gana adını alınca, yakın dostu Nkrumah onu davet ederek sömürge yönetiminden bağımsızlığa geçişte yardımlarını istemişti. Bing yeni devlette danışmanlık ve başsavcılık gibi görevlerde bulundu. Kwame Nkrumah kuşkusuz Afrika kıt'asının en büyük ulusal liderlerinden biriydi, ne var ki çevresini saran dalkavukların etkisinde kalmış, hatta kendisine 'Kurtarıcı' ünvanının verilmesini bile kabul ederek egomanyak hayallerin peşinde sürüklenmişti. Doğal olarak ülkede bir muhalefet de oluşmuştu. Nkrumah, dış politikasını bloksuzluk eksenine üstüne oturtmuştu, ayrıca ABD baskısına ve egemenliğine karşı savaştan Vietnam ve Küba gibi ülkelere tam destek veriyordu, bu yüzden rejim karşıtı hareketlerde CIA parmağı olması büyük bir olasılıktı. Ne var ki bu durumda hükümeti eleştiren, hatalarını ortaya koyan herkes rejim düşmanlığıyla suçlanıyordu. Bing, başsavcı sıfatıyla Gana devletinin ceza makinesi haline gelmişti. Bu konumuyla da, Nkrumah'a sempati duyan, ama çevresindeki teknisyenlerin ördüğü kozadan çıkamamasını eleştirenlerin hedefi olmuştu.

Gecenin geç saatlerinde, çok sayıda viski ve sodadan sonra Bing, Hanoi'ye bir barış misyonu göndermek için Nkrumah'ı nasıl ikna ettiğini, Harold Wilson'un onu bu girişiminden ötürü kutladığını, ancak İngiltere'nin de katılımını istediğini böbürlene böbürlene anlatmaya başladı. Adamın kendine övgüler yağdırması tepemi attırmıştı. 'Doğal olarak, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun Barış Misyonunu götüreceği yer Washington olmalı' diye yorum

yaptım. 'Orada işler çok daha çabuk ve kolay çözülür.' Kendi açımdan oldukça hafif bir eleştiri getirmiştım; ama Bing öfkeden deliye döndü. Benim gibileri devlet işlerinden ve diplomasiden ne anlardı, bugüne dek bir tek savaşı sona erdirmiş miydim? Bugüne dek hiçbir Devlet Başkanına danışmanlık yapmadığımı, bu gibi konularda bilgimin az olduğunu kabul ettim. Ne var ki, sözünü ettiği uygulamaların devlet işinden çok pezevenkliğe yakın olduğunu da ekledim. Bing'in suratı morardı. 'Neden' diye sordum 'bir simsar gibi davranıyorsunuz ve Wilson'la ilişkiniz olduğu için övünüyorsunuz? O da bu kanlı savaşın içinde değil mi? Amerikalılara destek veriyor. O ya da aşağılık Dışişleri Teşkilatı gerçek bir Barış Misyonu'nu yürütebilir mi?' Bing öfkeden kudurmak üzereydi, bu hali Nkrumah'ın onu neden başsavcılığa getirdiğini çok iyi açıklıyordu. Çok iyiydi. Sonunda bir türlü uyuyamayan oda arkadaşımın itirazları üzerine tartışma sona erdi. Bing'e iyi geceler diledim, ama o odadan çıkarken karşılık vermedi.

Bu öykünün dipnotu pek iç açıcı değil: Nkrumah kafasına koyduğu misyonu gerçekleştirmek için birkaç ay sonra yola çıktı. Ama henüz uçaktayken Gana'da askeri bir darbe yapıldığını ve en yakın dostlarının hapse atıldığını öğrendi. Afrika'nın Garibaldi'si olmak gibi bir amaçla yola çıkan adam, yaşamının geri kalan kısmını Yeni Gine'de, Conakry'de geçirecekti. Ne var ki Nkrumah'm bu hazin öyküden bazı sonuçlar çıkardığı anlaşılıyor. Deneyimlerini ve kıt'anın geleceği hakkındaki görüşlerini birçok makaleyle ve röportajla kendinden sonra gelenlere aktardı. İngiltere'ye döndükten birkaç yıl sonra ölen Geoffrey Bing için aynı şeyleri söylemek çok zor.

Komünist dünyanın dışından gelen en büyük grup, Hint delegasyonu'du. Bu grupta Kongre Partisi'yle Komünist Partisi üyeleri bir aradaydı, ayrıca bu tür toplantılarda sık

görülen bazı bürokratlar da vardı. Politik tartışmalar en fazla bu grubu etkilemişti; güzel bir pandomimin yaramaz çocuklar tarafından berbat edildiği gibi bir ruh hali içindeydiler. Yine de Hintli yazar Mulk Raj Anand'la ve Dr. Z. Ahmed'le tanışmak benim için bir kazançtı -her ikisinin de Pakistan'da çok dostu vardı- bütün bir öğleden sonrayı göl kıyısında yürüyerek ve Kuzey Hindistan'daki sorunları konuşarak geçirdik. 1947'den sonra Hintlilerle ancak Oxford'da ya da Helsinki'de karşılaşmam da tarihin cilvelerinden biriydi. Pakistan ve Hindistan arasındaki sınır yasakları o günlerde son derece sıkı biçimde uygulanıyordu.

Konferansta öne çıkan bir başka yazar da, ünlü Sovyet romancısı Ilya Ehrenburg'du. Gerek Anand, gerekse Ehrenburg sosyalist romanlarıyla tanınıyorlardı. Ehrenburg başka türlü yazamayacağı için, Anand ise Devrim'e duyduğu sempatiden ötürü bu tür kitaplar yazmışlardı. Sonuç, Ehrenburg'un anılarında da belirttiği gibi, edebiyat açısından tam bir felaketti. Yine de, Helsinki'de Ehrenburg, Sovyet yanlısı entelektüeller tarafından baş tacı ediliyordu. Gerçek bir uzlaşma olmadan, yalnızca en sıradan kararlar alınarak sona eren konferansın son gününde, halka açık büyük bir toplantı yapıldı. Bu büyük barış mitinginde başroldeki kişi Ehrenburg'du. Başka koşullarda inançlıların moralini yükseltmek için iyi bir fırsat sayılacak bu gösteri, karışıklık içinde sona erdi. Konuşmacılardan biri, Russell'ın bir mesajını okuyacak olan Schoenman'dı. Peggy Duff toplantı salonunun dışındaki fuayede masum bir tavırla 'Bertie'nin bugünkü mesajı nasıl, Ralph?' diye sorunca aldığı yanıt 'Ortanın biraz üstünde. Aşağıdan almış, diğerleri kadar iyi değil' oldu. Peggy, gözlerinde muzip bir ışıltıyla 'Yapma Ralph,' diye devam etti, 'Tevazu sana yakışmıyor.' Kendisini nelerin beklediğini bilmeyen felsefecinin sekreteri de dahil olmak üzere, kahkahalarımızı tutamadık.

Toplantı, Vietnamlıların kahramanlığı ve diğer küresel mücadeleler hakkında övgü dolu konuşmalarla başladı. Ehrenburg dağınık ve kararsız bir konuşma yapınca gecenin havası belli oldu. Birkaç kişi daha klişe sözler söyledi, güç denemesini andıran birkaç vaaz dinledik, sonra sıra Lord Russell'ın mesajına geldi. Schoenman saldırgan bir tonla sözlerine başladı. Dudaklarını küçümser bir tarzda büküyordu, zamanla bu ifade bütün suratını kapladı. Bu tür bir sürprize hazırlıksız yakalanan izleyiciler uyanmaya başladılar ve gerilim kürsüden salona yayıldı. Bertie'nin 'aşağıdan alan' mesajı Moskova'nın 'barış içinde birarada yaşama' formülüne şiddetli bir saldırı niteliğindeydi. ABD başkanını Hitler'le kıyaslıyordu. Yanımda oturan Peggy Duff fısıltıyla bürokratik normların dışına çıkan bu konuşmanın nasıl biteceğini merak ettiğini söyledi. Fazla beklememize gerek kalmadı. Zıvanadan çıkan Ilya Ehrenburg öfkeyle Schoenman'a sözlerine son vermesini, vaktinin dolduğunu söyledi. Schoenman yüzü kıpkırmızı kesilen yazarı dinlemedi ve konuşmasına devam etti. Bu tür taktiklere alışık değildi. Ehrenburg birden ayağa kalktı, masanın etrafından dolaştı ve arkası izleyicilere dönük biçimde, Schoenman'ın elinden mikrofonu kapmaya çalıştı. Ama Amerikalı cihazı öyle sıkı tutuyordu ki hiçbir güç onu elinden alamazdı. Bu sevimsiz, ama aynı zamanda son derece komik çekişmenin sonunda salondakiler de ikiye bölünmüştü. Sonunda iri kıyım bir görevli masaya yaklaşarak Schoenman'a yenilgiyi kabul etmesini ve aşağıya inmesini söyledi. Schoenman alkışlar ve yuh sesleri arasında söyleneni yaptı. Bize doğru gelirken yolunu kesen iki Arnavut onu kucaklayıp iki yanağından öperek ülkelerini ziyaret etmesini istediler. Bu, sanırım Barış Vakfı'nın kabul etmediği birkaç davetten biri oldu. Yöneticiler küçük Stalinist cumhuriyetin bütünlüğünü bozacak herhangi bir girişimde

bulunurlarsa, mikrofonsuz bırakılmaktan daha büyük bir cezaya uğrayacaklarının farkındaydılar.

Helsinki'den dönerken bunun, Çinlilerin ve Pekin çizgisindeki partilerin katıldığı son barış Konferansı olduğunu düşünüyordum. Çin-Sovyet anlaşmazlığında bir dönüm noktasına gelinmişti. İdeolojik uzlaşmazlıklar giderek daha da büyüyecek, her iki ülkede de anlamsız şovenist ve ultra-nasyonalist ifadeler artacak ve iki ülke Ussuri nehrinde askeri çatışmaya gireceklerdi. Bu çatışma en çok Vietnamlıları hayal kırıklığına uğratmıştı. Özel konuşmalarda öfkelerini saklamıyorlardı. Yerden göğe kadar da haklıydılar çünkü bu acı ekinin hasadını, Washington'dakiler toplayacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEVİRİM VE KARŞI-DEVİRİM

*'Varşova'da düzen hâkim!' 'Paris'te düzen hâkim!' 'Berlin'de düzen hâkim!' 'Düzen'in bekçileri, her yarım yüzyılda bir, dünyadaki tarihsel mücadeleler hakkında bu tür sözler sarfederler. Coşkun gösterilerle zaferlerini kutlayanlarsa düzenli katliamlarla sağlanan bir 'düzen'in karşı konulmaz biçimde tarihsel kaderine, yani sonuna yaklaştığını farketmezler.. 'Varşova'da düzen hâkim'miş! Sizi aptal sürüleri! Sizin düzeniniz kum üstüne kurulmuştur. Yarın devrim bir kez daha başını kaldırarak, ve sizler dehşet içindeyken çalan borazanların eşliğinde şöyle haykıracaksınız:
Buydum, buyum, bu olacağım!*

Rosa Luxemburg, *Toplu Eserler*, 1919

1965-67

Helsinki'de Vietnamlılarla yaptığım konuşmalardan sonra, Batı'daki radikaller, sosyalistler ve demokratlar için bir konunun her şeyden önemli olduğuna kani oldum. Elimizdeki bütün gücü kullanarak -gerekirse dünyanın altını üstüne getirerek- Vietnamlılara yardım etmeli ve Amerikalıları yurtlarından atmalarını sağlamalıydık. İngiltere'ye döndük-

ten sonra bütün zamanımı Vietnam Savaşı'yla ilgili politik faaliyetlere ayırdım. Genç Komünistler, CND, Quaker grupları, bazı İşçi klüpleri ve başka derneklerden gelen konuşma tekliflerini kabul ettim.

Croydon'da bu tür toplantılardan birinde Amerikalı öğrenci liderlerinden Carl Oglesby'le tanıştım ve ABD'deki barış hareketleri hakkında bilgi aldım. Üniversite kampusları savaş karşıtı faaliyetlerin merkezi olmuştu ve Pete Seeger, Bob Dylan, Joan Baez gibi şarkıcılar bu gelişmeye yardımcı oluyorlardı. Oglesby'nin o İngiliz taşra kasabasındaki küçük gruba yaptığı konuşmadan, zamanın değişmeye başladığı, yeni kuşakların insanlığın geleceğini soğuk savaşın acımasız çarkına bırakmayacakları anlaşıyordu. Sivil haklar için verilen mücadelenin savaş-karşıtı radikal hareketlerle birlikte boy atması ilerisi için umut vaadediyordu. Amerika kendini değiştirebilirse, her şey mümkündü.

Bu iyimser düşünceler 1965'in Ekim ayında Endonezya'dan gelen haberlerle son buldu. Bir katliamdan söz ediliyordu. Kurbanlar PKI'nin (Endonezya Komünist Partisi) üyeleri, destekçileri ve onlara yakın olan işçi sendikalarıydı. *The Sunday Times*'in beyaz terör hakkında haberleri beni derinden sarstı. Helsinki'de karşılaştığım bazı Endonezyalıları Sukarno'ya kayıtsız şartsız destek verdikleri için eleştirmiştim, ama onlar Malcolm Caldwell'le beni herşeyin kontrol altında olduğuna ikna ettiler. Hatta içlerinden biri, Sukarno'nun PKI'ne iktidar yolunu açtığını söyledi. Daha sonra Untung adında adı sanı duyulmamış biri, ülkenin güçlü adamı Sukarno adına ordunun başındaki generallere karşı darbe girişiminde bulundu. Nasution ve Suharto adında iki general kaçtıktan sonra, birliklerini yeniden örgütleyerek bir karşı-darbe yaptılar. Sukarno her iki girişime de karşı çıkmıştı ama, partiden hiçbir açıklama yapılmamasına karşın, PKI'nin darbeye parmağı olduğu ke-

sindi. Askeri cunta PKI genel sekreteri D.N.Aidit'in tutuklanmasına ve idamına karar verdi. Bu gelişme, ülkenin kan gölüne döneceğinin işaretiydi. PKI'nin üç milyon üyesi vardı ve çeşitli kuruluşlarda on milyon sempatzanı olduğu öne sürülüyordu. Bu rakamlar abartılı olsa bile, PKI'nin çeşitli kent ve kasabalarda milyonlarca yoksul Endonezyalı taraftarı olduğu biliniyordu. Avrupa basınındaki haberler ürkütücüydü. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Bali'deki özel muhabirinin savaşıla ilgili bir haberini yayınladı. Bu tropik cennet PKI'nin en güçlü olduğu yerlerden biriydi. Gazetenin haberine göre yollar cesetlerle dolmuştu, nehirlerde cesetler yüzüyordu, kırsal bölgelerde yarı-yanmış haldeki cesetler kazılan çukurlara atılıyordu. Birkaç hafta içinde, en iyimser tahminlere göre çeyrek milyon insanın yok edildiği söyleniyordu. Sukarno'ya bir şey olmadı, ama diktatörün Bonapartist projesi için bir dayanak olarak gördüğü PKI, Pentagona yakın generaller tarafından fiziksel ve politik anlamda yok edilmişti. Nasution geçmişte Hollandalı sömürgecilerle işbirliği yapmış, bağımsızlıktan sonra 1948'deki komünist katliamını düzenlemişti. Ama bütün bunlar 1965-66'daki terörle karşılaştırılınca solda sıfır kalıyordu.

Jakarta'daki katiller PKI'nin adaları Vietnam'a dönüştürmek için isyan hazırlığı içinde olduğunu öne sürdüler. Bu gerçek olsaydı, partiyi ortadan kaldırmak o kadar kolay olmayacaktı. Isyan silahlı mücadeleyi içerir; isyana kalkışan bir parti, çoğu kez, destekçilerini silahlandırır ve isyana hazırlar. Bu sav gerçek olsaydı, generaller büyük olasılıkla başarılı olamayacaktı. PKI'nin trajedisi tamamen Sukarno'ya ve devlete bağımlı olmasında yatıyordu. En basit önlemleri almak akıllarına gelmemişti. Çünkü kendilerini Sukarno hükümetinin PKI'li üyeleri olarak görüyorlardı. Arabalarında bayrak vardı, havaalanına gittiklerinde generaller onlara

selam duruyordu. Endonezya ordusu tarafından idam edilmeden hemen önce, PKI Başkanı Njoto iki Japon gazeteciye PKI'nin kendi ordusunu kurma yoluna gitmediğini, çünkü Endonezya ordusuna büyük güven duyduğunu, bu ordunun 'emperyalist ordular ya da Hindistan'ın şimdiki ordusu' gibi olmadığını söylemişti. Bu gerçek bir 'ulusal ordu'ydu. Bundan başka PKI'nin Sukarno'yu 'devrimin büyük lideri' olarak sonuna kadar desteklediğini anlatmıştı. Ertesi gün idam edildiğinde, 'büyük lider'den hiç ses çıkmadı. Sukarno'nun yetkileri kısıldı, ama kendisi dünya basınına malzeme olan yaşam biçimini sürdürmeye devam etti.

Nasıl olmuştu da PKI gibi milyonlarca taraftarı olan bir partinin yöneticileri, bu açıkgoz demagogun hassas dengeleri sonsuza kadar koruyacağına güvenmişlerdi? Bu güvenin birazını kendilerini destekleyenlere duysalardı yeterdi.

Bu denli öfkelenmeme neden olan şey, daha çok kişisel bir görüştü. Sukarno'yu hiçbir zaman başarılı bir siyasi lider olarak görmemiştim. Retoriği bayattı, ufku dardı ve önemli bir başarısı yoktu. Nehru bloksuzluk kavramının babasıydı, Nasır Süveyş Kanalı'nı millileştirmişti, Nkrumah Afrika Birliği için çalışmıştı, Mao Zedung ve Fidel Castro başarılı devrimler yapmışlardı, Ho Chi Minh başka bir devrimi tamamlamak üzereydi; ama bu Jakartalı dejenere adam, Malezya'yla sonu felaketle biten, gereksiz ve abes bir çatışmaya girmenin dışında ne yapmıştı? Hatta bu çatışmanın, ordudaki intikamcı duyguların artmasına neden olduğu söylenebilirdi: Bali'de 150.000'in üstündeki ölümün sorumlusu, bu orduydu. Ben İngiltere'ye gitmeden birkaç ay önce Sukarno'nun Pakistan'a yaptığı ziyareti hatırladım. Mareşal Eyüp Han kendisini devlet töreniyle karşılamıştı. Oradan, o zamanlar Doğu Pakistan'ın başkenti olan Dacca'ya geçmişti. Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Butto'yla birlik-

te Dakar'dan Lahor'a dönerken, kendisine özel bir armağan verilmişti. Devletin havayolları şirketi, en güzel hosteslerinden bir düzinesini karşısına dizmiş, şeref konuğundan o günkü uçuş için hoşuna gidecek iki tanesini seçmesini istemişti. Sukarno gevrek bir kahkahayla bu isteği yerine getirmiş, uçak Lahor'a bir saat rötarlı inmişti. 'Büyük lider' iş bitiriyordu, anlaşılan Pakistan'ın Dışişleri Bakanı pilota, Başkan şehvet duygularını tatmin ettikten sonra iniş yapmasını tembihlemişti. Bu talimata uyulmuştu, ama uçağın gecikmesini saklamak imkânsızdı. Butto, Sukarno'nun 'hiçbir yere vaktinde gelmediği' yolunda bir şeyler söylemek ihtiyacını duydu.

Bu olaydan aylar sonra Endonezya'daki olayları haber alınca, ilk kez Çin politikasından kuşku duydum. PKI Çin'e çok yakındı. Peng Chen ve diğer Çin liderleri, PKI'ye taktik önerirken, Sukarno'ya bağlılığı politikalarının temel taşı yapmalarını, Sukarno'nun gerçek bir anti-emperyalist olduğunu savunmuşlardı. Moskova yanlısı partiler olayların bu şekilde gelişmesinden pek şikayetçi değillerdi, bu katliamı, PKI'nin 'sol hataları'm eleştirmek için fırsat saymışlardı; Doğu Alman gazetesi *Neues Deutschland* 24 Ekim 1965 tarihli sayısında Sukarno'ya büyük ölçüde destek veriyordu. Çinli liderler sürekli olarak Moskova'yı, 'ne balık, ne de kümes hayvanı; ne sosyalist ne de burjuva olmayan' bir devlet yapısının mümkün olabileceğini savunan 'absürd ve revizyonist tezlerinden' ötürü suçluyorlardı. Üçüncü Dünya'da yerel komünistlerin, devlet başkanlarıyla -bu başkanların anti-emperyalist olması koşuluyla- ittifak kurabileceğini öne süren Sovyet analizcilere öfkeyle karşı çıkıyor, onları aşağılıyorlardı. PKI liderleri bütün bu hatalardan ötürü suçluydular ve en az 250.000 komünistin kitle halinde öldürülmesi kuram ve uygulama arasındaki bağın en somut deliliydi. PKI'nin politik gafları muazzam ölçüde

can kaybına neden olmuştu. Pekin'in tepkisi ne olacaktı? Bir açıklama yapılması için merakla ve sabırla bekledik, ama Pekin'den ses çıkmadı. Ne bir açıklama, ne bir analiz, ne bir eleştiri. Endonezya'daki yenilgiyle, Chiang Kai-shek'in 1927'de Shanghai'da Çin komünistlerini tasfiye etmesi arasında benzerlikler vardı. Bu olayın gerçek nedenleri ortaya çıktıkça, kendi rolünün de tartışılacağını hisseden Çin sessizliğini sürdürdü. Çin liderleri PKI'nin izlediği politikadan haberdardı ve PKI liderlerini hararetle destekliyorlardı. Daha 1963 Eylül'ünde Endonezya Komünist Partisi'nin lideri D.N.Aidit tezlerini Pekin'deki Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne sunmuştu. Gerçekleri gizlemeye çalışmamış, ama 'ulusal burjuvanın devrimden yana tavır almaya başladığını' açıklamıştı. Çinli yoldaşlarına gururla şunu itiraf etmişti:

'Yaklaşık on yıldır Endonezya burjuvazisiyle işbirliği yaptık, bu süre içinde devrimci güçler azalacağına sürekli olarak çoğalmıştır, oysa karşı devrimci güçler yenilgi üstüne yenilgi almıştır... Başkan Sukarno komünist fobisine karşı mücadelede ve ulusal birliği gerçekleştirmede önemli bir rol oynamıştır.'

O sıralar kimse bu görüşlere itiraz etmemişti. Katliamdan sonra da herkes kâbusu unutmayı tercih etti.

Bati'nın suskunluğu bir çok açıdan daha korkutucuydu. Liberallerin, hümanistlerin, geleneksel insan hakları savunucularının Suharto rejiminin yarattığı teröre tepki vermeleri bu tür olaylarda çifte standart kullanılmasının açık bir örneğiydi. 1927'de Chiang Kai-shek'in Shanghai'ı kana bulaması Malraux'nun en güçlü eserlerinden birine, '*İnsanlık Durumu*'na konu olmuştu. Sumatra ve Java'daki ölüm tarlaları, vahşetin 1927'de Shanghai'da olanlardan çok daha

vahim boyutlara ulaştığını gösteriyordu, ama Batı'daki başkentlerde hiçbir hareket yoktu. Endonezya'daki generaller, komünistleri temizlemişlerdi, hepsi o kadar. Bu olay bir iç savaşa yol açsaydı, PKI Java ve Bali'nin merkezinde kontrolü ele geçirseydi, Sumatra'da gerilla savaşı başlasaydı her iki tarafta da büyük gürültü kopacaktı. Ama generallerin başarısı gizliden alkışlanıyor, Pentagon'daki strateji uzmanları açık açık Jakarta'daki yenginin Hanoi'de mümkün olup olamayacağını tartışıyorlardı. Vietnam komünistleri, Endonezya'daki yenilginin Vietnam'da kazanılacak zaferi daha da önemli kıldığını anlamışlardı.

1965 yılının sonlarına doğru, Amerikan televizyon şirketi CBS'den, Oxford'la Harvard arasındaki münazaraya katılmam yolunda bir teklif aldım. Early Bird uydusu aracılığıyla (o günlerde oldukça heyecan uyandıran yeni bir teknoloji) televizyonda bir tür açık oturum yapılacaktı. BBC, Shepherds Bush TV merkezinde Oxford'lu öğrenciler için bir stüdyo hazırlayacak, CBS de Harvard'daki öğrencilere benzer olanaklar temin edecekti. İki ekip de üçer kişiden oluşacaktı. Harvard ABD politikasını, biz karşı görüşü savunacaktık. Bir de koşul getirilmişti; üst sınıflardan ya da eski ve seçkin mezunlardan biri ekibe dahil edilecekti. Bu koşulu derhal kabul ettim, üst sınıflardan Michael Foot'u, üçüncü kişi olarak da Stephen Marks'ı önerdim. Ayrıca 50 öğrenci üniversiteden stüdyoya götürülecek, bunların ulaşımı ve içecekleri stüdyo tarafından karşılanacaktı.

Aralık 1965'te stüdyoya geldiğimizde Genel Müdür Sir Hugh Greene bizi sıcak bir şekilde karşıladı. O sıralar tanıdığım tek BBC yöneticisi olan Ian Trethowan'dan çok farklı, son derece liberal, zeki ve kültürlü bir kişiydi. Greene, Harvard'ı mat edeceğimizden emin olduğunu söyledi ve bende son derece içten olduğu kanısını uyandırdı. Amerikalıların savaşına karşı olduğunu açık açık söylü-

yordu. Foot ve Marks'la birlikte, o gece neler söyleyeceğimizi kararlaştırdık. Ama rakiplerimizi hiç tanımiyorduk. Uydu aracılığıyla birbirimize iyi dileklerimizi sunarken bu sorun da çözüldü. Öğrencilerden ikisi Demokrat'tı, üst sınıflardan ağabeyleri de Henry Kissinger adında bir öğretim üyesiydi.

Münazara, olağanüstü bir gelişme olmadan başladı ve bitti. Kissinger hiçbirimizi etkilememişti, donuk ve vasat bir konuşma tarzı vardı. İşin en ilginç yanı, Harvard'lı izleyicilerden bazılarının bizim fikirlerimizi paylaşmasıydı. Kissinger, temcit pilavı gibi öne sürülen, Vietnamlıların müzakerelerden kaçtığı ve bu yüzden barışa engel olduğu yolundaki argümanı yineleyince, bu görüşün utanç verici olduğunu söyledim ve Pearl Harbour baskınından birkaç ay sonra Amerikalıların Japonlarla müzakere masasına neden oturmadığını sordum. Harvard'lı öğrencilerden bir kısmı bu sözlerimi alkışladılar, Kissinger ise dehşet içinde ekrana bakakaldı. Öyle sanıyorum ki onun bulunduğu ideolojik çevrede, bu türden eşitlikler kurmak bile aklın almayacağı bir şeydi.

Bütün ABD'de canlı yayınlanan, ama İngiltere'de hiç gösterilmeyen münazaranın sonunda bizim kazandığımız yolunda bir görüş birliği oluştu. Orada bulunan BBC patrolarının ve Michael Foot'un görüşleri de bu doğrultuydu. Benim için sıradan, vasat bir münazara olduğu için kısa zamanda olayı unuttum. Birkaç hafta sonra, Noel tatilinin hemen ardından ABD'den yüzlerce mektup alınca büyük şaşkınlığa uğradım. Mektupların bazılarında, münazaraya ilişkin gazete haberleri ve kupürler vardı; mektupların ve haberlerin büyük çoğunluğu, gençlerin beni desteklediğini gösteriyordu. ABD'nin çok çeşitli yerlerinden mektup aldım. Dallas'tan bir hayran mektubu bile aldığım oldu. Mektupların çoğu lise ve üniversite öğrencilerinden geli-

yordu ve bu kişiler kendi hükümetlerinin Asya'daki savaşı-
na beni şaşırtacak ölçüde tepki duyuyorlardı. İlk kez Ame-
rika'da bir şeylerin değişmekte olduğu yolunda bir izlenim
edindim. İlerideki yıllarda, uzun uzun mektuplaştığım 14-
16 yaşındaki gençlerin kaçının SDS'ye* ya da Vietnam'daki
savaşı sona erdirmek için kurulan Komitelere üye olduğu-
nu hep merak ettim.

İngiliz siyaset sahnesinde, İşçi Partisi'nin hızla sağa kay-
dığını görüyorduk. Gazete ve dergi editörleri Harold Wil-
son'da yeni ve çekici yönler keşfetmeye başlamışlardı, öte
yandan parti içinde, özellikle de İşçi Partisi'nin iktidara
gelmesiyle yükselen umut dalgasına kendini kaptıran öğ-
renciler arasında Wilson'ın iç ve dış politikaları yerden yere
vuruluyordu. Bu hayal kırıklığının başlıca nedeni, Wil-
son'un vadettiği köklü değişikliklerden hiçbirini yapmama-
sıydı. Daha sonraları itiraf ettiği gibi politikasını uluslarara-
sı mali kuruluşlar yönlendirmişti. 1966'nın Ocak ayında İş-
çi Partisi'nin kalelerinden olan Hull'da ara seçim yapılaca-
ktı. Bağımsız bir adayın İşçi Partisi adayına rakip olmasına
ve Vietnam'ı seçim kampanyasının başlıca konusu yapma-
sına karar verdik. Londra'da küçük bir toplantı yapıldı, ka-
tılanların çoğu CND aktivistleriydi. Daha önce de sağ eği-
limli İşçi Partisi milletvekillerinin karşısına bağımsız aday-
la çıkmak gibi faaliyetlerde bulunmuşlardı. Topluluğumuz
küçüktü ve temsil gücü yoktu, bunu kimse inkâr etmiyor-
du. Toplantıları Michael Craft adında, eski bir CND akti-
visti olan enerjik bir dişçi düzenliyordu. Kampanyamızı
desteklemek için fon yaratmak da onun işiydi.

Wilson'un akılını başına getirmek için karşısına çıkardı-
ğımız aday, *The Guardian*'ın kızıl sakallı muhabiri Richard
Gott idi. Gott Vietnam seminerlerinde ve mitinglerde aktif
olarak görev almıştı. (teklifi reddetseydi, görevi Yüzler Ko-

(*) Students for Democratic Society : Demokratik Toplumdan Yana Öğrenciler.

mites'i'nden şair Pat Arrowsmith'e verecektik.) Bu tuhaf birlikteliğe Radikal İttifak adını verdik; kimbilir, Gökkuşağı belki de daha uygun bir seçim olurdu. Zamanımız kısa olduğu için adaylarımızı bir an önce belirlemeye karar verdik; seçim kampanyasına katılacaklara ve gönüllülere uykutulumlarını kapıp Hull'a gelmelerini bildirdik. Richard Gott'un bize katıldığı anlaşılmıca Soldan çok çeşitli eleştirilere uğradık. Bunlardan bazıları dostça, bazıları düşmanca, bazıları da şaşkıncaydı. Gott'un dostları onu telefonla arayarak bu sonu belli olmayan maceradan uzak durmasını öğütlediler, ama biz devam etmeye karar vermiştik. Wilson'un ve İşçi Partisi'nin o ürkütücü politikalarını değiştirmeleri için Vietnam'ın İngiliz politikasının başlıca sorunlarından biri olması gerekiyordu. Aşağı yukarı bu sıralarda, Wilson'un parlamentodaki emir erlerinden Harold Davies adında bir Galler milletvekili Hanoi'den yeni dönmüştü ve Vietnamlılar tarafından pek iyi karşılanmadığı söyleniyordu. Davies, kentin ve yakındaki kasabaların bombalanan mahallelerini gidip görmemiş, Vietnamlıların propagandasına alet olmamak için böyle davrandığını savunmuştu. İşçi Partisi'nin Hull'daki adayının tipik bir Wilsoncu olması işimizi kolaylaştırıyordu, ama Solun ağır topları, Gott'un kampanyasına destek vermediler. Gott'un kendi gazetesi bile, onun bu kararına katılmadığını açıkça belirtti.

Bertrand Russell'ı telefonla aradım, ertesi gün Richard Gott'la beni kabul edeceğini söyledi. Ralph Schoenman kampanya karşıtlarından biriydi, ama Russell'ı görmemiz ya da görmememiz konusunda bir telkinde bulunmadı. Ertesi gün saat tam 11:00'de Russell'ın Chelsea'deki dairesine gittik. Bu deneyimli muhalif, İngiliz politikasındaki eski radikal geleneğin hayatta olan birkaç temsilcisinden biriydi ve Fleet Street'teki küstah oy avcılarının sürekli hedeflerindendi. Politik görüşlerinden ötürü, parlak günlerini geride

bırakan ahmak ve bunak biri olarak görülüyordu. Oysa son günlerinde gerçekten bunayan Churchill'in yanında Russell gerçekten zeki ve akli başında bir insandı.

Russell kapıyı açtı ve bizi içeri aldı, sıcak bir karşılamadan sonra oturmamızı istedi, mutfaka giderek çayı ocağa koydu. Yardım önerimizi kesinlikle reddetti. Ziyaret nedenimizi kendisine açıkladık. Gott'u verdiği karar için kutladı, bunun iyi bir fikir olduğunu, ama sonuç alacağını sanmadığını söyledi. Uzun yıllar üyesi olduğu İşçi Partisi'nden bir süre önce ayrılmıştı. Bunun nedenini, Vietnam'daki Amerikan varlığına bağladı. Keir Hardy'den bu yana, İşçi Partisi'nin hemen bütün liderlerini tanımıştı. Hepsinin aynı olduğunu mu düşünüyordu, yoksa bazıları daha mı kötüydü? Gülümseyerek piposunu yaktı. "Wilson hakkında pek iyi şeyler düşünmüyorum... Bence aşağılık bir adam. Birkaç gün önce Nkrumah beni Gana Yüksek Komisyonu'na davet etti. Görüşme sonrasında arabama giderken Wilson'un geldiğini gördüm, sanırım şu Hanoi'ye Barış Misyonu dedikleri şeyi konuşacaktı. Beni gördü, yaklaştı, 'Merhaba Lord Russell' diyerek elini uzattı. Bu adamın elini sıkmak bana çok zor geldi, bu yüzden elimi arkama koydum, onu görmezden geldim, Nkrumah'a veda edip arabama bindim." Tepkimizi görmek için sözünü kesti, yaptıklarından büyük keyif aldığı belliydi. "Peki, dedim, 'Wilson en kötüler miydi?' Bir süre derin derin düşündü. Sonra kafasını salladı. 'Wilson küçük bir adamdır, ama en kötüler değildir. Bir seçim yapmak gerekirse, sanırım en korkuncu Ramsay MacDonald'dı, sosyalizmin 'tuğla üstüne tuğla koyarak' inşa edileceğini söyleyen o berbat sesi hâlâ duyar gibiyim. Berbat bir adamdı. Bazıları her partinin layık olduğu lideri bulduğunu söyler. İşçi Partisi'nin ne MacDonald'a, ne de Wilson'a layık olduğunu düşünüyorum."

O günlerde en çok kafasını kurcalayan ve üzen konu

Çin-Sovyet anlaşmazlığıydı. Rusları ihanetle suçluyordu, Vietnam'a yardım için gerekli çabayı göstermediklerini düşünüyordu. Russell, Sovyet lideri Kosigin'e o ünlü mektuplarından birini yazarak, dost ve yoldaş bir ülke olan Kuzey Vietnam'a Sovyet Hava Kuvvetleri'ni neden göndermediğini sormuştu. Kosigin yanıtında, Vietnamlıların böyle bir talepte bulunmadıklarını öne sürmüştü ki büyük olasılıkla doğru söylemişti. Russell çok kızgındı. 'Vietnamlılar Pekin ve Moskova'yla ilişkilerinde son derece dikkatli davranıyorlar. Bu anlaşılır bir şey, ama bizim dikkatli davranmamız gerekmez. Bu tür konularda kendimi Çinlilerin dünya görüşüne yakın hissediyorum, ya siz?' Birçok meselede Çinlilerin daha militan bir tavır aldığını kabul ettik, ama Endonezya'nın beni dikkatli olmaya zorladığını da ekledim. Yanıt yerine, kafasını salladı. Çinliler ondan Pekin'i ziyaret etmesini istemişlerdi, ama yol çok uzundu, ve bir yere gidecekse, Hanoi'ye gitmeyi yeğlerdi. Richard Gott Hull'daki toplantıya bir mesaj göndermek isteyip istemediğini sorunca, 'memnuniyetle' diye yanıtladı. Kendi adını taşıyan Savaş Suçları Mahkemesi başarılı olacak mı diye sorduğumda, mahkemenin kurulmasının bile bir başarı olduğunu söyledi. 'Bu girişimi bütün dünyayı karşımıza alarak yapıyoruz. Ruslar bile istekli değil, ama mahkemenin kurulması ve ABD'nin kitle katliamı suçuyla yargılanması gerekiyor. Bunun başka yolu yok.'

Hindiçin'deki savaş Bertrand Russell'ın duygusal yönünü ortaya çıkarmıştı. İki dünya savaşı boyunca politik faaliyetlerini sürdürmüştü, hayatının son yıllarını da kendini tamamen Vietnam sorununa vererek geçirecekti. Adının bütün dünyada uyandırdığı saygınlığı Vietnam'a yardım etmek için kullandı. İşin şaşırtıcı yanı, hâlâ bütün melekelere hâkim olmasıydı. 93 yaşında olduğu için bedeni zayıf düşmüştü, ama son derece akıcı konuşuyordu; düşüncele-

rinin açıklığı ve berraklığı, onu acımasızca eleştiren paragöz yazarların karşısında en güçlü silahıydı. İngiliz toplumunda son derece özel bir yeri vardı. Fransa'nın aksine, Russell'ın ülkesi şöyle ya da böyle devlete bağımlı olmayan bir aydın sınıfının gelişmesini önlemeye özen göstermişti. Bu adalarda yazarlar ve düşünürler Avrupa'ya kıyasla daha az saygı görmüşlerdir. Russell'ın yeri ise en yükseklerdeydi, gerek keskin zekâsı, gerekse yaşı onu en saygın kişiler piramidinin tepesinde bir yere yerleştiriyordu. Yazılarıyla uluslararası bir okuyucu kitlesi kazanmıştı, hemen bütün ülkelerde gerçekten insancıl ve akılcı bir insan olarak sevilirdi (herkes tarafından değil tabii). Nükleer uzlaşmazlığın tehlikeleri konusundaki kitabıyla Küba krizi sırasında Kennedy, Kruşçev ve Nehru'yla yazışmalarını okuduktan sonra yazılarıyla daha çok ilgilenmeye başlamıştım. Üçüncü Dünya'nın bir çok yerinde Wilson Beyaz Saray'ın yamağı olarak kabul edilirken, Russell ödün vermeyen tavırlarıyla, İngiltere'de başka sesler de olduğunu kanıtlıyordu sanki. Richard Gott'la birlikte kendisine veda ettikten sonra dışarıda, soğuk kaldırımda, yaşlı adamın bu gücü ve metaneti nereden bulduğunu birbirimize sorduk.

Hull'daki kampanyayı sürdürdük. Gott çeşitli toplantılarda konuştu, ama İşçi Parti'li adayla Vietnam konusunda tartışmayı başaramadı. Kampanya sırasında çeşitli münazaralar olmadı değil, ama bunlar Vietnam konusunda bize hak veren, ancak İşçi Partisi'ne karşı olmamızı kınayan kişilerle yaptığımız tartışmalardı. Belirli ölçüde destek kazandık. CND sempatzmanı bir çiftçi, bildirilerimizi özel uçağından atmayı teklif etti! Hull Üniversitesi'nden birçok genç, salon partilerimize katılmayı adet haline getirmişti. Seçmenlerden bazıları bize sempatiyle bakıyordu, bir çoğu İşçi Partisi'nin Amerika'yı desteklemesini yanlış buluyor, ama yine de İşçi Partisi'ne oy vereceklerini söylüyorlardı. Tory-

lerin kazanmasına razı olamazlardı ve 'bizim kazanma şansımız hiç yoktu.'

Kampanyamızın en büyük başarılarından biri, Saville ailesini bölmek oldu. John Saville üniversitenin en kıdemli profesörlerindendi, ama aynı zamanda bizim için çok özel biriydi. 1956'da Macaristan'ın işgalinden sonra Komünist Partisi'nden ayrılmış, E.P.Thompson'la birlikte kısa bir süre *The New Reasoner*'ı çıkarmış, bu dergi daha sonra *Universities and Left Review*'la birleşerek *New Left Review*'a dönüşmüştü. Saville ve Thompson'un yönetiminde *The New Reasoner* İngiliz ve Avrupa siyasetinin bütün canlılığıyla tartışıldığı bir platform olmuştur. Bu derginin kalitesi ve içerdiği konular bugün hâlâ İngiliz Solu için bir örnek oluşturur. 1964'te Saville, *New Reasoner*'dan dostu Ralph Miliband'la birlikte, *The Socialist Register* adıyla, eski günlerdeki siyasi yıllıkları anımsatan bir yıllık çıkardı. Bütün bunları John Saville'in kredisinin ne kadar yüksek olduğunu anlatmak için yazıyorum. İkinci Dünya Savaşı'nda vatani ve idealleri için casusluk bile yapmıştı. İngiliz ordusunun bir askeri olarak Hindistan'da görev yaparken, Hint komünistleriyle ilişki kurmuş ve onlara çeşitli yardımlarda bulunmuştu.

Saville'lerin evi kampanyamızın merkeziydi. John Saville'in eşi Constance, küçük oğlu Richard, Gott'un en ateşli destekçisiydiler, ama tecrübeli Leninisti ikna edemiyorduk. Adayımızın vasıfları hakkında boşa çene yoruyorduk. Bu tür küçük meseleler hakkında konuşmayı bile reddediyordu. Parlamentoda İşçi Partisi'nin çalışan sınıfları temsil etme konusundaki tekelciliğini yıkmaya karşı değildi, ama Radikal İttifak'ın bu iş için uygun bir araç olduğuna inanmıyordu. Evin içindeki bölünmeyi dışarıdan olanca açıklığıyla görebilirdiniz. Üst kattaki odalarda 'Gott'u Seçin' posterleri asılıydı, giriş katı daha geleneksel bir hava içindeydi. Seçmenler John Saville'e hak verdi ve Kevin MacNamara

parlamentoya geri döndü. Ben, kaç kişinin bize oy vereceğini tahmin ederek küçük bir zafer kazandım. Hull'un saygın seçmenlerinden 300'ü İşçi Partisi'nin gemisini karaya oturtmak için girişimde bulundu. İngiliz seçmenin pro-testo amacıyla oy vermeyeceği, bu olayla anlaşılmış oldu.

Aynı yıl genel seçim yapıldı ve İşçi Partisi büyük bir zafer kazandı. Yeni mecliste yetmiş sandalyelik bir çoğunluğa sahiptiler ve partinin manifestosu artık uygulamaya konabilirdi. Michael Foot, bu gelişme hakkında şunları söyledi.

1964'te ve 1966'da yapılan yarışlara özür bulmak kolaydı, çünkü hükümet çoğunluğu ele geçirmek için farklı bazı yöntemlere başvurmak zorundaydı, bunu da başarıyla yaptı. Ama kendilerini bu türden konsensüs politikaları ile devam edebilecekleri gibi bir teselliye kaptırdılar ve gerçekten de tam konsensüs fikri içlerine eskiden olduğundan çok daha fazla derinliğine işledi. 1966 Martı'yla 1966 Haziranı arasında hükümet tam deflasyonist politikayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu bir yenilginin kabul edilmesiydi. Daha sonra Temmuz önlemlerini kabul etmekle uluslararası mali doktrinleri kabul etmiş oldular. Ortodoksluğun ötesine geçmek için gösterdikleri gayret terkedildi. Bu hükümet elindeki büyük fırsatı, 1966'da 100 sandalyeyle çoğunluğu ele geçirince kaybet-ti. Kimin evin efendisi olduğunu göstermenin vakti gel-mişti, ama hükümet bunun tam aksini yaptı.

1966 seçim kampanyası göreceli olarak sakin bir havada geçmişti. 1964'ten farklı olarak 'ulusal çıkarlarımızı ücretli işçilerin değil, ticaret erbabının çıkarlarıyla, üretenlerin değil, spekülörlerin çıkarlarıyla özdeşleştiren' Tory'lere karşı 'alternatif felsefe' üretilmesinden söz edilmiyordu. 1964'te Wilson, önceliği 'özel mülkiyete ve kişisel zenginli-

ğ e vermeyen' bir toplum kuracaklarını açıklıyordu. 1966'da bütün bunlar unutulmuştu, *The Economist*'de kendisinden övgüyle söz ediliyordu. Oxford'da yeniden bir seçim araştırması yaptık ve birçok kişinin İşçi Partisi'nin daha büyük bir çoğunluğa sahip olmasını istediğini anladık. Richard Crossman İşçi Partisi'nin büyük mitinglerinden birinde konuşma yapmak için okula geldi. Aramızdan bazıları söz aldı ve özellikle ırkçılık ve göçmen hakları gibi partinin yüzkarası olan konularda Crossman'a sorular yönelttiler. Crossman'ın yanıtı bütün kampanyayı özetlemesi açısından ilginçti. Partinin gerici bir adım attığını saklamadı, ama yeni mazeretler bulmaktan geri kalmadı: 'Midlands'deki partili seçmenlerden büyük baskı vardı,' diye devam etti; 'onları hatalı bulabilirsiniz, ırkçı olduklarını söyleyebilirsiniz, ama bu baskıyı görmezden gelemezdik.' Bu çok tehlikeli bir mantıktı, iktidarda kalmak için yalnızca en aşağı ortak paydayı kriter alan bir politika öngörüyordu. Üstelik dar görüşlüydü. Tory'ler bu tür konularda çok daha ustaydılar ve İşçi Partisi'nin manevrasını bir anda kendi lehlerine çevirebilirlerdi. Bütün bunlar Tory adayı Monty Woodhouse'un sık sık canımı sıkmasına neden oluyordu. Beni sokakta durdurur ve şöyle derdi: 'Ben göçmenler, Vietnam, Rodezya, hatta belki de ekonomik konularda buradaki İşçi adayının daha solundayım. Ama sen ve dostların, anladığım kadarıyla, ona oy vereceksiniz.' Bu tür sataşmaları, kişilere değil partilere oy verdiğimiz söyleyerek geçiştirmeye çalışır, İşçi Partisi adayının politik konumunu tartışma konusu yapmamaya çalışırdım.

İçerdeki tutuculukla dış dünyadaki radikal politika birbirinden Çin seddiyle ayrılmıyordu. Her biri ötekine sınıksı bağlıydı. Harold Wilson bu konuda hiç hayalperest değildi. Sanatçı Gerald Scaffe de öyle. Kendi açısından o da iktidar oyunlarını sezmişti. En saldırgan karikatürlerin-

den birinde Wilson'u dizlerinin üstünde, Amerikan Başkanı Lyndon Johnson'un kığını yalarken çizmişti. Scaff'e'in 'Özel İlişkiler' adını koyduğu bu eseri *The Sunday Times* 'zevksiz' bulduğu için basmadıysa da karikatür Soho'da oldukça ünlendi ve *Private Eye*'a kapak oldu. Daha sonra uzun yıllar mutfak duvarlarını ve kampuslardaki bülten levhalarını süsleyecekti.

Harold Wilson parlamentoda yeterli çoğunluğa sahip olmuş, programını uygulama fırsatını elde etmişti. Ama o kendine oy verenlerin boğazına sarılmayı, gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki mali ve ideolojik bütün baskılara boyun eğmeyi tercih etti. Sonucu tahmin etmek zor değildi. 1966 sonrasında İşçi Partisi'ndeki sağcı kanadın başarısızlıkları yeni türde bir Tory rejiminin doğmasına yol açtı. Margaret Thatcher, Wilson'ın aksine savaş sonrası oluşan konsensüsü kutsal bir bağıt gibi görmedi ve bazı tabuları yıkmaktan çekinmedi.

Oxford'daki öğrenimim sona erdi ve çeşitli seçeneklerle karşı karşıya kaldım. Gray's Inn'deki baro sınavlarına girebilirdim, belirli sayıda akşam yemeğine katılmak koşulunu -bu İşçi Partisi hükümetinin kaldırması gereken Ortaçağ uzantısı ritüellerden biriydi- yerine getirebilir, ya da ABD'ye karşı yeni cephele açmaya devam edebilirdim. Bir-biriyle ilişkisi olmayan bir telefon ve bir mektup, seçimi yapmama yardımcı oldu.

Telefon gerçek bir sürprizdi. Marlon Brando'nun sekreteri olduğunu idida eden Amerikalı bir kadın aradı ve benim için uygun olan bir tarihte Brando'nun akşam yemeğine beklediğini söyledi. Kendisinin birkaç günlüğüne Londra'ya geldiğini de ekledi. İlk tepkim bütün bunları bir şaka olarak almaktı. Çok meşgul olduğumu, daha önce Henry Fonda ve Laurence Olivier'ye söz verdiğimi, beni mazur görmelerini söyleyip telefonu kapattım. Bir saat sonra kadın yeniden

arayınca daha dostça davrandım ve hangi arkadaşımın bu şakayı yaptığını sordum. Sekreter de şaşırmış, gülmeye başlamıştı, bunun gerçek bir davet olduğuna beni inandırmaya çalıştı. Üçüncü arayışında, 'Lütfen kapamayın, burada sizinle konuşmak isteyen biri var' dedi. Çok meraklanmışım. Telefona Brando çıkınca hayretim bir kat daha arttı. *Rıhtımlar Üstünde* ve *Viva Zapata'yı* kimbilir kaç kez izlemiştim, duyduğum sesin Brando'ya ait olduğuna kuşku yoktu. Ben özür diledim, Brando güldü. Kendimi toparladım ve yemek daveti için teşekkür ettim. Tarihi ve zamanı kararlaştırdık. Daha sonra, neden beni davet ettiğini sordum. 'Vietnam konusunda Harvard'la yaptığınız münazarayı CBS'den izledim, dedi, 'Çok iyiydiniz. Tanışmak istedim.'

Bir hafta sonra Chelsea'da bir yerde kiraladığı daireye gittim ve beni görünce gülmeye başlayan sekreteri Bayan Sanchez tarafından karşılandım. Brando biraz sonra salona geldi, oturup Vietnam hakkında konuştuk. Brando savaştan nefret ediyordu, Kisinger'ın sandığım gibi silik ve kişisiz biri olmadığını, güçlü ve kudretlilerin yanında, yüksek yerlere gelmek hırsıyla yanıp tutuşan bir adam olduğunu söyledi. ABD'nin savaşı kazanıp kazanamayacağını sordu. Üç nedenden ötürü kalıcı bir zaferin mümkün olmadığını, Amerikalıların er ya da geç gitmek zorunda kalacaklarını söyledim. Bana katıldığını söyledi. Ben de, ülkesinin savaşı kazanacak durumda olması halinde, aynı şekilde düşünüp düşünmeyeceğini merak ediyordum. Bir çok Amerikalının, ilke olarak işgale karşı oldukları için değil, durumu ümitsiz gördükleri için savaş aleyhtarı olduklarını söyledim. Gülümsedi ve o sınıfa dahil olmadığını söyledi: 'Televizyonda ABD'nin Vietnam'ı işgalini, otuzlu yıllarda Nazi Almanyası'yla İtalya'nın İspanya'daki mevcudiyetine benzetmiştiniz. Bu sözlerinize katılıyorum...'

İki küçük masa akşam yemeği için hazırlanmıştı, biraz

sonra diğer konuklar gelmeye başladı. Benden daha rahat davranan bu konuklardan Kenneth ve Kathleen Tynan'la Eleanor Bron benim masama oturdu, son derece dekolte ve göz alıcı bir elbise giyen Ursula Andress'le bir iki yıldız adayı az ötemizdeki diğer masaya oturdular. Brando kusursuz bir ev sahibiydi, hepimizle ayrı ayrı ilgilenmeyi ihmal etmiyordu. Tynan, yemeğe başlamadan önce, teker teker bu gece buraya neden geldiğimizi anlatmamızı önerdi. Eleanor Bron da önce şaka yapıldığını sanmıştı. Ev sahibi onu BBC'de bir güldürü programında tanımıştı. Tynan belirli bir nedenle aramızda bulunmuyordu, ama o gece anlattığı öykülerle hepimize hoş vakit geçirtti ve her davetin aranan isimlerinden olduğunu kanıtladı. Yemekten sonra dansedildi, Brando büyük bir nezaketle o gece orada kalmamı istedi. Ama daha önce Tynan'lara, geceyi Mayfair'deki dairelerinde geçireceğime söz vermiştim. Orada daha rahat edeceğime emindim.

Ertesi gün kahvaltıdan sonra Tynan, avukatlık konusunda kararlı olup olmadığını sordu. 'Neden yaşamaktan vazgeçiyorsun?' Bu soruyu çok iyi hatırlıyorum, çünkü benim için gerçekten önemliydi. Bu konuda uzun uzun düşündüm. Aslında meslek sahibi olmak istememin tek nedeni, ülkeme döndüğümde bağımsız yaşayabilmek kaygısıydı. Ne var ki bu ülkede diktatörlük aleyhtarı faaliyetlere karışmış, Eyüp'ü eleştiren dört sayfalık, "İsis" başlıklı bir bildiri yazmışım ve bu yüzden tatilde ülkeye dönersem pasaportumun iptal edileceği yolunda tehditlerle karşılaşmışım. Grays Inn yavaş yavaş çekiciliğini kaybetmeye başladı, ama yine de, Oxford'a döndüğümde elime geçen bir mektup olmasaydı, Baro'ya kaydolma niyetimden vazgeçmeyecektim.

Yine Londra'ya davet ediliyordum, ama bu kez davet eden, *Town* dergisine (*Esquire*'i yeniden canlandırmak için bir girişim) yeni yazışları müdürü olan Julian Critchley'di.

Dergide çalışıp çalışmayacağımı soruyordu. Derhal telefonla aradım, randevu aldım ve ertesi gün Londra'ya giden trene atladım. Critchley beni dostça karşıladı, dergide ne yapmak istediğimi sordu. Tiyatro sayfalarını bana verirse çok mutlu olacağımı, uzun zamandır tiyatroya büyük ilgi duyduğumu söyledim. Müstakbel yazı işleri müdürüm bu önerimi uygun gördü, ancak kitap ve film sayfalarını da almamı istedi, kabul ettim ve Sanat Sayfaları Yönetmeni oldum. Daha sonra imtiyaz sahibi, yayıncı Michael Hesletine Esquire'la tanıştım. O da son derece sıcak ve nazik bir adamdı, ne kadar ücret istediğimi sordu. Verdiğim yanıtı uygun bulduğunu belli ettikten sonra, dergide sendikal faaliyetlerde bulunmam için beni nazikçe uyardı. Böylece bir yıl boyunca Haymarket Press'in çalışanlarından biri oldum. Orada oldukça güzel günler geçirdiğimi kabul etmeliyim. Critchley zorba bir müdür değildi. Liberallik tabiatında vardı, her bakımdan bana rahat bir çalışma alanı sağlıyordu. Ayrıca bana, derginin diğer sayfalarına değişik makaleler alma olanağını da vermişti; en sevdiklerimden biri, 1966'nın Aralık ayında Paul Foot'un Avam kamarasına giren yeni kuşak milletvekillerini anlattığı 'Fikir' başlıklı makaleydi. Foot, Hattersley'le Walden'ın meclise gelişlerini şöyle anlatıyordu:

Genç reformcu Kuzeyde bir yerlerden gelmektedir, babası o eski kızıl günlerde ILP (Bağımsız İşçi Partisi) hatta Komünistlerle flört eden eski kuşak sendikacılardan biridir. Genç reformcu iyi bir okula, sonra daha iyi bir üniversiteye gider, üniversitede bir iki komitenin başkanlığını yapar. Biraz hukuk, ondan daha az ekonomi öğrenir, ama hepsinden çok dilbilgisine çalışır; bugünün acımasız, gerçekçi, modern dünyasında konuşulan dili öğrenmek için elinden geleni yapar. Televizyon izlediği için genç reformcu Ian Trethowan'ın ve Alan Whicker'ın ka-

rarlı ve didaktik tonlarını çabuk ve kısa yoldan kapar.

Genç reformcunun en iyi yardımcısı, gerçekten de bu dil bilgisidir. 'Sanayinin her iki yanındaki kısıtlayıcı uygulamalara' muhalefetini nasıl dile getireceğini öğrenir, bunun anlamı Frank Cousins'ı kontrol altında tutmaktır. Otuzlu yılların miyadı dolmuş, saçmasapan anlatımlarını bırakıp, bugünkü ortama uygun lakaplar bulmayı öğrenmiştir.

'Eşitlik' yerine 'üretimin artmasından' söz eder, 'kardeşlik' yerine 'daha etkili teknoloji'den, 'Tanrı' yerine 'büyüme'den dem vurur.

'Genç reformcu pek kitap okumaz: Ama Theodore White'ın 1960 ve 1964'te yayınlanan *Bir Başkan Yaratmak* kitabını, her seferinde iki kez okumuştur. Karısını bir işte çalışması için yüreklendirir, çünkü kadın özgürlüğüne inanır, bu özgürlük sayesinde kendi işlerini daha rahat yapabilecektir. İki oğlu devlet okullarına giremediği için özel okula vermek zorunda kaldı. Charing Cross yakınlarındaki Wates yapımı evini çok sever, ama gizliden gizliye yüksek duvarlarla komşularından ayrıldığı bir evin hayalini kurar. Yılda bir kez operaya gider ve iki kez, güzellik yarışmalarında jüri görevi yaparken, açık saçık fıkralar anlatır.

Genç reformcu yapacak bir işi, katılacak bir toplantısı, verilecek bir oyu olduğu sürece mutludur. Ailesinden, dostlarından ve boş vakitlerinden çok sıkılır; siyasi açıdan mümkün olduğunca onlardan uzak durmaya çalışır.

Siyaset onun için hayat demektir. Onun siyaseti, her zaman partisinin siyasetidir.

Ve evet, o bir siyasi parti üyesidir. Ama hangi partiden olduğunu, malesef şu anda hatırlamıyor.

Siyaset ve kültür sayfaları, 1966-67 arasında *Town*'ın her sayısına radikal bir hava veriyordu; bu sanırım o günlere

özgü bir olaydı. Critchley'in editörlüğünü yaptığı 'sayılar, bugün dikkatle incelenecek olursa Muhafazakâr milletvekili Aldershot'ın sol uç kanatta nitelenmesini gerektirir, çünkü o sıralarda Komünist Parti'nin sözcülüğünü yapan *Marxism Today*, burjuva özgürlüklerini Town'dan çok daha güçlü bir biçimde savunuyordu. Seçmiş olduğum meslek, maalesef beni yıpratmaya başlamıştı. Sık sık kendime, neden bir tiyatro eleştirmeni olduğumu soruyordum. Vakit geçirmenin eğlenceli bir yolu olarak gördüğüm işler son derece sıkıcı bin hal almıştı. Tiyatro galaları, siyahlar giymiş cesetlerle birlikte mezarlık ziyaretinden farksızdı. Haftada ortalama üç geceyi ölümlerle birlikte, sanatsal ya da başka bir değeri olmayan olayları izleyerek geçirmek hislerimi uyuşturuyordu. Bu atmosferde Tom Stoppard'ın zeki, ama çoğu kez boş sözcük oyunları bir çok kişi için çölde bir vaha gibiydi.

Joan Littlewood dışında hayran olduğum tek yönetmen Peter Brook'tu. Peter Weiss'in *Marat/Sade*'ını sahneye ko-yuşunu izlemek için Oxford'dan kalkıp gelmiştim. Çok etkileyici bir gösteriydi. Tiyatrodan duygulanmış ve heyecanlı olarak çıkmıştım. *Charenton tımarhanesinde yatanların Marquis de Sade'in yönetiminde Marat'nın yargılanmasını ve idamını sahnelemesi* -oyunun tam başlığı- Weiss'in Brecht'e duyduğu saygının ürünüydü. Yazarın katıksız bir Marksist oluşu, Brook'un yönetimiyle birleşince, ortaya izleyicileri büyüleyen bir oyun çıkmıştı. Biçim ve içeriğin kusursuz birleşimi sanatsal bir zaferdi, oyunun mesajına şidetle karşı çıkanlar bile bunu kabul ediyordu. Diyalogları ve şarkıları İngilizceye Adrian Mitchell çevirmiş ve oyunun başarısına büyük katkıda bulunmuştu. Weiss seyirciye devrimci Fransız papazının ağzından, *sans-culottes*'ların sesiyle hitap ediyordu; ama İngiliz seyircisine en güncel mesajı, söylevlerinden birinde Tory'lerin seçim mesajı 'Hiç Bu Kadar İyi

Olmamıştınız'ı yineleyen Marat veriyordu. Harold Wilson henüz seçimleri kazanmamıştı, aşağıdaki satırlar her tekrarlanışında seyirciden büyük alkış alıyordu:

Devrimimiz sonunda bastırılınca
ve size şimdi her şeyin
daha iyi olduğunu söylediklerinde
sakın aldanmayın
Yoksullar gizlendiği için
gözünüze çarpmıyorsa yoksulluk
ücretlerinizi arttırıp
yeni teknolojilerin sokuşturduğu
o yeni ve işe yaramaz eşyalardan
almanızı sağlasalar bile
hiç bu kadar iyi olmadığınızı
zannetseniz bile
bu onların
sizden daha fazlasına sahip olanların sloganıdır
Babacan tavırlarıyla omuzunuzu okşayıp
sözünü etmeye degecek bir eşitsizlik yok
savaşmak için
bir neden yok deseler bile
sakın aldanmayın
Çünkü onlara inanırsanız
(seyircilere döner)
mermer evlerinde ve granit bankalarında
kontrolü ele geçirecekler
kültür getirdikleri savıyla
dünya halklarını soyacaklar
Dikkatli olun
istediklerini aldıktan sonra
altınlarını korumak için
köle ruhlu bilim adamlarının

yaptığı ve giderek
daha ölümcül olan silahlarla
sizleri savaşlara gönderecekler
sonunda bir parmak hareketiyle
milyonlarcanızı milyonlarca parçaya ayıracaklar

Brook'un *Marat/Sade* oyununun başarısı, yeni bir tür tiyatro isteyen bizlerin, bir kaç yıl sonraki yeni oyunu *US*'tan daha büyük bir başarı beklememize yol açtı. Vietnam'ı konu alan oyunun adı bir kelime oyununa dayanıyordu. *US* hem ABD hem de *biz* anlamında kullanılmıştı. Bu kez oyuna eleştirmen olarak gittim. Brook'un Vietnam üstüne bir oyun yapması bile RSC gibi büyük bir tiyatro için önemli bir yenilik sayılırdı. Sağcılar daha işin başında oyunu anti-Amerikan olmakla suçlamışlardı, bu yüzden salona, Brook'a ve oyuncularına sempati duyarak girdim. Ne var ki oyun tam bir hayal kırıklığıydı. Soğuk bir duş almış gibi, oyunculara acıyarak sonuna kadar izledim. Birinci sahnenin sonunda kafalarına kese kağıtları geçiren oyuncular acılar içinde sahneden iniyorlardı. Aslında seyircileri sınıyorlardı, bakalım ellerinden tutup çıkış kapısına götüren olacak mıydı? Benim izlediğim oyunda seyircilerden bir teki bile yerinden kıpırdamadı. Brook onları duyarsızlıkla suçladı, ama bu doğru değildi. Metin üstünde kalabalık bir yazar grubu çalıştığından hiçbir şey somut olarak ortaya konmamıştı ve bu yüzden oyun dökülüyordu. Weiss'in Fransız Devrimi'nden ustaca çekip çıkardığı o nefis episodların değeri şimdi ortaya çıkıyordu. O zaman da yazdığım gibi, oyunun yapısal zayıflığı, politik içeriğinin zayıflığından kaynaklanıyordu:

US'ın başarısızlığının başlıca nedeni, Bay Brook'un taraf tutmayı reddetmesi. Bu tavır eksikliği o denli sinir bozucu ki, seyirci zaman zaman keşke LBJ/Wilson/Ky

uçlûsünün yanında yer alsa, hiç olmazsa daha kışkırtıcı bir oyun olurdu diye düşünmekten kendini alamıyor. Kendiniz bir tavır almıyorsanız, duygu avcılığı yaparak bu tutumunuzu örtmeye çalışıyorsanız, tiyatro yapmanın anlamı ne? Bay Brook sadece bizi öfkeliendirmek istediye- se, bunu başardı sayılır. Mükemmel bir fırsatı heba ettiği için ona öfke duyuyoruz. Bütün savaşların kötü olduğu çok söylendi, bunu yeniden ısıtıp önümüze getirmesine hiç gerek yoktu... Daha fazla bir şeyler bekliyorduk, ha- yal kırıklığına uğradığımız için üzgünüz.

Birkaç ay sonra, Brook'la Hyde Park'ta karşılaştım. Ya- nındakiler bizi tanıstırdı ve bana iyi davrandığını görünce çok şaşırdım. Yazımdan söz eden o oldu (başka hiçbir eleş- tirmen ona aynı açıdan saldırmamıştı). Gülümsedikten sonra 'çok ilginçti' yorumunu yaptı. Tartışmayı sürdürme- den oradan ayrıldım. Bu olayı anlatmamın nedeni, tiyatroy- la ilgilendiğim günleri anmak değil. Günün birinde tanı- madığım bir adam bu yazımdan ötürü bana telefon etti. Bu adam, Clive Goodwin'di, kendini 'edebiyatçı ajanı' olarak tanımladı ve eleştiremi çok beğendiğini, 'söylediğim her şe- ye katıldığını' söyleyerek beni yemeğe davet etti. Bir görev- le Prag'a gidiyordum, ama Clive gitmeden önce buluşma- mız için ısrar etti. Ertesi gün Town bürosuna yakın bir yer- de, Edgware Road'un köşesindeki Biaggi'de yemek yedik.

Yemekte kendisinden fazla söz etmedi, daha çok Viet- nam'dan ve onun başlıca ilgi konusu olan tiyatroyla tele- vizyondan konuştuk. Radikal oyunların sahneden çok tele- vizyonda oynanmasının daha kolay olduğu görüşündeydi ve o zamanlar bana hiçbir anlam ifade etmeyen bir dizi ad sıraladı. Bunların arasında Denis Potter, Trevor Griffiths, Jim Allen, John McGrath ve Troy Kennedy Martin vardı. 'David Mercer hakkında ne düşünüyorsunuz?' diye sor-

dum, o ay Morgan'ın Tedavi için Uygun Bir Vak'a'sını üç kez görmüştüm. Aşilin topuğuna dokunmuşum gibi yüzüme baktı. Kesin bir tavırla 'Hayır,' diye sözlerini sürdürdü. 'Çok iyi olduğunu kabul ediyorum, ama bana göre biri değil. Margaret Ramsey onu yoldan çıkardı.'

Beni yemeğe çağırmasının asıl nedeni bu değildi. Clive bütünüyle Sol konuların işleneceği yeni bir gazete çıkarmayı öneriyordu. Bu girişim hakkında ne düşündüğümü sordu, çok olumlu bulduğumu söyleyerek onu cesaretlendirdim. Ben Prag'dan döndükten sonra Cromwell'deki evinde bir toplantı yapacağını ve bu konuyu daha ayrıntılı ele alacağımızı söyledi. Konuşmamız sırasında Tynan'ların yakın dostu olduğunu, Brando'yla birlikte geçirdiğimiz gecenin bütün ayrıntılarını bildiğini öğrendim. Clive'a kanım ısınmıştı. Son derece açık, zeki ve gösterişsiz bir adamdı. İkimiz de İşçi Partisi'nin siyasetinden duyulan hayal kırıklığının Solda büyük bir boşluk yarattığı, yeni bir gazetenin ya da derginin çok ihtiyaç duyulan bir boşluğu gidereceği konusunda birleştik.

Prag'a gitmeden bir gün önce Bertrand Russell Barış Vakfı'na çağırıldım. Ralph Schoenman, Savaş Suçları Mahkemesi için bir araştırma grubunun Kamboçya ve Kuzey Vietnam'ı ziyaret etmesinin kararlaştırıldığını söyledi. Birkaç hafta sürecek bu gezi için doğrudan Prag'dan hareket etmek zorunda kalabilirdim. Konuyu derhal Julian Critchley'e açtım. Critchley dergiye uzun bir yazı hazırlamam koşuluyla konuya olumlu baktığını söyledi. Vietnam yolculuğu için gerekli harcırahı Prag'a göndermeye söz verdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
PRAG'DAN HANOİ'YE

*Bu bizimkiler, lekeli yıllar; uzaklardaki insanların
kanları
köpüklerde yeniden birikiyor; dalgalar bizi lekeliyor,
ay ise çamurlu.
Uzaklardakilerin acıları bizim acılarımız
Ezilenlerin mücadelesi içimde kalın bir damar gibi.
Belki de bu savaş, bizi bölen ötekiler gibi
geçip gidecek
bizi öldürecek, katillerimizle birlikte
ama bu günlerin utancı yanan parmaklarını
yüzümüze tutacak.
Masum kanlarda gizlenen acımasızlığı kim silecek?*

Pablo Neruda, *Su Şarkısının Sonu*, 1967

Ocak-Şubat 1967

Brüksel'de uçak değiştirdikten sonra Prag'a uçtuk. Küçük Sabena uçağı çift motorlu ve pervaneliydi. Yolcu olarak bana eşlik eden Clive Arrowsmith'den başka kimse yoktu. Uçaktaki iki hostes yere ininceye kadar şampanya ikram ettiler. Karlı dağların üstünden geçtik. Çekoslovak başkentinin üstünden uçarken kulelerin ve katedrallerin sivri te-

pelerinin dışında her şey donmuş gibi görünüyor, bu da büyüleyici bir manzara yaratıyordu.

Prag'daki ilk izlenimlerim, yukarıdan gördüğüm manzarayı destekliyordu. Bu kent her çağda güzelliğini korumuştur. Mimari özellikleri bozulmamıştı, Batı Avrupa'nın büyük kentlerinin aksine yoğun trafikten ve hava kirliliğinden eser yoktu. Kentin göbeğinde Wenseclas meydanındaki Europa otelinde kalacaktık. Yine Batı kentlerindeki beş yıldızlı dev yapılardan farklı olarak, yüzyılın başlarında inşa edilen otel, Art Deco stilindeydi. Odalar çok genişti ve balkonlu, *belle époque* tarzında bir yemek salonu vardı. Birkaç gün içinde hem eski, hem de yeni Prag'ı görme fırsatını buldum. Kent adeta bir estetik şöleniydi. Eski, dar sokaklara, kar altındaki Charles köprüsüne, inanılmayacak kadar iyi korunmuş barok evlere ve saraylara, bürokratik vitrinin ardındaki kültürel canlılığa hayran kaldım. O zamandan bu yana Prag'ı birkaç kez daha ziyaret ettim, son yıllarda oldukça değiştiğini biliyorum, ama yine de en sevdiğim Avrupa kenti olma özelliğini koruyor.

Prag sokaklarında dolaşırken düşüncelerim beni donmuş Vltava nehrinden Hindiçin'deki savaş meydanlarına ve Asya'nın kokularına götürüyordu. Bundan sonraki durağım bu uzak ülkelerdi. Zihnimi işgal eden bu düşüncelerin dışında, kentin güzellikleri beni etkilemeye devam ediyordu. Ne yazık ki Prag Baharı'nda haklarında çok söz edilen eylemcilerden hiçbirisiyle karşılaşmadım. Bunun nedenlerinden biri, tarihin kendilerine hazırladığı rolden habersiz olmalarıydı. İktidardaki Çekoslovakya Komünist Partisi'nin üst kademelerinde bazı reformlardan söz ediliyordu, ama o sıralarda her şey henüz ilk aşamalarda idi.

Bir akşam, Aslan Asker Şvayk'taki Hasek'in meşhur ettiği tavernalardan birinde oturmuş, Batı Berlin'li öğrencilerle bira içiyordum. Onlara, Russell'ın mahkemesi için Viet-

nam'a gittiğimi söyledim. Öğrencilerin her şeyden haberdar olduğunu ve mahkemeyi gönülden desteklediklerini öğrenince çok şaşırdım. Vietnam'a duyduğum derin tutkuda yalnız olmadığımı o zaman anladım. Benim gibi yirmili yaşlarının başında olan bu Almanlar da, savaştan başka şey düşünmüyorlardı. Gecenin geç vakitlerine kadar konuştuk ve farklı politik ve kültürel geçmişlerimize karşın, aynı olaylardan benzer şekilde etkilendiğimizi anladık. *U kalich*'a'dan ayrılırken, Berlinli öğrencilerden biri birden Çek öğrencilerin vurdumduymazlığını eleştirmeye başladı. Bu gençler Batı'nın pop müziğinden ve giysilerinden başka şeyle ilgilenmiyorlardı, Vietnam hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Almanlar onların bu pasif tutumları karşısında dehşete düşmüşlerdi.

Town, Prag'ın kültürel profilini yansıtmamı istemişti. Kültür bakanlığının bürokratları bütün taleplerimi yerine getirmeye çalıştılar, yanıma bir mihmandar, altıma bir araba verdiler. Kimlerle görüşmek istediğimi biliyordum, mülakat yapmam için önerdikleri isimleri kibarca ama kesin bir tavırla reddettim. Yanımdaki bürokrattan soğumamın en önemli nedeni, kadının mizah anlayışının son derece sığ olmasıydı. Çeklerin Peter Brook'u sayılan Otto Krecma'yla görüşmek istediğimi söyleyince sıkıntıyla yüzünü buruşturdu; oysa rejim tarafından hoşgörülle karşılanan bu ünlü yönetmenin deneysel tiyatrosuna halk büyük ilgi gösteriyordu. Doğu Avrupa ve SSCB'nin bir çok yerinde olduğu gibi Çekoslovakya'da da kültür popülerdi. Niteliği arttıkça, popülerliği de artıyordu. Kadın bürokratin yüzünü buruşturması ve kaşındaki sıkıntı belirtisi aldaticıydı. Dünden bugüne Çek sinemasını değerlendirmem için önerdiği isimlerden biri Milan Kundera'ydı. Bu öneriyi de derhal reddettim.

Mihmandarım, Mim Tiyatrosu adına görececek hiçbir şey

olmadığını söyledi. Bu konudaki tutumu çok katıydı. Hiç olmazsa efsanevi mim sanatçısı Ladislav Fialka'yla görüşmek ve fotoğraflarını çekmek için kadına yalvardım, ama bunun mümkün olmadığını kesin bir dille söyledi. Bir sabah telefonda, bürokratik yenilgisini saklamaya çalışan ciddi bir ses tonuyla, o gün öğleden sonra Fialka'nın gösterisini izleyebileceğimizi söyledi. Çek Mim Tiyatrosu'nu Amerika'ya götürmeyi planlayan bir Amerikalı Prag'a gelmişti. O gün Fialka bir düzineden az seyirciye bir saatten uzun süren bir gösteri yaparken Amerikan dolarının nelere kadir olduğunu düşündüm. Fialka'nın bu konuda ne düşündüğünü bilmiyorum, ama dehası her hareketinde ortaya çıkıyordu. Yüz ve beden hareketleriyle sevgisini, mutluluğunu, kızgınlığını, son olarak hüznünü ve umutsuzluğunu kutsuz biçimde yansıtıyordu. Tek kişilik gösterinin sonunda yüzünde beliren kederli ifadeyi hâlâ görür gibiyim. 1968 yazında Prag'da çekilen acıları düşünürken hep bu yüzü hatırladım.

Son iki günümüzü, Sarah Bernhardt kompozisyonları altmışlı yılların afişlerinde yer alan ünlü Art Nouveau ressamı Alphonse Mucha'nın oğlu yazar Jiri Mucha'yla birlikte geçirdik. Hradcany'de, Başkan Novotny'nin inzivaya çekildiği sarayın tam karşısında eski, güzel bir evde oturuyordu. Mucha'nın evi ilginç sanat eserleriyle doluydu, ayrıca sanat tarihi ve sinema hakkında çok sayıda kitap, İngilizce, Almanca ve Çekçe romanlar, babasının Avrupa'daki gezileri sırasında topladığı hatıra eşyaları evin duvarlarını süslüyordu. Baba Mucha'nın resimleri oturma odasının duvarlarından oğluna cesaret verir gibiydi.

Jiri Mucha'nın kır uzun saçları vardı, balıkçı yaka siyah bir kazakla yine siyah pantolon giyyordu. Bu satir üniformasıyla film dünyasının gediklilerine çok iyi ev sahipliği yapıyordu. Evi çeşitli olayların kutlandığı ve bütün gece

süren partilerin verildiği küçük bir kulüp gibiydi. Birlikte olduğumuz bu ilk toplantılarda politikadan hiç söz edilmedi, ama 1972'de Prag'dan ikinci geçişimde, Mucha bile yeniden tesis edilen 'düzen'den hoşnutsuzdu, geçmişteki günleri hayıflanarak anıyordu. Bu ilk görüşmemizde kursosuz bir bohem rolünü oynadı ve keyifle orada bulunan aktris adaylarından hangilerinin mesleklerinin zirvesine çıkacağı hakkında tahminlerde bulundu. Hepsi de yetenekliydi, ama bu Çekoslovakya'da bile yeterli değildi. Yıldızlığa uzanan üç basamaklı merdiveni şöyle açıkladı: 'Hollywood'da yıldız adayı, hırsının derecesine göre yönetmenle ya da yapımcıyla yatmak zorundadır. Burada ise, hem yönetmenle, hem yapımcıyla, hem de, en önemlisi, tayin edilen bürokratla yatmak zorunda kalır.' Orada bulunanlar bu sözlerin abartılı olduğunda hemfikirdi, ama Mucha'nın, yaptığı espride gerçek payı olduğuna inandığı belli oluyordu.

9 Ocak sabahı üç gün içinde Pnom Penh'de olmam gerektiğini bildiren bir telgraf aldım. Ertesi gün biletim ve Town'dan Julian Critchley'in gönderdiği para geldi. Yola çıkmadan bir gece önce oturup mülakatlarımı ve Prag'ın kültürel yeraltı dünyasını anlatan raporumu daktilo ettim ve sabahın erken saatlerinde yorgunluktan gözleri şişen Clive Arrowsmith'e verdim. Bütün gece süren bir partiden dönmüştü, suratı biraz asıktı, ama verdiğim paketi aldı, beni kucakladı ve merceklerimi iyi kullanmam yolunda bir şeyler mırıldandı. Bana fotoğraf çekimi hakkında bazı faydalı bilgiler vermiş, Hindiçin'deki görevime iyi hazırlanmam için ikinci elden bir Pentax bulmuştu. Birkaç saat sonra Çek havayollarının Pnom Penh'e giden uçağına bindim ve 1968 Baharı'na kadar Prag'ı bir daha düşünmedim.

Savaş bölgesine uçmak insana tuhaf duygular veriyordu. O güne dek Vietnam'dan başka şey düşünmemiştim, bu

yüzden uçak yolculuğu gerçek dışı bir havaya bürünmüştü. Savaş beni o denli etkilemişti ki, Oxford'daki finallerde hemen her sınavda bu konuyu yazmıştım. Bu iş kimi zaman çok kolay olmuştu, örneğin Siyaset Bilimi ve Felsefe'de savaştan söz etmek doğaldı. Ekonomide önce zorlandım, sonunda bir yolunu buldum. Dünyadaki en ucuz kamu taşımacılığının nerede yapıldığı sorusuna yanıt verirken Amerikalıların katkısından, Saygon'dan ve diğer kentlerden her saat başı ülkenin içindeki ormanlık bölgelere yolcu taşıyan helikopterlerden söz ettim. Burada tek sorun, çeşitli 'kazalarda' kaybolan helikopterlerin sayısının giderek artmasıyla astarı yüzünden pahalı hale gelen bu taşımacılığın, Amerikalı vergi mükelleflerinin tepkisini çekme olasılığıydı. O yılki sınavları yapan John Vaizey bu yanıtta hiç memnun kalmadı ve bana derece verilmemesini önerdi. Diğer öğretmenler onu dinlemeyerek sınav kağıdımı başarılı buldular. Ama kendimi savunma hakkı vermedikleri için çok istediğim halde Vaizey'le tartışma olanağı bulamadım.

Yolun büyük bölümünü uyuyarak geçirdim, sonunda Rangoon'da uçaktan çıkıp biraz nefes aldım. Birkaç saat sonra Kamboçya'nın başkentine ulaşmıştım, burada Dışişleri Bakanlığı'ndan bir protokol görevlisi gümrük işlemlerimi yıldıırım hızıyla tamamladıktan sonra beni doğru Hotel Royal'e götürdü. Grubun geri kalan üyeleri daha önce gelmişti ve ertesi gün Kamboçya'nın içlerine yapılacak gezi için sabırsızlıkla beni bekliyorlardı. Prens Sihanouk, Savaş Suçları Mahkemesi'ne tam destek verdiği için gittiğimiz her yerde şeref misafiri olarak karşılandık. Sihanouk gezilerimiz sırasında ünlü Ho Chi Minh Yolu hakkındaki söylentilerin gerçek olup olmadığını araştırmamızı istedi. Karşılaştığımız köylülerle sohbetlerimiz sırasında, Kuzey Vietnamlıların bu yolu Güney'deki gerillalara silah göndermek için

kullanıp kullanmadığını öğrenecektik. O günlerde Sihanouk demek Kamboçya Devleti demekti. Devletin başı, Hükümetin başı, ülkenin en büyük bestecisi ve en tanınmış sinema yönetmeniydi. Prens gerçekten de egzantrik ve tuhaf bir adamdı, ama ülkesinin savaşa girmesini istemiyordu. Bu çok anlaşılır bir istekti ve öyle sanıyorum ki birkaç yıl sonra devlet içindeki ABD yanlısı güçler darbe yapmasaydı, ülke uzun yıllar tarafsızlığını koruyacaktı.

Otelde banyo yapıp yemeğimi yedikten sonra, yolculuk hakkındaki brifinge katılmak üzere, delegelerin bulunduğu özel bir odaya geçtim. Grup başkanımız, güçlü bir mizah anlayışına ve İngiliz Sol siyasetinde uzun bir geçmişe sahip olan Iskoç Maden İşçilerinin lideri Lawrence Daly'di. Daly 1959'da Fife Sosyalist Birliği'ni kurmuş ve İşçi Partisi adına rakip olmuştu. Birkaç bin oy topladığına göre, bizim Radikal İttifak'tan daha başarılı olduğu kesindi. Dahası, Daly kitap okumayı, şiirden söz etmeyi ve malt viskisini pek seviyordu. Benî oldukça sıcak karşıladı. Söylediği ilk şey, Iskoç içkilerine meraklı olduğu söylenen Ho Chi Minh'e bir şişe Glenfiddich getirdiği oldu. Daly bunu, '50'li yıllarda Hanoi'yi ziyaret eden bir Iskoç komünistinden öğrenmişti.

Grubun diğer üyeleri arasında, ABD'deki radikal ve savaş karşıtı dergilerden *Viet-Report*'un yazı işleri müdürü Carol Brightman, o zamanlar Michel Rocard'ın liderliğindeki Fransız Birleşik Sosyalist Parti'den (PSU) Dr. Abraham Behar, ve Gustavo Tolentino adında biraz tuhaf, beceriksiz, 'mezun olmak üzere olan bir doktor' olarak tanımlayabileceğim bir genç vardı. Phnom Penh'de kısa bir mola verip Hanoi'ye geçeceğimizi ummuştum, ama bir süre sonra Kamboçya'daki gezimizin on gün süreceğini öğrendik.

Sihanouk ülke dışındaydı. Kabinesinden bazı bakanlarla, bölge valileriyle ve başka yöneticilerle tanıştık. Hepsi de

aynı ölçüde saygılı ve resmî bir tavır içindeydi, bu yüzden Sihanouk yanlılarıyla Amerika yanlılarını ayırmak için tek ölçeğimiz, grubumuza gösterdikleri ilgiydi. Son derece resmî bir yemekte, havayı yumuşatmak için yakama büyük bir Mao rozeti taktım. Ev sahibimiz olan Bölge Valisi ölke-den mosmor kesildi ve yemeğini bile doğru dürüst yiyemedi. Protokol şefimiz, yüzüme bakmadan konukların rozet takmasının doğru olmadığını mırıldandı. Masum rolü yaparak 'Nasıl olur?' diye haykırdım, 'Çinliler de mi takmıyor?' Adam sert bir tavırla, 'Evet,' diye yanıtladı, 'Onlar takabilir, ama onlar Çinli!' Birden gülmeye başladım ve Kamboçya topraklarından çıkıncaya kadar bu rozeti takmayacağıma söz verdim.

Yola çıkmadan önceki ilk brifingde, bize eşlik eden Kamboçyalı subay 'bugün Ho Chi Minh piste'ini* göreceksiniz' dedi. Fransızca'dan pek anlamayan Lawrence Daly gülmekten yerlere yattı. 'Ne dediğini duydun mu?' diye kulağıma fısıldadı. Bilge bir tavırla kafamı salladım. 'Anlaşılan duymamışsın, Ho Chi Minh işedi dedi!' Behar ne olduğunu anlamayan Kamboçyalıya bundan sonra 'trail: yol' sözcüğünü kullanmasını tembihlerken bu kez ben kahkahayı patlattım.

Arabalarımıza binip bu görünmeyen yolu izlemeye başladık. Bozuk yollarda jiplere biniyorduk. Amerikalıların, güneydeki ordulara erzak taşıyan Kuzey Vietnam uçaklarının indiğini iddia ettikleri bir bölgeden geçtik. Uzaklarda, Kamboçya-Güney Vietnam sınırının ötesinde duman bulutları görüyorduk. Amerikalılar o günkü bomba istihkaklarını tüketmekle meşguldüler. Sınıra yalaştıkça bombaların sesi kulağıımıza kadar gelmeye başladı. Takip ettiğimiz yolun Amerikalılar tarafından bombalandığı belliydi, ama

(*) Piste: Fransızca'da yol anlamındaki bu sözcükle İngilizce'deki piss: isemek sözcüğü arasında ilişki kuruluyor (ç.n.).

Vietnam direnişçilerinin bu yolu kullanıp kullanmadığını nasıl öğrenecektik? Wilfred Burchett'e danışmaya karar verdim; Avustralya doğumlu bu yaşlı kurt, Japonlara karşı kullanılan atom bombasını görmüş, Kore Savaşı'nda ve İkinci Vietnam Savaşı'nda savaş muhabirliği yapmış, istediği zaman istediği komünist ülkesine giden ender Batılı gazetecilerden biriydi. Burchett o sıralar Phnom Penh'de kalıyordu ve bir gece, birkaç kadehten sonra kendisine Ho Chi Minh yolu hakkında ne düşündüğünü sordum. Kuzey Vietnam'ın Güney'e silah, yiyecek ve ilaç gönderdiği kesindi. En kısa yollardan biri Kamboçya'dan geçiyordu. Neden bunu açık açık kabul etmiyorlar, diye sordum. Bu tuhaf gizlilik neden? Burchett gözlüklerinin ardından dikkatle bana aktı. Gülümsedi, ama bir şey söylemedi. Ben inatla sorumu yineledim. Sonunda yolun gerçekten de kullanıldığını, ama Sihanouk'un bunu açık açık kabul etmek istemediğini söyledi. Sihanouk böyle davranınca, Vietnamlıların 'Hayır, yolu kullanıyoruz' demelerini beklemek abesti.

Yolumuz uzadıkça küçük kayıplar vermeye başladık. Lawrence Daly tek yanlı bir kararla Ho Chi Minh'in yeni bir İskoçya delegasyonu çağırması gerekeceğini söyleyip, yanında getirdiği viski şişesini açtı. Günün birinde, oldukça yorucu bir geziden döndükten sonra Bölge Valisi'nin (Svay Rieng) o gece onurumuza bir yemek vereceğini öğrendik. Hepimiz homurdanmaya başladık, ama bu ülkede protokol her şeyden önce geliyordu. Daly'yle ben Vali'nin iki yanına oturduk. Garsonlar boşalan bardaklarımızı derhal ılık Kamboçya birasıyla dolduruyordu. Daly daha önce de bu biranın 'sidikten kötü olduğunu' söylemiş, bu değerlendirmeye ben de bütün kalbimle katılmışım. Oysa valimiz rahat rahat viskisini yudumluyordu. Yemek servisinden önce vali başka yere bakarken Daly'nin iki kez viski bardağını boşalttığını gördüm. Validen başka herkes duru-

mun farkındaydı. Delegasyonumuz bu tür durumlarda normal muaşeret kurallarının dışına çıkmak zorunda kalıyordu. Şenliği izleyen yalnız biz değildik, birkaç Kamboçyalı da kıkırdamaya başladı, sonunda protokol görevlisi valiyi durumdan haberdar etti. Bu sırada Daly üçüncü viski bardağını bitirmişti bile. Derhal bir çare bulmazsa gecenin berbat olacağını anlayan vali bir bardak getirtti ve İskoçyalı maden işçisinin önüne koymalarını söyledi. Bu davranışı bütün masa alkışladı. Sonra Daly ayağa kalktı ve adet olduğu üzere Sihanouk'a değil, o günün doğum günü olduğunu iddia ettiği Robert Burns'e kadeh kaldırdı. Sonra ünlü şairden birkaç dize okudu, ama bu anlaşılmaz sözleri İngilizce'ye ya da Fransızca'ya çevirmek imkânsızdı. Bütün masa ayağa kalkıp Robbie Burns'un doğum gününü kutladı. Bu olaydan sonra gece çok daha rahat bir havada geçti. Daha sonra valinin, Sihanouk'un en güçlü destekçilerinden biri olduğunu öğrenecek ve hoşgörüsünü buna bağlayacaktık.

Kamboçyada geçirdiğimiz on gün politik açıdan verimsiz, fiziksel açıdan yorucuydu. Mahkemenin asıl sempatanları yeraltındaydı, resmî görevlilerin tavrı düşmanca bir kayıtsızlıkla zorlama bir tarafsızlık arasında gidip geliyordu. Bize gelince, biz de az rol yapmıyorduk. Kuzey Vietnam'la güneydeki Ulusal Kurtuluş Cephesi (UKC) arasındaki iletişim yolunun Kamboçya'dan geçtiğini biliyorduk. Ne var ki bu doğru değilmiş gibi davranmak zorundaydık ve içimizde aktörlük yeteneği benden çok daha iyi olanlar vardı.

Bu ülke hakkındaki izlenimlerim son derece olumluydu. Asya ölçülerine göre küçük bir nüfusa sahipti. Toplumda eşitsizlikler olduğu kesindi, ama aç olan kimseyle karşılaşmadık. Phnom Penh, Mao Tse-tung bulvarı gibi egzotik isimlerin dışında, Fransız sömürgelerinin karakteristik özelliklerini taşıyan bir kentti. Seçkin sınıfların mimarisi,

sosyal alışkanlıkları ve dili Fransızca'ydı; Sihanouk De Gaulle'ün en büyük hayranlarından biriydi. Birkaç kez Lawrence Daly'le birlikte resmî arabalarımızdan ve protokol memurlarından sıyrılıp, kendi başımıza kenti dolaştık. Pazar yerinde, sokakta satılan yemeklerden yedik ve otelimizdeki Fransız usulü yemeklerden çok daha lezzetli olduğuna karar verdik. Bir çok kez sabah erken uyanıp suyla temizlenen boş sokaklarda dolaştım. Sabahın bu saatlerinde, safran rengi cübbeleriyle sessiz ama canlı adımlarla yollarına giden çeşitli yaş gruplarındaki Budist rahiplerinden başka ortalıkta kimse görünmüyordu. Kahvaltıdan sonra manzara tamamen değişiyor, sokaklar çek çek arabaları ve bisikletlerle doluyordu. Pol Pot'un partizanları kenti boşaltınca, bu tür manzaralar daha da çoğaldı. 'Yozlaşma', 'Dekadans', gibi laflar konuşulur oldu, asalakların ur gibi büyüdüğü ve yok edilmesi gerektiği söylendi. Kentte barların ve genelevlerin olduğu doğrudur, ama bu tür yerler Phnom Penh'i temsil etmiyordu. Asyada genelev olarak adlandırılacak bir başkent varsa, o da savaş yorgunu Amerikan askerlerini dinlendirmekle yükümlü Bangkok'tu. İşin ilginç yanı, Pol Pot'un yobazları bugün orada, ABD'nin ve müttefiklerinin yolladığı fonları eritmekle meşguller.

Hanoi'ye doğru yola çıkışımızdan birkaç gün önce, Kamboçyalı ev sahiplerimiz güzel bir sürpriz yaptılar. Küçük bir uçakla Angkor Wat'a uçtuk ve burada 850 yıllık Kmer saraylarını görme fırsatım bulduk. Ortam kelimenin tam anlamıyla gerçeküstüydü. Biraz ötede acımasız bir savaş sürüyordu; bombaların sesini Kamboçya'dan duyuyorduk. Ama bu harabelerde inanılmaz bir sükunet hakimdi. Sessiz adımlarla harabelerin içinde ve çevresinde dolaştım. Hemen her açıdan yontuların ve biçimlerin zenginliğini inceledim. Yüksek terasları destekleyen sütunlardaki güzel rölyefler, efrizlere kazınan geleneksel Hindu yontuculuğunun

ürünü tanrılar ve erotik gruplar insanın nefesini kesiyordu. Burada, Kamboçya cangıllarının orta yerinde Ortaçağ Hindistan'ın mitlerini ve söylenlerini gözünüzle görebilirdiniz. Bir askeri aristokratlar kastının ilkel kabileleri ve 'barbarları' nasıl yola getirdiğini görebilirdiniz. Rüyada gezinir gibi harabelerin arasında dolaşırken, bu görkemli anıtları yapan mimarların, yontucuların, taş ustalarının, usta sanatçıların ne kadar yetenekli, ne kadar sabırlı kişiler olduğunu düşündüm. Ya bütün bu taşları buraya taşıyan köleler? Onlar kaç yıl yaşamışlardı? O gece Angkor Wat'ta gün batışını izlerken savaşı unutmuştum. Bu harabeler dünyanın harikalarından biridir, ama gözünüzle görmeden bu atmosferi hayalinizde canlandırmanız mümkün değil. Hiçbir kartpostal ya da sinema filmi Kamboçyadaki gökyüzünü, eski Kmer anıtlarının taşlarına ve yontularına vuran ışıklardaki, kızıla çalan altın rengi gölgelerdeki zenginliği yansıtamaz.

Aynı gece, yakınlardaki bir saray kalıntısının üstünden doğan ayı ve ay ışığında oynanan son derece zarif bir Kamboçya halk dansını izledik. Bu dans da Güney Hindistan'daki eski halk danslarının bir varyasyonuydu. Arka planda ormanın karanlığı insanın içini ürpertiyordu. Sessizlik bir perde gibi gecenin üstünü örtüyordu. Çevrede 20. yüzyıl teknolojisini anımsatan hiçbir şey yoktu. Başka bir çağda yaşar gibiydik. Angkor Wat'ın görüntüleri belleğimde canlılığını bugün de koruyor. Gözlerimi kapadığımda o ince ve zarif rölyeflerin üstüne batan güneşi görüyorum. Sonraki yıllar, özellikle Kissinger ve Nixon'ın çabalarıyla korkunç bir bomba yağmurunun ülkeyi taş devrine döndürdüğü günlerde bu manzaraları çok düşündüm. Bu vahşet Pol Pot gerillalarının çılgınlıklarına yol açmıştı. Ne mutlu ki her iki taraf da Angkor Wat'ını mahvedemedi. Harabeler hâlâ dimdik ayakta ve bir gün onları yeniden görme umudumu kaybetmedim.

Bu rüya, sabahın erken saatlerinde Vietnam'dan gelen ve artık kanıksamaya başladığımız bomba gürültüleriyle sona erdi. Artık Hanoi yolundaydık. O günlerde Batı'dan Kuzey Vietnam başkentine sadece Uluslararası Kontrol Komisyonu (ICC) adında tuhaf bir örgütün uçaklarıyla gidilebiliyordu. 1962'de kurulan bu örgüt Hıncın'deki üç devletten en küçüğü olan Laos'daki barış ihlallerini izlemekle görevliydi. Örgütün üyeleri Kanada (ABD'nin adayı), Hindistan (bloksuzların adayı) ve Polonya'ydı (SSCB'nin adayı). Bu örgütün yaptığı tek yararlı şey Phnom Penh'den kalkıp Vientiane adında bir Laos kenti üstünden Hanoi'ye ulaşan uçak seferlerinin güvenliğini sağlamaktı. 1965'te bir ICC uçağı Laos hava sahasında kayboldu. Anlaşılan ülkenin dörtte üçünü elinde tutan ve sürekli olarak Amerikan bombardımanına hedef olan komünist Pathet Lao gerillalarında uçaklara karşı patolojik bir tepki oluşmuştu. Uçan her şeye ateş ediyorlardı. Bu yüzden Phnom Penh'den Hanoi'ye giden uçaklardaki yolcular biraz gergin bir yolculuk yapıyorlardı. ICC de aynı gerginlik içinde olmalı ki, uçağı binmeden önce bu riski bilerek göze aldığımızı, ölürsek yakınlarımızın tazminat talebinde bulunmayacağını belirten bir kâğıt imzalattılar. İç rahatlığıyla imzamı attım ve sabırsızlıkla dev kuşun havalanmasını beklemeye başladım.

Yolculuk beş saat sürüyordu, ama Vientiane'de üç saat kadar mola verdik. Halkın terkettiğı bu kent, Virginia'daki dosyaları için fotoğraflar çeken ve her yolcuyu inceden inceye araştıran CIA ajanları ve diğer istihbarat örgütlerinin ajanlarıyla kaynıyordu. Hanoi'deki uzun molada, güneşin batışını beklediğimiz söylendi. Gün ışığında Hanoi'ye uçmak tehlikeliydi. Görünmeyen bir kentin üstünden uçmak bende tuhaf duygular uyandırır. Uçak yere inerken Hanoi karanlığa gömülmüştü. Hiçbir şey görülmüyordu. Fransız doktor Behar oldukça sinirliydi, ama pilotumuzun tecrübe-

li olduğu anlaşılyordu. Uçağın tekerlekleri yere değmeden hemen önce ışıklar yandı ve iniş tamamlandıktan sonra derhal söndü. Hanoi'ye gelmiştik. Uçağın iç ışıkları da söndürüldü ve bir süre karanlıkta oturduk. Sonra kapılar açıldı, ama dışarısının içeriden farkı yoktu. Gözlerim karanlığa alışıkça uçağın penceresinden bir grup gölgenin bize doğru geldiğini gördüm. Uçağın içinde el lambalarının yardımıyla bizi teşhis ettiler ve bir listeden adlarımızı okudular.

Bizleri havaalanından Hanoi'nin merkezine götüren Rus yapısı limuzinlerin şoförleri ICC pilotları kadar tecrübeliydi. Karanlıkta önlerini görebildikleri gibi, büyük bir maharetle kasislere girmeden arabalarını sürüyorlardı. Reunification Hotel'e ulaştığımızda saat 21:00'i gösteriyordu. İçeride ışık olmasına karşın pencerelere çekilen siyah perdeler Vietnam başkentinin hâlâ B52 saldırılarına hedef olduğunun işaretiydi. Otel boş gibiydi, Vietnamlı mihmandarlarımız ve yüzünde sürekli olarak telaşlı bir ifade taşıyan protokol memurumuzla birlikte yemek yememiz için küçük bir masa hazırlanmıştı. Otel, Birinci Dünya Savaşı öncesi Fransız kolonyal stilinde bir yapıydı. Odalar çok büyüktü, eski mobilyalar, özellikle de geniş, gölgelikli yataklar olduğu gibi duruyordu. Yıkayıp yemeğimizi yedikten sonra mihmandarlarımızla bir iki kadeh içki içtik, onlara teşekkür edip ertesi güne hazırlandık. Odalarımıza çekilmeden önce görevliler saygılı bir tavırla sığınakların yerini gösterdiler ve siren sesini duyar duymaz oraya saklanmamızı tembihlediler. Vietnamlı dostlarımızın her hareketlerinde, en küçük mimiklerinde, savaşı bir ülkede olduğumuzun sessiz belirtilerini görmemek mümkün değildi.

O gece gözümü uyku tutmadı. Tam dalmak üzereydim ki kapının çalındığını duydum. Kapıyı açtığımda, karşımda kafasında kukuletasıyla İskoçyalı maden işçisini buldum. Vietnam topraklarında olmamız onu da son derece etkile-

mişti. Birkaç saat İngiliz İşçi hareketinin trajedisini tartıştık. Daly o gece kendi geçmişinden söz açtı. 1956'da Komünist Partisi'nden ayrılması belleğine acı bir deneyim olarak kazınmıştı. Yakın arkadaşlarının birçoğu ona hain damgasını vurmuştu, ama o mücadelesine değişik kanallardan devam etmiş ve yanlıgılarını yüzlerine vurmuştu. Sohbetimize son verdiğimizde, kafamda İskoçya proletaryasının politik kültürünün zenginliği ve canlılığı hakkında net bir resim oluştu. Daly bir kitap kurduydı. İşçileri sosyalizme kazandırmanın yolunun, onların geri kalmış duygularını pohpohlamaktan geçtiğine inanan orta-sınıf sosyalistleri küçümsüyordu. Sohbeti sona erdirip onu odasına uğurlamadan önce, 'politik eğitimin ve kitapların yerini hiçbir şey tutamaz' diye mırıldandı.

Sabahın erken saatlerinde sokaktan gelen seslerle uyan-dım. Hava henüz aydınlanmamıştı. Pencereye koştum ve dışarıda, her iki yönde bisikletlerini süren insanlar gördüm. Arada sırada yoldan askeri bir konvoy geçince bisikletliler öyle büyük bir hızla iki yana dağılıyorlardı ki, canlı bir tablo seyreder gibi oluyordum. Yıkanıp giyindikten sonra aşağı indim. Henüz hiç kimse ayakta değildi, dışarı çıktım ve işle-rine gitmekte olan Hanoi'lileri seyrettim. Otele döndüğümde kahvaltı servisi başlamıştı, ama bizim gruptan hâlâ hiç kimse görünmüyordu. Onları beklerken otelin ziyaretçi defterini karıştırmaya başladım. Ülkeyi ziyaret eden Batılıların sayısı çok azdı, bunlardan biri de Amerikalı gazeteci Harrison Salisbury'di. Deftere şu satırları yazmıştı: 'Ülkemle çetin bir savaşa giren bir memlekette "cephe gerisinde" gazetecilik yapmak tuhaf bir duygu. Ama bu dost ve güleryüzlü otelde bu tür duygulara yer yok. Bu benim için hoş ve keyifli bir deneyim oldu. Savaş zamanında bir Amerikalıyla bu ruhu paylaştığınız için hepinize teşekkür ediyorum. Hepinize barış diliyorum, Harrison Salisbury.'

İlk günden itibaren Amerikan toplumuna resmî açıdan düşmanca bir tavır takınılmadığına tanık olduk. ‘Halk’ ve ‘Hükümet’ kesin çizgilerle ayrılıyordu. Bu tavır, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nda İngilizlerin ve Rusların Almanlara karşı takındığı tavırla ve İkinci Savaş’ta Kuzey Amerikalıların kendi vatandaşları olan Japonları gözaltına almaları ve sorgulamalarıyla ilginç bir tezat oluşturunuyordu. Sovyet muhalifi Lev Kopelev, (Soljenitzin’in *İlk Çember*’de Rubin’i örnek aldığı kişi) *No Jail For Truth* adıyla kaleme aldığı anılarında, Sovyet Ordusu’nda görev yaparken Alman esirlere kendi dillerinde hitap ettiğinde (‘Goethe’nin, Marx’ın ve Beethoven’in dili’) esirlerin kulaklarına inanamadığından söz eder. Kopelev, Stalin’in savaş sırasında pek başarılı biçimde kullandığı şoven Slav motiflerini de uzun uzun anlatmıştı. Yazara göre Alman askerlerine ve savaş esirlerine enternasyonalist bir yaklaşımda bulunulsaydı, şaşırtıcı sonuçlara ulaşılacaktı.

Bu savaşdaki koşulların farklı olduğu açıktı. Amerika’daki savaş-karşıtı hareket giderek büyüyordu, ama Vietnam’a atılan bombalar da nicelik ve ‘nitelik’ açısından İkinci Dünya Savaşı’nda faşist ülkelere atılan bombaları çoktan geride bırakmıştı. Vietnamlıların öfkelenmek için pek çok nedenleri vardı, ama rejimin propagandacıları dikkatli ve kesin bir tutumla kaba anti-Amerikancılığı yasaklamışlardı. Bu olgu bir bakıma ziyaretimizin en beklenmeyen keşiflerinden biriydi. Carol Brightman bu işe hepimizden çok şaşırmıştı. Sokaktaki sıradan insanların düşmanca bir tavır göstermesine kendini hazırlamıştı, ama beklediklerinin hiçbirisi olmadı. Carol’un çevresini saran insanlar onun elini sıkınmak ve Amerikan halkına iyi dileklerini iletmek için yarışıyorlardı.

Ertesi gün grubumuz ikiye ayrıldı. Lawrence Daly ve Tolentino kuzeydeki Phu Tho, Vinh Phuc ve Bac Thai bölgelerine gittiler. Behar, Brightman ve ben güneye, bomba-

ların muson yağmuru gibi yağdığı Ninh Binh ve Thanh Hoa bölgelerine gittik. Aşağıda, Vietnam'da kaldığım süre içinde her gün yazdığım anı defterimden bazı bölümler bulacaksınız. Notlardan bazılarını gece geç vakitlerde yazdım, bazılarını ertesi gün tamamladım. Çoğu zaman notu tuttuğum günün değil, haftanın tarihini belirttim. Kesin tarihi hatırlamadığım yerlerde, olayların geçtiği yeri belirtmekle yetindim.

Hanoi 26 Ocak 1967

Bu gece güneye doğru yola çıkıyoruz. P. ve V. (Vietnamlı mihmandarlarımız) çantalarımızı hazırlamamızı söylediler. Yalnızca geceleri yolculuk yapacağız. Gündüz yolculuk yapmak çok tehlikeli, eski Sovyet jipleriyle dolaşacağımız için bombardıman uçaklarına hedef olmamız işten bile değil. P. yeni kızıl ötesi cihazlarla insanların karanlıkta da hedef olduğunu söyledi. Kahvaltıdan sonra gittiğimiz savaş müzesinde Dien Bien Phu Savaşı bizim için yeniden canlandırıldı. Yeni ve daha zorlu bir savaşın ortasında bir önceki savaşı düşünecek vakit bulmaları şaşırtıcı bir şey. Belki de bizim moralimizi yükseltmek ve bizi zaferin mümkün olduğuna inandırmak istediler. Ama Amerikalılar Fransızlardan farklı.

Saat 10:25'te, Dien Bien Phu gösterisinden sonra Albay Ha Van Lau'nun bizi beklediği küçük odaya alındık. Kırk yaşlarında, sert görünümlü, sahte kibarlık gösterileriyle vakit kaybetmeyen, açık sözlü bir adam. Savaş hakkındaki brifingine şu sözlerle başlıyor: 'Vietnam hakkında pek çok şey biliyorsunuz. Benim sorunum, durumu size yararlı olacak bir şekilde açıklamak. Bildiğiniz şeyleri tekrarlırsam beni mazur görün. Amacım bizi anlamanızı sağlamak. Başka bir şey söylemeden önce, ABD emperyalistleriyle Viet-

nam halkı arasındaki bu savaşta, zaferi bizim kazanacağımızı vurgulamak istiyorum.’ Sessiz ve kendine güvenli tavır son derece ikna edici, öyle ki bu güven, sonunda bize de bulaşıyor. İki saat boyunca Vietnamca konuşmasına karşın, dikkatimden bir şey kaybetmeden onu izliyorum. Çevirmen P. anlatılanları İngilizce’ye naklediyor. Not tutmak için iyi bir yol. Ha Van Lu ülkesinin yakın geçmişini anlatırken ABD işgalinin nedenlerini sıralıyor. ABD’nin bir iç savaşa müdahale ettiği yolundaki görüşe karşı çıkıyor. ‘Birçoğunuz bunu böyle biliyorsunuz, ama doğru değil. İç savaşta halk, istenmeyen yasal bir hükümeti devirmek için ayaklanır. Ama Diem yönetimi hiçbir zaman gerçek bir hükümet olmadı. O, Amerikalıların yarattığı bir ucubeydi. Saygon ordusu her ülkede satın alınabilecek paralı askerlerden ve vatan hainlerinden oluşmaktadır. Bu savaş halkla kukla bir yönetimi iş başına geçiren ABD arasındadır. Diem’in ardılları da Washington tarafından seçildi. Bu yüzden kazanacağımıza eminiz. Bu kukla yönetimlerin bağımsız, toplumsal bir tabanı yoktur. 1963’teki Ap Bac zaferinde 200 Ulusal Kurtuluş Cephesi gerillası 2000 kişilik kukla bir orduya karşı zafer kazandı. 1964’te büyük bir askeri zafere çok yaklaştık. Ama ABD çekileceği yerde kendi birlikleriyle savaşa katılmayı yeğledi. Bu gelişme, savaşın niteliğini çok iyi açıklamaktadır.’

Ha Van Lau notlara bakmadan konuşuyor. Sık sık büyük bir duvar haritasına dönerek ABD üslerinin bulunduğu yerleri gösteriyor. Güneydeki araziye o kadar iyi tanıyor ki o konuşurken Güneye gidip gitmediğini düşündüm. Ama bu tür konular ağza alınmıyor. Oraya gittiklerini biliyoruz, onlar da bizim bildiğimizi biliyor, ama kabul etmeleri imkansız. Ha Van Lau konuşmasını sık sık küçük aforizmalarla süslüyor. Güneyin çeşitli yerlerindeki UKC başarılarından söz ettikten sonra durakladı, hafifçe gülümsedi ve

şöyle devam etti: 'Büyük ırmaklar, küçük derelerin bir araya gelmesiyle oluşur.' Bu tez, eğer doğruysa, inanılmaz iyimserliklerini çok iyi açıklıyor. ABD stratejisinin beş hedefi olduğunu söyledi: (1) UKC ordusunu bozguna uğratmak; (2) Güney Vietnam'ı pasifize etmek; (3) Kukla rejimi ve orduyu takviye etmek; (4) Güney Vietnam'ı Kuzey'den kesinlikle ayırmak; (5) Kuzey Vietnam'ı kesin yenilgiye uğratmak için havadan bombalamak. Beş olasılığı da gözden geçiriyor ve bunlardan hiçbirinin başarıya ulaşmayacağını söylüyor. Savaşı tırmandırmanın yenilginin kabulü anlamına geldiğini öne sürüyor. 29 Haziran 1966'da Hanoi'nin ve Haphong'un bombalanmasının terörizm ve barbarlıktan başka bir şey olmadığını öne sürüyor. Ve aynı şeyleri yine-liyor: 'ABD emperyalizminin yenilebileceğine inanıyoruz. Bu bizim için pratik bir olasılık. ABD savaşa girmeden önce sadece kuramsal bir olasılıktı. Kimse gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmiyordu. ABD güçlerine karşı iki yıl süren savaşımız sonunda bu zaferin gerçekleşebileceği sonucuna vardık.'

Ha Van Lau sözlerini bitirdikten sonra gerçekten kendine güvenip güvenmediğini soruyorum. Nasıl kendinden bu kadar emin olabilir? Amerika dünyanın en güçlü sanayileşmiş ülkesi. Güçlü silahları var, Vietnam'ı bir gecede yok edebilir. Ha Van Lau nükleer silahların uzlaşmazlığı sona erdireceğini kabul ediyor, ama ülkede yarım milyon askeri olduğu için ABD'nin bunu göze alamayacağını düşünüyor. Ayrıca SSCB'nin ve Çin'in tepkisini de hesaplamak zorundalar. Şu açıklamayı yapıyor: 'Güneyde UKC iki milyon hektar araziye kurtarılmış bölgeledeki köylülere dağıttı. Kurtarılmış bölgelerde ailesi olan kukla askerlere bile toprak verildi, bu topraklar onların yokluğunda aileleri tarafından ekiliyor. Kuzeyde 'biz, sizin de gördüğünüz gibi, kendimizi savaş koşullarına hazırladık. Amerikalılar büyük

sanayi merkezlerimizi bombalıyor. Yerel sanayiler kurup gücümüzü ülkenin çeşitli yerlerine dağıtıyoruz. Halkımıza karşı girişilen bu savaş acımasız ve barbarca. Zehirli gaz, napalm ve kimyasal silahlar kullanıyorlar, ama halkımızın morali çok yüksek. Sonuçta savaşın kaderini belirleyen faktör, bu olacak.'

Bize iyi yolculuklar diliyor ve Hanoi'ye döndüğümüzde yeniden görüşmeyi umuyor.

Öğle yemeği için otele dörüyoruz. Garson kız masanın üstüne süs olsun diye bir biber saksısı koymuş. İnceliyorum ve gerçek olduğuna hükmediyorum. Et ve pirinçten oluşan yemeğime renk katmak için biberlerden birini koparıp ağzıma atıyorum. Birden bir kahkaha patlıyor, garson kız beni gördü. Birazdan yanında diğer kızlarla birlikte masaya geliyor. Onlardan özür diliyorum ve saksıdaki bütün biberleri bitiriyorum. Lawrence Daly bile şaşkın bir halde. Gecede bir şişe viskiyi tek başına bitirebilir, ama benim biber yememe hayret ediyor.

Yemekten sonra dinleniyoruz. Akşam yemeğini erken yiyoruz. Yeni gelen garson bana biber getirmeyi ihmal etmiyor, sonra bir kenara çekilip bu çılgın biber yiyicisi hakkında duyduklarının doğru olup olmadığını kontrol ediyor. Onlara minnettar olduğumu belirtiyorum, kahkahalara boğulurken ya da benim bu davranışlarını kaba bulacağımı düşünerek yüzlerini kapatırken aramızdaki resmiyetin kaybolduğunu görmek hoş bir duygu. Baş tercümanımız P. (N. onun çırağı) beni biberler ve Hindistan hakkında soru yağmuruna tutuyor. Bunun pleblere özgü bir alışkanlık olduğunu, aristokratların ve *haute bourgeoisie*'nin bu tür hafiflikler yapmadığını anlatıyorum. Güney'de bir köylünün öğle yemeği çoğu kez buğday ekmeğinden (roti) ve birkaç biberden oluşur, çünkü bunlar vitamin yönünden zengindir. Tabii ki yiyorum, çünkü tadını seviyorum. Yavan bir

yemeğe tat katmak için birebir. P. derhal seyirtip duyduklarını kızlara anlatıyor. Hepsi yanıma geliyor, elimi sıkıyor ve bize iyi şanslar diliyorlar. Lawrence Daly'yi çok özleyeceğim. Vedalaşırken Daly şöyle mırıldanıyor: 'Kuzeye gideceğim için seviniyorum. Sana iyi şanslar, yoldaş.'

27 Ocak 1967

Karanlık bastırdıktan sonra Hanoi'den ayrıldık. Boş yollarla ve arabayı telaş içinde güneye doğru süren bir şoförle karşılaşacağımı sanmıştım. Ne kadar yanılmışım. Yollar kalabalıklarla dolu. Sanki bütün ülke ayakta gibi. Jipimizin birkaç askeri konvoyu, kamyonları ve at arabalarını geçmesine izin veriliyor. Zaman zaman, köprülerin havaya uçurulduğu yerlerde, trafiğin devam etmesini sağlamak için aceleyle yanyana getirilen kayıklardan oluşan geçici köprülerin önünde uzun zaman beklemek zorunda kalıyoruz. Güneye giden ekibimiz üç kişiden oluşuyor, ama üç ayrı araçta yolculuk yapıyoruz. P. büyük israf gibi görünen bu durumun bir güvenlik önlemi olduğunu söylüyor. Arabalardan biri isabet alırsa, diğerlerinin kurtulma şansı var. Sırıtarak 'bir üçten iyidir,' diyor. Şiddetle karşı çıkıyorum. Bizim hayatımız, Vietnamlıların hayatından daha mı değerli? Savaş zamanında fazladan iki araba alıp yollarda kalabalık etmenin alemi mi var? P'ye, buraya gelmeye karar verdiğimizde, bütün riskleri göze aldığımızı söylüyorum. Gülümüyor, ama cevap vermiyor. Bir süre sonra uykuya dalıyor, ama benim uyumam imkânsız. 03:30 sıralarında mola noktalarından birine ulaşıyoruz. Gece oldukça serin, mola verdiğimiz evin duvarlarından biri son hava saldırısında yıkıldığı için soğuğu daha fazla hissediyoruz. Çantalarımızı indirip biraz kestirmeye çalışıyoruz.

Ninh Binh bölgesinde, Phat Diem adında küçük bir ka-

sabadayız. Fransızlar zamanında Katolik merkezlerinden biriymiş. Kilise toprağın %70'ine sahipmiş. Devrimden sonra toprak reformuyla tarlalar köylülere dağıtılmış, ama Katolik rahipler, Saygon'a gittiğini öne sürdükleri Meryem Ana'nın ardından bölgeyi terkedince toprak ekilmeden kalmış. ABD'nin 1963'te buraya indirdiği komandoların hemen hepsi esir alınmış. Bölgede toplam 119 Katolik kilisesi var, en az 40.000 katolik olduğu tahmin ediliyor. 1965 Haziranı'ndan beri balıkçı kayıkları ve kiliseler aralıksız bombalanmış. Yaralı bir rahiple karşılaştım, harabeye dönen bir kilise gördüm. Bütün bunları kayda geçerken Behar'm kulağına eğildim ve 'Amerikalılar sonunda iyi bir iş yapmış. Vietnamlılar bu kiliseleri asla yıkamazlardı' diye fısıldadım. Bana katıldığını belirten bir tarzda kıkırdadı. Kilise-karşıtı geleneğin Fransa'da hâlâ güçlü olması sevindirici bir olay.

28 Ocak 1967

Bu bölgede bir gün daha geçirdik. Bombardımanda yaralanan 2 ila 8 yaş arasındaki çocukları ziyaret ettim. Çok acıklı bir manzara. Dört yaşında bir çocuğun kolu kopmuş, ama hâlâ eğlenmesini biliyor. Annesi kasaba okulunun nasıl bombalandığını ve çocukların acısını anlattı. O konuşurken P. tercüme ediyor, Carol Brightman'la ben ağlıyoruz. Ne söyleyebiliriz ki? Bir çok muharebeyi filme çeken ve şu anda bize eşlik eden korkusuz savaş kameramanı bayan Thu Van bile sinirden titremeye başladı ve ağır 16 mm.'lik kamerayı yere bırakıp gözlerinin yaşını sildi. Bu küçük kasabaların gerçek kahramanları doktorlar ve hemşireler. Onları çalışırken görmek, seslerini işitmek insanı duygulandırıyor. Fransızca konuşan yaşlı bir doktor Behar'a şunları anlattı: 'Bu bölgede Fransız yönetimi sırasında hastanelerde 3000 kişiye bir yatak düşüyordu. Bütün ya-

taklar zenginlere ayrılmıştı. Bugün yalnızca Ninh Binh'de sekiz hastane, her köyde küçük de olsa bir sağlık merkezi var. Yatak sayımız yine yeterli değil, ama hiç olmazsa 1/300 oranına ulaştı. Politikayla ilgisi olmayan yoksul bir köylü bile, yeniden işgal edilirse başına neler geleceğini biliyor.' Behar da ateşli bir tavırla Fransız sömürgeciliğinin adaletsizliği ve zulmü hakkında bir şeyler söylüyor.

Yine gece karanlığında, güneye doğru yol alıyoruz. Sınra yaklaştıkça bombardıman tehlikesi artıyor. Etrafta başkalarının ölümleri, ölmeden önce çekilen acılar hakkında o kadar çok şey anlatıldı ki, ölüm artık beni korkutmuyor. Eğer genç yaşta öleceksem, Vietnam'dan iyi bir yer bulamam herhalde. Hurda bir ICC uçağında uçarken Pathet Lao tarafından vurulmaktan çok daha iyi bir ölüm. Bu yolculukta da, çok sayıda askeri konvoyun arasından geçiyoruz. Gece 02:00'ye doğru trafik iyice sıkışıyor. P'yle birlikte arabadan iniyoruz. P. bu bölgede daha önce bulunduğunu söylüyor. Bir Viet Minh gerillası olan babası, 1952'de buraya yakın bir yerde şehit düşmüş. Kendi kendime, şimdi de P'nin kuşağı kendi savaşını yaşıyor, diyorum. Bu ülke son yirmi yıldır rahat yüzü görmedi. Şu anda burada bulunmam, bu ulus hakkında düzinelerce kitap okumaktan daha öğretici.

Güneyde Amerikan uçaklarının görüldüğü söylentileri kulağımıza gelince küçük bir panik yaşanıyor. Bir ara durup saklanacak yer arıyoruz. Uzaktan bombaların sesini duyuyorum. Kim? Nerede? Bu kez hedef kim olacak? Bu sorular herkesin kafasında, ama yanıtı yok. İşin ilginç yanı, kimse niçin sorusunu sormuyor, bombalarla birlikte yaşamak günlük yaşamın bir parçası olmuş. Saat 04:00 civarında Thanh Hoa kasabasından 6 km. uzakta korunaklı bir yere ulaşıyoruz. Köy yerel yönetimin komuta merkezi. Çok iyi kamufle edilmiş. Yataklarımızı gösteriyorlar ve birden kendimden geçiyorum. Yorgunluktan bitap düşmüşüm.

Thanh Hoa Kuzey Vietnam'ın en büyük eyaleti. Fransızlar 1945'ten sonra burayı geri alamadılar, ama sürekli olarak bombalamaktan geri kalmadılar; çünkü Dien Bien Phu kuşatması sırasında bölgenin bütün tarımsal ürünleri Vo Nguyen Giap'ın ordusuna gidiyordu. Kahvesi mükemmel. Bizi Yönetim Komitesi Başkanı karşılıyor ve her türlü sürprize hazırlıklı olmamızı söylüyor. Bölge ağır bombardıman altında. 'Umarım iyi uyursunuz,' diyor, 'Amerikalıların bizi saat 03:00'te uyandırmak gibi sıkıcı bir alışkanlığı var.'

Askeri mihmandarımızın adı, Binbaşı Van Bang. 42 yaşında, bölgenin komutan yardımcısı, ayrıca Dien Bien Phu'da savaşmış. Son durum hakkında bizi aydınlatıyor ve o gün öğleden sonra ziyaret edeceğimiz Thanh Hoa hastanesinin müdürü Dr Tran Van Quy'la tanışıtıyor. Sabahı kaldığımız konuk evinde geçiriyoruz. Daha önceki savaşlarda çeşitli yaralar alan kıdemli askerler görüyorum. O akşam şerefimize kültürel bir gösteri yapılacağı söyleniyor. P'yle bakışıyoruz ve ben tekrar şikayet ediyorum. Bizim için kaynaklarını harcamaları çok yanlış. Benim tepki duyacağımı bilen P., bu kez hazırlıklı. Ziyaretimizin halkın moralini yükseltmek için bulunmaz bir fırsat olduğunu söylüyor. Dünyadaki dayanışmayı simgeleyen grubumuzda bir Fransız, özellikle de Amerikalı bir kadının bulunması küçük kasaba için çok önemli. Mantıklı bir görüş.

Yemekten önce Binbaşı Van Bang bizleri toplayıp bir konuşma yapıyor. Ha Van Lau'dan da iyimser bir havada: 'Amerikalıların zafer ve yenilgi arasında tercih şansları kalmadı. Ancak yenilgi ve bozgun arasında seçim yapabilirler.' Bu eskisinden biraz farklı bir yorum. Birden ben de heyecanlanıyorum. Van Bang devam ediyor: 'Saldırıların amacı moralimizi bozmak. Bunun başka açıklaması yok. Ama

Thanh Hoa'mn moralini bozmayı başaramadılar. Bizimki gibi, direniş tarihinde önemli bir yere sahip olan bir bölgede nasıl başarılı olurlar? İşledikleri suçlarla, yangına kö-rükle gidiyorlar.'

12:30'da yemek yiyoruz. Yerel yemeklerin mükemmelliği karşısında şaşıyorum, önüme birkaç biber getirdiklerinde şaşkınlığım iyice artıyor. P. gülümsüyor, Van Bang muzip bir ifadeyle bana bakıyor. Gerçekten çok etkilendim. Birden içeri bir haberci giriyor. Van Bang'la Başkan Nguyen Van Turong masadan kalkıyorlar. Döndüklerinde oldukça heyecanlılar. Yeni bir hava saldırısı başlamış, öğleden sonra saat 14:30'da kasabaya yapacağımız ziyaret iptal ediliyor. Inat edip mutlaka gitmemiz gerektiğini söylüyorum, ama birden bombaların sesi çok yakınımızda duyulmaya başlı-yor. Yeniden gitmemiz gerektiğini, bunun görevimizin bir parçası olduğunu, bombalanan yerler hakkında rapor yaz-makla yükümlü olduğumuzu söylüyorum. Van Bang git-memize izin vermiyor. Thanh Hoa'nın belediye başkanı en-dişeli görünüyor. Kasaba merkezinin bombalandığından emin. Hava saldırısının kesilmesinden iki saat sonra kasa-baya gidiyoruz. Hastaneyi saat 14:30'da ziyaret edecektik. Bombardıman 15:00'te başladı. Hastaların bazıları düşen ilk bombalarla öldüler. Yaralılar hastaneden çıkarılıp ilk yardım merkezine götürülürken bir saldırı daha oldu ve ilk yardım merkezi de bombalanarak tamamen yok edildi. Sal-dırıda yangın bombaları da kullanıldı, hâlâ dumanları tü-ten evler gördük. Bayan Nguyen Thi Dinh kendini dışarı atmış, biraz sonra evinin içindeki bütün eşyalarla birlikte yandığını görmüştü. Onunla konuşmaya çalıştığımda ses-sizce ağlıyordu. 'Bize yaptıkları bu zulmü unutacağımı mı sanıyorsunuz? Hiçbir zaman unutmayacağım. Bunun hesa-bını mutlaka vermeliler.' Yaklaşık iki yüz ev yerle bir edil-miş durumda. Kasabanın Kızılhaç görevlisi Dang Batao ya-

narak can verdi. Bayan Ho Thi Oanh, düğününden birkaç hafta önce öldü. Çeyizi etrafa saçılmış, bazı eşyalar yanmış, bazıları çamura bulanmıştı.

Bu acıyı Batı'da hayal etmek bile imkânsız. Yukarıda uçakların sesini duyduğumda o kadar etkilenmemiştim, ama bu kadarı çok fazla. Etrafta ezilmiş ve parçalanmış cetseller var. Üstünde kocaman bir Kızılhaç işareti olan bir bina harabeye dönmüş. Sığınaklar boşaltılmasaymış, ölü sayısı çok daha fazla olabilirmiş. Askeri bir hedef arıyorum, ama bulamıyorum. Hüzün yerini öfke ve kızgınlığa bırakıyor. Amerikalılar herhangi bir Avrupa kasabasını böyle vahşice bombalayabilirler miydi? Washington'un Vietnamlıları insan yerine koymadığı apaçık ortada.

Harabeye dönen hastaneyi gördükten sonra dört mil ötedeki Ham Rong (Ejderhanın Çenesi) köprüsüne gittik. Bu köprüyü savunanlar çok sayıda Amerikan uçağını düşürmüşlerdi. Köprü bütün ülkede ünlenmiş, hakkında şarkılar yazılmıştı. Kadınlardan oluşan bir müfreze köprüyü korumakla görevli. Onları siperlerinde, gökyüzünü dikkatle izlerken gördüm. Yerel milislerin komutanı, 18 yaşında Ngo Thi Truyen adında, yüzlerce 'muharebeye' katılmış bir genç kız. Onunla köprünün yakınında, yalnız kadınların yaşadığı bir köyde karşılaştık. Erkekler 'diğer cephelerde' savaşıyorlar. Tanıştırılırken utangaç bir tavırla gülümsedi, ama sesinde, artık alışmaya başladığımız bir güven duygusu seziliyordu. Bu tavrın partinin bir stratejisi olduğu anlaşılıyor, ama içtenliği hakkında en ufak bir kuşku yok. P'yle yaptığım uzun konuşmalarda, Vietnam Komünist Partisi'nin büyük ölçüde halk desteğine sahip olduğunu anlamıştım. Bu destek olmasaydı, ABD'ye karşı verdikleri savaşta bu denli başarılı olamazlardı. P. öyle dışa dönük biri değil. Fazla konuşmuyor, ama ağzından laf aldıkça ülkede hakim olan ruh hali hakkında resmî toplantılarda edindiğim bilgilerden çok

daha fazlasını öğreniyorum. Bugünkü hava saldırısına katılan uçaklardan hiçbirinin, asıl askeri hedef olan köprüyü bombalama zahmetine girmemeleri çok ilginç. Duygusal açıdan tükenmiş olarak üssümüze dönüyorum.

Akşam yemeği oldukça sessiz geçti. Olayların dehşeti kimsede şaka yapacak hal bırakmamıştı. Van Bang acılı bir ses tonuyla: 'Bugün bombalanan askeri hedefleri gördünüz mü?' diye sordu. Sessizce kafamı salladım. Vietnamlılar ilk kez bizim varlığımızı unuttular ve kendi aralarında uzun uzun konuşmaya daldılar. Bu tutumları beni çok rahatlatmıştı. Nihayet formaliteye son vermişlerdi.

Gece tekrar yola çıkıyoruz. Bu defaki hedefimiz eyaletin en güneyindeki Tinh Gia bölgesi. Bugüne dek hiçbir yabancıнын gitmeye cesaret etmediği bir bölge. Oldukça ağır ilerliyoruz. Arabada P'ye dün akşam Vietnamlıların kendi aralarında neler konuştuklarını soruyorum. P. eskisi kadar ketum değil. 'Daha çok güneyde UKC'nin durumundan ve yaralılarımızdan konuştuk,' diyor. Kuzey'de kötü bir olay olunca, halkın Güney'de çok daha kötü olan koşulları konuşmayı tercih ettiğini söylüyor. Bu da savaş koşullarındaki insanların bulduğu bir ruhsal sağaltım yolu olsa gerek.

Daha sonra Thanh Hoa'daki yaralılardan ve kaldığımız köyde yakınlarını kaybeden insanlardan söz ettik. P'ye. 'Bu duyguyu anlamak benim için imkansız bir şey' dedim, 'her gün dostlarını ve akrabalarını yitiren bir insan sonunda aklını kaçırabilir.' Yüzünde hüznü bir ifadeyle bana katıldığını söyledi, sonra sözü bizim güvenliğimize getirdi. 'Sizin akrabalarınızın aynı üzüntüyü yaşamalarını istemiyoruz. Bu yüzden çok dikkatli olmak zorundayız.' Bu düşüncesine katılmadığımı söyledim. Sonunda sağ salim Tinh Gia'ya ulaştık. Birkaç saat uyuduk.

Bugüne dek geçirdiğim en kasvetli gün. Bombalanan okulları ve hastaneleri gördüm. Hemen hepsi tam isabet almıştı. ABD'nin Yedinci Filosu'na yakın bir yerde bir kıyı köyü olan Hai Nan'da yıkılmayan tek bir ev yoktu. Saldırı dört gün önce gerçekleşmişti. Nguyen Thi Tuyen adında, bir bacağı kaybeden on iki yaşında bir kızla konuştum. Olanları şöyle anlattı: 'Okuldan henüz dönmüştüm, banyo yapmak üzereydim, birden deniz tarafından uçakların geldiğini gördük. Üzerimize dalış yaptılar ve bombalarını bıraktılar. Küçük kardeşimi kucaklayıp sığınağa koştum, ama geç kalmıştım. Bir şarapnel parçasıyla karnından yaralanan kardeşim kollarımda öldü. Başka bir şarapnel bacağımyı parçaladı. Evimiz yıkıldı. Şimdi akrabalarımın yanında oturuyorum. Neden bizi bombaladıklarını lütfen söyler misiniz?' Bir şeyler mırıldandım. 'Ne kadar acı çektiğimizi görüyorsunuz,' diye devam etti, 'Onlardan nefret ediyorum, ama artık milislere de katılamam!' Savaştan sağ çıkarsa öğretmen olacağını söyledi.

Diğer kurbanlar onun kadar yumuşak değildi. Hepsi de intikam istiyordu. Ziyaret ettiğim diğer köylerde aynı manzaralarla karşılaştım. Bir yerde geçici bir okul kurulmuştu, duvarında 'İyi Bir Ev Ödevi Saldırgan ABD'ye Sıkılan Bir Kurşundur' yazılıydı. İlkokul öğretmenine bu koşullarda ödev yapmanın mümkün olup olmadığını sordum. Öğretmen çocukların hemen her gün milislere ne zaman katılacaklarını sorduklarını söyledi (çocukların yaşları beşle dokuz arasındaydı). Matematik dersinde sayıları öğretirken düşürülen ABD uçaklarını örnek veriyordu. Okul kitaplarında düşürülen uçakların resimlerini gördüm. Tam gitmek üzereydim ki, genç bir kadın kalabalığı yarıp bana yaklaşılmaya çalıştı. P. kadını uzaklaştırmak istedi, ama benimle

konuşmak istediğini görüp yanıma gelmesini söyledim. Kadının adı Nguyen Thi Hien'di. Yirmi üç yaşındaydı. İşte bana söyledikleri:

'Dört yaşındaki oğlumla 24 yaşındaki kocamı son saldırıda kaybettim. Gördüğünüz gibi ayak parmaklarım kesildi. O sırada üç aylık hamileydim. Amerikalılardan nefret ediyorum. Gerçekten nefret ediyorum. Onları affetmemi nasıl beklersiniz?' Ağlamaya ve haykırmaya başladı: 'Bundan sonra hep acı ve nefret olacak. Başka ne yapabiliriz? İki yaşındaki oğlumun büyümesini bekleyeceğim, sonra onu babasının intikamını almaya göndereceğim.' Artık kendini tutamıyordu, diğer kadınlar saçını okşayarak onu teselli etmeye çalıştılar. Bunların hepsi savaş suçları.

31 Ocak 1967

Tinh Gia'daki köyleri dolaştık. Her yerde felaket manzaraları. Her yerde gaddarlık. Amerikalı savaş kışkırtıcılarının tek hedefi siviller. Sistemli ve de kararlı bir biçimde bir halkı yok etmek istiyorlar.

Akşam yemeğinden sonra Thanh Hoa'daki üssümüze dönüyoruz. Sabahın dördünde üsse ulaştığımızda kendimizi yatağa atıp uzun bir uyku çekmemiz öneriliyor.

1 Şubat 1967

Geç kahvaltı yaptım ve Quang Xuong mahallesini ziyaret ettim. ABD'nin uyguladığı vahşet hakkında ayrıntılı bilgi aldım. Geç vakit yemek için üsse döndüm. Öğleden sonram boştu, P. ne yapmak istediğimi sordu. Deniz kenarına gidip denize bakmayı önerdim. Van Bang bu teklifimi olumlu buldu, birlikte Sam-Son sahiline gidip plajda yürüdük, Tongkin körfezini seyrettik. Daha çok savaş hakkında

konuştuk ve o anda dünyanın diğer yerlerinde neler olduğu hakkında fikir yürüttük.

O akşam yerel yönetim onurumuza bir yemek verdi. Yemekten sonra konuşmalar yapıldı, P. yorgun olduğu için söylenenleri yardımcısı tercüme etti. Oldukça iyiydi, P.'den daha rahat konuşuyordu, yalnız Başkan'ın konuşmasını tercüme ederken bir hata yaptı. N.'ye göre Başkan, 'Hepinize, kığımın kalbinden teşekkür ederim' demişti. Carol Brightman'la ben gülmekten yerlere yattık. P. espriyi Vietnamca'ya çevirdi ve Thanh Hoa'ya geldiğimizden beri ilk kez hep birlikte doya doya güldük. Vietnamlılar bizden daha çok güldü. Zavallı N. yolculuğun sonuna kadar bu şakayı hazmedemedi.

Yemekten sonra kültür etkinliklerine geçildi, kadın ve erkek milisler duyarlı sesleriyle savaş şarkıları söylediler.

2 Şubat 1967

Bir mahalle daha dolaştım, hava saldırıları ve uygulanan barbarlığın boyutları hakkında yeni defterler doldurdum. Daha sonra Thanh Hoa hastanesinden Dr. Quy'la uzun uzun konuştuk. Dr., Vietnam'da penisilin gibi en temel ilaçların sıkıntısını çektiklerini kabul etti. Burada Dr. Behar'ın tıp etiği devreye girdi ve dostumuz dehşete düştüğünü söyleyerek Fransa'dan gelen ilaç yardımını hızlandırmak için elinden geleni yapmaya söz verdi.

Öğle yemeği sırasında önce uçakların, sonra uçaksavarların sesini, daha sonra da bombaların gürültüsünü duyduk. Sesler çok yakından geliyordu, odayı derhal terkedip miğferlerimizi taktık ve sığınağa koştuk. Hiçbir şey olmadı. Uçakların gürültüsü devam ediyordu, sığınaktan çıkarken çok yakından geçen bir uçak gördüm. Omuzumdan tutup yeniden sığınağa sürüklediler. Avazım çıktığı kadar bağıra-

rak bir tüfek vermelerini, milislere katılmak istediğimi söyledim ama aldırın olmadı. Yolculuğumun en sıkıntılı saatlerini geçirdim. Vietnamlılar siperlerde uçaklara ateş ederken bir deliğe tıkılıp kalmak dayanılır şey değildi. Uçaklardan biri köyün yakınlarında bir yere düştü. Yerel milislerden biri enkazın yanına giderek bize metal parçaları getirdi, bir başkası hemen orada üstünde tarih ve yer adı bulunan yüzükler yaptı. Benim düşürülen uçaklarla ilgili ödevim de bu oldu.

Daha sonra bölgeye yapılan saldırıların toplam sayısı, kullanılan silahların ve bombaların türleri, ölü ve yaralıların dağılımı (çoğunluğun yaşlı erkek ve kadınlar ve çocuklar olduğu anlaşılıyordu) hakkında bilgiler aldık. Gezi boyunca, yönetimin bütün kademelerinde iş yükünün kadınların üstünde olduğunu gördüm. Bazı kooperatif çiftlikleri tamamen kadınlar tarafından yönetiliyordu. Savaş sırasında Vietnam yönetimi, büyük ölçüde adem-i merkeziyetçi bir yapıda örgütlenmek zorunda kalmıştı. Halk bu gelişmeden oldukça memnundu, kasaba ve köylerde yerel parti yöneticilerinin halka yakın ve halkın ihtiyaçlarını anlayan kimse-ler olduğu anlaşılıyordu.

Burada geçirdiğim birkaç gün içinde Vietnamlı yoldaşlarla iyice kaynaşmışım. Veda ederken hararetle kucaklaştık. Hanoi'ye dönme zamanı gelmişti. Köydeki üste yaşayanlardan kaçının hayatta kalacağını düşündüm. Birkaç gün için bile olsa, burayı evim gibi benimsemiştim.

Hanoi'ye günün erken saatlerinde ulaştık. Otelde bir kişi hariç herkes uykudaydı. Ralph Schoenman önünde dolu bir bardakla barda oturuyordu. Bize doğru koşarak, 'Nerede kaldınız, beklemekten öldüm!' diye haykırdı. Bir şeyleri kutluyordu. Yanında oturan Vietnamlı protokol memuru oldukça yorgun görünüyordu. Ben de çok yorgundum, yatmaktan başka şey düşünemiyordum. Olayların içindeyken

ne denli gerildiğimi farketmemiştim, ama Hanoi ve Reunification Hotel bana çöl ortasında vaha gibi geldi. Hele yatak, gerçek bir cennetti.

Yeni ay yılı başlangıcındaki 48 saatlik ateşkesten bir gün önce Hanoi'ye hava saldırısı yapıldı. Sirenlerin sesini duyar duymaz, Yoldaş Protokol ve diğerleri görmeden kendimi dışarı attım. Uçakların sesini duydum, sığınaklara koşuşan insanların fotoğraflarını çektim. Vietnamlılar kentin dört bir yanına tek kişilik sığınaklar yapmışlardı. Üstünde beton bir kapak bulunan bu tek kişilik çukurlar, ölü ve yaralı sayısının çok olmamasında önemli bir rol oynuyordu. Bombaların sesini duyunca otele dönmeye karar verdim. Bütün garsonlar savaş kıyafetlerini giymişler, tüfeklerini omuzlarına asmışlar, çatıya çıkıp uçaksavar bataryasına katılmaya hazırlanıyorlardı. Beni de aralarına almaları için yalvardım, ama birden yanımda peydah olan P. nazik bir tavırla beni otelin sığınağına sürükledi. Burada ilginç bir halklar moza-yiği vardı. Asyalılar -Laoslular, Kamboçyalılar, Koreliler- tıpkı benim gibi, direnişçilere katılamadıkları için sövüp sayıyorlardı. Doğu Avrupalıların yüzlerinde sinirli bir gülümseme vardı, rahat olmadıkları her hallerinden belliydi. Hanoi'nin bir çok bürokrat için bir sürgün yeri olduğunu düşündüm. Kanadalıların tümü de ICC üyesiydi. O gece barda içlerinden biri alkolü fazla kaçırınca, 'Amerikalıların hava saldırısına başlamasına çok sevindim. Bu orospu çocuklarına iyi bir ders verseler de biz de kurtulsak,' gibisinden laflar etmeye başladı. Lawrence Daly sarhoşun üstüne yürüyordu ki arkadaşları araya girip adamı uzaklaştırdılar. Ertesi gün beni çay içmeye davet eden İngiliz konsolosu, çok farklı bir yapıdaydı. Hanoi'nin Londra'nın savaş sırasındaki halini anımsattığını söyledi. Bombalar halkın rejimle bütünleşmesini sağlamıştı. Kelimelerini dikkatle seçiyordu, ama Wilson hükümetiyle aynı görüşleri paylaşma-

dığı kesindi. Siren seslerini duyduğunda ilk tepkisinin Vi-etnamlı dostlarına katılıp uçaklara bir iki el ateş etmek olduğunu söyleyince çok şaşırdım. Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporlara kimsenin kulak asmadığı anlaşıyordu.

Amerikalılar çok çeşitli türlerde bombalar kullanıyorlardı. Bunların en kötöleri anti-personel denilen öldürücü silahlardı. Gittiğim her yerde özellikle iki tür bombayla karışlaştım. Bunlara şekillerinden ötürü 'guava' ve 'ananas' adları takılmıştı. Guava büyüklüğündeki bir bombanın içinde 300 çelik saçma vardı; bunlar vücuda girince çıkarmak çok zor oluyordu. Ölümden kurtulanlar mutlaka sakat kalıyordu. Bombaların tek bir amacı vardı; sivilleri mümkün olduğunca çok acı vererek öldürmek. Ülkenin her yanına bu tür yüzbinlerce bomba atılmıştı. Bu dehşet tablosunda en fazla zarar görenler çocuklardı ve bu gerçek, Hanoi'deki bir tuhaflığı açıklıyordu. Bu kentte bir tuhaflık olduğunu uzun zamandır seziyordum. Günler boyunca bunun ne olduğunu anlamaya çalıştım. Sonunda durumu P'ye açtığımda, P. tuhaflığın bir tek nedene dayandığını söyledi ve bana ipuçları vermeye başladı. Sonunda ne demek istediğini anladım. Bu kentte çocuk yoktu. Bütün çocuklar ülkenin kuzeyine, güvenli bölgelere gönderilmişti. P'ye, çocuğu için endişe edip etmediğini sordum. Beni, 'Nasıl endişe edeyim? Bunun için zamanım yok. Bu çok gaddar bir savaş. Çocuğum güvenlikte olduğu için mutluyum. Burada olsaydı endişe ederdim' şeklinde yanıtladı.

Tet bayramında bu durum değişti. Sokaklarda dolaşırken her şeyin değiştiğini gördüm. Havai fişekler ve çatapatlar Hanoi'yi renkli bir kent yapmıştı. Çocuklar anne-babalarıyla hasret giderdiler. Aşıklar gölün kenarındaki banklarda birbirlerine sarıldılar. Sokaklar haftalardır, aylardır bugün için saklanan tavuk ve sebzelerin yüklendiği bisikletlerle doldu. Her şeye bir canlılık geldi. Bu kutlamalara katılır-

ken, tam bir yıl sonra Güney'deki Vietnam gerillalarının ABD'nin yenilgisini hazırlayacak askeri bir harekate girişceklerini bilmiyorduk. O sıralar biri böyle bir şey söyleyeydi, herhalde gülüp geçerdim.

Vietnamlılar birçok kez, ziyaret sırasında özel bir arzum olup olmadığını sordular. Bu soruyu hep bir isimle yanıtladım: Ho Chi Minh. Ho'nin yaşam öyküsünü yazmayı çok istiyordum Anthony Blond bu konuda beni destekleyeceğine söz vermişti. Vietnam liderine çektiğim telgrafa gelen yanıt: 'İlginiz için teşekkürler. Yaşam öykümü yazacağınızı hiç düşünmedim. Ho Chi Minh' şeklindeydi. Dileğimi söyleyince herkesin yüzünü bir gülümseme kaplıyordu. Kente gelen herkes efsanevi devrimciyle tanışmak istiyordu. Ho'ya Londra'da aşçılık yaptığı günleri sormak istiyordum; yirmili yıllarda eski bir otelin mutfağında çalıştığını herkes biliyordu. Bu önemliydi, çünkü Lenin en ütöpik yazılarından biri olan *Devlet ve Devrim*'de, devletin ortadan kalkmasıyla 'bir aşçının bile toplumu yönetebileceği' bir durumun ortaya çıkacağını savunmuştu. Bu arzum hiçbir zaman yerine getirilmedi. Ho Chi Minh çok yaşlıydı, çabuk yoruluyordu, bütün enerjisini ABD'yle savaşta kullanılacak taktilklere harcamak istediği için, çok az kişiyle görüşmeyi kabul ediyordu. Onun yerine, Başbakan Pham van Dong'la görüşmem sağlandı. Bu aynı şey değildi tabii, ancak eski bir devrimci olan Pham van Dong, Vietnam'daki siyasi-askeri gerçekler hakkında beni en iyi aydınlatacak kişiydi. Ho'nun çevresinde bir kült oluşmaması beni çok şaşırtmıştı. Komşu Çin'in kimi yerlerinde Mao'nun ilahlaştırıldığını gözönüne alınca, bu olgu daha büyük önem kazanıyordu. Gerçekten de, Vietnam basınında ve radyosunda Ho Chi Minh hakkında yapılan yayınlar, İkinci Dünya Savaşı'nda Churchill ve Roosevelt hakkında kendi ülkelerinde yapılan yayınlardan çok daha azdı. Konuyu P'ye açtığımda, Ho'nun

bir k lte ihtiya cı olmadığı yanıtını aldım. O zaten popüler bir ki iydi. Bu g r    aynı zamanda,  rneğın Maq ve Stalin'in körükörüne itaat taleplerinin, bir kendine güvensizlik belirtisi olduğu anlamına geliyordu.

Hanoi'ye döndükten kısa bir süre sonra Başbakan Pham van Dong'la tanıştık. Lawrence Daly'nin Kuzey'e yaptığı gezi bizimki kadar verimli olmamıştı; ama yine de gördüğü vah et ve yıkım karşısında deh ete d  m   t . Pham van Dong bizi, ülkedeki bütün erkeklerin giydiği Vietnam t n iği ve pantolonuyla karşıladı. Sıcak bir tavırla elimizi sıktıktan sonra bütün sorularımızı yanıtlamaktan mutlu olacağını söyledi. Uluslararası askeri birliklere neden karşı olduğunu sordum. Aramızda savaşa katılmak isteyenler vardı, ama asıl önemlisi, Amerikalıların Vietnamlılarla omuz omuza ortak d   mana karşı sava ması, görülmemiş bir propaganda olacaktı. Büyük kabul odasının öteki ucunda oturan Pham van Dong ayağa kalktı ve bana doğru yürüdü. Ben de  a kınlıkla ayağa kalkıp bekledim. D   ncelerim için teşekkür edermi  gibi beni kucakladı ve öptü. Sonra dönüp yeniden sandalyesine oturdu. 'Bu  nerinizin önünde birçok sorun var' diye devam etti. 'öncelikle, burası otuzlu yılların İspanya'sı değil, savaşın teknoloji düzeyi o günlerin çok üstünde. ABD saldırılarının çapını siz de gördünüz. Uluslararası birlikler B52 uçaklarına karşı bir şey yapamaz. Hele Güney'de, dışarıdan gelen herhangi bir birliğin etkili olmasına imk n yok. Gece bizim hâkim olduğumuz bölgeler, gündüz düşman h kimiyetine geçiyor. D  mandan kolaylıkla saklanıyoruz çünkü, ne de olsa biz Vietnamlıyız. Birkaç bin Avrupalıyı Güney'deki ormanlarda sakladığımızı d   n n. Bu, sorunlardan biri. Bundan başka, bugün dünyada iki büyük sosyalist devletin olduğunu unutmayalım; SSCB ve Çin. Uluslararası birlikler kurarsak, bizi yanlış anlayabilirler.' (Pham bunları söylerken, ne de-

diğini anlayamadığım için yüzümü kırıştırdım. Bunun farkına varan Pham gülümsedi). 'Bakın dostum, bize yeterli destek vermedikleri için onları eleştirdiğimizi sanabilirler, oysa biz böyle düşünmelerini istemeyiz, öyle değil mi? Propaganda değeri açısından, size katılıyorum, ama Avrupalılar buraya köprüleri, yolları, okulları ve hastaneleri onarmak için gelseler bile, onların güvenliklerinden biz sorumlu olacağız, onları barındırmak, onlara bakmak için yeni kaynaklar bulmamız gerekecek. Yine de öneriniz için teşekkür ederim.'

Cenevre Antlaşması hakkında sorular sordum. Çin-Sovyet baskısına boyun eğmektense, savaşa devam etselerdi, bu son uzlaşmazlığın ortaya çıkmayacağını savundum. Başıyla beni onayladı ve bir süre sessiz kaldı. Sonra şunları söyledi: 'Tarihimizin en şanssız dönemi. Böyle bir şeyi bir daha yapmayız.'

Görüştüğüm birçok Vietnamlı gibi, Pham van Dong sonunda zafere ulaşacaklarına emindi. Sakin bir tavırla ABD'nin Güney'deki güç dengesini daha fazla etkileyemeyeceğini savundu. 'Vietnam'a gönderecekleri asker sayısının bir sınırı var. Kara Kuvvetleri'nin tümüne yakın bir bölümü burada; Hava Kuvvetleri'nin üçte biriyle Deniz Kuvvetleri'nin üçte biri, bu savaşa katılmış durumda. Güney'de 14 milyon insan yaşıyor. Bizim kuvvetlerimiz on katma çıkabilir, ayrıca gelecek yıl kukla ordudan firar edenlerin sayısında büyük artış olacağını garanti ediyorum.' Daha sonra, ABD'deki savaş-karşıtı hareketin önemine değindi. 'Onların asker sayılarını yarım milyondan bir milyona çıkarmaları büyük bir krize neden olacaktır. Hareket giderek büyüyor, yakında daha çok sayıda Amerikalı, bu savaşı hiçbir zaman kazanamayacaklarını anlayacak. Bu anlayış, bizim siyasi-askeri başarılarımızla birleşince yenilgi onlar için kaçınılmaz olacak.' Kuzey Vietnamlı lider, bu yüzden

ülkesinin işgal edilmesini olanak dışı görüyordu. Amerikalılar buraya kadar uzanmaya cesaret edemezlerdi. Söz İngiliz siyasetine gelince, İşçi Partisi Hükümeti hakkında acı sözler söyledi. “Amerikanın mali topuğuna zincirlenmiş kölelerden farkları yok, bu koşullarda Amerikan siyasetini desteklemekten başka bir şey yapamıyorlar. Üzücü bir durum, ama İngiltere’nin dünyadaki yeni konumu bunu gerektiriyor. Bizim açımızdan, bir tek cesur ve gözüpek İngiliz vardır. Adını çok iyi biliyorsunuz... Bertrand Russell. Vietnam onun bize verdiği desteği hiçbir zaman unutmayacak. Hiçbir zaman.” Carol Brightman’a da, buraya gelmekle şeref verdiğini söyledi. “Amerikan barış hareketine müteşekkirimiz. Onlara büyük saygımız var. Enternasyonalizm bizim kanımızda var, birçok Amerikalının bizim için yaptığı fedakârlıkların farkındayız ve onlara teşekkür ediyoruz.”

Bu gezinin en ilginç yanlarından biri, hemen her yerde karşılaştığımız iyimserlik ve zekâ pırıltılarıydı. Bu tavrın Batı Avrupa’da çok dramatik etkileri olabilirdi. Bir tarım toplumu dünyanın en güçlü ulüsüne karşı koyabiliyorsa, Fransa ya da İtalya’da kararlı bir işçi sınıfının kendi burjuvazisini alt etmesi zor olmamalıydı. Acaba öyle miydi? Hanoi’de bize, birkaç ay önce Ho Chi Minh’in İtalyan Komünist Partisi’nin politbürosundan bir delegasyonu nasıl mahcup ettiği anlatıldı. Vietnamlı liderle uzun ve keyifli bir toplantıdan sonra İtalyanlar, mücadele için en yararlı yardımın ne olacağını sormuşlar. Ho Chi Minh derhal cevap vermiş: “Bize yapacağınız en iyi yardım, İtalya’da devrimi gerçekleştirmenizdir.” Uzun zamandır dünya komünist hareketinde bu tür bir dil kullanılmadığından, İtalyanlar söyleyecek söz bulamamışlar. Savaşın, Vietnam toplumunu hemen her açıdan radikalleştirdiği bir gerçektir. Vietnamlıların kendilerini en yakın hissettikleri ülke Küba’ydı. Küba Büyükelçisi, Rusların Vietnamlılara başkentlerini koruma-

ları için çok sınırlı sayıda verdikleri füzeleri yerleştirmek ve çalıştırmak konusunda uzman bir teknisyendi. Büyükelçi, füzelerin birkaç elçilikten başka bir yeri koruyamayacağını söylüyordu. Pham van Dong, röportajın sonunda dayanışmanın önemine değindi ve Amerikanın uluslararası arenada yalnız bırakılmasıyla savaşın daha kısa sürede biteceğini savundu. Ayrılırken “Mücadeleniz bizim için çok değerli” diye devam etti, “Siz bizim ikinci cephemizsiniz.”

Hanoi’de en sinir bozucu günlerimizden birini Sağlık Bakanlığı’nda, yaralılara yardım etmekle görevli uzman doktorlarla birlikte geçirdik. Doktor Behar ülkenin bu en tecrübeli doktorlarına ayrıntılı sorular soruyor, onlar da üzgün bir tavırla yanıtlıyorlardı. İlaç, hatta penisilin yerine kullandıkları bazı maddelerden söz ettiler. Genç bir doktor, alçı bulamadıkları için kırıkları ağaç dallarıyla sardıklarını söyledi. Konuşmalar bittikten sonra Fransız patladı. ‘Koşullarınızın zor olduğunu biliyorum, ama bunların yeterli olduğunu söylemeyin dostlar. Gerçek ilaçların çok daha yararlı olduğunu biliyorsunuz. Neden onları temin etmiyorsunuz. Neden, neden?’ Vietnamlılar birbirlerine baktılar, ama cevap vermediler. Öğle yemeğinde içlerinden biri yaşlı gözlerle bu ilaçları Doğu Avrupalılardan istediklerini, ama yeterli paraları olmadığını söyledi. Polonya’da büyük bir alçı fabrikası varmış, isterlerse kolayca gönderebilirlermiş, ama... omuzlarını silkti. Öfkeden kıpkırmızı kesildim. O hafta otelde ICC’nin Polonyalı üyelerinden biriyle tanışmıştım. Bana söylediklerini şimdi hatırlıyordum: ‘Doğu Avrupa’da, Vietnam ve Çin konusunda son derece ırkçı bir yaklaşım hâkimdir. Doğu Avrupalıların çoğu Amerikalılara sempatiyle bakarlar.’ Kendisinin o tür Avrupalılardan olmadığını eklemişti, ama Vietnamlı doktoru izlerken, bu tavrın Doğu Bloğundaki yöneticileri ne denli etkilemiş olabileceğini düşünmekten kendimi alamadım.

Bu konuda yapılan bir açıklama, yardımın neden yetersiz olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koyuyordu. Bu dönemde, SSCB ve müttefiklerinin Hindistan ve Mısır'a yüklü miktarda silah yardımı yaptığı açıklanmıştı. Vietnamlılar bu durumu çok iyi bilseler de, partinin günlük yayın organı *Nhan Dhan*'daki uzaktan dokundurmalar dışında, Sovyetleri açık açık eleştirmekten kaçınıyorlardı. Bir akşam Hanoi'de üst düzey bir parti yetkilisi, Kosigin'le Wilson'un beceriksiz manevralarına duyduğu öfkeyle, konuşmaya karar verdi. Çin'de imal edilen Moutai (Urduca "ölüm yakın" anlamında) viskisini yudumlarken, "Sorun şu," diye söze başladı, "Ruslar bizim kazanabileceğimize inanmıyorlar. Kazanmanın anlamını unutmuş onlar. Belki de kazanmamızı istemiyorlar, çünkü bizim zaferimiz, barış içinde birarada yaşamayı savunanların suratına indirilmiş bir tokat olacak. Biz de barışa ve birarada yaşamaya inanıyoruz, ama emperyalist bir güç tarafından işgal edilmeden. Bu yüzden askeri yardımı kısarak bizi kendi görüşlerine yaklaştırmak istiyorlar, ama bu kez ödün vermek niyetinde değiliz. Cenevre'de hiçbir şey öğrenemedikse bunu öğrendik. Amerikalılarla geri çekilme koşullarını müzakere etmeye her zaman hazırız. Onlar da hazır olduğu zaman bombardımanı durdursunlar, konuşalım. Ama Moskova'daki ağabeyimiz, ödün veren taraf biz olalım istiyor. Biz hayır diyoruz. Bırakın bizi cezalandırsınlar. Doktorlarımızın, hastanelerin durumu hakkında size bilgi verdiklerini biliyorum. Bu da, bağımsızlığımızı korumak için ödediğimiz bir ücret."

Bana güven duyulması gururumu okşamıştı. 'Neden bunu kamuoyuna açık açık söylemiyorsunuz?' diye sordum, 'Bu tavırları halkta şok etkisi yapacaktır, belki biraz utanır da yardımlarını arttırırlar.' Kafasını iki yana salladı. 'Bildiginiz gibi, Çin ve Rusya komünist hareketi hegemonyaları altına almak için mücadeleye başladılar. Çin üstünden bize

yardım malzemesi taşıyan bir Rus treni Kızıl Muhafızların saldırısına uğramış. Çinliler de bize erzak, en önemlisi pirinç yardımı yapıyor. Çok dikkatli olmamız gerek.'

Lawrence Daly'e bu konuşmayı aktardığımda fazla şaşırmadı. Kuzeye yaptığı gezide buna benzer duyumlar almıştı.

Tet ateşkesinden bir gün sonra Hanoi yeniden bombalandı, ama bu Thanh Hoa ve Tinh Gia'da şahit olduğum felaketlere oranla önemsiz bir saldırıydı. Savaş koşullarına uyum sağlamak benim için çok şaşırtıcı bir duyguydu. Bu ülkedeki ilk haftam son derece sıkıntılı geçmişti, ama şimdi, bir ay sonra, savaşın bu ülkenin bir gerçeği olduğunu anlamıştım. Savaşın gerçekliği ve kaçınılmazlığı karşısında yapacak hiçbir şey yoktu.

Behar'ın Fransa'ya dönmesi gerekiyordu, bizler de araştırmamızın ikinci aşamasına başlamalıydık. Haiphong'u, Ha Tu ve Cam Pha adındaki maden kasabalarını ziyaret edecektik. Bu arada bize küçük bir sürpriz hazırlandığı da söylendi. Lawrence Daly'le aynı arabada gitmemiz kararlaştırıldı. Lawrence, Tolentino'dan kurtulduğu için çok sevinçliydi. (Bu adamın neden bir başbelası olduğunu anlatmadım. Sanırım bunun başlıca nedeni, pek akıllı olmadığı için, kendine duyduğu güvensizliği birtakım havalar takınarak yenmeye çalışmasıydı. Mesela hastaneleri ziyaret ettiğimizde dehşete düşmüş gibi pozlar takınır, hastaları da dehşete düşürürdü. Daly'le ben ona kaba davranırdık, ama bu davranışımızın nedenini anlamazdı. Dönüşümüzden önce hepimize dağıtılan Vietnam dosyalarında onun da, yaralı bir kadının göğsünü yoklarken çekilmiş bir fotoğrafı vardı. Lawrence Daly bunun, verdiği en iyi poz olduğunu söyledi ve fotoğrafın altına 'Tolentino sağ memeyi tutarken' yazılmasını önerdi.)

O gece Hanoi'den hareket ettik ve gün doğmadan Haiphong'a ulaştık. 'Sürprizimiz' Asya'nın en güzel koylarından

birine bakan bir Fransız kulübesinde bir günlük dinlenceydi. Halong Körfezi'nde denize inen bir ejderhayı andıran çok ilginç bir kaya parçası bulunur. Körfez adını bu kayadan alır. Bombardıman tehlikesine karşın bir sandal gezisi yapmamıza izin verildi ve bu sayede unutulmaz saatler yaşadık. Sahilin inanılmaz güzelliğinin bütün duyguları etkisi altına aldığı bu koyda insan savaşı unutuluyordu. Akşam yemeğinde kulübede deniz ürünlerinden oluşan enfes bir ziyafet çektik. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar büyük ve bu kadar lezzetli karides yemedim. Ayrıca, mahcup göz kırpışlarıyla 'Hanoi'dekilerden çok daha acı' olduğunu öne sürdükleri bir tabak yeşil biberi tabağımın yanına koymaları, aramızdaki duygusal yakınlığın bir başka merhalesini oluşturdu.

Bu pastoral atmosferi ancak bir gün yaşayabildik. Ertesi gün denize bakan yüksek tepelerde maden kasabalarını ziyarete gittik. Her iki kasaba da yerle bir olmuştu. Düşman, madenleri tutturamadığı için, madencileri ve ailelerini hedef almaktan çekinmiyordu. Her iki kasabaya da, gece vardiyasından sonra, madenciler kahvaltı ederken saldırılmıştı. Kısa zamanda, tepenin madene yakın kısmında bambu kulübeler yapılmış, ama bunlar da bombalanmıştı. Yirminci yüzyılın bu en modern savaşı madencilerin mağaralarda yaşamasına yol açmıştı. Bir Amerikalı generalin bir toplantıda, 'Vietnamlıların taş devrine dönmesini' savunduğunu hatırladım. İşçilerin morali yüksekti, yine de Lawrence Daly, yaşadıkları ve çalıştıkları ortamları görünce, gözyaşlarını tutamadı. Bu dev mağaraların birinde madencilere bir konuşma yaptı. Çok iyi bir hatip olan Daly, o gece gerçekten duyguluydu. Mağara elde tutulan meşalelerle aydınlanıyordu. Yerin altında çalışmanın ne olduğunu bilen bir madenci olarak konuştu ve izleyenleri bir anda büyülediğini farkettim. Konuşmasının sonuna doğru Daly'nin kalbi

kadar kafası da çalışmaya başladı. 'Şaşırdım ve öfkelendim,' diye haykırdı, 'ABD'nin Yedinci Filosu karasularınızı ihlal ediyor, her hafta kıyılarınızı bombalıyor, ama müttefikleriniz sizi korumak için ne donanma, ne hava kuvveti yolluyor. Sovyetler Birliği'nden söz ediyorum, dünyanın en güçlü donanması onlarda. Neden buraya gelip bu aşağılık herifleri okyanusun dibine göndermiyorlar?' Madenciler Daly'nin heyecanını farketmişlerdi ve sabırsızlıkla çevirmeni bekliyorlardı. Çevirmen bakışlarını, bize bu gezide refakat eden Merkez Komitesi üyesine çevirdi. Ondan onay alınca rahatladı ve Lawrence'ın konuşmasını aynı duygusallıkla aktarmaya başladı. Madenciler alkışlarla ayağa kalkıp öyle bir gürültü kopardılar ki mağara başımıza çökecek sandım. O gece, herkesin hissettiği, ama açıkça söylemeye çekindiği bir şeyi dile getirdiği için bir çok Vietnamlı Daly'i kucakladı ve öpücüklere boğdu.

Bir hafta sonra Vietnam'ı terkettim. Hiçbir zaman unutamayacağım, eğitici bir tecrübeydi. Mücadele daha doruk noktasına ulaşmamıştı, ama gördüklerimin emperyalizmin kirli tarihinde karşılaşılan en epik direniş olduğuna kuşku yoktu. Yıllar sonra Hindistan'da yaşlı bir komünist liderle konuşuyordum. 1964'te, benim ziyaretimden iki yıl önce Ho Chi Minh'le görüşüğünü söyledi. Ho Chi Minh'e neden Hindistan'daki Komünist Partisi'nin, aynı tarihte kurulan Hıncını Komünist Partisi kadar başarılı olamadığını sormuş. Bilge Vietnamlı gülmüş ve şunları söylemiş: 'Hindistan'da sizin Gandhi'niz vardı. Burada Gandhi benim!' Bu, üstünde durulması gereken, ciddi bir uyarıydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEĞİŞEN ZAMANLAR
1967

Yiyip içebileceksin -
Büyük planların var, kendi çapında!
Yeter ki izin verme yabancı bir şeytanın
Aşırı görüşlere çekmesine seni!

Heinrich Heine, *Zamane Şiirleri*

'Tanrım!' diye haykırdı Gudrun. 'Tüm İngiltere'nin bir havaî fişek gösterisi gibi patlaması ne müthiş birşey olur, bir düşünsenize.'

'Olmaz ki,' dedi Ursula. 'Fazla nemliler, içlerindeki barut nemli.'

'Bundan pek emin değilim,' dedi Gerald.

'Ben de,' dedi Birkin. 'İngilizler kitle halinde harekete geçtiklerinde, kulaklarını kapatıp kaçmanın zamanı gelmiş demektir'

'Bunu hiçbir zaman yapmayacaklardır,' dedi Ursula.

'Göreceğiz,' diye yanıtladı.

D. H. Lawrence, *Aşık Kadınlar*

Londra Hanoi'den sonra fazlasıyla gerçekdışı görünüyordu. Orwell'in *Hommage to Catalonia*'sında İspanya İç Savaşı yıllarında Barcelona Cephesi'nden İngiltere'ye döndüğü günlerdeki duygularını anlatan kısa bir bölüm vardır. Avrupa'daki savaş alanına öylesine kayıtsız olan adanın dinginliği ve yalıtılmışlığını iyi yakalar. Yarı hüznün, yarı alayla sütün her zamanki gibi kapısına bırakılacağını ve *New Statesman*'in her hafta zamanında dağıtılacağını yazar. Hâlâ İspanya'yla dolu olduğundan, bu, Orwell'i öfkeliendirmektedir. Kitabı Vietnam yolculuğundan birkaç yıl sonra okumuştum, önemli bir fark dışında, döndüğüm günkü duy-

gularımla örtüşmekteydi. Orwell kurumsal kaçıklıklarından yarı hoşnut bir Britanya'lı olarak yazmaktaydı. Ben ise, böylesi duygulara kapılmasına doğuşu itibariyle olanak bulunmayan bir dışarıklıydım.

Asya ve Latin Amerika'daki ölüm-kalım savaşlarının tersine, Britanya'da siyaset evvelkinden de daha ıvır-zıvır görünüyordu. Sözcüklere dökülmemiş bir uzlaşma, parlamento alanım felce uğratmıştı. İşçi Solu, gönülsüzce de olsa, İşçi Partisi siyasetine teslim olmuştu. Wilson Amerikan baskılarına boyun eğip Avrupa Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunmaya karar verdiğinde, Edward Heath Tory Cephesi'nin Wilsonizm'den farklı yönlerini bulmakta güçlük çekmişti. Yetkili bir Tory kadro okulu Selsdon Park'da eski uzlaşmadan kopuşu sağlayacak bir dizi yeni siyaset geliştirmek üzere toplanmıştı. Bundan nihaî olarak yararlanan, Margaret Thatcher oldu. Savaş yılları dışında hiçbir zaman pek yüksek sayılamayacak olan Avam Kamarası'na saygı, 1967'de en alt noktalardaydı. İşçi Partisi'nin sol kanat milletvekilleri 'gerçek karar-alma yetkisinin Parlamento'nun elinden hemen tümüyle alındığı'ni ve 'Kamara'nın ideal bir kaçış, oyalama ve sürüncemede bırakma alanı haline geldiği'ni rahatlıkla itiraf etseler de eyleme geçemiyorlardı ve İşçi Partisi hükümetine parlamento-dışı bir direniş oluşturma fikrine düşmanca bakmaktaydılar. Ertesi on yıl içinde Britanya'da devrimci siyasetin küçük çapta patlamasına temeli hazırlayan şey, İşçi Partisi içindeki sosyalistlerin -bugün herkes tarafından rahatlıkla tutucu bir uzlaşma rejimi olarak nitelenen- rejime karşı direnmede gösterdikleri başarısızlık olmuştur.

Çin Hindi'nden döner dönmez kendimi bir dizi faaliyet içinde buldum. Yolculuğum üzerine birçok makale yazdım, bunlardan en uzununu çektiğim fotoğraflarla birlikte *Town*'da yayınlandı. Daha polemiğe yatkın olanlar ise *Tribune* ve

New Statesman'de yer aldı. Daha da güzeli, Camera Press'den Tom Blau arayarak fotoğraflarımın kalitesini övdü ve haklarını satın aldı. Ajans'tan hâlâ çekler geliyor. Bu yazınsal başarının sonucunda tüm ülkeden konuşma yapmam için davetler yağmaya başladı. Daha çok üniversitelerden geliyorlardı, ama Vietnam üzerine konuşma yapmamı isteyen *sixth former*'ların sayısı da şaşırtıcıydı. Vietnam üzerine bu artan siyasal duyarlılık *Town* dergisi içindeki darbeyle çakışmıştı. Michael Heseltine, hiçbir zaman anlayamadığım bazı nedenlerden dolayı, sadık dost ve yoldaşı Julian Critchley'i Yazı İşleri Müdürlüğü'nden uzaklaştırmıştı. Olay birkaç saat içinde oldu bitti. Bir subay ve bir centilmen olan Critchley öfkesini hiçbir zaman benim yanımda dile getirmedi. Çantasını toplayıp çekti gitti. Kısa bir süre sonra ekibine de yol verildi ve uyarısız ve tazminatsız, biz de dergiden ayrıldık. Kimsenin arkamızdan gözyaşı döktüğünü anımsamıyorum. Dedikodu üreticilerinin *Town*'a bir şans daha tanınacağı, ardından da bütün bütün kapatılacağı haberini yaymaları bir çoğumuzu kısmen rahatlattı. Dergideki diğer Bolşevik, Dudley Moore'un Avusturyalı gözüpek kopyası, moda yazarı Ken Thomson'du; kötü zamanlarda sizi örnek tişört ve pantolonlarla donatırdı. O da ayrılarak Aquascutum'un halkla ilişkiler bölümüne geçti, ve buradan bana 1968'in doruğunda parlak kırmızı renkli bir yağmurluk armağan etti. Bu yağmurluk pek çok gösteride beni ıslanmaktan kurtaracaktı.

Kampuslardaki ruh durumu hızla değişiyordu. Toplantılarına katılım süratle artıyor, bu da beni şaşırtıyordu. Bu dönüşümün iki nedeni vardı. İlki Wilson'un hükümetteki başarısızlıkları nedeniyle İşçi Partisi'nin yarattığı düş kırıklığı havasıydı. İkincisi ise uluslararası konjonktördü. Küba ve Vietnam devrimleri örneği, insanları coşturuyordu. Evrensel bir duygu giderek sarıyordu ortalığı: Vietnamlılar

Amerikalılara karşı başarıyla direnebiliyorlarsa, daha önemsiz düşmanlar da kuşkusuz altedilebilirdi. İlk öğrenci işgali o yılın Mart ayında gerçekleşti. Kaynağı, mütevelli heyetin müdürlüğüne Walter Adams'ı atadığı Londra Ekonomi Okulu'ydu (LSE- London School of Economics). Öğrenciler buna şiddetle karşı çıktılar, çünkü Adams, Britanya'dan bağımsızlığını ilan eden Ian Smithin bir beyaz kolonlar rejimi kurduğu Rodezya'nın önde gelen bir akademik kişisiydi. Vietnam'da şiddet kullanılmasının ateşli bir taraftarı olan Wilson, Rodezyalı beyazlara karşı kuvvet kullanmamayı kararlaştırmıştı. Böylesi bir ortamda LSE'nin Adams'ı atama kararı beyinsizce bir kışkırtmadan başka birşey değildi. Daha 1966'da ders boykotları başlamış ve hafif bir kınamayla karşılaşmıştı, ancak bu kez otoriteler çileden çıkmıştı. Atamalar ve hamilik kıskançlıkla korunan bir ayrıcalık alanıydı. Öğrenciler ne cesaretle böylesi bir geleneğe karşı çıkabiliyorlardı?

İlk LSE işgali bir hafta sürdü ve eyleme katılanlardan iki kişi, Adelstein ve Bloom okuldan atıldılar. New Theatre'da devasa bir mitingle öğrencilerin kayıtlarının silinmesi protesto edildi, Adams'a karşı mücadeleye devam kararı alındı ve öğrencilerin yeniden okula alınmaları talep edildi. Bu, kısa sürede ülkedeki tüm kampuslara yayılacak olan kaynaşmanın ilk gerçek işaretiydi. O günden sonra her grev ya da mücadelenin 'küçük bir azınlık' tarafından örgütlendiği, yürütüldüğü ya da manipüle edildiğini söylemek moda oldu. Oysa 1967'de LSE'nin en çarpıcı yanı, sıradan öğrencilerin katılım oranıydı. Büyük çoğunluğun Adams'ı tutmadığı, besbelliydi.

Kampus radikalizmi Britanya'ya ABD'den geçmişti. Oradaki itici unsurlar Vietnam savaşı ve Güney'deki, (sözün gerçek anlamıyla) yakıcı ırk ve ayrımcılık sorunlarıydı. Amerikan Demokratik Toplum İçin Öğrenciler (SDS) hare-

keti 1960'da kurulmuş, ancak 1962'de Port Huron'daki (Michigan) konvansiyonuyla sola kaymıştı. Tom Hayden'in kaleme aldığı Port Huron Bildirgesi, düşgücü ne denli zorlanırsa zorlansın, devrimci bir manifesto sayılamazdı, ama Amerikan Rüyası'na karşı savaş açması bakımından radikal. SDS rüyayı bir cezaevi olarak algılıyordu. Port Huron'da cezaevini yıkma kararı almadılar, ama dışarıda uzanan gerçek dünyayı görebilmek için duvarların kazınması gerektiği konusunda anlaştılar. Bunu yaptıklarında da çirkinliği ve şiddeti gördüler. SDS delegeleri refah içindeki sınıfların çocukları olarak konumlarının bilincindeydiler, ama yine de liberal Amerika'nın kulak vereceği umuduyla kaygılarını yüksek sesle dile getirmekten geri durmadılar. Doğu ve Batı kıyılarındaki aydınlara bir çağrıydı bu ve özü, şu seslenişte yatıyordu:

Ne ki, büyüdükçe rahatımıza gözardı edilemeyecek kertede sıkıntı verici olayların sızmış olduğunu gördük. İlk olarak, Güney'deki, ırkçı bağnazlığa karşı mücadeleyle simgelenen kapsayıcı ve zedeleyici insan aşağılanması gerçeği, çoğumuzu suskunluktan eylemciliğe çekti. İkinci olarak, Bomba'yla simgelenen Soğuk Savaş gerçeği, bizlerin, dostlarımızın ve doğrudan tanıdığımız soyut milyonlarca 'başkası'nın, her an ölebileceğini kavramamızı sağladı. Diğer insanlık sorunlarını görmezlikten gelebilir, kaçabilir ya da göremeyebiliriz, ama bu ikisini, hayır. Çünkü bu iki sorun fazlasıyla yakınımızda ve sonuçları fazlasıyla yıkıcı, bireyler olarak bizlerin yüzyüze gelme ve çözüme ulaşma konusunda sorumluluklarımızı anımsatma açısından fazlasıyla güçlüler. Bu ve başka sorunlar ya doğrudan bizi ezer ya da öznel kaygılarımız haline gelene dek vicdanımızı rahatsız ederken, çevremizdeki Amerika'da karmaşık ve tedirgin edici çarpık-

lıkları görmeye başladık. 'Tüm insanlar eşit yaratılmıştır...' bildirgesi Güney'deki ve Kuzey'in büyük kentlerindeki zenci yaşamı karşısında boş laftan ibaret kalmaktaydı. ABD'nin sözde barışçı niyetleri Soğuk Savaş statükosuna yaptığı ekonomik ve askerî yatırımlarla çelişmekteydi...

Vietnam Savaşı'nın patlak vermesi ve yarım milyon Amerikalının savaşa gönderilmesi, SDS'yi giderek sola çekti. 1967'de redcilere yardıma girişmişti. O yıl 2000 genç Amerikalı celp belgelerini kamu önünde yakarak hükümetleriyle doğrudan mücadeleye giriştiler ve savaşı sürdürme hakkını sorgulamaya başladılar. California'da Berkeley öğrencileri ülke çapındaki savaş karşıtı kampanyanın başını çekiyordu. Kampuslarını 'emperyalizmin yüreğindeki kurtarılmış bölge' ilan etmişlerdi ve bu yeni direniş Avrupa'nın büyük kentlerindeki öğrenci ve öğretim görevlilerince şaşkınlıkla izlenmekteydi.

Britanya'da Wilson'un politikasına karşı kitlesel bir direniş yaratmak ve Vietnamlıların mücadelesine destek sağlamak amacıyla Vietnam Dayanışma Kampanyası'm (VDK) örgütlemeye karar vermiştik. Kararı alanlar, gerçekte *The Week* adında, küçük bir dergi çıkartan bir avuç Troçkist-Marksistti. Bu derginin, önde gelen sendikacılar, sol-kanat İşçi Partisi milletvekilleri ve diğer ünlüleri kapsayan geniş bir destekçiler listesi vardı. Derginin gerisindeki iki öncü ruh, Ken Coates ve Pat Jordan'dı. Coates Komünist Parti üyesi bir madenciydi. Jordan Britanya ordusunda mühendislik yapmış, ardından da metal işçisi olarak çalışmıştı. O da Komünist Parti'ye üye olmuş ve ücretli, tam-gün bölge örgütçülüğüne getirilmişti ki, bu da aygıtın kendisine güvencinin bir işaretiydi. Her ikisi de, değişik zamanlarda Parti'den ayrılmış, ancak sağa yönelmek yerine, sola kaymayı yeğlemişlerdi. Troçkist olmuşlar ve başta ortak bir ör-

güt içinde *Militant*'la birlikte çalışmışlar, ancak sonunda Yedinci Gün'ün Gelişi çizgisinin siyasal bir varyantıyla birlikteliğin yetersiz olduğuna kanaat getirmişlerdi. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki benzeri grupçuklarla aynı çizgide ve bu Sol'un küçücük dünyasında Dördüncü Enternasyonal adıyla tanınan küçük bir Troçkist grup oluşturdular. Pazar-daki, bu adı taşıyan tek mal onlarınki değildi, ancak kuşkusuz siyasal gerçekliğe en yakın olanı onlardı. Çeşitli Troçkist akımların çoğu, o dönemler İşçi Partisi içinde kökleşmişlerdi, bazılarının kökleri, diğerlerinden daha derinlere uzanmaktaydı. *The Week* Richard Gott'un Hull'daki adaylığına sıcak bakmıyor, ancak diğer yayınların aksine, bu konuda sağlıklı bir tartışmaya olanak veriyordu. Oxford'dayken dergiyi hiç görmemiştim. Buradaki iki etkin grup o zamanlar Sosyalist İşçi Ligi (SIL) olarak bilinen ve üstadları Gery Healey tarafından tek parti devleti gibi yönetilen aşırı ortodoks bir tarikat ile, önde gelen ideologu Tony Cliff müstear adıyla yazan bir Filistinli, Ygael Gluckstein olan Enternasyonal Sosyalizm (ES) idi. O sıralar çok ham olduğum kuşkusuz, ne ki, SIL'in batını sekterliği, tüylerimi ürpertiyordu. Tüm dürtülerim, mutlakiyetçi politikanın bu tarzı karşısında ayaklanmaktaydı.

ES üyeleri tümüyle farklı ve sorunların çoğunda, insanın içine ferahlık verecek ölçüde dogmatizmden uzaktılar, ancak dünya poliitikasına bakışları bana garip ve fazlasıyla Avrupa-merkezci geliyordu. Kendi aralarındaki konuşmalarını ilk duyduğumda, bende garip bir profesyonel anti-komünistler çetesi izlenimi uyandırmışlardı. Chiang Kai-shek ile Batista ve Mao Zedung'la Fidel Castro arasında bir fark görmediklerini kavradığımda, evlerinde her zaman yabancı olarak kalacağımı anladım. Çin ve Küba Devrimleri'ne ve olası benzeri gelişmelere duydukları düşmanlık, bence yerkürenin büyük bölümünü gözden çıkarmak anla-

mına geliyordu. İçlerinden pek çoğu yakın dostum olmasına karşın, entellektüel bakımdan hiçbir zaman kendimi onlara yakın duyumsamadım. SIL ise öylesine katıydı ki, 'safkan' olmayan erkek ve kadınlarla yakın dostluklara, aparatçik'lere burun kıvırıyorlardı. ES Grubu'nun altmışlı yılladaki tarzı, böylesi garabetin tam zıddıydı.

The Week bana basit bir nedenden dolayı çekici gelmişti. Dergiyi-çıkartanlar Vietnam'la dayanışmaya merkezî bir öncelik vermeye karar vermişlerdi. Bu benim ilgi alanımla örtüşüyordu, dünyanın geri kalanı konusundaki siyasal yaklaşımlarına da ısınmaya başladım. Pat Jordan beni arayarak Vietnam Dayanışma Kampanyası'nın kurucu üyeleri arasında yer alıp Britanya'da hareketi örgütlemeye katılıp katılmayacağımı sorduğunda, hemen kabul ettim. Bertrand Russell girişime destek vermiş, Barış Vakfı da kampanyanın hazırlanması için fon tahsis etmişti. Tam insanları VDK fikrine kazanmak üzere ülke çapında bir tura başlayacağım sırada kabakulağa yakalandım.

Hastalığın yakalandığım türü hiç de hafif değildi. Başta yalnızca bezelerim etkilendi, ancak tam iyileştiğimi düşünürken, yeniden nüksetti. Bu kez virüs belden aşağıyı vurmuştu. Hayalarım balon gibi şişti ve hayretler içindeki doktorum, onları askıya almamı önerdi. Karamsarlığımın farkına varan iyi yürekli bir kadın arkadaş okumam için kitap getirdi bana. Kafamı feci yangından uzaklaştırabilmem için güçlü bir şeylere gereksinimim olduğunu kavramıştı, bir akşam üzeri Isaac Deutscher'in üç ciltlik *Trotsky* biyografisiyle çıkageldi.

Tabii Deutscher'in adını duymuştum. Hatta Stalin biyografisi babamın Lahor'daki çalışma odasının kitaplığına dek ulaşmıştı, ama bu kitabı okumayı canım istememişti nedense. Oysa *Trotsky* üçlemesi bambaşkaydı. İnsanın yaşamını değiştirebilecek kitaplardan biriydi, halen de öyle. En

azından benimkini değiştirdi. Büyülenmiştim. Chiswick'de, nehir kıyısındaki evi paylaştığım arkadaşlar o sıralar başka hiçbir şeye dikkat gösteremediğime tanıklırlar. Üç cildi bitirene dek yataktan çıkmadım. Okumayı sürdürdüğüm bir hafta içinde hastalığım da esrarlı bir biçimde geçti. Üçlemenin en çarpıcı yönü, Deutscher'in Trotsky'nin yükselişini ve düşüşünü betimlerken Rus Devrimi ve liderlerine can verdiği kusursuz üslûbuydu. Çarpıcı bir Marksist tarihçinin zekâsıyla zenginliği uzmanları şaşkınlığa uğratan bir yazın üslûbunu böylesine parlak biçimde bağdaştıran başka bir biyografi düşünmek, zor. Trotsky'nin trajedisini betimlerken Deutscher bana Devrim'in yozlaşmasının bazı nedenlerini de kavratmıştı.

Deutscher 1907'de Polonya'nın Krakov kentinde doğdu. Güçlü bir haham ailesinden geliyordu, ebeveyn ve din bağınazlığına karşı ilk başkaldırılarını *A Non-Jewish Jew And Other Essays*'de dürüstçe ve esprili bir dille betimler. 1926'da Polonya Komünist Partisi'ne girdi ve kendini kavram karmaşasının bol olduğu bir ortamda buldu. Parti 1926 Mayıs'ında Pilsudski'nin toprak sahiplerine karşı darbesini desteklemişti. Bu karar sıradan üyeleri şaşkınlığa uğratacaktı. Merkez Komite'de Rus Partisi içindeki rakip Zinoviev ve Buharin kanatlarını destekleyenler arasında bir tartışma başlamıştı. Tartışmanın düzeyi Deutscher'e hiç de çekici gelmedi, sonradan bu olayı 'kısır Stalinizm döngüsü içine hapsolmuş lanetli ruhların ağız dalaşı' olarak betimleyecektir.

Deutscher 'lanetli ruhlarla' bağlarını Hitler'in yükselişinden sonra kopardı. Trotsky'nin Büyükada'daki sürgününden faşizmin zaferini ve kıyımı öngören ve Nazilere karşı sosyal demokratlarla komünistleri birliğe çağırان tutkulu yazılarını okumuştı. Deutscher bu tahlile katılıyordu, ancak kendisi ve destekleyicileri yalıtılmış durumdaydı.

1932'de Komünist Enternasyonal'e Almanya'da faşizme karşı işçi sınıfının birliği siyasetini dayatma suçundan ihraç edildi. Altı yıl sonra Polonya Komünist Partisi'nin tüm lider kadrosu ülkelerindeki baskılardan kaçmak için Moskova'ya iltica edecekti. Fazla bağımsız düşünceli görülüyorlardı. Stalin onları tutuklatıp 'faşist ajan ve hainler' olarak idam ettirdi. Bu Deutscher için son darbeydi. Zamanında çoğuyla tartışmıştı, ama vahşice tasfiye edilmiş tarzları, sarsıcı bir deneyim oldu. Sonradan, öldürülen liderlerden birini şöyle anacaktı:

1 Mayıs 1928 günü Warski'nin Tiyatro Alanı'ndaki görüntüsünü anımsıyorum. (Pilsudski'nin milislerinin bizi karşıladığı) makinalı atışları ve tüfek sesleri arasında, yasaklanmış devasa bir yürüyüşün başında yürüyordu. Yaralanan binlerce kişi saflarımızda yerlere düşerken o uzaktan rahatlıkla seçilebildiği için kolay bir hedef oluşturan kır saçlı başını havaya dikmiş, kalabalığa sesleniyordu. Birkaç yıl sonra Moskova tarafından ihanet, casusluk ve Pilsudski'ci bir ajan olmakla suçlandığını duyduğumda aklıma bu görüntüsüyle geldi.

Hitler'in Almanya'daki zaferi Trotsky'nin Moskova kaynaklı canice sekterliğe yönelttiği eleştirileri haklı çıkartmıştı, ne ki Deutscher, koşulların, -varolan komünist hareketten tümüyle koparak- Dördüncü Enternasyonal'i kurmak için yeterince olgun olmadığı kanısındaydı. Tüm enerjisini yazmak üzerinde yoğunlaştırarak, Marx'ın 1871 Paris Komünü yenilgisinden sonra yaptığı gibi 'nöbetçi kulesi'ne çekildi. Polonya'nın Naziler tarafından istilasından birkaç ay önce anavatanını terkederek Britanya'ya sığındı. Sürgündeki Polonya ordusuna katıldı, ama savaş yıllarının büyük bölümünü bir gazeteci olarak geçirdi. Marx'ın *Kapital*'inde

The Economist'e göndermeleri okumuştı, ilk makalesini kabul edip yayınlayan da bu gazete oldu. Deutscher İngilizce öğrenmeye Britanya'ya ayak bastıktan sonra başlamıştı. Dile hakimiyeti herkesi şaşırtmıştı, bir önceki kuşaktan öbür Polonyalı -Joseph Conrad- ile karşılaştırmalar kısa sürede boygösterir oldu.

Deutscher *The Economist* ve *The Observer*'da Doğu Avrupa ve SSCB üzerine düzenli yazmaya başladı. Bir siyasal analizci olarak yeteneklerini sergilemesine olanak sağlayan, geliştirici bir çalışma oldu bu. Trotsky üçlemesi soğuk savaşın tüm dehşetyle sürdüğü bir zamanda tamamlanmıştı. O yaz benim de göreceğim üzere biyografi, hem CIA entelijensiyasının kaba anti-Marksizmine, gerekse komünist partilerin içinde ya da çevresinde, Stalinizm'in büyüüne kapılmış aydınlara güçlü bir saldırıydı. Deutscher her taraftan şiddetli bir yayılım ateşine tutuldu. Kültürel Özgürlük Kongresi'nin kalemşörleri yapıtlarına şiddetle saldırdı; resmî komünist basın onu mahkûm etti, Troçkist fraksiyonlar ise yaklaşımını fazlasıyla ortodoksluktan uzak bulmuşlardı. Yalan ve yarı-doğrularla uzlaşmama konusundaki inatçı tutumu Deutscher'in tecridine yolaçmıştı. Hiçbir akademik kuruluştan hiçbir burs, hiçbir üniversiteden profesörlük önerisi almadı. Bir keresinde Sussex Üniversitesi'ne Rusya Araştırmalarında okutmanlık kadrosu için başvuruda bulundu. Rektör yardımcısı Asa Briggs bu makamın böylesi büyük bir tarihçi için fazlasıyla düşük olduğu düşüncesindeydi, Deutscher'i profesörlük için başvurmaya ikna etti. Ne ki bu görev, ne yazık ki Asa Brigg'in onayından fazlasını gerektirmekteydi. Deutscher'in gönülsüz başvurusu, Rus tarihini bir Marksistin öğretmesine karşı olan büyük bir özgürlük ve demokrasi aşığı, Isaiah Berlin tarafından geri çevrilecekti.

Deutscher'in bastırılmış eylemciliği Vietnam Savaşı'yla yeniden uyandı. 1964-65 yıllarında ABD'deki özgür üni-

versite derslerine katıldı ve Savaş Suçları Mahkemesi'nde yargıçlık önerisini kabul etti. Deutscher'i üçlemesiyle tanı-
mıştım. Kısa süre sonra onu Mahkeme'nin oturumlarında
işbaşında görecektim. Bombardmanların etkisi üzerine ha-
zırladığım rapor tamamlanmıştı. Kuşkulu olan tek şey,
Mahkeme'nin yeri idi. İşçi Partisi hükümeti Russell'in bir
celsenin Londra'da yapılması önerisini reddetmişti. İçişleri
Bakanı Roy Jenkins, bunun "ulusal çıkarlara uygun düşme-
yeceğini" söylüyordu. Russell Wilson'a şikayette bulun-
muş, ne ki o da "Mahkeme'nin tek yanlı tutumunu" öne
sürerek Jenkins'in kararını desteklemişti. Gerçeklikte ABD
tüm bağlaşıklarına Mahkeme'nin dost başkentlerden birin-
de toplanması yolundaki tüm çabaları boşa çıkarmaları tel-
kininde bulunmuştu. Jean-Paul Sartre De Gaulle'a yazarak
Mahkeme'nin Paris'de faaliyet gösterebilmesi için izin iste-
mişti. Fransa Devlet Başkanı Sartre'a uzun yanıtında savaşa
kendisinin de karşı olduğunu anlatıyordu. Reddini ise yarı-
hukuksal bir kisveye büründürmektaydı:

Bu toplantı hakkı ya da ifade özgürlüğü sorunu ol-
maktan çok, özellikle bu konuda bilinen kararı almış
olan, dolayısıyla da bağlaşığı olan ve tüm görüş ayrılıkla-
rına karşın geleneksel dostu olan bir Devlet'in uluslara-
rası yasa ve teamüllerin sınırını aşan davalara konu ol-
maması konusunda özenli davranması gereken Fransa
için bir görev sorunudur. Lord Russell ve dostlarının ön-
gördüğü faaliyet de sorgulamalarına hukukî bir biçim ve
vargılarına hüküm niteliği kazandırmak istediklerine gö-
re, tam da böylesi bir durum sergilemektedir...

Sartre bunu *Nouvelle Observateur*'ün sayfalarında De Ga-
ulle'ün tezlerini yerlebir eden ve General'i Tokyo'dan
Londra'ya dünya çapında bir savaş karşıtı hareketin geliş-

mekte olduğu konusunda uyaran açık ve öfkeli bir mektupla yanıtladı. Evet, Fransa henüz Japonya'da olduğu üzere genel grevler evresine ulaşmamıştı, ama 'insanların huzursuzluğu artmakta'ydı.

Nihayet Mahkeme'ye kapılarını açan, İskandinav sosyal-demokratları oldu. O sıralar İsveç Bakanlar Kurulu üyesi, şiddetli bir savaş karşıtı olan Olaf Palme ülkesinin Russell Mahkemesi'ni konuk etmekten onur duyacağını açıkladı. Mahkemenin Londra'da yapılması konusundaki ısrarların nedenlerinden biri, sağlık durumu o sıralar yolculuk yapamayacak kadar bozulmuş olan Russell'ın oturumlara katılmasına olanak sağlamaktı. Bu durumda, duruşmaların havasını belirleyen yakıcı bir mesaj göndermekle yetindi. Oturumlara Jean-Paul Sartre başkanlık ediyordu, yardımcısı ise ise Yugoslav tarihçi Vladimir Dedijer'di. Mahkeme heyeti üyeleri James Baldwin, Simone de Beauvoir, Lazaro Cardenas (Meksika'nın eski devlet başkanlarından), Amerikalı barış hareketi öncülerinden David Dellinger, Siyah Güç Hareketi önderlerinden Stokely Carmichael, Peter Weiss, Isaac Deutscher, Filipinli ozan Amado Hernandez, Pakistanlı hukukçu Mahmud Ali Kasuri, Sara Lidman, Fransız matematikçi Laurent Schwartz, Türkiyeli bir hukukçu (Mehmet Ali Aybar) ve Japon bir fizikçiden oluşmaktaydı.

Raporumu sunmak üzere Stokholm'e vardığımda İsveç Hükümeti Mahkeme'yi sanki resmî bir olay ilan etmişti. Tüm kent olaydan sözediyordu, basın Mahkeme'ye ilişkin haberlerle dolup taşarken, oturumlar gün be gün İsveç televizyonunda aktarılmaktaydı. Konferans merkezinde Ken Tynan'la karşılaştım. Olayı *Playboy* için izlemekteydi, Mahkeme üyelerinden bazılarıyla karşılaşp Vietnam'da olup bitenler konusunda bir fikir edinmek istiyordu. Daha sonra, akşam yemeğinde birlikte olduk, Tynan korkaklığından dolayı İşçi Partisi hükümetine küfürler yağıdırıyor-

du. "Olaf Palme de sosyal demokrat değil mi?" diyordu ben bifeğimi yerken. "Neden Wilson'dan bu kadar farklı?" Farkın ideolojiden çok stratejik konumlanıştan kaynaklanabileceğini söyledim. Britanya NATO ittifakının temel direklerinden biriyken, İsveç üye olmayı reddetmişti. Olaf Palme yalnızca Wilson'un muhalefet lideri olarak ettiği vaatleri dayatıyordu.

Ertesi gün Mahkeme'de konuştum ve ayrıntılı biçimde sorgulandım. Vietnam'a karşı Amerikan savaşında bir ırkçılık unsuru bulunduğuna dikkat çektim. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın dehşetlerinden sonra Avrupa'da aynı tarz davranabileceklerine olasılık vermiyordum. Sartre'ın hararetle başını salladığını gördüm, ancak Deutscher yüzünü buruşturmuştu. Beni aralıksız sorguladı. Neden böyle düşünüyordum? Güney Avrupa ya da İskandinavya'da bir devrim olsa ABD'nin gerçekten de daha yumuşak davranacağı kanısında mıydım? Görüşümde ısrar ettim, ancak bu noktada ikna olmuş görünmüyordu. Oturumun sonunda gerek Lawrence Daly, gerek ben Deutscher'i Asyalıların yaşamı karşısındaki kayıtsızlığın Pentagon'un karşı-devrimci şiddetini arttıran ek bir unsur olduğu konusunda iknaya çalıştık. 'Gook'lar insandan sayılmazdı. Gülümsedi, ama görüşünde ısrarlıydı.

Deutscher'e *Trotsky* üçlemesini ne denli beğendiğimi anlatırken arka planda tuhaf bir kargaşa başgösterdi. BBC TV'den Michael Barrat Ralph Schoenman'la bir görüşme yapıyordu. Muhabirin konuyu acımasızca zorlama talimatı aldığı hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde belliydi, bunun sonucunda da sorular her türlü nesnellik iddiasından tümüyle uzaklaşmıştı. Bu tür taktiklerin yabancısı olmayan Schoenman da aynı biçimde yanıtlıyordu. Yanıtlarını yayını olanaksız kılacak bir dille ifadelendirmekteydi. Örneğin Barrat'ın "Bay Schoenman, bu Mahkeme'nin Ha-

noi'deki komünist rejimin bir propaganda uygulaması olduğu ve tümüyle yersiz ve tek-yanlı olduğu görüşüne katılıyor musunuz?" tarzındaki bir sorusuna Schoenman'ın yanıtı, "Karını en son ne zaman düzdün?" oluyordu. Her biri öfkeli bir patırtıyla karşılanan üç girişimin sonunda BBC havlu atıp daha az saldırgan başka kurbanlar aramak için uzaklaştı.

Russell ve Sartre hiçbir zaman kendi görüşlerini gizlemeye ya da hukuksal bir organ oluşturdıklarını savlamaya kalkışmamışlardı. Bunu nasıl yapabilirlerdi ki? Devlet yetkeleri yoktu. Tüm olay ahlâk-dışı bir savaşı teşhir etmeye yönelik ahlâki bir girişim olarak değerlendirilmekteydi. -İskandinavya dışında- Batı basınının tümü iki filozofu Hanoi'nin iyi niyetli kuklaları ilan etmede ağız birliği etmişlerdi, ama ortada bundan fazlası sözkonusuydu. Stokholm ve ardından Kopenhag'da sergilenen vahşetin ölçeği, inanılmazdı. Çevrenin sistemli tahribinin yanısıra siviller üzerine planlı saldırılar ve tutsaklara yapılan işkenceler inkâr edilemeyecek ölçüde açıktı. Ve tüm bunlar, My Lai katliamının liberal Amerika'nın vicdanını sarsmasından iki yıl önce açıklanmıştı. Russell ve Sartre gelecekte yeni My Lai'lerin önünü kesecek bir hava yaratmak için çabalıyorlardı. Mahkeme'ye ilişkin en ayrıntılı haber Tynan'ın kaleminden *Playboy*'da yayınlandı. Ne yazık ki cüsseli Pakistan'lı hukukçudan alt-kıtalı Orson Wells olarak söz etmesi -bu Tynan için bir iltifattı- anavatanda pek hoş karşılanmadı. Kasuri'nin dinine bağlı bir hanım olan karısı, valizinde gizlediği dergiyi bulduğunda fena halde sarsılmıştı. Açıklamaları doyurucu bulunmadı.

Bence Mahkeme kısmî bir başarıydı. Bir kere, gerçekleştirilebilmişti. Tüm çarpıtmalara karşın, basında da yer alabilmişti. Britanya'da çarpıtmaların ABD'dekilerden kötü

olduğunu belirtmem gerekiyor. Sartre ve Beauvoir'la, Kuba'dan Melba Hernandez'le, ve Latin Amerikalı romancı Alejo Carpentier'le tanışma olanağını bulmuştum. Bu dahi tek başına yolculuğu benim için değerli kılmaya yetmişti. Ancak Sartre'ın Mahkeme'nin sonundaki 'Soykırım Üzerine' konuşması bir *tour de force** idi. Filozof tüm yeteneklerini bu çıkışında toplamıştı. Son derece parlak bir savunuydu ve en azından Isaac Deutscher'e anlatmaya çalıştığım konuyu anlamıştı. Sartre Nurenberg Mahkemesi'nin anısının insanların belleklerinde henüz tazeliğini koruduğu bir dönemde Fransız sömürge yönetiminin 'örnek olsun' diye Setif'de 45 000 Cezayirli'yi katlettiğine işaret etti. Başka bir deyişle, Nurenberg hükümleri, Üçüncü Dünya insanları için geçerli değildi. Çünkü onlar insan sayılmıyordu. Bir yandan soykırım uygularken bir yandan da bunu haklı bir dava için yürüttüğünü savlamak, bir Amerikan trajedisiydi:

-Zenci-aleyhtarı, Asyalı-aleyhtarı, Meksikalı-aleyhtarı- ırkçılık, tarihsel kökenleri derinde olan temelli bir Amerikan tutumudur ve Vietnam çatışmalarından çok daha önceleri de gizli ya da açık biçimde varolagelmıştır. Bunun bir kanıtı da ABD hükümetinin Soykırım Sözleşmesi'ni onaylamayışıdır. Bu 1948'de ABD'nin bir halkı itlaf etmeye niyetli olduğu anlamına gelmemektedir; bunun anlamı -ABD Senatosu'nun açıklamalarına göre- Sözleşme'nin birkaç eyaletin yasalarıyla çelişeceğidir; bir başka deyişle mevcut siyasiler, öncülleri Güneyli beyazların zenci-aleyhtarı ırkçılığına vaktiyle arkacı çıktıkları için Vietnam'da keyiflerince davranabilmektedirler. Her durumda, Yankee askerlerinin ırkçılığı 1966'dan bu yana, Saygon'dan 17. paralele, giderek be-

(*) Hünér gösterisi (ç.n.).

lirginleşmektedir. Genç Amerikalı erkekler işkence yapmakta, salt silah talimi için silahsız kadınlara ateş etmekte, yaralı Vietnamlıların cinsel organlarını tekmelemekte, hatıra olarak evlerine götürmek üzere ölülerin kulaklarını kesmektedirler. Subaylar daha da beterdir, bir general helikopteriyle Vietkong'lu avına çıkmak ve onları çeltik tarlalarında öldürmekle böbürlenebilmektedir. Amerikalı askerlerin karışık kafalarında Vietnam'lı ile Vietkong'lu giderek birbiriyle karışmaktadır. Kendi aralarında sık sık "İyi Vietnam'lı, ancak ölü Vietnam'lıdır," diyorlar ki, bu da "Ölü Vietnam'lı, Vietkong'lu"dur" demeye gelmektedir...

Topyekûn savaş belirli bir güçler dengesini gerektirir. Sömürge savaşları denk savaşlar değildi, ama sömürgecilerin çıkarları soykırımın ölçeğini kısıtlamaktaydı. Toplumların eşitsiz gelişiminin bir sonucu olan mevcut soykırım, taraflardan birince sonuna dek götürülen, denklikten tümüyle yoksun bir topyekûn savaştır.

Amerikan hükümeti modern soykırımı keşfetmekten, hatta gerilla savaşma karşı diğer olası ve etkin önlemler arasında bunu yeğlemekten suçlu değildir. Örneğin, stratejik ve ekonomik nedenlerle soykırımı yeğlemiş olmaksızın suçlu değildir. Gerçekte, soykırım tüm bir halkın kendisini ezenlere karşı ayaklanması karşısındaki TEK OLASI TEPKİ olarak ortaya çıkmaktadır.

Sartre'ın kapanış konuşması tam metin halinde *Le Monde*'de yayınlandı, ancak Batı'nın tüm diğer büyük basın organları tarafından görmezlikten gelindi. Buna karşın, Hindistan, Pakistan, Meksika, Şili, Uruguay, Cezayir ve Mısır basınında uzun özetleri yer aldı. Sartre ve Russell kendi kıtalarındaki düzen-yanlısı basın tarafından genellikle alaya alınmaktaydı. Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunda ise,

cücüler ülkesindeki devler olarak betimlenmekteydiler.*

Londra'ya döndüğümde, Clive Goodwin'den 'döner dönmez' kendisini aramamı isteyen acil bir mesaj aldım. Hemen aradım, beni yemeğe çağırdı. Cromwell Road üzerindeki dağınık büro-dairesinde dünyanın gidişatından ve daha somut projelerden sözettik. Prag'a gitmeden önce konuştuğumuz gazete Clive'in aklında öncelik taşıyordu, gerekli fonu toparlayabilmek ve yayının şekil ve uslûbunu tartışabilmek üzere bu fikre sıcak bakabilecek insanları toplantıya çağırması konusunda anlaştık. Ardından marijuana kullananlar üzerinde polisin artan baskılarından sözettik. "Tabii bunun ceremesini en fazla siyahlar çekiyor, ama zenginlere de bulaşmaya başladılar. Bir şeyler yapıp gidişatı geri çevirmenin tam zamanı. Aklıma gelmişken, sen kullanıyor musun?" Başımı sallayıp sigaradan ve o iğrenç koku-sundan nefret ettiğimi söyledim. Güldü. "Pekala, ama otun kokusu çok hoştur. Her neyse, burada sözkonusu olan sivil özgürlükler. Marijuananın tütün ve alkolden daha az zararlı olduğunu tüm tıp uzmanları kabul ediyor. Büyük kapitalist lobiler de bunu gayet iyi biliyor, içki ve tütün kârlarında yolaçacağı büyük düşüşten korktukları için yasallaştırmaya yanaşmıyorlar." Bu savda akılcı bir töz vardı (bence bu hâlâ geçerli). Bir şeyler yapmamız gerektiğini ben de kabul ettim. Clive'in önerisi *The Times*'da 'tanınmış kişilerin' imzalarıyla yayınlanacak ve otun kullanımının serbest bırakılmasını talep eden tam sayfa bir ilandı. Bu burjuva toplumunu şoka uğratacaktı. İmza vermeyi kabul ettim. İlan The Beatles, David Bailey, Humphrey Berkely, Graham Greene, Tom Driberg, Kenneth Tynan, Dr. Stafford-Clarke

(*) Bunun ilginç bir örneğini yaşadım. Tam on yıl sonra başım Pakistan rejimiyle derde girdi ve iki değişik havaalanında beni üç uçaktan 'indirdiler'. Batılı dostlarım arasında bir kampanya başlatıldı, birkaç İşçi Partili milletvekili de telgraf gönderdi. Ancak ülkenin yöneticisini en fazla tedirgin eden, Sartre ve de Beauvoir'ın şiddetli protestosu oldu ve istenen sonucu verdi. Ülkeden ayrılmama izin verildi!

ve Jonathan Aitken gibi imzalarla yayınlandı. The Beatles bunu, 'kafayı bulmanı öylesine isterdim ki' gibi nakaratları bulunan *Sergeant Pepper's Lonely Hearts Clup Band* LP'siyle sürdürdü.

Dönemin popüler kültürü konusunda çokça yazılıp çizildi. Müzik, yeni cinsel hoşgörü, vb. pek çok renkli ek makalelerinin ve televizyon programının konusu oldu. Kimileri için 1968'in anlamını belirleyen bu ve mutlu bir gizemciliktir. Siyaset gözardı edilir. Bu dengesizliği düzeltmeye çalışırken, pop kültürü ile devrimci politika arasında Çin seddi bulunduğunu söylemek istemiyorum. Gerçekte, hareketin yükselme anlarında her ikisinin güçlü ve çarpıcı bir karışımı çıkıyordu ortaya. Biz müziğin bir kısmını soğururken rock gruplarının hayranları da biraz siyaset öğreniyorlardı.

1967 yazında R. D. Laing ve David Cooper Poundhouse'da 'Kurtuluşun Diyalektiği - Şiddetin Demistifikasyonuna Doğru' konulu bir konferans düzenlediler. Konferans Marksist aydınlarla -Paul Sweezy, Ernest Mandel, C. L. R. James- siyasal eylemcilerin bir buluşması niteliğindediydi. Son gün bir konuşma yapmam önerildi, ancak o tarihte Britanya dışında olmayı tasarladığımdan, öneriyi geri çevirdim. Ne ki, konferansın bir gününü izleyebildim. O gün Stokely Carmichael tam formundaydı. İnsanı sarhoş eden bir retoriği vardı. Şiddetten yana bir topluma karşı şiddeti savunuyordu ve tavrında aşırı bir siyah milliyetçiliği vardı. Ronnie Laing sisteme karşı karşı-şiddeti savunarak ona önemli bir destek sağladı. Öğle arasında Carmichael'le konuştum. Roundhouse'ın dışında güneşe serilerek o günkü sözleri üzerine söyleştik. Çevremizi saran Britanyalı siyah militanlar, ABD'deki 'Siyah Güç'ün kimi savlarını sorguladığım ve her durumda, Britanya'daki siyahların durumunun ABD'dekinden tümüyle farklı olduğunu öne

sürdüğümde hiç hoşnut kalmadılar. Carmichael'in kendisi tartışma boyunca dostça tavrını sürdürse de, yerel yardakçılarından bazıları eleştiriye hiç kaldıramıyorlardı. Carmichael'in ana savı, beyaz Amerika'nın -buna beyaz işçi sınıfını da dahil ediyordu- mücadele olmaksızın taleplerinden hiçbirine rıza göstermeyecekleri yolundaydı. Bu konuda aramızda bir anlaşmazlık yoktu, ancak bir siyah devrimin olasılıkları üzerinde konuşmaya başladığında, buna hiç aklım yatmıyordu.

Öğleden sonra fizik ve tarzı Amerikalıyla taban tabana zıt olan Trinidad doğumlu yazar, C. L. R. James konuşmak üzere kürsüye çıktı. James o gün sesini hiç yükseltmedi ama, Carmichael'i coşkuyla alkışlayan dinleyiciler tarafından sessizce dinlendi. Klasik akademizmin bir örneği olan C. L. R. James hiç zorlanmaksızın, bir yandan davalarını savunurken, bir yandan siyah milliyetçiliği yıkmaya girişti. Bunu son derece zarif, ancak acımasız bir üslûpla yapıyordu. Oturmuş bu karaderili, ak saçlı adamı dinlerken, soruna yaklaşımıyla tümenden hemfikir olduğumun ayırdına vardım. Carmichael'e bundan daha iyi bir panzehir olamazdı, James nezaket gereği alkışlar arasında yerine oturduğunda -o gün akıntıya karşı yüzmüştü- beğenimi ifadelendirebilmek üzere uzun ve gürültülü bir alkış kopardım. O hafta James'ın 18. yüzyılda Haiti'de patlak veren köle ayaklanması üzerine klasik incelemesi *The Black Jacobins*'i okumaya koyuldum. Pek çok bakımdan Isaac Deutscher'den farklı olmakla birlikte aynı siyasal gelenekten gelen nitelikli bir tarihçi daha.

Vietnam Dayanışma Kampanyası aynı dönemde oluşturuldu. Britanya'daki Vietnam'la dayanışmalarını kamu önünde açıklamaktan çekinmeyecek herkesi birleştirmeyi umuyorduk. Klasik bir Komünist Parti cephe örgütü olan Britanya Vietnam'da Barış Kampanyası (BVBK) faaliyetini

sürdürmekteydi. Tabii bunda kendi içinde bir yanlışlık yoktu, ama BVBK gizli baskı siyasetine inanıyordu. Örgütün içinde ipleri ellerinde tutanlar Vietnamlıları destekliyor, ama bunu gizlice ve fısıltı halinde yapıyorlardı. Kamuoyu önünde salt barıştan yana gözükmektedirler. Bizim yaklaşımımız ise bunun tam tersiydi. Biz kalıcı bir barış istiyorduk ve bunun ancak Vietnamlıların zaferiyle sağlanabileceği düşüncesindeydik. Bu nedenle de Vietnam'ın mücadelesiyle dayanışmamızı vurguluyor ve kendi tarzımızı sergileyecek bir dizi gösteri tasarlıyorduk. Kuzey Vietnamlılar bu ülkede üç yarı-tanınmış temsilciyle temsil edilmekteydi: Nguyen van Sao, Ba yoldaş ve heybetli Linh Qui. Bu sonuncusu Sao'yla evliydi. Sao, birliğin beyniydi. Onlarla VDK'nın oluşumunu oldukça açık bir biçimde tartıştık ve kuruluş konferansına gözlemci olarak katılmaya çağırdık. BVBK bu anlamda 'resmî' organ olduğundan riskin ne olduğunun gayet iyi farkındaydılar. Yine de toplantımıza katılıp Vietnam adına bir de mesaj okudular. Bu da Britanya KP'nin bize şiddetle karşı çıkmasına engel oluyordu, yine de sürekli ısırmalarının ve VKC yandaşı sloganlarımızla savaş karşıtlığının tabanını daraltacağımızı öne sürmelerinin önüne geçemedi. Biz ise buna karşılık Downing Street/Be-yaz Saray eksenine olan mevcut muhalefeti harekete geçirmedeki başarısızlıklarına işaret ediyor ve Tribun'cu İşçi Parti milletvekillerinden bir kesimiyle bağlaşıklıklarını Vietnamlıların çektiği acılardan daha fazla önemsediklerini söylüyorduk. Tüm dünyadan çeşitli gruptan destek mesajları ve Berkeley'den 22 Ekim 1967 günü dünya çapında gösteriler düzenleme çağrısı aldık. VDK konferansı oybirliğiyle bunu bir öncelik olarak almayı kararlaştırdı, ancak Amerikan modelinde, tüm öbür örgütlerin temsilci gönderip katılabilecekleri bir geçici komite oluşturulması fikrine herkes sıcak bakmıyordu. Örgütlenmenin esas yükünü

VDK ve militanlarının taşıyacağı sonradan ortaya çıkacaktı.

VDK'nın doğuşundan bir hafta sonra, Clive Goodwin'in evinde gazete projesini tartışmak üzere bir toplantı yapıldı. Çok sayıda tanıdık yüz gördüm. VDK'nın niçinlerini öğrenme konusunda herkes istekliydi. Elimde üyelik formları vardı, bulunanların çoğu hemen üye oldular. Toplantıya ozanlardan Adrien Mitchell ve Christopher Logue, oyun yazarlarından David Mercer ve Roger Smith, Ken Tynan, Sheila Rowbothom ve tanımadığım birkaç kişi katılmıştı. Adrien Mitchell'in şiirleri Vietnam'lı eylemcilerden çoğunun ana besiniydi, birçok miting ve gösterinin bildik yüzüydü. Christopher Logue 'Neden İşçi Partisi'ne Oy Vereceğim?' başlıklı afiş şiiriyle Wilson hükümetinin yarattığı artan düşkırıklığını ifadelendiriyordu. Mercer ise özellikle *Morgan: A Suitable Case for Treatment* adlı oyunuyla üne kavuşan Marksist bir oyun yazarıydı.

İstedığımız gazetenin siyasetle kültürü birleştirmesi, İşçi Partisi hükümetine karşı sert bir muhalefet yürütmesi ve gün geçtikçe radikalleşen binlerce genç insanın sesi olarak hareket etmesi üzerinde görüşbirliğine varıldı. Ortalıkta isimler dolaşıyor, ancak hiçbiri kabul edilmiyordu. Christopher Logue British Museum'a giderek geçtiğimiz yüzyılda çıkmış ve çoktan unutulmuş radikal gazeteleri tarayarak bunlardan birinin adını almamızı önerdi. Olmasa ne yazık ki bir şey yapamayacağımız fonları bulmayı bizzat Clive üstlendi. Bu konuda hepimiz iyimserdik. Birkaç sayı çıkartacak kadar bir para toplayabilirsek gazetenin niteliği ve başarısıyla kendini finanse edebilir hale geleceğine inanıyorduk. Clive yazın ajansı sahibi olduğundan tüm müşterilerinin ne kadar para kazandığını gayet iyi biliyordu. İsimlerinin çoğunun karşısında akla yakın bir rakamın yer aldığı bir liste hazırladı; buna tek istisna, Denis Potter'dı. Yardım eder miydi, etmez miydi? Bugün Potter'ın Savaş Fonu-

muza dahi bağıştta bulunup bulunmadığını anımsayamıyorum. Ancak gidilenlerin büyük bölümü, yardımda bulundular. Başkaları para yerine düzenli yazı vermeyi önerdi. Az, çok az sayıda kişi projenin gerçekleşebileceği konusunda kuşku gösterdi. Bu konuda benim de aklımda kimi kuşuklar yok değildi, ancak Clive kısa sürede bulaşıcı hale gelen bir iyimserlik içindeydi. Kuruluş toplantımızda, daha kendimize bir ad bulamamışken, satış hedefleri, abone listeleri ve bürolardan söz etmeye koyulmuştu.

Ertesi haftaki daha dar toplantıya Logue British Museum'daki araştırmalarından zaferle döndü. Tarihi olan bir isim bulmuştu. *The Black Dwarf* 1819'da yayın hayatına atılmış, 1828'de kapanmıştı. Yayıncısı, Sheffield'lı bir matbaacı olan Tom Wooler başlangıçta monarşiye karşı yıkıcı yazılar yazmakla suçlanmıştı. Wooler ise buna tek bir sözcük dahi yazmadığını, onları yalnızca dizdiğini öne sürerek karşı çıkmış, dava düşmüştü. Bundan sonra yasa değişikliğine gidilmişti. Wooler'ın siyasal eyleme sarsılmaz bir inancı vardı. Gazetesini maden işçileri kasklarında taşır, yazıları göstericiler tarafından alanlarda taşınırdı. 1819'da Britanya'da yetişkinlere genel oy hakkını savunduğu için Warwick cezaevine gönderildi. Wooler aynı zamanda bir enternasyonalistti. Britanyalı okurlarını sürekli yurt içi ve dışındaki ayaklanma ve isyanları desteklemeye teşvik ediyordu, özellikle de Latin Amerika'dakileri ve Karayibler'deki köle ayaklanmalarını. Dünya için sloganı, uygundu: *Halkın baskılara karşı direnme hakkı her zaman mevcuttur ve bunu yapabilme gücü her zaman halkın içinde vardır.* Ne ki özgürlük barışçıl dirençle kazanılamıyorsa, Wooler başka bir slogan öne sürmekteydi: *Yapabilirsek, barışçıl yoldan. Zorunda kalırsak, zorla.* Wooler'ın *Dwarf*'ının programına gelince, yüreklerimize yakındı: *Çalışan kitlelerin gündelik çıkarları için sürekli bir mücadeleyi sürdürmek ve yaşam standartları*

na yönelen tüm saldırıları savuşturmak, ancak bu arada, her türlü ksm talepten devrimin gerekliliğini açıklamak ve sermaye iktidarı sürdükçe, temelli şöyle drsun, ılımlı ölçüde ciddi ve kalıcı bir iyileşmenin bile olanaklı olamayacağını göstermek üzere yararlanmak.

Bu, tüm sosyalist klsikleri öncelemektedir. Wooler aynı zamanda bir tiyatro eleştirmeniydi ve Parlamento ve mahkeme salonlarındaki oturumları bir oyun üzerine yazar gibi yorumluyordu. Her hafta *The Black Dwarf*'dan Japonya'daki Sarı Bonze'ye gönderdiği mektupta o dönemin Britanya'sındaki gülünç gidişatı anlatıyordu. Christopher Logue'un buluşunu alkışlarla karşılayıp tartışmayı uzatmaksızın bu adı kabul ettik. O hafta başvuru yapıldı. Tek kuşkumuz Tom Wooler'ın büyük geleneği kadar uzun ömürlü olup olamayacağımızdı. Çok profesyonel bir gazeteciye gereksinimimiz olduğu duyumsanıyordu, D. A. N. Jones'un adı geçti. Radikal sosyalistti, iyi yazardı ve iyi bir editrd. Kendisine gidildi ve projemize katılmaya karar verdi. Bir ad ve bir editör bulmuş olmak, müthiş bir ilerlemeydi. Clive Goodwin o güne kadar biriktirdiğimiz bolca senet ve vadin tahsiline girişti.

ALTINCI BÖLÜM
**ERNESTO CHE GUEVARA'NIN
YAŞAMININ SON YILI: 1967**

*Benim zamanımda sokaklar bataklığa açılırdı.
Celladın eline teslim ederdi sözcükler beni.
Pek az şey vardı yapabileceğim. Ama bensiz
Daha güvencede olurdu yöneticiler Umudum
buydu.*

*Böylece geçti
Yeryüzünde bana ayrılan zaman.*

Bertolt Brecht, Gelecek Kuşaklara

12 Ekim 1967

Londra'da serin fakat açık bir sonbahar günüydü. İlk büyük Vietnam gösterisine hazırlanıyorduk. O gün iki toplantıda konuşma yapacaktım. O sabahın *The Guardian*'ı Che'nin Bolivya'da öldüğü haberini, cesedin fotoğrafı ve Richard Gott'dan bir mesajla birlikte vermişti. Kuşkuya yer yoktu. Masama oturup ağladım. Kayıp ve üzüntü duygusu öylesine büyüktü ki, üstelik ağlamaktan başka yapacak bir şey de yoktu. Dahası, yalnız da değildim. Tüm kıt'alarda benzer şeyleri hissedip benzer tepkiler gösteren

pek çok kişi vardı. O gnle ilintili her şeyi bundan böyle hep anımsayacaktım. Doğrusunu söylemek gerekirse, Kennedy'nin öldürüldüğü gün ne yaptığımı anımsamıyorum. Ama Che'nin öldüğü günü, en küçük ayrıntısına dek hatırlıyorum. Clive Goodwin'le söyleşim. İki toplantıda yaptığım konuşmalar. Pat Jordan'a Conway Hall'de bir anma toplantısı düzenlemeyi önerişim. Uzun süre Havana'dan yanıt bekleyişimiz. Hem lm tarzı, hem de kolektif iktidarsızlığımız karşısında duyumsadığım fke. İşin kötüsü, bir bölümümüz çok da uzun olmayan bir süre önce Boliviya'da, Che ve küçük savaşçı grubunun kuşatılıp tuzağā düşürüldüğü blgedeydik. lmnn bu denli yakın olduğ aklımın ucundan geçmemişti. Düşünülebilecek bir şey değildi ki bu.

Che'nin çekiciliğinin gizini çözmek zor değil. Yüksek görevde bulunduğ Küba'da başarılı bir devrimci nderdi. Yine de Havana'nın göreli güvenliğinin terkederek başka ülkelerde mücadeleye girişmişti. Kişiliğinde kuram ve uygulama tam bir uyum içindeydi. Böylesi bir enternasyonalizm gösterisine yirmilerden, otuzlardan bu yana rastlanmış değildi, üstelik o zaman da Rus Devrimi'nin önde gelen önderlerinden hiçbiri, konumunu terkedip Avrupa'nın öbür fırtına-merkezlerinden birine gitmemişti. Bir evrede Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'den yoksun kalmış Alman Komünist Partisi'nin Komintern aracılığıyla Troçki'nin yeteneklerinden yararlanma talebinde bulunduğ doğrudur. Buna Troçki de gnllyd, ne ki bu talep, Troçki'ye kendi ülkesinde daha fazla gereksinim olduğ gerekçesiyle Sovyet tarafınca reddedildi. Küba'da da Castro Che'yi kaybetmeye hiç mi hiç istekli değildi, ancak eski tüfek Commandante, Vietnam'a somut olarak yardım edebilmek için yeni cepheler açıp emperyalizmin dikkatini Hindiçin'den saptırmak gerektiğinde ısrarlıydı. Küba'dan ayrılışı bol speklas-

yonu yolaçmıştı. Değişik zamanlarda Kongo, Vietnam, Guatemala'da görüldüğü haberleri geliyordu... Her yerde, oysa o Bolivya'nın derinliklerindeydi.

Che mitos Latin Amerika'da başladı, ama kısa sürede Kuzey Amerika ve Avrupa'ya yayıldı. Oligarşiler onu katil, piroman olarak nitelendiriyorlardı, ama yoksulların gözünde o bir Robin Hood, bir İsa, bir Don Kişot'tu. Adını çevreleyen söylencelerden habersiz değildi. 1965 ortalarında ebeveynlerine yazdığı son mektupta, onlara veda ediyor ve şöyle diyordu: "Bu belki de son mektubum. Niyetim bu değil, ama mantıksal olasılıklardan biri de bu. Eğer durum böyleyse, sizleri son kez kucaklıyorum." Mektubuna Cervantes'e bir gönderme yaparak ve kurgusal kahramanıyla kendini esprili bir biçimde özdeşleştirerek başlamıştı: "Bir kez daha Rosinante'nin kemikli kaburgalarını bacaklarımın arasında duyumsuyorum. Bir kez daha yollara düşüyorum, kalkanım elimde..." Avrupa-Amerika solunun gözünde evrensel bir popüleritesi olduğu söylenemez. Maocular ve her soydan sekterler eleştiri korosuna katılıyorlardı. Böylesine sevilmesine öfkeli, 'Maceracı!' diye haykırıyorlardı bir ağızdan. Guevara böylesi bir suçlamayı öngörmüş ve önceden yanıtlamıştı. "Pek çok kişi," diye yazıyordu, "bana maceracı diyecektir; öyleyim de, ama başka türden-inançlarını kanıtlamak için kellesini tehlikeye atan türden."

Bolivya'yı seçmesi, hiç de aptalca değildi. Ülkenin güçlü bir devrimci geleneği vardı; kalay madencileri tüm kıt'anın en iyi örgütlenmiş sendikasına sahipti; askerî oligarklar köküne kadar yozlaşmıştı ve esas olarak kızılderili olan aşırı-sömürü kurbanı köylülere karşı ırkçı bir tutum içindeydiler.

Che'nin Bolivya'da olduğu haberi Latin Amerika sol çevrelerinde kısa sürede yayıldı, ne ki, ancak Regis Debray'in tutuklanmasıyla bunun doğruluğunu kesin olarak öğren-

bildik. Che'nin *Bolivya Günlükleri*'nde Danton olarak nitelendirilen Debray 1967 Mayıs'ında küçük Muyupampa kasabasının ana caddesinde ele geçmişti. İngiliz-Şilili fotoğrafçı George Roth ve Arjantinli ressam Ciro Bustos ile birlikteydi. Debray Havana Üniversitesi'nde felsefe dersleri veriyor ve Habana Libre Oteli'nin 21. katındaki bir odada kalıyordu. Che'den acele Paris'e gitmesi, orada kendisini bir mesajın beklediği haberini burada aldı. Randevu yeri, Latin Mahallesi'nde, radikal bir yayıncı olan François Maspero'nun sahibi olduğu, sol yayınlar satan bir kitabevi, 'La Joie de Lire'di. Che, And dağlarında bir gerilla üssünün kuruluşuna ilişkin birinci elden ilk haberi verecek gazeteci olarak Debray'i seçmişti. Debray'in *Devrim'de Devrim* adlı denemesi, Küba'da ülkenin deneyiminin tüm Latin Amerka'ya yaygınlaştırılması konusunda ilk adım olarak büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Che genç Debray'e (o sıralar yirmialtı yaşındaydı) bu taktiklerin Bolivya'da nasıl kullanıldığı konusunda yazma fırsatını öneriyordu. Önerinin çekiciliği ortadaydı. Debray Paris'e dönerek bir haberciden talimatları aldı. Bolivya'nın başkenti La Paz'a gidecek ve Salı günü saat 18.00'de Sucre Palas Oteli'nin kapısında Andres adlı kuryeyle buluşacaktı. Debray Maspero ve Meksika dergisi *Sucesos*'un muhabir ve yazarı olduğunu bildiren resmî belgelerle donanmış olarak kendi adıyla yolculuk etti. Gerek bu belgeler, gerekse pasaportu Bolivya makamlarınca onaylandı.

Debray kararlaştırıldığı gibi Andres'le buluştu ve 'Tanya' adını kullanan bir yeraltı gerillasına götürüldü. Birlikte otobüse binerek (dünyanın pek az yerinde eşine rastlanabilecek bir araç ve bir yolculuktan bu) Sucre'de Hotel Grande'ye vardılar. Burada Bustos'la buluşup ertesi gün küçük bir petrol kenti olan Camiri'ye doğru yola çıktılar. Burada bir gün dinlendikten sonra, kuzeye, sık ormanlara yöneldi-

ler ve Nancaguaza bölgesinde küçük, yalıtılmış bir çiftliğe vardılar. O ana dek gerillalarla Barientos'un askerî diktatörlüğünün birlikleri arasında hiçbir çatışma olmamıştı. Gerçekte, Che'nin planı herhangi bir eyleme girişmeden bir altı ay daha beklemektir. Debray çiftlikte Che'yi beklerken askerî bir devriyenin o yöne doğru geldiği görüldü. Bir petrol mühendisi bölgede kuşkuyla hareketler gördüğünü orduya ihbar etmişti. Gerillalar devriyeyi pusuya düşürüp üç subayı öldürerek 15 askeri tutsak aldılar. Artık çiftlikte kalmak olanaksızdı, Debray ve Bustos ormandaki gezgin birliklere götürüldüler.

Debray Che'yle burada karşılaşp görüştü, ancak o kendilerini apansız savaş içinde bulan birlikleri yönetmekle daha fazla ilgilendiğinden, uzun uzadıya tartışacak zamanları olmadı. Nisan başlarında Debray görevini tamamlamıştı, ressamla birlikte Gutierrez'den çıkış yapmayı denediler, ama kent askerlerin işgali altındaydı. 14 gün daha gerillalarla birlikte yürüdüler. Debray burada iki yıl önce yazdıklarını düşünmüş olmalı: "[Silahlı mücadele] için nesnel ve öznel koşulların en uygun olduğu ülke, Bolivya. Güney Amerika'da sosyalist devrimin gündemde olduğu tek ülke, burası..." O güne dek öznel koşulların olgunluğu konusunda pek işaret yoktu. Umarsız, ancak aptal olmayan köylüler silahlı mücadele gereğine ikna olmuş değillerdi. Che madencilerle temasın önemini kavramıştı ve bu hedefe ulaşma çabası içindeydi, ama hareketlerinin beklenmedik biçimde ortaya çıkartılması, her şeyi son derece güçleştirmişti.

Gerillalar Muyupampa yakınlarında kamp kurduklarında, George Roth atla kampa geldi. Che bu kez gerçekten kaygılanmıştı, varlıkları gerillaların kapasitelerini olumsuz yönde etkileyen üç yabancıнын bir an önce ayrılması gerektiğini düşünüyordu. Elllerinde yalnızca fotoğraf maki-

nalariyla, silahsız, kasabaya gittiler ve yerel polise tutuklandılar. Talihleri yaver gitmiş ve Bolivyalı bir gazeteciyle bir Fransız dominiken misyoneri onları görmüştü. Gerillalardan bir itirafçı polise Bustos ve Debray'i kampta gördüğünü bildirmeseydi hemen serbest bırakılabilirlerdi. Polis paniğe kapılarak orduya haber verdi. Askeri bir helikopterle ordu karargahına götürüldüler. Burada üçü de dayak yedi. Bir doktor kendini muayene ettiğinde, Debray bilincini tümüyle yitirmiş durumdaydı. Tutsaklığı sırasında bir subay Debray'e yurtdışındaki gazetelerde yayınlanmış ölüm ilanını gösterip şu sözlerle alay etmişti: "Tüm dünya çoktan öldüğünü sanıyor. Artık seni kolaylıkla vurabiliriz." İşin daha da uğursuz yanı, sürekli CIA ajanları ve Miami'den gelen Kübalı sürgünler tarafından sorguya çekilmesiydi. Mantıkları, kusursuzdu: Eğer Debray buradaysa, Che'nin uzaklarda olması mümkün müydü? Fransızın tutuklanmasından dört gün sonra iki Amerikalı ordu mensubu Camiri'de Beirut Oteli'ne geldiler. Birkaç gün içinde başkaları da geldi.

Debray düzenli işkence gördü. Sorgucuları Che'nin bulunduğu yeri öğrenmek istiyorlardı. Sık sık infazla tehdit edildi. Onu, dünya çapındaki ilgi kurtaracaktı. Babası Paris'li tutucu bir avukattı; annesi ise yerel Paris siyasetinde sağcı görüşleriyle tanınan sıkı bir De Gaulle'cü. Oğullarının yaşamını kurtarmak için derhal harekete geçtiler. 6 Haziran günü, ünlü Amerikalı klanın uzaktan akrabası, Amerikalı bir din adamının, Monsignor Kennedy'nin Debray'i hücrelerinde ziyaret etmesine izin verildi. Kennedy dünyaya onun sağ olduğunu ve kısa sürede bir gerilla işbirlikçisi olarak yargı önüne çıkartılacağını açıkladı.

Bu haber bize Mahkeme'yi hazırladığımız sırada ulaştı. Sartre Russell'a Barış Vakfı'nın Debray'in güvenliğini gözetmek ve mahkemesinde hazır bulunmak üzere bir grup göz-

lemci göndermesini önermişti. Birkaç hafta sonra Kübalılar da Vakfa benzeri bir öneriyle başvurular. Bulundukları yer erken ortaya çıkan Che ve diğerleri için olduğu kadar, Debray için de kaygılanıyorlardı. Ralph Schoenman benden yeni bir fotoğraf makinası ve bolca film almamı istedi. Bizim de Che'nin birlikleriyle temasa geçebileceğimizi ve bu yolculuğun doğası ve koşulları gözönünde bulundurulduğunda güvenliğin önde gelen bir konu olduğunu anımsattı.

Ekibimiz beş kişiden oluşmaktaydı. Schoenman ve benden başka Perry Anderson ve Robin Blackburn de bulunuyordu. Her ikisi de bir Pazar gazetesinde 'iki genç İngiliz beyefendisi' olarak tanımlanmıştı; teknik olarak doğru olmakla birlikte, son derece yakışsız bir tanımlamaydı bu. Her ikisiyle de birkaç eş-dost toplantısında karşılaşmıştım, bunlardan biri, Blackburn'ün Çinli karısı Fei Ling'in Ladbroke Grove'daki dairelerinde verdiği partiydi. Perry Anderson'un Stones müziğine çok uyan çılgın danslarından çok etkilenmiştim, ama yapıtlarıyla tanışıklığım Pakistan'dayken okuduğum, İtalyan Komünist Partisi belgeleri için kalem aldığım girişten ibaretti. O aşamada henüz Anderson ile E. P. Thompson arasındaki, Britanya'daki bunalımın tarihsel kökleri üzerine sözü çokça edilen polemigi inceleyebilmiş değildim. Tartışma, İngiliz İç Savaşı'nın doğası, Britanya'da toprak sahibi aristokrasinin işlev ve rolü, Protestanlık ve Darwinciliğin İngiliz kültür ve tarihi üzerindeki etkileri ve nihayet Marksist düşüncenin bu yüzyıldaki gelişimi gibi geniş bir ilgi alanını kapsamaktaydı. Gerek Thompson, gerekse Anderson polemik sanatında deneyimliydiler ve hançer benzeri darbe ve karşı darbeleri, Britanya solunda şimdiye dek yaşanan en ünlü ve önemli fikir çatışması haline gelmişti. Tabii gerek Thompson'un *Socialist Register*'daki denemesini, gerekse Anderson'un *New Left Review*'daki yanıtını görmüştüm, ancak göndermeler Britan-

ya'yla sınırlı olduğundan, pek ilgilenmemiştim; sonraları pişmanlık duyacağım darkafalı bir tepkiydi bu. Her şey bir yana, Latin Amerika'dayken Anderson'un kişiliğinin karmaşıklıklarını çok daha iyi kavramama yardım edecekti.

Robin Blackburn'ü Küba Devrimi'ni savunan bir makalesi sayesinde tanımıştım. O küçük, ama etkili dergide herhangi bir yazısını okuduğumu anımsamamama karşın, aynı zamanda *The Week*'in yardımcı editörüydü. Saçları vaktinden önce ağarmıştı, ama başkalarını paniğe sürükleyecek böyle bir biyolojik kazayı Blackburn bir cinsel zafere dönüştürebilmişti. Vietnam hareketinde etkin olduğundan ve Vietnam'la Dayanışma Kampanyası'nın ateşli taraftarlarından biri olduğundan, Fei Ling'i biraz daha iyi tanıyordum. Gerçekte Blackburn'le ilk kez Fei Ling aracılığıyla tanışmış, sonra da Clive Goodwin'in davetlerinden birinde karşılaşmıştım.

Keşif ekibimizin beşinci üyesi, o sıralar Angela Davis ve kadın arkadaşı da dahil birkaç kişiyle birlikte Ladbroke Grove'a demir atmış bir Alman solcusu, Lothar Menne'ydi. Kıt'adan daha merkezci bir temsilciye gereksinim duyduğumuz düşünülmüştü, dolayısıyla da Menne'nin aşkî faaliyetleri apansız son buldu ve Alman dergisi *Konkret*'den Debray'in davasını izlemek üzere görev aldı.

Bir akşam üzeri Heathrow Havaalanı'nda buluşup Rio de Janeiro uçağına binenler, garip bir mozayik oluşturunuyordu, sözün kisası. Amerikalara daha önce hiç gitmemiştim ve normal koşullarda görebileceklerimiz ya da göremeyeceklerimiz konusunda aklımda bir sürü imge olurdu, ama o gün turizm kafamdan son derece uzaktı. Yol boyunca gözlerimin önünde duran, o berenin altındaki yüzdü. Yanımda son derece farklı konularda konuşma yeteneği söylence haline gelmiş olan Schoenman oturuyordu. Cinsellik ve siyasetten, dünya devriminden, Russell'in apansız müstehcen

fıkralara peydahladığı ilgiden, Britanya sosyal demokrasisinin adaletsizliklerinden vd. söz ediyordu. Bir keresinde nasıl bütün bir geceyi Richard Burton'la Elizabeth Taylor'un otel süitlerinin dışında geçirdiğini de anlattı. Russell'ı takdir eden Burton, Vakfa bir bağış vaadinde bulunmuş, ancak zenginlerde genellikle söz konusu olduğu üzere, vaadle gerçekleştirilmesi arasına uzunca bir zaman dilimi girmişti. Schoenman çifti nerdeyse tüm dünyada izledikten sonra, nihayet tek çözümün bütün gece kapılarında nöbet beklemek olduğunda karar kılmıştı. Bayan Taylor balayı süitinden çıktığında Schoenman'la burun buruna gelmiş ve çılgınlığı basmıştı. Burton ise tehditten kurtulabilmek için sonunda vaadini yerine getirecekti. Bu, o zamanlar Barış Vakfı'nda sahnelenen en uzun piyeslerden biri olan *Kim Kor- kar Ralph Schoenman*'daki birçok tablodan bir tanesiydi.

Schoenman'a Sartre ve De Beauvoir'la neden ters düştüğünü sordum. Stockholm'da De Beauvoir'la aralarında bir ağız dalaşı geçmişti, herkesi meraklandıran bu kavganın nedenlerini pek az kişi biliyordu. Schoenman Fransız Solu'nun bu Baş Çifti'nin fazlasıyla duyarlı olduğunu ve siyasal önerilerinden bir bölümünün püskürtüldüğünü söyledi. Sartre, Schoenman'ın hep 'kendisini suçlu hissettirmeye çalıştığını' söylemiş, De Beauvoir ise Schoenman'ın 'kaba çenesini gizlemek için sakal bırakan tanıdığı tek erkek olduğu' yolunda bir yorumda bulunmuştu. Bunun bir kişilik çatışması mı yoksa farklılıkların daha temelde mi olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.

Bu söyleşinin aralarında aklım hep Che'yle doluydu. Arjantin'de doğmuştu, ama yolculuk tutkusu, onu çok küçük yaşlarda sarmıştı. Daha ilk gençlik yıllarında eski püskü motosikletiyle And dağlarını dolaşmaya karar verdi. Şili'de bir maden ocağında, ardından da gönüllü olarak Peru'da bir cüzzamlı kolonisinde çalıştı. Cüzzamlıların durumu

onu derinden etkilemiş ve tıbbın Üçüncü Dünya'daki durumunu konusunda düşünmeye itmişti. Doğum yerine dönüp doktor olmaya karar verdi. Bu kararının nedenlerinden biri, bir doktor olarak Üçüncü Dünya'nın herhangi bir yerinde çalışabileceğini bilmesiydi. Latin Amerika'daki sınırlar formalitesi onu öteden beri tedirgin edegelmişti. Che doktor oldu, ne ki, bütünsel bir toplumsal ve iktisadî dönüşüm olmaksızın tıbbın zenginlerin tekelinde kalacağını keşfetmesi uzun sürmedi. Böylelikle tıp, onun için devrim yolunda bir sıçrama taşı olmuştu.

Guatemala'da hükümet değişikliği olduğunu ve Jacobo Arbenz'in yeni rejiminin United Fruit Company'yi millileştireceğini öğrendiğinde, Guatemala City'ye gitmeye karar verdi. İlk karısı olacak olan Peru'lu militan Hilda Gadea'yla burada karşılaştı. Kadın ona 26 Temmuz Hareketi'ne bağlı Kübalı sürgünlerden ve 1953'de Moncada Kışlası'na yaptıkları kahramanca saldırıdan sözetti. Saldırının başarısızlığa uğraması nedeniyle o sıralar hapiste olan Fidel Castro'yu anlattı. Guatemala'da Che Sağlık Bakanlığı'na başvurarak hastanede çalışma izni istedi. Kendisine önce Komünist Parti'ye girmesi söylendi. Buna son derece sinirlenmişti, öneriyi son derece yoz bulduğunu söyleyerek kapıyı vurup çıktı. CIA Arbenz'i devirdiğinde Che rejimi savundu, ama tanık olduğu dirençsizlik, onu şaşkınlığa uğratmıştı. Sonradan şöyle yazacaktı: "ABD müdahalesi gerçekleştiğinde, United Fruit çıkarlarına karşı durmak üzere kendim gibi bir grup genç insanı örgütlemeye çalıştım. Guatemala'da mücadele zorunluydu, ama kimse mücadele etmiyordu. Direnmek zorunluydu, ama neredeyse kimse buna kalkışmak istemiyordu." Baskılardan kaçınabilmek için Arjantin Büyükelçiliği'ne sığındı, ama birkaç hafta sonra kendisinden elçiliği terketmesi istendi. Hilda tutuklanmış, ancak bir açlık grevine girince salıverilmişti. Bunun üzerine kü-

çok bir ırmağı yüzerek geçip Meksika'ya ulaşmıştı. Elçilik-ten kovulması üzerine Che aynı yoldan onu izleyerek Meksika'ya geçti. Burada yeniden Kübalılarla temasa geçti ve kendisini sonradan kardeşi Fidel'le tanıştıracak olan Ra-ul Castro'yla sıkı bir dostluk kurdu. Castro kardeşler Kü-ba'da bir gerilla savaşı başlatmayı planlıyorlardı. İyimser-likleri umut vericiydi, Arjantinli resmî doktor olarak gö-re-ve alındı.

1956'da 82 kişi *Granma* adlı yıkık-dökük, köhne bir ya-ta bindiler ve altı gün denizde kaldıktan sonra Küba kıyı-larına çıktılar. Batista'nın hava kuvvetlerince tesbit edilip bombalandılar. Hayatta kalabilen yirmi kişi sonunda Sier-ra Maestra'nın güvenliğine ulaşabildi. Aylar geçtikçe dok-torun, astımına karşın yorulmaz bir savaşçı ve bir strateji ustası olduğu ortaya çıkacaktı. "Eğer bir gerilla olarak Aşıl topuğundan söz etmek gerekirse," diyecekti sonradan Fi-del Castro, "bu onun aşırı saldırgan niteliği ve her türlü tehlikeye karşı beslediği küçümsemeydi." Che kısa sürede bir Commandante oldu ve adayı ikiye ayırma amacıyla Si-erra Maestra'dan Orta Küba'ya giden gerilla birliklerini yö-netti. *Küba Devrimci Savaşı'ndan Anılar*'ında bu hareketin başarısını yalın ama çarpıcı bir dille anlatmaktadır.

1959 Ocağı'nda diktatörlük düştü ve Che Kübalı köylü-lere övgüler düzdüğü ve adaletin bundan böyle yerini bula-cağına andığı Havana'daki La Cabana kalesinin komuta-nı oldu. Küba yurttaşlığına geçerek Asya, Afrika ve Avru-pa'yı dolaştı. Tutkusu, dünya siyasetineydi, ama ekonomi-den sorumlu olmayı kabul etti. Havana'da, Devrimci Yük-sek Komuta Konseyi toplantılarından birinde Castro'nun 'Burada ekonomist olan var mı?' diye sorduğu, Che'nin de Fidel'i yanlış anlayıp, aralarında komünist bulunup bulun-madığını sorduğunu sandığı, elini kaldırınca da ekonomi-nin başına getirildiği yolunda bir söylenti dolaşıyordu. De-

neyimsizliğine karşın, derhal Fort Knox'daki Küba altın ve dolar rezervlerini Kanada ve İsviçre bankalarına aktarılacak dövizlere çevirme kararını aldı. Bu uzak görüşlü bir eylemdi, ABD ülkedeki tüm Küba malvarlığına el koyma kararı aldığı anda, geriye pek az bir şey kalmıştı. Devrim sonrası günlerde ABD Hazinesi adına Kübalılarla görüşen önde gelen Amerikalı bankacılardan biri, Che'nin yüksek finans konusundaki kavrayışının kendisini şaşkınlığa uğrattığını belirtecekti. Şöyle yazmıştı: "Guevera dış ticareti, ödemeler dengesini vd. biliyor ve anlıyor, gerçekte finans ve ekonomiden anlıyor ve hangi cehenneme gittiğini gayet iyi biliyor... Sanki bir bankacı vardı karşımda, yalnızca bu orospu çocuğu ortodoks bir Marksistti."

Yine de adamın çekiciliği global statükoyu kabullenmeyi reddedişinde yatıyordu. Küba'daki konumu sarsılmazdı. Fidel Castro gibi, ulusal bir kahramandı; ancak tarzı, çok sevdiği ve devrimdeki önder rolünü kimsenin unutmamasına izin vermediği Castro'nunkinden farklıydı. Kişisel yaşamı istikrarlıydı. İç savaş sırasında kızlarıyla birlikte Meksika'da kalan Hilda Gadea'dan ayrılmış ve Kübalı yoldaşı Aleida March'la ilişki kurmuştu; iki çocukları oldu. İktidarın insanı yozlaştırdığı söylenir, bu genelde doğrudur da, ama Che Guevara için bu geçerli olmadı. İç savaşın ilk evresindeki koşulları pek çok kişiden daha iyi biliyordu. Ama aynı zamanda tek adada sosyalizmin tehlikeli bir durum olacağını da biliyordu. Küba ABD ambargosunu ve tecridini kırmalıydı. Aynı zamanda Vietnamlıların da yardıma gereksinimi vardı. Vietnam'a gitmiş ve bunun ülke için bir ölüm-kalım mücadelesi olduğunu kavramıştı. Castro onu Havana'da tutabilmek için çok uğraştı, ama bu konuda öne sürdüklerinden hiçbirisi geçerli olamadı. Che, Castro'yla şiddetli tartışmalara girip ona karşı çıkabilen birkaç devrim önderinden biriydi, sonunda pes eden genellikle beriki olurdu. Ama bu

kez. hiçbirini, diğerini ikna edemedi. 1965 ortalarında Fidel'e, kamuoyuna sonradan açıklanan bir mektup yazarak Küba'daki tüm görevlerinden istifa ettiğini bildirdi:

1

Bundan hem sevinç hem de keder duyduğumun bilinmesini istiyorum. Sosyalizmin inşası için duyduğum en arı umutlarımı, sevdiğim arasında en değerlilerini ve beni oğulları olarak bağrına basan bir halkı geride bırakıyorum. Bu ruhumun bir bölümüne derin acılar veriyor. Bende uyandırdığınız inancı, halkımın devrimci ruhunu, görevlerin en kutsalını, bulunduğu her yerde emperyalizme karşı savaşıma görevini yerine getirdiğim duygusunu yeni muharebe alanlarına taşıyacağım. Bu, beni rahatlatıyor ve her türlü kederi fazlasıyla telafi ediyor.

Küba'yı, ortaya koyduğu örnek dışındaki her türlü sorumluluktan tenzih ettiğimi bir kez daha söylemeye izin verin. Uzak göklerin altında son saatim gelip çatarsa, son düşüncelerim bu halka, özellikle de size değgin olacak... Karıma ve çocuklarıma hiçbir maddî mülk bırakmadım ve buna pişman da değilim; bunun böyle olmasından mutluyum. Onlar için hiçbir şey istemiyorum, devletin gereksinimlerini karşılayacağını ve eğitimlerini sağlayacağını biliyorum.

Aynı anda Arjantin'deki anne-babasına, eşi Aleida'ya ve çocuklarına da yazdı. Bunlar son derece etkileyici belgeler; yirmi yıl sonra tekrar okumak, insanın gözlerini yeniden yaşartıyor. Che anne-babasına kaygılarını, "Bir sanatçı titizliğiyle yetkinleştirdiğim iradem, şimdi titreyen bacaklarımı ve tükenmiş ciğerlerimi sırtlayacak. Başaracağım..." diyerek gidermeye çalışıyordu. Çocuklarına kendilerini terkediş nedenlerini açıklıyor ve kendisiyle gurur duyacaklarını umduğunu belirtiyordu. Siyasal vasiyeti olan belgede siyasal amaçları en

ince ayrıntılarına dek açıklanmıştı. Havana'daki Üç Kıt'a Konferansı'na gönderdiği mesaj, 1967 Nisam'nda yayınlandı. "İki, üç... daha fazla Vietnam yaratın" başlığı Asya, Afrika ve Latin Amerika'lı delegelerin savaş belgisi haline geldi. "Latin Amerika'da bir yerlerden" mesajında Che Vietnamlıların ya-
lıtılmışlığının kırılması çağrısında bulunuyordu. Davasının ruhu büyük bir tutkuyla açıklanmaktaydı mesajda:

Ortada acı bir gerçek var: -tüm bir unutulmuş insanlar dünyasının umutlarını, özlemlerini temsil eden ulus- Vi-
etnam bugün trajik bir yalnızlık içinde. Bu ulus ABD teknolojisinin öfkeli saldırılarına karşı dayanmak zorun-
da... ama her zaman yalnız başına.

Bugün dünyadaki tüm ilerici güçlerin Vietnam halkına gösterdiği dayanışma, Roma arenasında pleblerin gladya-
törlere yaptığı tezahüratı andırıyor ne yazık ki. Önemli olan saldırının kurbanına başarı dilemek değildir; kişi ona ölüme ya da zafere giden yolda eşlik edebilmeli.

Guevara ABD'yi yenilgiye uğratabilmek için global bir devrimci strateji oluşturulması çağrısında bulunuyordu. Latin Amerika, Asya ve Afrika'daki yenilgi ve zaferleri tah-
lil ediyor, şehitleri saygıyla anıyordu: Kongo'da Lumumba, Kolombiya'da Peder Camillo Torres ve Asya'da pek çok başkası. Rodezya ve Güney Afrika'daki karaderili insanla-
rın mücadeleye başladıklarında, 'Afrika'da yeni bir çağın doğacağını' öngörüyordu. Mesajı risklerden sakınmama çağrısıyla tamamlanmaktaydı:

Her eylemimiz emperyalizme karşı bir savaş çılgılığı ve halkların, insanlığın büyük düşmanı Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki birliği için bir savaş ilahisi. Ölüm nereden ve nasıl gelirse gelsin... Savaş sloganlarımız ku-

laktan kulağa yayılacaksa ve silahlarımız elden ele geçecekse ve başkaları mitralyöz sesleriyle, savaş ve zafer nâralarıyla cenazelerimize ağıt yakacaklarsa, ölüm hoş geldi, safa geldi...

Bu sözcükleri yazan adam kuramını uygulamaya dökmek için, her şeyi, zafere ulaşmış bir devrimi, dünya çapındaki prestijini, ana-babasını, çok sevdiği Aleida ve çocuklarını terketmişti. Kolları kıpırdamadan insanları ölüme gönderen Batılı önderlerle karşılık, bundan daha çarpıcı olamaz.

Bolivya başkentine düzenli uçuş olmadığından, Lima'ya bağlantı için Rio'da bir buçuk gün bekledik. Ralph Schoenman ve Perry Anderson günün büyük bölümünde ortadan yokoldular. Her ikisinin de kentte dostları vardı ve doğrudan temas sağlamak istegindeydiler. Robin Blackburn'le ben günü Copacabana plajında manzara seyredip gazete okuyarak geçirdik. Bir hayli gerçeküstü bir âraydı. Denizin tadını çıkartamıyordum. Aklım Bolivya'daydı. And'larda zaferin ne kadar süreceğini merak ediyordum. Küba'da dört yılı almıştı, ama Washington Fidel Castro için hazırlıklı değildi. Şimdiyse daha dikkatliydi, teknolojik ustalıklarını Vietnam'da doğrudan izlemiştim. Mücadele artık hiçbir zaman Küba'daki kadar kolay olmayacaktı. Kişi fazla iyimser olamıyor, ama Che'nin yenilebileceği fikri aklımdan dahi geçmiyordu.

Ertesi gün Lima'ya hareket ettik, ama uçağımız gecikti ve La Paz'a tek bağlantıyı kaçırdık. Ötekilerin Amerikalı, Alman, İngiliz ve İrlanda pasaportları vardı, Peru'ya girebilmek için transit vizeye ihtiyaçları yoktu. Bense hâlâ yalnızca Pakistan pasaportu taşıyordum, o dönemde böylesi bir belgenin Lima ya da La Paz'da görüldüğünü sanmıyorum. Havaalanındaki yetkililerden geçici bir vize vermele-

rini istedim. Reddettiler. Ülkede Pakistan Elçiliği de yoktu, dolayısıyla konsolosluk müdahalesi olanaklı değildi. O gün Lima'dan başka uçuş yoktu. Lima havaalanı göçmen yetkililerinin tutsağı olmuştum. Dolayısıyla La Paz'da bir randevu yeri tesbit ederek Avrupalı yoldaşlarımdan ayrıldım. Gece son derece soğuktu ve havaalanında hiçbir olanak yoktu. Neyse ki saat 02.00 dolaylarında nöbet değişimi gibi bir şey oldu, yeni ekip çok daha dostçaydı. Sorunumu onlara açıkladığımda polis odasında bir yatak ayarladılar. Ertesi sabah kahvaltımı da verdiler ve Bolivya'ya ilk uçağı yakaladım.

Yeryüzünün en yüksek başkenti olan La Paz'ın havaalanı 13.358 feet, yani deniz düzeyinden 4000 m. kadar yükseklikte yer alır. Uçak havaalanı üzerinde turlarken birden paniğe kapıldım. Görünürde hiç yapı yoktu, sanki ayda bir kraterine iniyorduk. Her şey öylesine gerçekdişiydi ki. Uçak sonunda indi, ve evet, bir kalkış pisti vardı. Uçaktan inip serin ve az oksijenli Altiplano havasını içime çektim, havaalanı binasına bakındım. Ortalıkta böyle bir şey gözüküyordu. Sonunda hostesin ve daha deneyimli yolcuların ardına takıldık. Uzakta, küçük, ahşap bir kulübe vardı. İçerideki derme çatma masanın gerisinde göçmen memuru oturuyordu. Pasaportum dikkatle incelendi. "Pakistan? Pakistan?" Adam gerçekten dehşete kapılmış gibiydi. Hindistan yakınlarında yeni bir ülke olduğunu söyledim. Hindistan'ın nerede olduğunu biliyorlardı, Londra'daki Bolivya Elçiliği'nden aldığım vize de gerçek olduğundan, daha fazla sorun çıkmadan geçtim. Bagajlar sonunda ulaşabildiğinde, gümrükte daha da az formaliteyle karşılaştım. Yolculardan birkaçıyla ortaklaşa bir taksi tutup La Paz'a ulaştık ve aşağıda uzanan çanak biçimli vadiye ilk kez bakabildim. En dipte Bolivya'nın başkenti bulunmaktaydı. Yolda dağın yamaçlarına tutunmuş mezbelelerde kızılderili halk yaşı-

yordu. Evler Hindistan'ın büyük bölümünde olduğu gibi kerpiçten yapılmıştı, ama yoksulluk, taksiden bile apaçık gözükmekteydi.

16 de Julio Caddesi'ndeki Sucre Palas Otel'i'ne yerleştim. Muhtemelen kırklarda inşa edilmiş geniş, beyaz bir binaydı. Odaları geniş ve temizdi, ama ne yazık ki diğerleri var-
dığında yer bulamayacaklardı. Yıkayıp biraz dinlendikten sonra sokaklarda dolaşmaya çıktım. Nüfusun çoğunluğu Quechua ve Aymara kızılderililerinden oluşuyordu. İlk grup Inkalar'ın torunları olduğunu iddia ederken, ikinci grubun kökenleri bölgenin İnka-öncesi halkına dayanmaktaydı. İspanyollar fetih ve işgal etmişler, ancak yerli nüfusu ne asimile, ne de tümüyle yokedebilmişlerdi. Ülke, İspanyol kanlarıyla gurur duyan mestizo'larca yönetilmekteydi, bunlar Latin Amerika'nın en ırkçı yönetici gruplarından biriydi. Kızılderilileri sürekli aşağılamaktaydılar. Ülkenin başkanı, sivil rejimi devirmiş bir general olan Rene Barrientos idi. Texas'da Randolph Field'de eğitim görmüştü ve kovboy stilinde uçak kullanması sonunda ölümüne yolaçacaktı. İlginçtir ki Barrientos yarı-kızılderiliydi ve Quechua dilini İspanyolca'dan daha iyi konuşuyordu. Bu kızılderililerle doğrudan iletişim kurmasını kolaylaştırmakla birlikte temelde bir şeyi değiştirmemekteydi. Renk ve kokuları içime çekip sokak satıcılarının yiyeceklerinden tadarak sokaklarda dolaştım. Bir ülkenin yiyecekleri daima sokaklarda satılanlarla değerlendirilebilir. Yemeklerin en iyisi, genellikle pahalı lokantalarda, ucuz aşevlerinde ve kafelerde satılanlardır. Tabii Üçüncü Dünya ülkelerinden söz ediyorum, ama aynı şey Akdeniz Avrupası için de söylenebilir.

Otele döndüğümde, birinin beni aradığını söylediler. Kimseyi beklemediğim için yüreğim bir an ağzıma geldi. Lobinin bir köşesinde bir adam beni bekliyordu. Sivil polise benzer bir halinin olmayışı beni biraz rahatlatmıştı, ona

doğru gittim. Kendini tanıttı, ama hiç İngilizce bilmiyordu. İspanyolca tümceler kitabımı çıkarttım ve zahmetli bir konuşmaya giriştik. Bir saat sonra tüm ekibin birlikte geleceğini sandığını ve Schoenman'ın bağlantılarından biri olduğunu çıkartmışım. Kim olduğunu ve ne yaptığını her sorduğumda tek yanıtı gülmek oluyordu. İletişim kurmadaki yetersizliğimden sıkılmış, vazgeçtim. Bir yarım saat kadar daha karşılıklı oturup birbirimize gülümsedik, sonra ayağa kalktı, elimi sıkıp çekip gitti. Canım sıkılmıştı.

Siyasal eğilimlerimizi ortaya koyacak yazılı malzeme bulundurmamamız konusunda uyarılmıştık. Bu Marksist literatür bulundurulmaması gerektiği anlamına geliyordu, yalnızca roman ve oyunlar. O gece yalnız başıma yemeğimi yiyip odama çekildim, Aeschylus'un *Zincirlere Bağlı Prometheus*'unu okumaya koyuldum. Bunun Marx'ın yılda en az bir kez okuduğu tek oyun olduğunu bir dostum bana söylemişti. Onu eskilere neyin çektiğini hep merak etmişimdir. Sucre Palace Oteli'nde o gece okudum, düşündüm, bir kez daha okudum ve anladım. Çocukluk yıllarımın gözdesi Grek mitolojisini daha önce hep serüven gözüyle okumuştum. Mars ve Athena yeniyetmelik idolleriydi. Şimdiyse gökyüzünden ateşi çalıp bu sırrı ölümlülere veren Prometheus'u Zeus'un nasıl cezalandırdığını okuyordum. Prometheus'un mağdurlara doğal yakınlığı onun Ölümsüzler arasında aforoz edilmesine yolaçmıştı. Marx kendi durumunu yerinden edilmiş Grek tanrısıyla özdeşleştiriyor olmalıydı, çünkü kendisi de yeryüzünün lanetlilerine sermayenin yeni ilahlarından kendilerini kurtarmanın araçlarını vermemiş miydi? O gece Eskiçağ mitoslarının yeryüzündeki sınıf çatışmalarıyla ilintili olması gerektiğini de kavradım. Mitolojinin hanedan fraksiyonları arasındaki mücadeleleri bu toplumlardaki gerçek çalkantıları yansıtıyor olmalıydı.

Takımın geri kalan kısmı ertesi gün akşam üzeri geldiler ve aynı cadde üzerinde, birkaç blok ötedeki çok daha büyük olan Copacabana Otel'i'ne yerleştiler. Onlarla buluşmaya gittiğimde lobide bir gün önceki ziyaretçimle karşılaştım, Ralph Schoenman'la hararetli bir konuşmaya girmişti. Bir sendika militanıydı, ülkede gerçekte olanlar konusunda ondan bir hayli bilgi aldık. Camiri'ye gitme planlarımızdan sözettik, ama öyle anlaşıyordu ki 'askerî bölge'ye girebilmek için oligarşinin ikinci önemli adamı General Ovan-do'nun imzasını taşıyan bir izin almamız gerekiyordu.

Diğerleri gerekli belgelerle iyi donanmış durumdaydılar. Britanya'nın bir avuç sol dergisini aralarında paylaşmışlardı. Benim yanımdaysa yalnızca Ulusal Gazeteciler Sendikası kartı vardı ki, bu da geçersizdi. Ne yapılabilirdi? Bolivyalı dostumuzun bir önerisi vardı. Birlikte La Paz'ın küçücük arka sokaklarından birindeki, küçücük bir sol matbaaya gittik. Burada, diyebilirim ki ustalıkla, bir mektup hazırladım, matbaacı da en iyi cins hurufatını ve kağıtları buldu çıkardı. Ardından, gözlerimin önünde Paraguay'a karşı Chaco Savaşları'nda ele geçmiş olduğunu düşündüren anti-ka matbaa makinasının öbür ucundan üzeri doğru adres ve telefon numarasıyla *Town* dergisi antetli kağıtlar çıkmaya başladı. Buradan yerel günlük gazete *El Diario*'nun bürosuna geçip en iyi daktilolarını ödünç aldık, ve kendimi Latin Amerika'da 'Özel Dış Muhabir' olarak görevlendirdim. Sonra bir duralayıp kimin imzasını taklit edeceğimi düşündüm ve Michael Heseltine'inkinde karar kıldım. Bir kere yayıncısıydı ve bu onuru o hak ediyordu. Schoenman'ın öğütlediği bir aracı Camiri'ye gidebilmemiz için resmî izin alma işlemine girişti. İki gün beklememiz gerekti.

Bir akşam Bolivyalı dostumuz kendisiyle birlikte çeşitli grupların kentin kızılдерili mahallesinde düzenlediği festivale gitmemizi önerdi. Şarkıları, müziği dinleyebilecek,

dansları izleyecek ve nüfusun büyük bölümünün yaşadığı bölgeleri görebilecektik. Bu kentin en yüksek kesimiydi, o soğuk gece bir kafede bir şeyler atıştırıp fiestanm sürdüğü salona gittik. Gerçek Bolivya buydu. Güven ve neşe dolu proleter topluluğun görüntüsü beni derinden etkilemişti. Şenliğe katıldık. Sonradan, şimdi tam olarak anımsayamadığım nedenlerden dolayı konuşmalar yapıldı. Böylesi eşsiz bir topluluğa bir şeyler söyleme gereksinimi hissettim. Mahalleye gelirken Vietnam savaşı aleyhtarı bazı duvar yazıları görmüştüm, kızılderililere Vietnam'da gerçekte neler olduğunu ve UKC güçlerinin nasıl savaştığını anlatmam gerektiğini düşündüm. Dillerini konuşamadığım için de, söyleyeceklerimi pandomimle anlatmaya karar verdim. Savaşı mimik, jest ve beden hareketleriyle canlandırırken salonda çıt çıkmadı. Bitirdiğimde ise tüm salon 'Vietnam Si, Yanqui No!' diye haykırmaya koyuldu. Bu birkaç polisin boygöstermesine neden oldu, bu noktada Bolivyalı dostlarımız bizi başka bir çıkıştan gizlice çıkarttılar ve başka bir kente geçtik. Gece geç saatlere dek konuştuğumuz için Aeschylus'a vakit kalmamıştı. Fiesta'daki feveranımın güvenliğimize yönelik feci bir tehdit olduğunu kavramıştım, ama ilginçtir ki, diğerleri bu konuda bana bir şey söylemedi ve o gecenin kızılderili yüzleri, gittiğim her yerde beni izlediler.

Ertesi sabah izin belgelerimizi almak üzere General Ovan-do'nun bürosuna giderken Bolivya ordusunun bir resmî geçitiyle karşılaştık. Durup şaşkınlık içinde seyrettik. Askerlerin Prusya üniformaları giymiş olması yeterince tuhaf değilmiş gibi, bandonun çaldığı marş, can sıkıcı ölçüde tanıdıktı. Nazilerin gözde bir marşı olan 'Horst Wessel Şarkısı'ydı bu. Kuşkuya yer yoktu. Sonradan bir yerel gazeteciye sordumuzda bunu doğruladı ve otuzlu yıllarda Bolivya ordusunu eğiten Almanlardan birinin Yüzbaşı Ernst Rohm olduğunu söyledi! Kraliçe Victoria'nın, o zamanın diktatörünün kon-

solosunu çırılçıplak soydurup bir eşek üzerinden sokaklarda dolaştırması üzerine -Lady Godiva ile İsa arasında bir çaprazlama- Britanya'daki tüm haritalardan sildirdiği bu talihsiz ülkenin ne tuhaf bir yönetici sınıfı vardı.

Sonunda belgeleri temin edip çantalarımızı almaya koştuk. O gün tropikal bölgelere uçak yoktu, ama Schoenman bazılarımızın oraya derhal varması konusunda ısrarlıydı. Daha fazla gecikemezdik. Ben gönüllü oldum, Schoenman ikimizi Camiri'ye götürmek üzere iki motorlu bir Cessna'yla bir de pilot kiraladı. Pilotun kan çanağına dönmüş gözleri hiç güven uyandırmasa da anlaştık. Uçuş olaylıydı. And dağları üzerinden tropikal bölgeye doğru alçaktan uçarken ülkenin görüntüsü eşsizdi. Hedefimize yaklaşırken gerillaların nerelerde üslenmiş olabileceklerini düşünüyordum, Schoenman'la sık sık bir noktayı işaret edip birbirimize bilmişcesine göz kırpyorduk. Yolda başımıza hiç felaket gelmedi, hatta pilotun kontrol levyesini elime tutuşturup, uçak burunüstü gittiğinde alelacele kaptığı zaman dahi. Küçük bir askerî havaalanına indik. Biz aşağıya inerken askerî bir helikopter de geldi, içinden inen subayın çevresini derhal askerler aldı. Önce uçağımıza, ardından da bize bakıp, bir el işaretiyle bizi yanına çağırды. Yavaşça helikoptere yürüdük. Albay Reque Teran kağıtlarımızı istedi, sıkı sıkıya inceledi ve neden savaş bölgesine geldiğimizi sordu. Muharebeyi gözlemleyip gazetelerimize bildireceğimizi söyledik. Biraz şaşırmış görünmekle birlikte cipiyle bizi Camiri'ye götürdü, tabii helikopteri önünde birkaç poz fotoğraf çektikten sonra. Sonradan bana elinde tabancasını ufka doğrultup bir poz daha verecekti. Albay ünlü olmak istiyordu.

Camiri'ye Reque Teran eşliğinde varmak, o gün başka kimsenin bize soru sormaması anlamına geliyordu. Bir otele yerleşip ana caddeye çıktık. Camiri'nin etrafı dağlarla çevriliydi ve kente tek bir tozlu yolla ulaşılabilirdi. Bir

Hollywood western'i için ideal bir set olabilirdi. Tek katlı evler, dikdörtgen sokaklar ve salon-barlar bu küçük petrol kentine çok garip bir kişilik veriyordu. O gece bir lokantada son sivil belediye başkanının, garsonlar kendisine hizmette ağır davrandığında havaya ateş etmeye meraklı olduğunu öğrendik. Demek ki Dodge City imgelerinin beynimden çıkmayışı boşuna değildi. Yemekten sonra Schoenman ve ben Debray'in tutulduğu hapishanenin önünden, duyup da kentte dostları olduğunu anlar umuduyla yüksek sesle İngilizce konuşarak geçtik.

Ertesi sabah yerel polis müdürüne gelişimizi bildirdik. Bana uzun uzun bakıp, bilmiş bilmiş başını salladı. Sonra da ne Ralph'in, ne de benim anlayabildiğimiz bir hakaret mırıldandı, ne ki memurları kahkahayı koyvermişlerdi. Belgelerimizi iade edene kadar sessizce dikilip, alınca da çabucak dışarı çıktık. Reque Teran o gün serbestti ve kayıt için konuşmayı kabul etti. İngilizcesi iyiydi. Georgia'da eğitim görmüş ve 1964-66 arasında Washington'daki Bolivya Büyükelçiliğinde askerî ataşe olarak görev yapmıştı. Dördüncü tümenin anti-gerilla birliğinin komutanıydı. Anlatıklarının çoğu, bildiklerimizi doğruluyordu, "Madencilerle gerillalar arasında temas olması," onu tedirgin ediyordu, "Öldürdüklerimizden bazıları madenci." Ona Debray ve diğer tutsakları sorduk. Roth'un gerçekten gazeteci olduğunu kabul etti, ama "Bustos Arjantin'li bir ajitatördür. Buraya Guevara'dan talimat almaya geldi. Gerillalar hakkında çok şey biliyor. Söylediğinden çok daha fazlasını..." Ya Debray? "Monsieur Debray tanınmış bir komünist, bir Guevara hayranı ve Castro'nun dostu. Debray'in kitabını okudum. Gerillalar için iyi bir kitap. Size tavsiye edebilirim. Mao Zedung burada işlemiyor. Büyük nüfuslu bir ülke için yazdı o, ama tabii bazı ilkeler burada da kullanılabilir. Ama Debray buraya gerillalara yardım etmeye geldi ve onu ele geçir-

dik. Umarım ölüm cezasına çarptırılır. Sadece otuz yıl değil. Yılanı gördüğün yerde öldüreceksin.”

Aynı üslupla cevap veremeden bu tür bir konuşmayı dinlemek inanılmaz bir zorlamaydı, ve bilindiği üzere Ralph Schoenman için kendini tutma bir erdem sayılmadığından görüşmeye daha sonra devam etme kararı aldık. Albay'ın işitme menzilinden çıktığımız an Schoenman patladı ve safrası taştı. O akşamüzeri takımımızın geri kalanları da geldiler ve bölgenin özellikleri konusunda kendilerini bilgilendirdik.

Amacımız Debray'i hücrelerinde görmektir, böylelikle hem yaşadığından emin olacaktık, hem de yalnız olmadığını görerek avunmasını sağlayacaktık. Robin Blackburn'le Havana'da tanışmışlardı, bu nedenle ziyaretçilerden birinin Blackburn olması çok önemliydi. Reque Teran'a içeri girip Debray'in resmini çekip çekemeyeceğimi sordum. Tabii, dünyanın yaşadığını ve ziyarete izin verildiğini görmesinin lehlerine olacağını eklemeyi ihmal etmedim. Albay konunun kendi başına karar veremeyeceği ölçüde önemli olduğunu, ama talebimizi daha yüksek makamlara ileteceğini söyledi. Bu arada sabırlı olmamızı salık verdi ve beni ertesi hafta Lagunillas'daki görevine eşlik etmeye çağırdı. Düşüncesi midemi bulandırmaya yetmişti, ama hiç çıkar yol yoktu, sahte bir sevinçle kabul ettim. O gün ele geçmiş gerillaların fotoğraflarını çekmeme izin vereceğine söz verdi.

Bu arada La Paz'ın Camiri mahpusunu görmemize izin vermesini beklemekten başka bir yolumuz kalmamıştı. Kent subay, asker ve sayıları giderek artan ABD'li subay kaynıyordu. Bunlar bizimle konuşmayı reddediyorlardı. Bolivyalıların gözünde garip bir takım olmalıydık. Bizi izlemeye kalkışsalar ya da odalarımıza mikrofon yerleştirseler, herhalde ciddi bir şoka uğrarlardı. Çünkü yalnız kaldığımızda sürekli dünya politikasından, Marksist kuramdan,

Rus ve Çin Devrimleri'nin yazgısından ve benzeri konulardan sözediyorduk. En hararetli tartışmalardan biri Stalinizmin doğası ve uygulamaları konusunda Schoenman ile Anderson arasında geçti. Perry Anderson Stalin'in bilançosunu bütünsel bir perspektif içinde değerlendirmek gerektiği konusunda ısrarlıydı. Schoenman'ı tedirgin edecek ölçüde aynı görüşleri paylaştığı Robin Blackburn'le birlikte Batı Avrupa'daki Moskova yanlısı KP'lerin konumuna sıcak bakmaktaydılar. Anderson, Deutscher'in SSCB konusunda yazdıklarından kısmen etkilendiğinden bu konuda biraz daha ılımlıydı. Schoenman ise, sanırım az biraz anarşizme de bulaşmış liberter bir Troçkist-Marksistti.

Benim siyasal görüşlerimse henüz oluşum sürecindeydi, ama son zamanlarda Deutscher'i okuduğumdan, bu tartışmalardan büyüleniyordum. O günlerde Lothar Menne'nin yönelişini betimlemesi zordu. Çok az konuşuyor ve küçük odalarımızda siyasal tansiyon yükseldiğinde siniyordu. Ne yazık ki zincirleme sigara içmekteydi, dolayısıyla grubumuzdaki tütüne karşı birleşik cepheyi bölmüştü. Bir aralık tartışmanın gürültüsü öylesine yükseldi ki, komşu odaların konukları kapımızı çalarak şikayette bulundular. Stalin Rusyası'ndaki baskıların boyutlarını tartışıyorduk. Schoenman'ın elinde belge ve istatistikler vardı, ama bununla yetinmeyerek, NKVD işkencecilerinin, aralarında onbinlerce eski Bolşeviğin de bulunduğu siyasal tutuklulara uyguladığı tüyler ürpertici işkenceleri de ayrıntılarıyla betimliyordu. Söylevinin sonunda Anderson ve Blackburn yoldaşlara, yanıtlamalarını beklermişcesine sert bakışlarla baktı. Perry Anderson onu her şeyi 'ahlâki bir sorun'a indirgemekle eleştirdi. Schoenman bu noktada patladı. "Stalin Bolşeviklerin çoğu dahil olmak üzere milyonlarca insanı öldürdü ve sen buna tanrının cezası ahlâki sorun diyorsun. Bu yüzyılda sosyalizme karşı işlenmiş en büyük suçlardan birinden sö-

zediyoruz.” Robin Blackburn’le ben bu olayda sorumlu menajerler gibi davranıp boksörlerimizi odalarına götürdük.

Bu muharebeler sırasında Schoenman’ın görüşlerine çok daha fazla yakın hissediyordum kendimi ve patlamalarının gerisinde yatan tezlerine Perry Anderson’un buz gibi mantığından çok daha sıcak bakıyordum. Ancak, bir keresinde de her iki adam Blackburn ve bana karşı birleşti. O gecenin tartışma konusu, Çin Devrimi’ni başarıya götüren olaylardı. Gerek Schoenman, gerekse Anderson Maocu iddiaları ve Mao kültürünü bence çok şiddetle reddetmekteydiler. Anderson Japonya Çin’i işgal etmeseydi Maocuların asla başarıya ulaşamayacağını öne sürdü. Bu tezin, Birinci Dünya Savaşı olmaksızın Bolşeviklerin 1917’de Petrograd’da zafere ulaşamayacağını söylemekle eşdeğer olduğunu ileri sürerek karşı çıktım. “Pek öyle değil,” dedi Schoenman, “çünkü Lenin’in partisi doğru fikir ve anlayışlara sahipti ve er geç kazanacaktı. Aynı şey Mao için söylenemez. O tam bir karıştırıcıydı.” Mao’yu şiddetle savunduk, ama bu tartışma da diğer benzerleri gibi sonuçlandı; bir sonuca ulaşabildiğimiz için değil de, vakit geç olduğu için bitti.

Otelde yemek namına birşey yoktu. Kahvaltılarımızı barlarda bol bol meyve suyu içerek yapıyor, ardından, Sr. Giuseppe diye birine ait, adsız ama oldukça iyi bir İtalyan bistrosunda yemek yiyorduk. Yemek yenebilecek tek başka yer, tanınmaz et parçaları verip karşılığında servet talebeden iddialı bir kafeydi. La Paz’da olduğu gibi sokak satıcıları da bulunmadığından, seçme hakkımız sınırlıydı. Bir gece, İtalyan lokantasının sahibi genellikle altında yediğimiz büyük ağacın dibindeki masamıza katıldı. Havadan sudan konuşmalar, şarap şişeleri gibi birbirini izledi. Sonra kendisine İtalya’dan neden ayrılıp da Bolivya’ya yerleştiğini sorduk. Uzun bir öyküydü. Sr. Giuseppe Mussolini’nin partisinde önde gelen faşistlerden biriydi, Duce için

uzun süre savaşırmış, ama sonrasında tutuklanmaktansa Latin Amerika'ya kaçıp Bolivya'ya sığınmıştı. Suskunlaştık. Demek ki güleryüzlü lokantacımız savaş sonrası Avrupa'sının faşist göçmenlerindendi. Ne suçlar işlediğini merak ediyordum doğrusu. Bu deliğe saklandığına göre, onun için bir hayli dehşet verici olmalıydılar. Bundan sonra, bizi yüzyüze bıraktığı ahlâki ikilemin farkına varmadan masamızdan ayrıldı. Çıkışını bir tartışma izledi. Orada yemeyi sürdürebilir miydik? Ben tek kişilik azınlıkta kaldım. Diğerleri Giuseppe'nin boykot edilmesi gerektiğinde karar kıldılar. 'Sadık azınlık' statüsünü kabullenerek ertesi gün diğerlerinin peşinde Çöplük Kahvesi'ne girdim. Burada yediğimiz bir yemek sorunu yeniden tartışma gündemine getirmeme yetti. Ertesi günün kararı oybirliğiyle tersine çevrildi. Boykot kaldırılmıştı.

Her gün yemekten sonra tozlu anayolda bir yürüyüş yapıyorduk. Cezaevi yakınlarından geçerken Regis'nin duyup ezgiyi çıkartacağını umarak ısıklıkla Enternasyonal'i çalışırdık. Bir sabah izin geldi, ancak tek fotoğraf için; görüşme izni çıkmamıştı. Bu bir sorun çıkartıyordu, yerel yetkililer fotoğrafçının ben olduğumu biliyorlardı. Fotoğraf çantamı ve telefoto merceklerimi taşımak üzere birine ihtiyacım olduğu konusunda ısrar ettim, ve hayrettir ki, kabul edildi. Robin Blackburn asistanım olarak ardımsıra Debray'nin hücreğine geldi. Debray onu hemen tanıdı ve bir baş işaretiyle bunu belli etti. Yüzündeki rahatlama ifadesi yapılan her şeyi değer kılıyordu. Fotoğraflarını çekerken bu ülkeye giderek daha çok insanın gelmekte olduğunu ve onu öldüremeyeceklerini mırıldanmayı başardım. Yeniden başını salladı, dışarı çıkartıldık.

O gün alanda gördüğüm her subayın resmini çekmeye koyuldum. Bunu güçlü bir telefoto merceğiyle yapıyordum. Ne ki, Dördüncü Tümen'den başka bir albayın beni

izlemekte olduğunu farkında değildim. Bürosundan çıktığında onun da birkaç resmini çektim. Bana doğru geldiğini gördüğümde, filmi çıkartıp cebime koydum. Doğruca bana gelip ruloyu istedi. Kendisine boş makineyi gösterdim. Makine çantasını işaret etti. Elimi çantaya daldırıp diplerden kullanılmış bir makara çekerek ona uzattım. Film tab etti-receği, eğer kendi görüntüsüne rastlarsa dönüp benimle bir çift laf konuşacağı yolunda bir şeyler homurdandı. Sonra tabancasını çekerek göğsüme doğrulttu ve izinsiz askerî personel resmi çekmeye devam edersem beni gebertmekte tereddüt etmeyeceği yolunda uyardı. Şaka etmiyordu. Gerçekte, kuduza yakalanmıştı sanki, ağzı köpürüyordu. Her durumda, kabullendim. Ertesi gün, Albay Juan Delgado Molanoz -adı böyleydi- banyo edilmiş filmi iade etti. Talihim varmış ki ruloda yalnızca havadan çekilmiş And fotoğrafları bulunuyordu.

Ertesi sabah helikopter görevlerinden birinde Albay Reque Teran'a eşlik ettim; gerillalara karşı herhangi bir vahşette tanık olmamayı diliyordum. Helikopter bir iki kez aşağıdaki hareket belirtilerinin üzerine alçaldı, ama yanlış alarmlardı bunlar. Gerillaların harekâta oldukları istihbar edilen Lagunillas köyüne indik. Reque Teran'ı karakol komutanı karşıladı. Rütbe işareti yoktu. Gerillaların gücü konusundaki tahminlerini sordum. "Yabancı çıkarlara hizmet edenlere," diye yanıtladı sorumu, "eşkiya denir, gerilla değil." İlginç bir ayırımdı, ama yine de, durum böyleyse, kimileri Amerikan çıkarlarına hizmet ettikleri kanısında olduğuna göre, Bolivya ordusunun da aynı şekilde tanımlanabileceği karşılığını vermekten kendimi alamadım. Alelacele konuyu değiştirip, soruma döndü. Az önceki eleştirilerini unutup yasak sözcüğü kullandı. "Gerillalar ciddi kayıplara uğratıldılar, ama bunu henüz açıklayamayız." Reque Teran garip bir aforizmayla sözünü kesti: "Sineğin ağ-

zına girmesini istiyorsan, ağzını zamansız kapatmamalısın.” Her iki subay da buna kahkahalarla güldü. Sonra bir başka subay, pek çok küçük gerilla grubu olduğunu, ama kuvvetlerinin sabit olmadığını söyledi. Bir temizlik alıştırması olarak tanımladığı ‘Cynthia Harekatı’ndan da sözetti. Che’nin “yakınlarda bir yerde olduğunu,” ama bana “tam yerini söyleyemeyeceklerini” belirtti.

O konuşurken Reque Teran yerel askerlerle konuşmak üzere uzak-laşmıştı. Uzaktan beni işaret ettiklerini görebiliyordum. Görünüşüm -uzun saçlar ve pos bıyıklar- genellikle düşmanca yorumlara yol açtığından, fazla üzerinde durmadım. Bir gün önce, birlikleri eğlendirmek için Suc-re’den gelen şişko, faşist bir komedyen kadın “Senin bir saç traşına ihtiyacın var, seni...” diye bağırmıştı. Aynen yanıtladım: “Senin de fena halde perhize ihtiyacın var, şişko kadın...” Gerillalar konusunda fazlasıyla sinirliydim ve uzun saç, başkaldırı emaresi olarak görülüyordu. Birden Reque Teran yanlarına gelmem için bir haberci gönderdi. Ona doğru yürüdüm. İki asker bana bakıyorlardı. Sonra albay saatimi görmek istedi. Kollarımı kıvrıp her açıdan incelemelerine izin verdim. Bundan sonra Reque Teran bana bazı önemsiz sorular sordu, ben de aynı ölçüde önemsiz yanıtlar verdim.

Reque Teran geceyi orada geçirmeyi tasarlıyordu, bu nedenle Camiri’ye ciple döndüm. Araç kente girerken durdurulduk. İki asker inip kendileriyle birlikte büroya gelmemi istediler. Söyleneni yaptım ve penceresi olmayan küçük bir odaya alındım. İçeride bir masayla bir iskemle vardı. Beklememi söyleyip kapıyı üzerime kilitlediler, tümüyle karanlıkta kalmıştım. Orada ne kadar kaldığımı bilmiyorum, ama kesinlikle bir saatten uzun bir süreydi. Orada otururken hangi nedenden dolayı tutuklandığımı çıkarmaya uğraşıyordum. Sahte belgelerden dolayı olması, uzak bir ola-

sılıktı. Belki de Russell Vakfı tarafından gönderildiğimizi öğrenmişlerdi, ama o zaman neden yalnızca beni alsınlar? Korktuğumu söylemek, az olur. ‘Savaş bölgesi’nde geçirdiğim birkaç haftadan sonra albayların dilediklerini yapabilecekleri konusunda hiçbir kuşku beslemiyordum. Alandaki hırgürde kuduz albay bunu açıkça belirtmişti.

Kapı sonunda açıldı. İçeriye iki kişi girdi, karşıma oturup İspanyolca sorular sormaya koyuldular. Dili bilmediğimi birkaç kez tekrarladım. Biri İngilizce biliyordu, klasik bir macera filmi edasıyla “Seni İspanyolca konuşturmayı biliriz” gibi bir şeyler mırıldandı. Sakince İspanyolca bilmediğimi, ama birkaç günlük işkencenin yeni bir dil öğrenmeme yararı olacaksa, buna minnettar kalacağımı belirttim. Bu istihza tümüyle boşa gitmedi, adam Lagunillas’daki askerlerden ikisinin beni teşhis ettiğini söyledi. Bu adamlar Che’nin grubunca yakalanıp, sonradan serbest bırakılmışlardı. Şaşırmıştım, inanmazlığım onları bir ölçüde ikna etmiş olmalı. ‘Benim Kübalı bir gerilla mı olduğumu söylüyorsunuz?’ diye haykırdım. İkisi de başını salladı. “O zaman neden Pakistan pasaportuyla dolaşayım ki? Anlam-sız, değil mi?” İngilizce konuşanı gülümsedi, rahat bir soluk aldım. “Sen sıradan bir Kübalı gerilla değilsin,” dedi, “sen Che Guevara’nın koruması Ponbo’sun.” O anda ormanın derinliklerinde bir yerdeki Ponbo olmayı gerçekten isterdim. Yüzlerine sırtıp beni bununla suçlayacak kadar budalaysalar kendilerini rezil edeceklerini, çünkü kimliğimi kanıtlamamın uzun sürmeyeceğini söyledim.

Dışarıda Ralph Schoenman bilgimin dışında destek topluyordu. *New York Times*’dan bir muhabir başka bir gazetecinin tutuklandığını ve askerlerin inanılmayacak kadar aptal olduğu haberini geçmişti. Yerel sansür haberin geçmesine izin vermemekle birlikte, serbest bırakılmam emredildi. Ertesi gün polise başvurmam istendi. Ertesi sabah gittiğimde

Bustos dahil tutsak gerillaların arasından geçirildim. Her biri yavaşça başını olumsuz anlamda salladı. O gün daha sonra Che'nin eline geçip serbest bırakılan Yüzbaşı Reuben Sanchez'i görmeye gittik. Gerilla savaşçılarının taslak resimlerini yapmıştı. İçeri girdiğimizde bana Ponbo çizimini gösterdi, gerçekten de belirli bir benzerlik vardı. Kendisini üzerinde hiç giysi olmadan, çıtırçıtlak salıvermiş olmalarına karşın, kendisini yakalayanlardan etkilenmişti. O zamanlar dahi Che'nin bu subayı kazandığını söylemek mümkündü. Beş yıl sonra Banzer diktatörlüğüne karşı direnirken öldü. Bundan önce Che'nin fikirlerine katıldığını açıklamıştı.

O gece Schoenman Avrupa'ya dönmem konusunda ısrar etti. Bu olayın sonuncusu olmayabileceğinden kaygı duyuyordu, askerlerin gafının delikanlının tekini bireysel eyleme kışkırtabileceğinden kaygı duyuyordu. Debray'nin davası yine ertelendiğinden, gönülsüzce de olsa, kabul ettim. Schoenman bana Cochamba'ya eşlik etti. Burada bir gün geçirdik, akşam da, yerel köhne bir salonda *Cat Ballou*'yu izledik. Seyircilerin çoğu kızılderili olmasına karşın, Quechua dili bir yana, İspanyolca altyazı bile yoktu. Ertesi sabah Schoenman'la vedalaşıp La Paz'a uçtum. Ülkemize geri dönmeden birkaç gün beklemem gerekiyordu. Sucre Palace doluydu, bu yüzden Copacabana'da kaldım. Asansörü beklerken birden Richard Gott'la karşılaştım. Kucaklaştık, ona öykülerimi anlattım. Aralarında Britanya Büyükelçiliğinden bir *The Times* muhabiri de bulunan bir grup gazeteciyle çaya gidiyordu. Beni de peşinden sürükledi ve şen diplomat bu nedenle bana sevinçle onursal yurttaşlık bahşetti. Richard gerillaların gerçek durumunu sordu. Albayların Che'yi köşeye sıkıştırdıklarından fazlaca emin olduklarını söyleyip Reque Teran'ın "Bolivya'nın tümü Che'nin ardındayken ülkeden ayrılması zor" dediğini aktardım. Ama Pombo ve iki Kübalı aylar sonra çemberden kaçıp güven-

likle Havana'ya ulaştıklarına göre, bu palavraydı. Che ise alanı terketmeyi reddetmişti. Gecenin geç saatlerine dek konuştuk, bana İşçi Partisi Hükümeti'nin yeni suçlarını anlattı. Ertesi gün Camiri'ye doğru yola çıktı. Birkaç ay sonra Küba'da karşılaşmış olduğu Che'nin cesedini teşhis etmesi isteneceği aklımızdan geçmiyordu elbette. La Paz'da Regis'nin annesi Madame Janine Debray'yle de karşılaşmış öğlunu gözlerimle gördüğümü, iyi olduğunu bildirdim. De Gaulle ve Papa'dan Barrientos'a serbest bırakılması isteğini getirmişti. Onun gibi bir sağ kanat de Gaulle'cüsü için, Debray'nin serbest bırakılması konusundaki tek etkin ve sistemli kampanyayı yürüten sol-kanat mafyasıyla haşır neşir olmak, tuhaf bir deneyim olmalıydı.

La Paz'daki son günümde solcu İtalyan yayıncı Feltrinelli'nin bir kadın arkadaşıyla birlikte geldiğini gördüm. Kentte geledi birkaç gün olmuştu, ama şimdiden Roma'da bir skandal yaratmışlardı bile. Feltrinelli'nin arkadaşıyla birlikte fotoğrafı çekilmiş ve gazeteler onu karısı olarak tanıtmışlardı; bunun üzerine gerçek Signora Feltrinelli ülkelelerinde kıyametleri kopartmıştı. Bir merhaba demek için otele lobisine gittiğimde, Feltrinelli'nin üzerinde bol bir kürk ceket vardı. Geniş bir Bolivya haritası üzerine eğilmiş ve gerilla bölgesini kırmızı yıldızlarla işaretlemişti. Che'nin savaşçılara silah ve ilaç alabilmelerini sağlayacak bol parayla geldiğini söyledi bana. Bunu yüksek sesle söylemişti. Pırlantalara bürünmüş kadın arkadaşı dünyayı umursamaz gözüküyordu. 24 saat içinde ikisi de *personae non grata* (istenmeyen adam) ilan edilip sınırdışı edildiler.

Ayrılışımdan on gün kadar sonra Ralph Schoenman bir cip kiralayıp, yiyecek ve ilaç alarak Che'nin kampını arama yolunda bir plan kurmuş. Devrimcilerin bulunduğu varsayılan bölgeyi keşif için bazı subaylara rüşvet vermiş. Böylece bir planı nasıl karşılayacağımı sonraları çok düşündüm.

Kişinin yüreği mantığın önüne geçerdi sanırım. Robin Blackburn'un saklı duygusu da böyle imiş, ama Perry Anderson'un mantığı işbaşındaydı. Bunun hepsinin ölümüne yolaçabilecek çılgınca bir plan olduğunu kavramış. Bu kez Schoenman tek kişilik azınlıkta kalmış. Bay Anderson, Blackburn ve Menne'yi havaalanına taşıyan cipin ardından yumruğunu öfkeyle sallayarak koşmuş. Her şeye rağmen planını yürürlüğe soktu, az kalsın öldürülüyordu, ama sonunda smırdışı edildi. İşçi Partisi onu 'istenmeyen yabancı' ilan etti ve, olasılıkla Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla, Britanya'ya girmesini yasakladı.

Barış Vakfı'na raporumu ve düzinelerce film rulosunu verdim, kuşkusuz kullandılar da, ama esrarlı bir biçimde filmler yokoldu. Bir set Havana'daki arşive gitti. Diğerlerinden iz yok. Bir hafta dinlendikten sonra Vakıf başka bir yolculuğa çıkmamı istedi. Orta Doğu'daki Altı Gün Savaşı çok fazla Filistinli'nin sığınmacı durumuna düşmesine yolaçmıştı ve deneyimlerinin kayda geçirilmesi yolunda Vakıf üzerinde ağır baskılar vardı. Muharebe yorgunu olduğumu ileri sürerek bu öneriyi geri çevirmeye kalkıştım. Ama bu büyük bir itaatsızlık olarak değerlendirildi. Teslim bayrağını çektim. Genç-yaşlı, kadın-erkek her Filistinli'nin dilindeki acıklı öyküleri dinleyerek üç iç karartıcı hafta geçirdik. Bu sürgünleri hiçbir şey haklı gösteremezdi; Ürdün'deki Batı Şeria'da ve Suriye'deki Filistin kamplarında dolaşır, Beyrut'un dingin lüksünde Filistin ulusunun önde gelen temsilcileriyle görüşmeler yaparken, her şey daha açıkça çıkıyordu ortaya. Yahudi kökenli anti-Siyonistler İsrail konusunda hiçbir zaman hayale kapılmamışlardı, ne ki ben de Batı'nın desteğiyle Orta Doğu'nun petrol bölgelerinde hüküm süren asalak krallara öylesine düşmandım ki; gizli gizli İsraillilerin onları alaşağı etmesini umduğumu bile söyleyebilirim, eğer cepheden saldırı yoluyla olmazsa, o za-

man dolaylı yollardan. Bunlar delice düşlerdi. Çünkü bu yolculuk bana Şeyh, Şah ve Kralların Siyonist rejimin doğal bağlaşıkları olduğunu gösterdi. Yahudi soykırımından kurtulabilenlerin kurabildiği tek devlet yerli Araplara karşı içsel bir ayrımcılık içerir biçimde inşa edilebilmiş ve Filistinlilerin yerlerinden edilmesi üzerine temellenmişti. Trajedi-lerin bu denli çoğalması, ancak yeni şiddet ve kan dökülmelerine yolaçabilirdi. Filistinli Araplar kendilerine bir yurt bulana dek barış olmayacaktı.

Görüşme ve tartışmalarda tek bir soru öne çıkıyordu. “Neden,” diye soruyordu acılı Filistinli, “bizi cezalandırıyorlar? Onların kavgası, kendilerini ölüme terkeden Avrupa ya da Yahudi göçünü sınırlandıran Amerika’yla. Öçlerini neden bizden alıyorlar? Neden?” Son savaş sonucunda felce uğramış, acılar içindeki bir bölgede bir sağduyu ve kültür vahası gibi görünen Lübnan dışında her yerde durum kaotik idi. Orta Doğu’da yenilgiler, Bolivya’da belirsizlikler. Vietnam’da olacaklar üç kıtadaki güçler dengesini temelden etkileyecekti.

Londra’ya döndüğümde, Isaac Deutscher’in altmış yaşında bir kalp krizi sonucunda öldüğünü öğrendim. Onunla Stockholm’de karşılaşmıştım, ama tanıdığım söylenemezdi. Ne ki, kitabını yakın zaman önce okuduğum için, korkunç bir kayıp duygusuna kapıldım. Deutscher Lenin biyografisi üzerinde çalışmaktaydı, ama ancak ilk cildin ilk bölümünü tamamlayabilmişti. Ölümünden birkaç yıl sonra yapılan baskısı kuşağımızın uğradığı entelektüel kaybın büyüklüğünü ortaya koymaktaydı. Çünkü Deutscher hem bağınazlıktan, hem de kör anti-Marksizmden uzak durabilmişti. Vietnam Savaşı onu ‘fildişi kulesi’nden çıkartarak siyasal faaliyete girişmeye itmişti. Zamansız ölümünden sonraki bir yılı görebilseydi ne denli hoşlanacağını tahmin etmek zor değil. İlginçtir ki Deutscher’le yapılan *New Left Review*’daki son

görüşmede son Arap-İsrail savaşı konuşulmuştu. Deutscher İsrail'in kurulmasına sıcak bakanlardandı ve Ben Gurion'u iyi tanıyordu. Vasiyetnamesinde ise, öfkeli olmakla birlikte sezgili idi. İsraillileri kendilerine karşı kurdukları tuzak konusunda uyarmak için eski bir Alman deyişine başvurmuştu: 'Man kann sich totsiegen' ('Zaferle kendi mezarına doğru koşabilirsin.') Hahamın oğlu ardından başkalarının yanısıra iki noktaya dikkat çekiyordu. Önce şunu vurgulamaktaydı:

Auschwitz anımsatmalarının dahi yanlış davayı desteklememiz için bize şantaj yapmasına izin vermemeliyiz. Bunu en yakınları Auschwitz'de telef olmuş ve akrabaları İsrail'de yaşayan Yahudi kökenli bir Marksist olarak söylüyorum... O günlerde İsrail'de olup bitenleri televizyonda ancak tiksintiyle izleyebildim; fatihlerin onur ve vahşet gösterileri; şövenizm patlamaları; zafersiz zafer kutlamaları; bunların hepsi Arapların acı ve umutsuzluğuyla, Ürdünlü sığınmacıların yurtlarından edilişiyle ve çölde susuzluktan ölen Mısırlı askerlerin cesetleriyle açık bir çelişki içindeydi. Ağlama Duvarı'nda sevinçle hoplayıp zıplayan haham ve hassidim'in Ortaçağ'dan kalma görüntülerine baktım ve Talmud bağnazlığının hayaletlerinin -ki ben bunları iyi tanırım- bir ülkeyi nasıl doldurduğunu, gerici atmosferin nasıl yoğunlaştığını, boğuculaştığını duyumsadım.

New York'taki entelektüel Yahudi mafyasının (çoğu Söğuk Savaş'ta saf değiştirmiş eski sosyalistlerden oluşur) muzaffer retorikine bunca ters olan bu sözcükler bir uyarıyla tamamlanıyordu:

Bence savaş ve İsrail zaferi 'mucizesi' İsrail ve Arap devletlerinin karşı karşıya bulunduğu sorunlardan hiçbi-

rini çözümlenmemiştir. Aksine, eski sorunları keskinleştirirken, daha da tehlikeli yeni sorunlar yaratmışlardır. İsrail'in güvenliğini arttırmak bir yana, onu daha büyük tehlikelere açık kılmışlardır. İsrail ordularının son, fazla kolay zaferinin, çok da uzak olmayan bir gelecekte bir gün, daha ilk aşamada İsrail için bir felaket olduğunun ortaya çıkacağına inanıyorum.

Altmışların sonlarında dünya siyasetinin gidişatındaki hızlanma, bir konu üzerinde uzun uzadıya durmayı olanaksız kılıyordu. Vietnam'daki savaş bölgelerinden gelen haberler, anında tepki gerektirmekteydi. Vietnam dayanışma kampanyası ve gereksinimleri, günlüğümden şu alıntılar da gösterdiği gibi, ertesi yılki faaliyetlerimi tümüyle kaplamıştı.

15 Ekim 1967

Vietnam eylemlerimizden ilkinin hazırlıklarına daldık. VDK destekçileri tüm ülkede afişleme yapıyor, ulaşım sağlıyor, kolej ve üniversitelerden destek topluyor.

22 Ekim 1967

Güzel bir pazardı. Yağmursuz, fazla soğuk değil. CND ya da Komünist Parti'nin cephe örgütlerinden hiçbiri çağrımızı desteklemediğinden, birkaç bin kişinin geleceğini umuyorduk. Miting için Trafalgar Meydanı'na geldiğimde, kalabalığın alanı tümüyle doldurduğunu gördüm. Birkaçımız konuşma yaptık, ardından UKC bayrakları ve üzerinde 'Vietnam'da Zafer', 'UKC'ye Zafer' gibi sloganlar yazılmış pankartlarla Grosvenor Meydanı'na doğru yürüyüşe geçtik. Planımız Amerikan Elçiliği önünde durmak, imzaları vermek,

slogan atmak, UKC yanlısı şarkılar söylemek ve dağılmaktı. Elçiliğe yaklaşırken kalabalık, çoğunu gençler, özellikle de öğrencilerin oluşturduğu 10.000 kişiyi bulmuştu. Bu sayı polisi de şaşırttı. Genellikle bizimkine dayanan istihbaratları, bu kez onları yanıltmıştı. Kaleyi koruyacak tek sıralı polis kordonu kuruladursun biz Elçilik merdivenlerini tutmuştuk bile. Bir iki itiş kakıştan sonra içeri girdik. Polis bizi dışarı sürüklemekten Elçiliğin kapısına ulaşmıştık. Tutuklanan olmadı, şiddet de yok denecek kadar azdı.

Düşman kalesine bu kadar sokulabilmek bizi de şaşırtmıştı. Dönerken Elçiliği işgal etseydik ne yapacağımızı tartışıyorduk. En yaygın görüş, dosyaları açıp bordrodaki milletvekili ve gazetecilerin ya da elçiliğin daha meşum işlerine bulaşmış olanların listesini yayınlayarak İşçi Partisi hükümetini zor durumda bırakmaktı. Bu ütöpik bir düşünceydi elbette, ama o zamanlar çok güçlüydü. Elçilik teleksinden Saygon'daki ABD Elçiliği'ne telgraf çekip Grosvenor Meydam'ndaki karargâhın Vietkong yanlısı kuvvetlerin eline geçtiğini bildirmeyi de düşledik.

Gösteri büyük bir başarı sayıldı. Gerek boyutları gerekse militanlık düzeyi VDK eylemcilerinin zorlu çabalarına bir ödöl olmanın yanında, siyasal yaklaşımımızı da haklı çıkarıyordu. Profesyonel imza toplayıcılar, kodamanları acındırarak baskı yapmak isteyenler bizimki kadar büyük bir gösteriyi örgütleyememişti. Vietnam Dayanışma Kampanyası bunun sonucunda faaliyet alanlarının sayısını ikiye katladı ve Britanya toplumunun hemen her katmanından gelen sempatizan bağışları sayesinde para akmaya başladı. İspanyol İç Savaşı gazilerinden, Komünist Parti'nin sıradan üyelerinden, sendikacılardan (içlerinden biri Arthur Scargill adlı Yorkshire'li genç bir madenci idi) ve öğrenci derneklerinden mektuplar alıyorduk. Frank Allaun ve Anne Kerr dahil birkaç İşçi Partili milletvekili bize yardım önerdi. Aktör Robert

Shaw'la Vanessa Redgrave halkın önünde bizim adımıza konuşacaklarını açıkladılar. Edna O'Brien bir dahaki yürüyüşün ne zaman yapılacağını soruyor, Vikontes Dorothy Head bize daha somut bir yardım sağlamak istediğini belirtiyordu. Dorothy Head Tory'li savunma eski bakanı Lord Head'le evliydi. Malezya'da bir görevde bulunan kocasıyla birlikte bu ülkeye gelmiş ve Vietnamlıların mücadelesine tanık olup radikalleşmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nden nefret ediyordu. Onu ilk kez Oxford'daki 'Amerikan siyasal dostluğu, ölüm öpücüğüdür" temalı tartışma toplantısında görmüştüm. Kocasını ve oğlu önermeye karşı çıkıyorlardı, ama Lady Head, galeride oturmuş, oğlunun sıkıntılı bakışları altında öbür tarafı hararetle alkışlamıştı. Sonradan benimle bağlantıyı koparmadı ve VDK'na çok bağlı kaldı. Wiltshire'deki mülkü Salisbury Markizi'ninkiyle komşuydu. Bir hafta sonu bana çevresini gezdirirken komşusunun çitlerini işaret edip, Rodezya'dan gelen Afrikalı gerillalara Salisbury çiftliğine baskın düzenlemek üzere arazisinden yararlandırmayı düşündüğünü söyledi. Şakaydı tabii, ama ciddi bir öneri de olabilirdi. Her durumda, VDK'nın sergilediği atılım ilerideki altı ayda giderek artacak geniş çaplı bir destek bulmuştu.

VDK'nın doğuşu bize Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki benzeri gruplarla temas olanağı sağlamıştı. Bunlarla mektuplaşıyor, birbirimizi karşılıklı düzenlediğimiz gösteri ve olaylara çağırıyorduk. Bunlar arasında bana en çekici geleni, Soğuk Savaş'ın başkenti Berlin'de Alman SDS'nin hazırladığı olaydı. Ocak 1968'de yapılması tasarlanan Berlin Kongresi'ne katılıp konuşmayı kabul ettim.

Yılı UKC'nin onuncu kuruluş yıldönümü için verilecek bir partiyle kapatmanın iyi olacağını düşünmüştüm. Yerel Vietnam temsilcisi yoldaşlar, Ba, Sao ve Linh Qui olayı desteklediler. Pastanın UKC bayrağı biçim ve renklerinde olması ve üzerinde '1968'de Zafer' yazmasının uygun ola-

cağını düşündüm. Ne ki, yerel pastacı Dunns'ın böyle bir pasta yapmayı reddedişi beni şaşırttı. Başka üç pastacı da reddedecekti. *The Guardian* yazarlarından, genç bir ukala olan Peter Preston olayı sütununda aktardı. Bu yazı mucizeler yarattı. Çeşitli pastacılar öneriler yağıyordu. Pastanın Floris tarafından yapılması uygun olacaktı, öyle de oldu. Parti mütevazî bir başarıya ulaştı. Saat geceyarısını vurduğunda, kıdemli Vietnamlı diplomat, yoldaş Sao mumları üsleyip pastayı kesti. HEP bir ağızdan 'Enternasyonal'i söyledik.

Her yerden ayak sesleri duyuyorum, yüklü adımlar, evlat
Çünkü yaz geldi ve sokakta dövüşmenin tam zamanıdır,
evlat
ne yapabilir yoksul bir çocuk, şarkı söylemekten başka
bir rock n'roll grubunda, çünkü mahmur
Londra'da yer yok
Sokakta Kavgı Eden Adama
bir saray devriminin vaktinin geldiğini söylediler
Ama yaşadığım yerde oynanan oyun uzlaşmacı
çözümler..

Mick Jagger, *Street Fighting Man*, 1968 Yazı

Ocak

Bu yıl tıpkı diğerleri gibi başladı. Ayaklanmaların eli kulağında olduğunu belli edecek hiçbir şey yoktu. Seine nehri-ne bakan küçük bir Paris bürosunda ellili yaşların sonlarına yaklaşmış, inatçı bulldog görünümlü tıknaz bir adam PCI'nin (Parti Communiste Internationaliste: Enternasyonalist Komünist Partisi) Merkez Komitesi'ne seslenmekteydi. Bu minik örgütün üye sayısı yüzü bulmuyordu. Adamın adı Pierre Frank'tı. Rus liderin Türkiye'deki Bur-

gaz Adası'ndaki ilk sürgünü sırasında Troçki'nin sekreterlerinden biriydi. Frank otuzların alçaklıklarından kurtulmuştu. Savaşın bir kısmını Britanya'da 'istenmeyen yabancı' olarak cezaevinde geçirmişti, ama Kurtuluş'dan sonra Fransa'ya dönüp Troçkist bir örgüt kurulmasına yardımcı olmuştu. Grubu Cezayirliyle etkin bir dayanışma yürütmüş ve FLN'e (Cezayir'deki Ulusal Kurtuluş Cephesi) para, ilaç ve silah akışı sağlamıştı. OAS (Fransız Gizli Ordu Örgütü) bu 'ihanet' eylemlerini Paris'teki bürolarını bombalayarak ödüllendirmişti.

PCI küçüktü, ama Genç Komünistler'den ihraç edilen genç destekçileri, Jeunesse Communiste Révolutionnaire'de (JCR - Devrimci Komünist Gençlik) örgütlenmişler, (resmî Parti gazetesi *L'Humanité*'de hakaretler yağdırılan) Che Guevara'ya verdikleri destek ve Vietnam'la militan dayanışma kampanyası nedeniyle pek çok öğrenciyi saflarına çekmişlerdi. JCR'nin Daniel Bensaid dışındaki belli başlı önderleri daha yaşlı ve pratikte son derece etkisiz PCI'nin de Merkez Komitesi üyesiydiler. Pierre Frank'in 'havada değişiklik kokusu aldığına' ve Fransa'nın yılın sonuna doğru kitlesel bir grev yaşayabileceğine ilişkin inancı bu topluluğa dayanmaktaydı. Pierre Frank'in koku alma duyusu her türlü kuşkunun üzerindeydi. Karşıt fraksiyonlar dahi içgüdüleriyle gerçeği bulma yolundaki ilginç yeteneğini teslim ediyorlardı. Daha genç yoldaşlar arasında dolaşan yarı-ciddi bir espriye göre, ihtiyar Pierre bölünmeleri herkesden önce sezinlerdi ve azınlıkta kalmaları durumunda fraksiyonunun bulunduğu yerden tahliye edilmesinin önüne geçmek için büro kilitlerini değiştirme konusunda son derece yetenekliydi.

Son açıklamaları konusunda eleştirildiğinde, ücretlerin beş yıl süreyle dondurulmasının fabrikalarda gerilime yol açtığı, işsizlikteki artışın işçilerin düzenle işbirliğini sars-

tığı ve geçen Kasım'daki öğrenci gösterisinin 10.000 kişiyi sokağa döktüğünü savundu. Bu düşünceleri, ruh durumunda bir değişikliğe işaret ediyordu. Toplantıda hazır bulunan Gérard Verbizier daha sonra, masadaki hiç kimşenin Frank'in öngörülerini fazlaca ciddiye almadığını söyleyecekti.

Bizlerse İngiltere'de Mart ortalarında yapılması düşünülen bir sonraki Vietnam mitingine hazırlanıyorduk. Pierre Frank'in İngiltere'deki yandaşları Pat Jordan ve Ernie Tate, geçen Ekim'deki havanın korunması konusunda ısrarlıydılar. Örgütlenmenin çeşitli ayrıntılarını tartıştık. Bir kampusta öğle toplantısı, bir politeknikte bir akşamüzeri mitingi, ya da, eğer mümkünse kentte bir gece toplantısından oluşan üç haftalık kesintisiz bir konuşma maratonuna kendimi adamayı kabul ettim. Bunu Şubat ayında gerçekleştirecektik, diğer bütün faaliyetlerimi iptal etmemi istediler. Bunu bir istisnayla kabul ettim. *The Black Dwarf*'ın hazırlık toplantılarının da aynı ölçüde önemli önemli olduğu, ve hayatî önem taşımadıkça bunları tüm kitle toplantılarına yeğleyeceğim konusunda ısrar ettim. Bu uzlaşma taraflarca imzalanıp mühürlendi.

VDK'ni destekleyen iki aşırı sol gruptan birine katılıp katılmamayı düşünüyordum -iki dergi çevresinde toplanmışlardı: *The Week* ve *Internatonal Socialism*- ama o dönem için bundan vazgeçtim. Bana çekici gelen gruplar Alman ve Amerikan SDS'leriyle Fransız JCR'iydi. Bunların İngiltere'de bir denkleri yoktu, bu nedenle VDK gibi tek konulu bir hareketin şimdilik tek uygun yanıt olduğuna karar verdim.

The Week grubunun karargâhı Londra'nın Doğu Yakası'nın en yoksul kesiminin bağrında, Toynbee Street, 8 numaradaydı. VDK örgütleme çalışmaları da bu bölgede yoğunlaşmıştı. *Black Dwarf*'ın yeniden doğuş hazırlıklarının

yürütüldüğü bölge ise Clive Goodwin'in Güney Kensington'daki büro-dairesinde merkezleşmişti ve Liverpool Street'den Gloucester Road'a yolculuk, kısa sürede tanınmış bir yeraltı rotası halini aldı. Clive dost edinmek, para toplamak ve yeni katılımcılar sağlamak amacıyla eşgüdümlü bir çabaya girişmişti. Yazarları etkilemek üzere öğle yemekleri, varlıklıların gözlerini korkutmak üzere akşam toplantıları ve gazetenin çıkışını planlamak üzere gece oturumları düzenliyordu. Normal koşullar altında bu olayların tümüne katılıyordum. Rutinimiz iyi kurulmuştu. Clive gelişmeleri anlatır ve örneğin, gazete ertesi gün çıkıyor olsaydı içinde nelerin yeralacağını tartışırdık. Ardından ben de VDK'nın yürüyüşleri için hareketlilik düzeyi konusunda bilgiler verir, bildiri, afiş ve çıkartma dağıtırdım. Bir keresinde Kathleen Tynan bol miktarda çıkartma istedi. ABD Britanya Büyükelçisi'nin eşi Bayan David Bruce'un Regent's Park'daki elçilik ikametgâhında verdiği davete katılacaktı. Kathleen biraz izin isteyip evin tüm duvarlarına çıkartmalardan yapıştırdı. Üzerlerinde UKC amblemi ve 'Zafer UKC'nindir. Haydi 17 Mart'ta dayanışma mitingine. Grosvenor Meydanı'nda' yazılıydı. Konuklar bu tuhaf işaretleri kısa zamanda farkettiler ve miting gecenin konusu hâline geldi. Kathleen Tynan olaydan sorumlu olduğunu itiraf edip ikametgâhtan ayrıldı. Bu olay basına yansdı; Clive, Cromwell Road'daki küçük toplantılarımızın pratik sonuçlar vermeye başlamasından hoşnuttu.

VDK karargâhında, Alman SDS'inin Batı Berlin'de düzenlediği Vietnam Kongresi'nde konuşmak üzere bir temsilci gönderme çağrısı aldık. Toplantıya benim katılıp bir konuşma yapmam ve Avrupa'daki diğer VDK benzeri hareketlerin temsilcileriyle bağlantı kurmam kararlaştırıldı. Savaş-aleyhtarı kampanya tüm dünyada geliyordu. ABD'deki Demokrat Parti ileri gelenleri iyiden iyiye kaygılanmaya

başlamışlardı. Başkan Johnson ve kabinesi savaşı tırmandırmayı sürdürürken, parti içinden barıştan yana bir aday, Senatör Eugene McCarthy, Saygon'da UKC'ni de içerecek bir koalisyon dan yana olduğunu açıklamıştı; böylesi bir olay ABD'nin Hindîçin'deki stratejisinin anında çökmesi anlamına gelmekteydi. Başka senatörler, özellikle de Wayne Morse ve Fulbright hoşnutsuzluklarını kamuoyu önünde dile getirmeye başlamışlardı. Morse savaşın 'yasadışı, ahlâkdışı, haklı gösterilmesi olanaksız bir askerî müdahale' olduğunu söylemişti. Fulbright daha ölçülüydü, ama Senato'nun güçlü Dış İlişkiler Komitesi'nin başkanı olarak yetkisini Güney Vietnam'da olanlar konusundaki resmî açıklamaları çürütmek için kullanıyordu.

Şubat

Batı Berlin Soğuk Savaş'm başkentiydi. Bu kentte Vietnam için bir kongrenin düzenleneceği, birkaç yıl önce kimsenin aklına gelmezdi. Yine de, 1967 olayları bazı tavırları değiştirdi. Nüfusun büyük çoğunluğu hâlâ Amerika yanlısıydı, ama öğrenci nüfusunun giderek artan bir kesimi egemen ideolojiden kopmuştu. 1967'de Batı Berlin SDS'i, şeflerinin, Gestapo'nun çöküşünden bu yana en etkin baskı şebekesi olmakla öğündüğü bir gizli polis örgütüne dayalı işkenceci bir rejimin başı olan İran Şahı'nın ülkeyi ziyaretine karşı bir gösteri düzenlemişlerdi. Polise yolları temizleme talimatı verilmişti, o aralar polis telsizinde iki polisin öğrenciler tarafından bıçaklandığı haberi yayınlandı. Bu haber yalan olmakla birlikte, kaçınılmaz biçimde şiddete yol açtı. Bir SDS üyesi, Benne Ohnesborg, feci şekilde dövüldü ve bilinci yitmiş bir halde, yere düştü. Yerde yatarken bir başka polis ateş edip onu öldürdü. Batı Berlin Belediye Başkanı Herr Alberts olayı duyunca çok sarsıldı, sahte telsiz me-

sajı konusunu öğrendiğinde ise daha da altüst oldu. Hoşnutsuzluğunu kamuoyuna açıklarsa, siyasal anlamda intihar etmiş olacaktı. Yerine ruhsuz sosyal demokrat Schutz getirildi, ama Berlin’de herkes iplerin SDS’in ‘Nasyonal-Sosyalist’ olmakla suçladığı İçişleri’nden sorumlu senatör Neubauer’in elinde olduğunu biliyordu. Alman SPD’sinin aşırı sağ kanadındandı ve son derece otoriter olduğu bilinmekteydi. Şubat ayında konuşma yapmak üzere Berlin’e ulaştığımda bu kadarından haberdardım.

Doğruca Berlin SDS önderleriyle buluştuğum Cumhuriyetçiler Klübü’ne gidip yerel durum konusunda bilgi aldım. Schutz-Neubauer’in sosyal demokrat yönetimi, tasarlanan bir gösteriyi, kentin güvenliğini tehlikeye atacağı gerekçesiyle reddetmişti. Amerikan kesimine yürünüp savaşa muhalefetin sergilenmesi düşünülüyordu. Schutz, buna karşılık polisin ‘sokakları demir süpürgeyle temizleyeceğini’ açıklamıştı. Gerilim son raddede idi, SDS’in üst yönetimi hayatî bir karara varmak durumundaydı. Yasağa rağmen sokağa çıkmalı mıydılar, yoksa çıkmamalı mıydılar? Çıkarlarsa, şiddet ve kan dökülmesi kaçınılmazdı. Öğrenciler öfkeliydi. Ohnesborg’un öldürülmesinin açtığı yara hâlâ tazeydi ve insanlar oçten söz ediyorlardı. Bense yasaklanması bir yana, bir gösteri yürüyüşünün tasarlandığından dahi habersizdim.

Elsa’nın aynı anda çevirdiği (o, yasağın dikkate alınmamasından yanaydı, dolayısıyla da karşı tarafın görüşlerini fazla şevkle çevirmiyordu. Bunu kısa sürede kavrayarak kendi görüşlerini destekleyen bir başka çevirmen daha sağladılar) tartışmaları dinlerken, içeriye giren SDS önderleri kendilerini tanıttılar. Üç kişiydiler, Doğu Berlin’i terkeden ilahiyat öğrencisi Rudi Dutschke, Salvatore Allende’nin Berlin’de okuyan yeğeni, Şilili Gaston Salvatori ve Frankfurt’lu Karl Dietrich Wolf. Beni ayrı bir odaya alarak duru-

mun ciddiyetini anlattılar. Bilgimin dışında, bir başka yeraltı tartışması süregidiyordu. Yasağın kaldırılması için Batı Berlin mahkemelerine başvurmalı mıydılar, yoksa böylesi bir eylem, ortadan kaldırmak istedikleri kurumlara teslim olmak olarak mı yorumlanırdı? Daha önce tümüyle taktik bir karar olduğunu ve bu karara ancak Kongre'nin varabileceğini söyleyerek yasağın çiğnenmesi konusundaki tartışmaya katılmayı reddetmiştim. Bunun açık olduğunu, ancak benim görüşümün ne olduğunu merak ettiklerini söylediler. Olabildiğince yumuşak bir dille, Batı Berlin'deki durum konusunda pek az şey bildiğimi ve dışarıdan gelen insanların çoğunun da bu durumda olacağını, bu nedenle bir fikir belirtmek istemediğimi açıkladım. Ne ki, bence, mahkemeye başvurma konusunda bu tür kuşkulara yer yoktu. Sempatizan bir avukata durum anlatılabilir ve yerel yönetime karşı dava açılabilirdi. Birbirlerine bakıp gülümsediler. Dutschke tümüyle benimle aynı kanıda olduğunu söyledi. Diğerleri bir şey demedi.

Konferansın açıldığı ertesi gün, Belediye Başkanı'nın kararının dava edileceği bildirildi. Şaşkınlık ve sevinçle, çok kalabalık olduğunu gözlemlediğim dinleyicilerden fazla bir protesto mırıltısı yükselmedi. Oturumun yapıldığı Özgür Üniversite'nin içinde ve dışında, binlerce öğrenci vardı. Kent yönetiminde yeni bir buhran patlak vermişti. Neubaue Emniyet Müdürü'ne 'Birkaç kişinin ölmesi önemli değil' demişti, 'binlerce kafa yarılmalı.' Emniyet Müdürü bu talimatı reddederek istifa etti. Bir başka sağ kanat Sosyal Demokrat olan yardımcısı yerine getirildiğinde, 'onlara şiddetli bir darbe indireceğini, korkularından Moskova'ya kadar kaçacaklarını' açıkladı. Alman sosyal demokrasisi özgürlük ve demokrasiyi savunmaya böyle hazırlanıyordu.

SDS'in doğuşu, Alman tarihinde bir dönüm noktasıydı. Geleneksel olarak öğrenciler Sağ'ın destekçisiydiler ve her

ikisinin de lider kadrosu ABD tarafından seçilen iki ana siyasal parti, bu durumdan hiç de hoşnutsuz değildi. Savaş sırasında, ya da savaşın hemen sonrasında doğan kuşak ise, farklıydı. Savaştan sonra faşistler doğru dürüst koğuşturmayaya uğramamışlardı. Yeni düşman görünürdeydi ve eski düşmanlıkların unutulması gerekiyordu. '50'lerin Almanya'sı, görünürde sessiz ve edilgindi. Ne ki savaşın anıları, Bundesrepublik'de birlikte yaşamış kuşakların belleğinden kolay kolay silinmiyordu. Altmışlarda kampuslardaki öğrenciler, anne-babalarının kuşağının faşizmin yükselişine karşı direnmede ne denli zayıf olduklarının gayet iyi bilincindeydi. Hitler'in iktidarı almasıyla demokrasinin tüm kalmıklarının silip süpürölmesi ve Avrupa'daki en büyük iki işçi sınıfı partisinin ortadan kaldırılması olgusu, 50'li yılların çocuklarının üzerinde siyasal ve psikolojik izler bırakmıştı. Suskunluğun egemen olduğu dönemlerde bile, bir şeylerin yanlış gittiğini biliyorlardı. Vietnam Savaşı bir katalizör oldu. SDS miting ve gösterilerde, "Biz *etkin bir azınlık*" diye haykırılıyordu. Bu yolla, her ailede mevcut olan geçmişe ilişkin suçluluk duygusunu dile getirmekteydiler. Her gün işlenen suçlara karşı kör, sağır bir çoğunluk olmaktansa, etkin bir azınlık olmak yeğdir. Sonraki yıllarda kimi taraftarlarınca kendini yokedecek yönle çekilen Alman SDS'inin mesajı, buydu. 'Etkin azınlık' tezleri, sonuçta Alman kentlerinde, trajik sonuçlara yolaçan 'kent gerillası savaşı'nı haklı gösterecek biçimde yorumlandı.

Kongre'nin ikinci günü savaş ve dayanışma üzerine bir konuşma yaptım. UKC Güney Vietnam'da Vietnam Yeni Yılı'na (Tet) damgasını vuracak yeni bir askerî saldırıya girişmişti. Tet saldırısı biz Kongre'nin hazırlık çalışmalarını sürdürürken başlamıştı. Her yeni zafer yükselen alkışlar arasında Kongre'ye bildiriliyordu. Vietnamlılar savaşp kazanmanın mümkün olduğunu en somut biçimde göster-

mekteydiler. Bu gerçek, bizim kuşağın bilincinin biçimlenişinde büyük önem taşırmaktaydı. Değişimin yalnızca gerekli değil, mümkün olduğuna da inanıyorduk. Dolayısıyla uluslararası dayanışma her zamankinden daha hayati görünmekteydi; Kosigin'le Johnson'un, Vietnam'ın ABD bombardıman uçaklarınca harabeye çevrildiği bir dönemde kadeh tokuşturduğu ABD'deki Glassboro Zirvesi'ne ağır bir dille saldırdım. Bunun küfür anlamına geldiğini söyledim. Konuşmaların çoğu alkışlar ve o yıl tüm Batı Avrupa'yı do-laşan 'Ho Ho H Chi Minh' sloganlarıyla kesiliyordu.

Podyumda Belçikalı bir Marksist olan Ernest Mandel'in yanında oturuyordum, konuşmaları bana çeviriyordu. Onunla daha önce karşılaşmamış, henüz İngilizce yayınlanmamış olan iki ciltlik klasik *Marksist Ekonomi Kuramı*'nı da okumamıştım. (Aynı yıl cesur Merlin Yayınları tarafından yayınlanacaktı.) Ama Mandel'in diller konusundaki ustalığı, şaşkınlık vericiydi. Sonra kendisi söz alarak savaşı global bir perspektifle değerlendirdi, topluluğa ABD'nin 1968'de olmasa, birkaç yıl içinde yenilgiye uğrayacağının ve bunun Dien Bien Phu'dan çok daha büyük bir yenilgi olacağının' güvencesini verdi. Tüm Avrupa'da değişen ruh durumundan da sözetti ve SPD içindeki yıkıcılar ve iftiracılar karşı SDS'i savundu. Almancası son derece akıcıydı, dinleyiciler sıcak tepkiler verdiler. Onu Fransa'daki JCR'den Alain Krivine izledi, ğrenci hareketinin gelişmesini ve Vietnam'la dayanışma hareketinin yükselişini anlattı. Ardından Dutschke kalkıp Vietnam'daki ABD karşıtı savaşımla Avrupa'daki burjuva düzenine karşı mücadeleyi birbirine bağlayan güçlü bir konuşma yaptı. Öğrenci hareketinin temelini 'kurumlar içinde uzun yürüyüşle' -bu SDS'in çokça kullanıp tartıştığı bir slogandı- yaygınlaştırmanın gerekliliğini vurguladı. Dutschke'nin kuramı büyük ölçüde savaş ncesi Frankfurt Okulu'nun eski tüfek filozoflarından, Alman đ-

rencilerini çokça etkileyen Herbert Marcuse'ye dayanmaktaydı. Uzun yürüyüş 'içeriden baltalamak' değil, kendi siyasal bilincini korurken, her cephede, eğitimde, bilgisayarlar alanında, kitle iletişiminde, üretimin örgütlenişinde deneyim kazanmak anlamına gelmekteydi. 'Uzun yürüyüş'ün hedefi karşı-kurumları yaratabilmektir. Burjuva toplumdaki kurtarılmış alanlar Çin'de Mao partizanlarının uzun iç savaş süresince kurtardığı ve Çin komünistlerince yönetilen bölgeler ile eşdeğer olabilecekti. Alternatif bir kadronun eğitilip yönetici sınıfın kadrolarının yerini almak üzere hazırlanabileceği üniversiteler böylesi bir süreçte belirleyici rol oynamaktaydı. Bu ütöpik bir projeydi ve Mandel ve diğerleri kibarca Batı Avrupa'daki değişimin işçi sınıfı hareketine geçirilmeden mümkün olamayacağına işaret ettiler. Bu, kuşkusuz doğrudur ve 1968 Şubatı'nın Batı Almanyası'nda ABD'de olduğu kadar olanaksız gözükmesine de, İngiltere'de olduğu kadar gerçekleştirilemez görünüyordu.

Kongre'de coşkunun tırmandığı anlardan biri, her ikisi de Vietnam gazisi olan iki siyah Amerikalının kürsüye çıkmasıydı. Daha konuşmaya başlanmadan, uzun uzun alkışlandılar. Ardından kısaca savaşı ve siyahların nasıl top mermisi olarak kullanıldıklarını betimlediler. Siyah Amerika'nın büyük huzursuzlukların eşiğinde olduğunu söylediler ve kolkola girip, ABD'de yaygın olmakla birlikte, o ana dek hiçbirimizin duymadığı bir şarkıya koyuldular:

Vietnam'a gitmiyorum
Çünkü ayak bastığım her yer Vietnam
Lanet olsun! Gitmiyorum!
Lanet olsun! Gitmiyorum!

Gaziler sıkılı yumruklarıyla selam verirken dakikalarca alkışlandılar.

Artık herkes mahkemenin gösteri konusundaki kararını bekliyordu. Yargıcın Kongre'nin boyutları ve ruh durumu konusunda bilgilendiğinden hiç kuşkusuz yoktu. Avusturyalı-Alman ozan Erich Fried konuşurken oturum başkanı sözünü kesti. Mahkeme kentte ABD'li askerlere ya da askeri binalara yaklaşmamamız koşuluyla yürüyüşe izin vermişti. Bu bir zaferdi, öyle de karşılandı, ne ki Rudi Dutschke söz isteyerek fırtına gibi kürsüye çıktı. Sonuçtan hoşnut olduğunu söylüyor, ama kısıtlamaya karşı çıkıyordu. Amerikalı askerlere yaklaşp konuşmaya çalışmamız hoşgörülmemiştir. Sesi yükseldi: "Ama yoldaşlar, yapmamız gereken tam da bu. Eğer oyunun kurallarını düşman saptıyor ve biz de onları kabulleniyorsak, bu, Herbert Marcuse'nin bize sık sık söylediği gibi, *onların* kurallarına göre oynadığımız anlamına gelir." Kongre bir kez daha bölünmüştü. Ardından, Avusturya'dan kaçıp İngiltere'ye sığınmak zorunda kalan eski tüfek bir anti-Nazi olan Fried, Dutschke'ye yazılı bir mesaj gönderdi: "Gösteri yapma hakkını kopartmış olmamız, zaferdir. Lütfen provokasyona yer vermeyelim. Benden söylemesi!" Dutschke durup mesajı içinden okudu. Sonra bir an duraladı, ardından içeriği hakkında topluluğa açıklama yapıp tepkisinin yanlış olduğunu kabul etti. Herkes derin bir soluk aldı.

O akşam üzeri yürüyüş başladı. Otuz yıldır Berlin'de görülmemiş bir görüntüydü. Çoğu genç on beş bin insan, kızıl bayraklar, Schutz ve Neubauer'in siyasal öncüllerinin emirleriyle öldürülmüş Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht portrelerinden oluşan bir deniz. Ho Chi Minh ve Che Guevara'nın afişleri de damgasını vuruyordu mitinge. Kurfurstendam boyunca yürüyüp koştuk, bazılarımızın yeniden konuşması istendi. Bayraklarımızı Amerikan egemenliği altındaki Avrupa'nın yüreğinde yükseltmiştik. Springer basını Berlinlilere şiddet ve kan haberleri yaymış, Rudi Dutsch-

ke'yi bir numaralı halk düşmanı ilan etmiş, kentlilere Berlin'i savunmaya hazırlanma çağrıları yapmıştı. Buna karşın yürüyüş kimsenin burnu kanamadan sona erdi.

O gün haykırılan tüm sloganlar arasında gerçeğe en yakını 'Zafer UKC'nindir' idi. En az olası olanlar arasında seçim yapmak zordu, ama 'Bütün İktidar Sovyetlere' Neubaue'r'in geniş destek gördüğü Berlin'deki olasılıkların en uzağı gibi görünmekteydi. (Yıllar sonra bazı rüşvet ve cınayetlerden suçlu bulunarak görevden uzaklaştırılacak, ancak özeleştiriye yanaşmayarak otoriter tutumunu savunmayı sürdürecekti.) Gösterinin başarısını kutladık ve SDS önderlerinden ertesi ay Londra'da yapılacak gösterimize temsilci göndermelerini istedim. Kabul ettiler, Alain Krivine de öyle. Avrupa solunun birliği ABD'yi tecrit edebilmek için önemliydi.

Bir hafta sonra Berlin Kent Senatosu özgürlük ve demokrasiye desteğini göstermek için bir karşı-miting düzenledi. Tüm belediye memurlarından katılmaları istendi ve kendilerine bu nedenle fazla mesai ödeneceğı bildirildi. Yerel basın öylesine bir isteri içindeydi ki genç ve 'düzgün' giyinmemiş olan herkese Batı uygarlığının düşmanı gözüyle bakılıyordu. *Observer* muhabiri Neal Ascherson'un konuğı olarak Berlin'de bulunan genç bir İngiliz kadın, 'sessiz çoğunluğun' nabzını yoklamak için dolaştığında, 'fahişe öğrenci' olarak hakaretlere uğramış, dayak yemiş ve yerlerde sürüklenmişti. Yardımına koşan bir Protestan rahiple sağcı bir avukat da öğrencilerle kapışmak için fırsat kollayan fanatiklerin şiddetinden kendilerini kurtaramamışlardı. Bunlar kavga edecek öğrenci bulamayınca öfkelerini gidermek için başka hedefler seçiyorlardı kendilerine.

Berlin'deki Vietnam Kongresi Avrupa'daki Vietnam hareketinin dönüm noktası oldu. Grupların ilk gerçek toplantısıydı ve enternasyonalizmin yanı sıra, sınırların bulunma-

dığı bir dünya özlemimizi de güçlendirdi. Tümüyle insana coşku veren bir deneyim olmuştu. Kongre'nin ayrıca güçlü bir simgesel yanı da vardı. Kolektif olarak tek bir yumruk olmuş ve Berlin'de başlayan 1948-sonrası Soğuk Savaş'ın ideolojik engellerine takılmıştık. Berlin Duvarı'nın öte yanında iktidarda olan çete de en az sağ-kanat sosyal demokratlar kadar tedirgindi. Her şey denetim dışına taşıyordu. Oyun yazarı Peter Weiss, Berliner Ensemble ile bir oyun üzerine çalışmak için Doğu Berlin'deydi. Kongre ve mitinge katılması istendiğinde, dikkatli ve kaygılı ev sahipleri Dutschke'nin barbarlarıyla ilişkiye geçmemesi için uyar-mışlardı kendisini. Onlar da Batı Berlin basınını izliyor ve işlerine geldiğinde bu propagandadan etkileniyorlardı. SDS Ulrike Meinhof'u 'Weiss'ı kurtarıp' bize getirmek üzere Du-var'ın öte yanına gönderdi, o da bu görevi başarıyla yerine getirdi. Onun gönderilişinin nedeni, gizli ve aşırı-ortodoks Batı Alman Komünist Partisi'nin SDS'i destekleyen ender üyelerinden biri oluşuydu. Solcu *Konkret* dergisinde makale yazarıydı ve yayıncısı Klaus-Rainer Roehl'le evliydi. Cumhuriyetçiler Klübü'nde onunla da tanışmış ve keskinlik ve zekâsına hayran olmuştum. UKC'nin Vietnam'daki son zaferlerinden bastırılması güç bir coşkuyla sözediyordu. Farklı bir siyasal yörüngeye girdiği sonraki yıllarda onu sık sık düşündüm.

Mart

Bir hareketin başarılı olabilmesi için bazı başarılar kazanması gerekir. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki savaş-aleyhtarları muharebeler Vietnam'daki Tet saldırısından dehşetli bir destek sağladı. Batı'daki eylemlerimiz Vietnam'daki gerçek muharebe alanlarında olup bitenlerle ilk kez gerçek bir eşgüdüm içine oturmuş gözüküyordu. O sıralar Vietnamlı li-

derler, "ABD ve Avrupa'daki savaş aleyhtarı hareketler" derlerdi sık sık, "ikinci cephemizi oluşturuyor ve en az buradaki mücadelemiz kadar değerli." Tet saldırısı doğrudan bir zafere y6nelik değildi. Amerikan destekli rejimlerin gerçek bir yerel desteğe sahip olduğu yolundaki s6ylenceyi kırmayı ve aynı zamanda, n6kleer imha dışında, ABD'nin savaşı kazanmasının olanaksız olduğunu g6stermeyi hedefliyordu. UKC ordularının 6 koldan saldırısı, daha Mart başlarında, kukla kuvvetlerin zorla devşirilmiş askerleri arasında geniş 6l6de ayaklanmalara neden olmuş, Saygon'u Mekong deltasına bağlayan 4 no.'lu otoyolunu kesmiş ve Amerikalıların, 20 şubat-8 Mart tarihleri arasında, çoğu karada yokedilen 200 uçak ve helikopteriyle 2000 askerini yitirdiği Khe Sanh 6ss6n6 kuşatmıştı. Sayıları o d6nemde yarım milyon asker ve teknisyeni bulan seferi kuvvetlere komuta eden ABD'li general Hindiçin'e daha fazla birlik g6nderilmesini istemişti. Daha dirayetli bir devlet adamı olan General De Gaulle ise bu çağrıya, Vietnam'da y6r6t6len tarzdaki savaşlarda, bir 6lke ne denli g6l6, elindeki yoketme araçları ne denli değşet vericiyse, kazanma şansının o denli d6ř6k olduğu yanıtım verecekti. Westmoreland'in hedeflerini 'ahl6kdışı' ve 'hoşg6r6lmez' olarak nitelleyen Robert Kennedy de bu g6r6şe destek veriyordu.

Oysa liberal Amerika için gerçekte ahl6kdışı ve hoşg6r6lmez olan, bu savaşın çabuk kazanılamayışıydı. ABD, s6rekli varlığıyla desteklediği G6ney Kore tipi bir rejim kurmayı başarabilseydi, şimdi savaşa karşı çıkanların çoğu susturulabilecekti. Tet saldırısının gerçek anlamı buydu. Amerika'nın yarısını savaşın kazamlayacağına ikna etti. Efsanev6 Vietnamlı stratejist Vo Nguyen Giap, o d6nemde verdiği iki demeçte tam bir zaferi hedeflediği konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Paris g6r6şmelerine karşı değildi, ama g6r6şmeler diplomatların konusuydu, ken-

disiye zafere yürüyen bir ordunun genel komutanıydı. İleriki günlerde ABD'nin başına bir Dien Bien Phu sarmayı düşünüp düşünmediğini soran Amerikalı bir kadın gazeteciye şu yanıtı verecekti:

Dien Bien Phu mu, madam? Dien Bien Phu! Tarih her zaman tekerrür etmez. Ama bu kez edecek. Fransızlar karşısında askerî zafer kazandık, Amerikalılar karşısında da kazanacağız. Evet madam, onların Dien Bien Phu'ları da yolda. Ve gelecek. Amerikalılar askeri güçleri zirvede olduğu ve harekete geçirdikleri muazzam mekanizma artık devinemez hale geldiğinde savaşı yitirecekler. Yani onları en fazla insana, en fazla silaha ve en fazla kazanma umuduna sahip oldukları anda yeneceğiz. Çünkü bütün paraları ve kuvvetleri, boyunlarına bağlanan taş olacak. Bu, kaçınılmaz.

Avrupa dahil her ülkede gençliğin bütün bir kesimini etkileyen de bu şaşırtıcı güven oldu. 17 Mart mitingi için destek toplamak üzere ülkeyi dolaşırken İngiltere'de bunu gözlerimle gördüm. Toplantılara katılım birden artmıştı. Boyutları iki-üç katına çıkmış, ruh hali zafer ve atılğanlığa dönüşmüştü. Tet saldırısı ABD kudretinin yenilebilirliğini göstermişti, İşçi Partisi hükümetinin utanç verici tavizleriyle karşıtlık öylesine çarpıcıydı ki, bir düş kırıklığı dalgası kaplamıştı ortalığı. Bu toplantılara katılanların İşçi hükümetinin başarısızlıkları karşısındaki öfkelerini nasıl ifade ettikleri hâlâ gözlerimin önünde. Tabii VDK'na, bana ve hareketin tümüne saldırma talimatı almış Sosyalist İşçi Ligi'nin sekterleri yok değildi. Bir tanesinin (hep o söz alıyordu) toplantılarımda yaptığı konuşmalar her zaman önceden kestirilebilir ve bezdirici nitelikteydi. Bu sekter nakaratı öylesine iyi bellemiştim ki, SIL'den adamım sözü al-

diğında arkama yaslanır, izleyicilerin şaşkın ve eğlenen bakışları altında konuşmasını onunla birlikte yapardım. Bu SIL'ciyi öfkeden çılgına çevirir ve kirli yağmur gibi hakaretler yağdırırdı bana. Hep aynı suçlamayı yöneltiyorlardı. İlk elde, Wilson'la ilgili umutlar beslemekten suçluyduk. Dolayısıyla da hata İşçi Partisi hükümetinin kopya defterinde değil, bizim hatalı düşünce sistemimizdeydi. Kendini aldatma kurbanlarıydık ve yitik ruhlarımızı kurtarabilmenin tek yolu, SIL'e katılıp İşçi Partisi hükümetini devirmek üzere genel grev hazırlıklarına girişmemizdi. Bu aşamada kahkahalar kopar, bu da SIL'cimizi VDK'na büyük bir saldırıya itip, konuşmasını öğrencilere 'maceracı' mitinglere katılma çağrısıyla noktalamaya iterdi. Buradaki mantık ilginçti. Grosvenor meydanına bir yürüyüş çılgınca bir 'macera', ama Britanya işçi sınıfının Wilson'u devirip ayaklanma yolunu açmak için derhal bir genel greve kalkışması, gerçekçilikti. Böylesi terennümler VDK toplantılarında kaynayıp gidiyordu, ama insana kürsüden yüzleri, mimikleri ve bu insanların iyi prova edilmiş sahte öfke gösterilerini inceleme olanağım sağlıyordu. Tabii, sekter bir maskeydi bu, ama gerisinde yatan neydi?

SIL Troçkist bir parti olduğunu söylemekteydi ve kuşkusuz bu sancak altında yürüyordu, ama karşılaştığımız sıradaki siyasal söylemi ve iç düzeni, totaliterceydi. Hiçbir iç tartışmaya tahammül gösterilmiyordu, başdüşmanlar Sol'daki diğer grupların içindeydi ve tarikatın 'lideri' çevresinde gerçekdışı bir kişilik kültü vardı. Polemik ve örgütlenme modelleri Stalinizm'den kaynaklanır gibiydi. Cliff Slaughter ve Peter Fryer gibi, 1956 sonrası KP dönemi aydınları devşirmişlerdi. Hepsi bir yana, bu ikisi monolitizmin bir biçiminden diğerine nasıl geçebilmişlerdi? Örgütleri içinde neler olup bittiğinin farkında olan, zeki insanlardı. Fryer bir süre sonra ayrıldı, ama diğerlerinin çoğu

uzun süre kaldılar. Tarikatın önderi konumunda olduklarından, tabii bir bakıma ayrıcalıklıydılar, ama üyelere ne olacaktı, ya üyeler kimlerdi? Böylesi bir örgüte kimler katılırdı? Böyle yapmakla 'proletarya disiplinine' uygun davranışlarını mı düşünüyorlardı gerçekten?

Birkaç yıl sonra, Avrupa ve Asya'nın başka ülkelerini dolaştıkça bu soruların karşılıklarını almaya başladım. Böylesi bir grubun benimsediği özel ideoloji, günlük yaşamlarının en önemli yanını oluşturmamaktaydı. SIL Troçki'yi koruyucu azizi ilan etmişti. Tümüyle aynı davranış örüntüleri ve aynı örgütlenme biçimlerini benimseyen gruplar Norveç, İsveç ve Almanya'da da vardı. Ama bu ülkelerde Mao pazubendi takıyor ve Stalin'in toplu yapıtlarını satıyorlardı. Japonya'da benzeri bir grup kendini Amerikalı bir kadından, Raya Dunavskeya'nın yapıtlarından türetilmiş post-Troçkizm'e temellendirmektedir. Farklı dünyalarda, farklı dönemlerde etkinlik gösteren tüm bu örgütlerin üyelerini gözlemledikçe, dümende olanın politika olduğuna inanmak güçleşiyordu. Tüm ideolojik farklılıklarına karşın, buldukları yandaşlar ağır bir mazoşizm ve/veya suçluluk duygusuyla yüklü, bu tür gruplarda hayaletlerini kovmanın aracını bulan insanlardı. Kendini-tecrit ve sekterlik sahte-siyasal terapilerinin bir unsuru haline gelmişti. Sert ve otoriter Merkez Komite, ya başka otorite figürlerinin yerini alıyor, ya da böylesi bir figür oluşturunuyordu. Her ikisi de geçerliydi. Ama bu tedavi sonsuza dek süremiyordu. Sıradan devşirmelerin büyük bölümü, sınırlı bir süreden sonra safları terketmekteydi. Bu örgütlerin tümünde ayrılmalar son derece yoğundu. Bir başka özellikse, ayrılanların çoğunun, siyasetten sonsuza dek kurtulmaları, geçmiş benliklerinin gölgesi, yanık kılıflara dönüşmeleri idi. Bu türden politikalar beni Oxford'dayken SIL'den soğutmuştu. O dönemlerde üyelere biri 'partiden' olmadığı için kadın

arkadaşından ayrılmaya zorlanmıştı. Böylesi bir gürhün eline geçecek bir devletin nasıl bir görünüm alacağını hep merak etmişimdir; tepki olarak uyanan imgelerse Stalinist Rusya öcüsüydü.

Yine de tüm siyasal sorumluluklardan kaçınamazdım. Konuşmamı dinlemeye gelenlerin büyük bölümünün Vietnam'ın ötesinde yanıtlar aradıkları belliydi. Küresel çapta etkide bulunmanın bir konusu üzerine yoğunlaşmış böylesi bir kampanyanın hayati ama yetersiz olduğunu kabul ediyorlardı. Başka sorular soruyor ve yanıt bekliyorlardı. Toplantıların sonunda yanıma gelenler, sık sık kendilerine hangi siyasal faaliyet biçimini önerdiğimi sorarlardı bana. Artık hepimiz İşçi Partisi'nden ayrılmıştık. Alternatif neydi? *Militant*'ın "derinlemesine sızmacılığı" hiç de çekici gelmiyordu. Dahası, VDK'ya düşmanlıkları ve SIL'le örgütsel benzerlikleri de son derece itici gelmekteydi. Bence, eğer İşçi Partisi'nde çalışılacaksa, tek etkin yöntem bunu içerideki tüm sosyalistlerle bağıntılı olarak gerçekleştirmekti. Sosyal demokrat parti içinde fraksiyon yaratma fikri bana çılgınca geliyordu, ama itiraf etmeliyim ki Britanya'daki Sol siyasetin hâlâ acemisiydim. *The Week* modeli, İşçi Partisi içinde çalışmayı sürdürenler için en verimli taktikti. Ama yeni radikalizm biçimlerini benimseyen gençlik İşçi Partisi'ne en ufak bir ilgi duymamaktaydı. Bu da o dönemde mevcut siyasal seçenekleri sınırlandırıyordu. Bu konuyu çeşitli kereler Pat Jordan'la tartışmıştım, ama hepimiz Vietnam kampanyasına öylesine dalmıştık ki, tüm diğer konular ikincil gözüküyordu.

Tüm ülkeyi dolaşıp konuşmalar yaptıktan sonra dönüp Komite'ye bu seferki mitinge katılımın geçen Ekim'dekinin en az iki katı olacağını bildirdim. Trafalgar Meydanı'nda konuşacakları tesbit ettik ve bunlardan ikisinin (Vanessa Redgrave ve ben) Amerikan Büyükelçiliği'ne bir mektup

vermesini kararlaştırdık. Yürüyüşün resmî amacı bu olacaktı, ama gayrıresmî hedeflerimiz neydi? Muhbirlerin etkin biçimde çalıştığından kuşkulandığimiz için bu sorunu geniş toplantılarda tartışmıyorduk. Ama daha küçük bir grup içinde nelerin olası olduğunu uzun uzadıya konuştuk. Önceki mitingin bir tahlilini yaptım. Hazırlıklı olsaydık, elçiliği işgal edebilirdik, bu da müthiş bir propaganda olurdu. Ne ki, kendi desteğimizin militanlığı ve genişliği, bizi de şaşırtmıştı. Bu kez UKC'nin Vietnam'daki başarıları nedeniyle katılım da, militanlık düzeyi de daha yüksek olacaktı. Dolayısıyla elçilik binasını işgal yolunda ciddi bir girişimde bulunmalıydık. Böylesi bir sonucun çok iyi olacağı konusunda hiçbir görüş ayrılığı yoktu. Ancak Pat Jordan sözalarak Devlet'in buna hazırlıklı olmayacağını sanmanın büyük aptallık olacağını söyledi. "Ekim'de hazırlıksız yakalandık. Doğru. Ama *onlar da* öyle. Bu kez tüm ön hazırlıklarımızı izlediler." Son turda yaptığım tüm konuşmaların Özel Şube tarafından kaydedilip incelemeye alındığından kuşkusu yoktu. İtiraz ettim. Toplantılardan hiçbirinde sokak kavgası taktiklerinden söz etmiş değildim. "Sorun bu değil" diye yanıtladı Pat Jordan. "Önemli olan kullandığın ton. Aptal değiller." Biri Trafalgar Meydanı'ndaki konuşma sırasında kitlelere elçiliği hedef göstermeye hazır olup olmadığını sordu. Olumlu yönde başımı salladım. Bir suskunluk oldu. Ardından plan veto edildi. Kışkırtıcılık ya da fesatçılıkla suçlanabilir ve ya birkaç yıl hapse atılır, ya da, Britanya'daki ikamet sürem ancak dörtbuçuk yılı bulduğu için, sınırdışı edilebilirdim. Alandaki güçler dengesini görüp kararı son anda almayı kararlaştırdık. Herkes bunun 'Ne deve ne kuş' tarzında, hiç de tatmin edici olmayan bir çözüm olduğunun farkındaydı, ama mevcut on iki kişinin çoğunluğu daha gerçekçi bir olasılık bulunmadığı konusunda ısrarlıydı.

Eylemimizden üç gün önce Londra'da yirmi tiyatro oyununda eylem yaptık. VDK eylemcileri, her zaman değilse de genellikle perdenin sonunda sahneye tırmanıp seyircilere hareketi anlatıyordu. Genellikle gerek sahnedekiler, gerekse izleyiciler bu olaya büyük yakınlık gösteriyor, bildiri dağıttıktan sonra tiyatrodan ayrılıyorduk. İzleyicilerin düşmanca davrandığı tek yer, *Black and White Minstrel Show* oldu, ama burada da kampanyamıza sempatiyle baktıkları anlaşılan "ozanlar" devreye girip izleyicilerden bize kulak vermelerini isteyerek durumu kurtardılar. *Ajan provokatör* kokan daha da tatsız olaylar olmadı değil. Birileri Londra'yı dolaşıp VDK afişlerinin üzerine "Silahlı Gelin" stikeri yapıştırıyordu. Bunun desteğimizi tecrit edip zayıflatmaya çalışan devletin bir oyunu olduğu kanısındaydık, ama kanıt bulunamadığı için tek yapabildiğimiz, bu olayın VDK ya da mitingi destekleyen gruplarla hiçbir ilişkisi olmadığını açıklamak oldu. O dönemlerde Alastair 'Bombacı' Burnett'in yayın yönetmenliğini yaptığı *The Economist* Vietnam'daki ABD faaliyetlerinin gözükapalı savunucusuydu. Bu haliyle de özellikle Amerika'daki savaş-aleyhtarı hareketin düşmanıydı. "Olasılıkla (italik benim) organizatörün afişleri üzerine 'Silahlı Gelin' mührü basan Amerikalı grup yakalanıp sınırışı edilmelidir. Commonwealth militanları genelde hem daha barışçıl, hem de daha etkisizler."

Mitingden bir gün önce Alman SDS temsilcileri son dakika taktikleri üzerinde çalışmakta olduğumuz Conway Hall'e geldiler, ya da daha doğrusu, bildik 'Ho Ho, Ho Chi Minh' sloganlarıyla giriş yaptılar. Hararetle karşılanıp, oturumu izlemek üzere yerlerini aldılar. Miğferleri ve kendi pankartlarıyla, iyice hazırlıklıydılar. Bana da armağan olarak bir SDS miğferi getirmişlerdi. Savaş planlarımızı duymak istiyorlardı. Böyle bir şeyin olmadığını söyledik. Öfke ve şaşkınlıklarını ifade ettiler. Elçiliği işgali düşünmüyor

muyduk? Toplantıya ben başkanlık ediyordum; resmî tavrımızı açıkladım, ama SDS doğrudan konuya girdi: “Ne dediğini anlıyoruz, ama sana başka bir soru soruyoruz. Eğer kitleler kendiliğinden Amerikan Elçiliği’ni işgale kalkarlarsa, onları durdurmaya mı çalışacaksınız, yoksa katılacak mısınız?” Bu sorunun oldukça kritik olduğunu duyumsadığım için oturumu kapattığımı açıkladım, kürsüden inip SDS temsilcilerinin liderlerini başka bir odaya sürükledim. Burada VDK’nın tutumunu ve neden açık işgal çağrısı yapmadığımızı kendilerine anlattım. Uzun ve zorlu bir tartışma oldu. Kendimi söylediklerine yakın hissediyor, ama yine de çoğunluğun görüşünün uygulanması gerektiğini savunuyordum. Onlara Berlin’de geçen ay kendi hedeflerini sınırlandıran bir mahkeme kararını kabul ettiklerini anımsattım. Kongreyi izleyen bizlerin, bizim gibi konuklardan daha iyi bildikleri bir durumda taktikleri kendilerinin belirleme haklarına saygı gösterdiğimize işaret ettim. Buna karşılık vermelerini ve biraz iyi niyet göstermelerini istedim. Bu tezler sonunda akşamı kurtardı ve fena halde gereksinim duyduğumuz serinleticileri sağlamak üzere bir İtalyan lokantasına doğru harekete geçtik.

O akşam üzeri, daha erken saatlerde Redgrave aşireti tarafından Vanessa Redgrave’in Hammersmith’deki evinde bir aile toplantısına çağırılmıştım. Vanessa ve Lynn’in de hazır bulunduğu toplantıda Corin bana mitingdeki gerçek niyetlerimizin ne olduğunu sordu. Daha çok müstakbel damadının geleceğe ilişkin planlarını soran bir babayı andırıyordu, ona sonuçlar ne olursa olsun, Vanessa’nın güvenliğini sağlayacağımız konusunda güvence verdim. Ardından, ertesi gün bizimle yürüyecek ve mitingde söz alacak çeşitli kişileri saydım. Birkaç şakadan sonra VDK karargâhına döndüm. Günün sonuna doğru yorgunluktan tükenmiştim, ama Almanya’dan SDS’lerin gelişi, beni canlandırdı.

Birkaçı Crouch End'deki küçük dairemde yerde uyuyordu. Sabahın ilk saatlerine dek uyanık kalıp söyleştik. Verdikleri haberler hiç de içaçıcı değildi. SDS, özellikle de Dutschke karşıtı isteri, Kongre'den bu yana iyice tırmanmıştı, bu da SDS içinde daha etkin doğrudan eylem yanlısı bir çelik çekirdeğin oluşmasına yol açıyordu. Dutschke de diğerlerinin yanında bu eğilime karşı koymaktaydı ama, sertlik yanlıları giderek daha fazla yandaş kazanıyorlardı.

Ertesi gün, mitingden bir buçuk saat kadar önce Trafalgar Meydanı'na geldiğimizde, bizi selamlayan görüntü karşısında şaşkınlığa uğradık. Alan şimdiden dolmuştu ve UKC'nin üç renkli bayrakları egemendi. Kalabalık giderek büyüyordu, konuşmaların başladığı sırada alan görevlileri sayının şimdiden 25.000'i bulduğunu bildirdiler. Vanessa Redgrave diğer aktör, aktrist ve yönetmenlerin selamını getirmişti. Konuşmalar kısa ve özlüydü ve bütün konuşmacılar İşçi Partisi hükümetinin işbirlikçiliğine saldırdılar. İki gün önce birkaç sol kanat İşçi Partisi milletvekili *The Times*'da Harold Wilson'u desteklediklerini bildiren bir bildiri yayınlamışlardı. Sözlü saldırılardan onlar da paylarını aldılar; kalabalığın tepkisi *Tribune*'un bu şakşakçılara duyulan nefreti dile getiriyordu.

Yürüyüşümüzü Oxford Caddesi'ne doğru sürdürürken VDK önderleri devasa UKC pankartlarıyla çevrelenmiş kızıl bayrak ve pankart seli içinde önde yürüyordu, onu pankartlarıyla Alman SDS izlemekteydi. Tüylar ürpertici bir görünümdü ve havaya iyimserlik egemendi. O günün konuşmaları kaydedilebilseydi, büyük çoğunluğun yalnızca Vietnam'ın zaferinin ötesinde bir şeyleri özlediğinin ortaya çıkacağından eminim. Yoldaşlık ve enternasyonalizm üzerine kurulu baskısız, savaşıız, sömürsüz, yeni bir dünya istiyorduk. Birinci Dünya'nın zenginliği, doğru dürüst kullanılabılse, Üçüncü Dünya'yı dönüştürmeye yeterdi. Daha-

sı, Batı'da anlamlı bir sosyalizm kurulabilse, yalnızca Londra kenti ve Devleti değil, alttan gelen değişimden aynı ölçüde korkan Moskova'daki bürokratları da titretirdi. Prag'da yeni bir baharın başladığının ve Charles Üniversitesi'yle Çek Komünist Partisi bünyesinde coşku verici bir tartışma sürecinin başladığının bilincindeydik. Ama yalnızca lafta değil. Değişimin mümkün olduğu duyumsanabiliyordu. Vietnam'ın hepimize öğrettiği, buydu.

Oxford Caddesi'ni doldurduk, ardından South Adley Sokağı'na girip alana yöneldik. Polis bizi durdurmaya çalıştı, ama biz çoktuk, onlarsa azdı. İlk safları çözülünce Grosvenor Meydam'na girip Elçiliğin önündeki alanı işgal ettik. Mektubu vermemize izin vermeyeceklerdi, görevlilerden Vanessa Redgrave'i güvenli bir yere götürmelerini istedik. Sonra polis atlarını gördük. Biri "Kazaklar geliyor" diye bağırdı, göze görünmez bir gerilim herkesi birleştirmişti. Alan çevresinde kolkola girdik, atlı polisler saflarımızı dağıtmaya çalışıyorlardı. Polislerden birine bir buket çiçek vermeye çalışan bir hippy yere devrildi. Atlara taşlar atıldı, birkaç polis yere düştü, ama kimse dayak yemedi. Çatışma iki saat kadar sürdü. Beni tutuklama girişimi çevremi derhal kuşatarak polisin yanıma yaklaşmasını engelleyen birkaç yüz kişi tarafından püskürtüldü. Emperyalist kaleye yaklaşmıştık, ama akşam 19:00'da alanı boşaltmaya karar verdik. Birçok yoldaşımız kötü yaralanmıştı, hamile bir kadının fena halde dövülmüştü.

Telefonlarımız gece geç saatlere dek suşmadı, bilgi akışı sürüyordu. Şiddetli bir çatışma olduğuna kuşku yoktu. Alain Krivine Fransa'da bulunmadığını belirttiği militanlık düzeyimize şaşırmıştı. Öte yandan, Alman SDS'liler hoşnut değillerdi. Taraftarlarımızı hazırlamamız, onlara miğferler sağlamamız ve kavgaya sopalarla devam etmemiz gerektiğini düşünüyorlardı. Amaçlarımızdan birinin destek sağla-

mak olduğunu, kamuoyundan Berlin SDS'i kadar yalıtılmış olmadığımızı anlatmaya çalıştık onlara. Farklı taktiklerimiz bunu yansıtmaktaydı. Gerçekten, Grosvenor Meydanı mitinginden sonra yapılan bir kamuoyu araştırması çoğunluğun ABD'nin Vietnam siyasetine karşı olduğunu ortaya koymaktaydı; yüzde 20'lik bir kesimin Vietnam'ın zaferini arzuladığını sevinçle öğrendik.

Yürüyüşte çok sayıda sendika pankartı da vardı. Saldırının ön saflarında yer alanlar, Barbican'dan grevdeki bir grup yapı işçisiydi. Alan görevlileri Frank Campbell VDK'nın hararetli destekçilerindendi ve küçük birliği o gün cephede paha biçilmez bir varlık göstermişti. O gün bizimle yürüyenlerin pek azı hatalı davrandığımızı düşünüyordu. Bunlardan biri, Mick Jagger, birkaç ay sonra kavga hazırlıksızlığımız konusunda uğradığı düşkırıklığını dile getiren 'Street Fighting Man'i kaleme alacaktı. Grosvenor Meydanı'ndaki çatışmalar sırasında *New Left Review*'daki yoldaşlarım çarpıtı gözüme, gözlüklerini silerken yanındakine "İşte bizim seçim bölgemiz, dostum!" diye haykıran Perry Anderson'un görüntüsü aklımdan hiç silinmeyecek. O gün ona Bolivya gezimizde olduğundan çok daha fazla ısındığımı söyleyebilirim.

Televizyon haberlerinin niteliği ertesi sabah Fleet Street'den nasıl bir tepki beklemek gerektiği konusunda fikir veriyordu. Kameralar en azından polisin göstericileri nasıl tecrit edip tartakladığına ilişkin oldukça tüyler ürpertici sahneler yakalamıştı. Basın genelde tek yanlıydı, renkli gazeteler zavallı atların hırpalanışına ilişkin uzun uzadıya haber ve görüntülerle doluydu. İzleyen birkaç gün, tüm mitingin tek sorumlusu olarak hedef gösterildim. Tory milletvekilleri ve Tory basını kelle istiyor, benim kelleme ise ayrıcalıklı bir yer ayırıyorlardı. Mitingden üç gün sonra *Evening News* Kraliyet Savcısı'nın 'faaliyetlerim' konusunda so-

ruşturma başlattığını ve 'Bugün bir dedektifin soruşturmaya yürütmekle görevlendirildiğini' bildiriyordu. 'Tarık Ali'nin geçmişte yaptığı konuşma ve açıklamalar Özel Şube elemanlarınca incelemeye alınmış'tı. 'Ama Scotland Yard uzmanları dava açmaya yetecek ölçüde kanıt bulunabileceği konusunda bir hayli kuşkuluydular.' Bunu okurken Pat Jordan'ın elçiliğin işgali konusunda herhangi bir açıklama yapılmaması konusunda ne denli ısrarlı olduğunu düşündüm. Ne kadar haklıydı.

Özel Şube'nin elinde konuşma kayıtlarımın bulunduğu gerçeği beni fazlasıyla ilgilendiriyordu. Buna şaşırmış değildim, ama konuşmalarımın gelecek kuşaklar için korunuyor oluşu hoşuma gitmişti, çünkü konuşmalarımı kaleme almak gibi bir alışkanlığım yoktu. Bu kitabın yazılması sırasında bu kayıtları görme hakkım olsaydı, bir hayli yararlı olurdu, ama ne yazık ki İngiltere'de Bilgilenme Özgürlüğü Yasası'nın bulunmayışı yüzünden bu ve bunun gibi birçok olay gizli kalıyor.

Ertesi gün Cromwell Road'daki *Black Dwarf* toplantısında gazeteyle ilişkisi olan herkesin Grosvenor Meydanı'na geldiğini öğrenmek sevindiriciydi. David Mercer basın haberlerine çok öfkelenmiş ve *The Times*'a bir yazı döşenmişti, tabii o zamanlar egemen sınıf görüşlerinin sözcüsü olan bu gazete, bu makaleyi yayınlamamaya karar verdi. Yayınlanmayan mektubunda oyun yazarı, basını sahtekârlık ve ikiyüzlülükle suçluyor, Tory ve İşçi Partisi milletvekillerine, 'polislin bilinçli ve övgüye değer davranışı'na ilişkin Parlamento'daki konuşmalarından dolayı saldırıyordu. Mercer davamızı görkemli bir belagat ve tutkuyla savunmaktaydı:

Olağanüstü duyarsızlığınızla göstericilere bir kez daha hiçbir sonuç alamayacaklarını gayet iyi bildikleri anayasal süreçleri öneriyorsunuz. Şu halde, demokratik formüllere

göre, vicdanlarını nafile pandomimleriyle rahatlatmalı - ya da mevcut seçilmiş hükümetin temsil ettiği çoğunluk iradesi karşısında gerilemeliler. 'Anayasal süreçlerin toplumsal koşullarda ve alışlagelmiş varsayımlardaki değişimlere ayak uydurmada güçlük çektiğini' itiraf ediyor, ama yine de ayrılığın ne denli temelli olduğunu ya da toplumsal çatışkıların ürkmüş otoriteler ve ölüme mahkûm kurumların çürümüş bir toplumu gönülsüz mirasçıları için koruma çabalarının yarattığı çıkmazı nasıl kaçınılmaz olarak açacağını görmemekte direniyorsunuz.

Buna ek olarak, dünya halklarının beşte üçü acınacak koşullarda yaşıyor. Venezuela'dan Mozambik'e, Rodezya'dan Vietnam'a, her yerde halklar kendilerini aşağılanma ve umutsuzluktan kurtarma mücadelesi sürdürüyor. Onlardan Batılı toplumsal sistemlerimizi toplumsal adalet paradigmaları olarak görmelerini beklemek, alay etmek olur. Toprağı, kaynakları ve toplumsal ve iktisadi denetimi kendi ellerine almayı istiyorlar ve bu hedefler için savaşmayı da göze alıyorlar. Amerikan zencileri gibi, onlar da kendileri dışında kimse-lerin onlar adına toplumsal devrimi gerçekleştirmeyeceğini kavramış durumdalar. Deneyimleri onlara pazarlık ve uzlaşmaların en iyi olasılıkla sömürücü ülkelerin iktisadi ve siyasal sistemlerine sefilce bağımlı sahte-demokrasilere, en kötü olasılıkla da Batı onay ve sermayesine dayalı iktidarı umutsuz bir saygınlık ve ulusal kimlik arayışı içindeki yoksul insanların gereksinimlerinin karşısına koyan zalim ve oligarşik bir despotluğa yol açtığını öğretti.

... İşin gerçeği şu ki, kapitalizm otuzlardan bu yana en derin bunalımını yaşıyor. Ve Pazar günü Amerikan Elçiliği'ni kordon altına alan polisin karşısındakiler ne Jar-row'lu bezginler, ne de Cable Sokağı'nı yeniden yaşama-

ya çalışan Komünist Partili ortodokslardı. Onlar, artık hilekarlığa tahammül edemeyen eğitilmiş ve bilgili bir kamuoyunu temsil ediyorlar.

Pazar günü patlak veren şiddet demokratik bir toplumda kamuoyunu ifade etmenin saygın yollarından bir sapma değildi -gençlerle yaşlıları, Sağ ile Sol'u, ya da tehdit altındaki düzenin hâlâ dört elle sarıldığı diğer geçerli antitezleri kesen derin ve uzlaşmaz farklılıkların dramatik bir sonucuydu. Vietnam ya da başka bir yerde geçtiği sürece insanların çoğu temelde rahatsızlık duymuyorlar, olanların dehşetine dudak şaklatmaktan başka. Ama Grosvenor Meydam'nda olduğu zaman, iş değişiyor -herkes öfkeleniyor, basın hakkaniyetli saçmalıklarla dolu sütunlarla donanıyor. Tepkinin gerçekdışılığı gerçekten de şaşırtıcı. Zavallı atları için polise havuçlar uzatılıyor. Polisin copladığı, kalçaları gözüken bir kadın fotoğrafının altyazısında, Viktoryen iki anlamlı erotik 'şaplak atma' terimi yeralıyor. Kitle iletişim araçlarımız dışlerini açgözlülükle muhalifin organlarına saplıyor ve her zamanki gibi temizlik ve tatmin olmuşluklarıyla çıkıyorlar işin içinden. Zaten şiddetin anafikri de açık değil mi: şiddet yanlıştır. Göstericiler dışında kim tarafından, ne zaman, nerede uygulanırsa uygulansın yanlıştır. Kendini güvenliğe almış 'ötorite' ise kamu düzenini bozma suçunu kendi karmaşık ve düğümlenmiş sorumlulukları dışında her yerde arıyor.

Eğer polis, öngörü ve değerleri düşünebilen herkesin gözünde hızla anlamsızlaşmakta olan bir toplumu şiddet yoluyla savunmaya devam edecekse (bir kez onlar bunun için para alıyorlar, göstericilere ise para ödenmiyor), o zaman uğradıkları hasarın, tüm bu saçmalığın ne olduğu konusunda bir fikri olanlarınkinden daha üzüntü verici olduğu öne sürülemez.

Ancak böylesi mektuplar yayınlanmamaya yazgılıydı. Buna hiçbirimiz şaşırmadık. David Mercer *The Black Dwarf*'ı çıkartan gruba katılmayı kabul etmişti ve bu bizim için Fleet Street'de hırpalanmaktan daha önemliydi. Mercer büyük sanat ya da yazının siyasetin üzerinde olduğunu düşünenlerden değildi. O zamanın edebiyat ve oyun yazarlarının çoğu gibi, siyasal aidiyetle estetiğin yanyana gitmesi gerektiğini savunuyordu. Zamanın çalışma grubu Clive Goodwin, Mercer, Adrien Mitchell, Mo Teitelbaum, desinatör Robin Fior, D. A. N. Jones ve benden oluşmaktaydı. Grosvenor Meydam'ndaki olaylar insanların çoğunu gazetenin okur bulacağına inandırmıştı, deneme baskısı için çalışmalar rayına oturmuştu.

Mitingin etkileri dalga dalga sürüyordu. VDK'ya tüm ülkeden bilgi istekleri ve konuşma talepleri yağıyordu. Pat Jordan eğer bütün istekleri kabul edecek olsam, 1968 Nisan ve Mayıs'ı boyunca günde altı konuşma yapmam gerekeceğini söylüyordu. Medyanın ve İşçi Partisiyle Tory milletvekillerinin bana yönelttiği dehşetli kişisel ve siyasal saldırılar ve *Tribune* ile SIL'in kopardığı şamata beni o güne değin olmadığı kadar ciddi bir biçimde siyasal bir örgüte katılmayı düşünmeye yöneltiyordu. Dördüncü Enternasyonal'in üç silahşörü, Pierre Frank, Ernest Mandel ve İtalyan Livio Maitan bir süre önce Londra'da bir toplantıda birer konuşma yapmışlardı. O zamana dek ben de Mandel'in *Marksist Ekonomi Kuramı*'nı ve yine Mandel ile başkalarının dünya politikası üzerine broşürlerini alıp okumuştum. Mandel, Frank, Maitan, Jordan ve şürekası Troçkist geleneğin hararetli savunucularıydılar, ama bence SIL ya da benzeri sekter şürekanın Beşinci Monarşistlerinin aksine, dikkate değer ölçüde açık, yaratıcı, görelî dogmatizmden uzaktılar, üstelik espri anlayışları da vardı. Tabii bunlar öznel değerlendirmelerdi. Nesnellik düzeyinde, bu grubun

daha 1965’de Vietnam devriminin savunusuna merkezî bir öncelik tanıdıklarını teslim etmek zorundayım. Dahası, tüm dünyada örgütlenme çabası içindeydiler, yani Pakistan’a döndüğümde dahi üyeliğimi sürdürebilecektim. Karşılarındaki tek ciddi rakip, aralarında pek çok kişisel dostumun da bulunduğu Enternasyonal Sosyalist gruptu, ama siyasetlerini fazlasıyla Avrupa-merkezci buluyordum. Bu görüşüm VDK çerçevesindeki ortak çalışmalarımızda birçok bakımdan daha da güçlenmişti. Bazı yerel toplantılarda ES’li konuşmacılar Vietnamlıların destansı direnişini Britanya’da o sıralarda olan bir olaya eşitlemeye kalkışarlardı. Bunun klasik bir örneği, ES liderlerinden birinin küçük bir Kuzey Londra belediye meclisi mülklerinden birindeki, çok değerli olmakla birlikte küçük ve konu ile ilgisiz kira direnişine gönderme yaparak, “bunun Vietnamlıların yürüttüğü savaşımın bir parçası olduğunu” öne sürmesiydi. Niyeti kuşkusuz iyiydi, ama gerideki mantığın çarpıklığını belirtmek gerekir. Ne ki, 1967-68’de ES’nin diğerleri üzerinde büyük bir avantajı vardı: iç düzenleri son derece gevşekti ve taktiksel pragmatizmleri de aynı ölçüde ferahlatıcıydı, ama sayıca büyüdükçe, bu özelliklerini yitirdiler.

Kararımı bir kez verince, kolay geri dönmem. Bu zaman zaman hatalara yol açsa da, böyle olmayı bitmez tükenmez ertelemelere, kararsızlığa, oylanmalara yeğlerim. *The Week*, daha doğrusu gerisindeki ekiple birlikte olmaya karar verdikten sonra, daha fazla zaman harcamadım. Jordan ve Tate yoldaşlara Dördüncü Enternasyonal’e katılmak istediğimi, Britanya’da bir temsilcilikleri olduğundan, bu küçük kadronun bir üyesi olmaktan mutluluk duyacağımı açıkladım. İki adam bakıştılar, hem hoşnut hem de sıkıntılı görünüyorlardı, bu kararımı ‘diğerleriyle’ konuşacaklarını ve sonucu bana bildireceklerini söylediler. Bir gün, iki gün, bir hafta bekledim, bir yanıt gelmedi. Siyasal bilgilerimden

kuşkulandıkları kaygısıyla derhal Troçki'nin şaşırtıcı *Rus Devrimi Tarihi*'ni okudum. Bu şimdiye değin okuduğum en çarpıcı devrim tarihiydi, siyasetin yanı sıra, dilin güzelliğine vurulduğumu söyleyebilirim. Tarihsel olduğu kadar, yazınsal bir başyapıttı. Otuzlu yıllarda New York entelijansiyasının bir kesimini çeken de Troçki'nin bu yönüydü. Edmund Wilson, Irving Howe, Mary McCarthy, Dwight Macdonald ve diğerleri Troçki'nin sanat ve ustalığına tutulmuşlardı. Yazının niteliği altüst ediciydi, tarihi bitirdikten sonra bu adamın, Stalinizm tarafından lanetlendiği için Moskova etkisindeki milyonlarca kişi tarafından okunmadığına üzüldüğümü anımsıyorum. Hangi kitap Çin ve Vietnam'daki yeni kuşaklara 1917'yi Troçki'nin devrim yıllıklarındaki yetkin anlatısından daha iyi aktarabilir? Stalinizm'in yarattığı düşün ablukası öylesine derinlemesine işlemişti ki, 1956'da resmî komünizmden kopan çok sayıda aydın, Troçki'yi okumada zorlanmıştı; oysa Michael Foot gibi biri hem Troçki, hem de Deutscher'i okuyup her ikisinin dehasını göklere çıkartabilmekteydi.

Kitabı bir hafta içinde bitirdim, ama yoldaşlardan hâlâ bir cevap gelmemişti. Sonunda Pat Jordan'ı Gerrard Sokağ'ındaki Ganges'da yemeğe davet ettim. Sahibi Tassaduque Ahmed kendini Marksist olarak tanımladığı ve yemeklerdeki tartışmalara sık sık katıldığı için burası pek çok solcunun gözde mekanlarındandı. Üyelik başvurumun işlemlerinin neden bu denli uzun sürdüğü, kısa sürede anlaşıldı. Pat Jordan birkaç biradan sonra büyük toplantı ve konferanslarda konuşmaya alışık olduğumdan, gruplarının küçüklüğünün farkında olmayabileceğimden kaygılandıklarını açıkladı. O güne değin Pat Jordan'ın müfrezelerinin sayısal gücü ile ilgilenmediğimden, gülüp kaç kişi olduklarını sordum. "ES'den çok, çok daha azız"dı yanıt. Bir kez daha denedim. "Biliyorum, Pat, ama kaç kişisiniz?" Uzun bir du-

ralama. “Eee, elli dolaylarında. Bunların otuz kadarı da Nottingham’da. Tabii Ken Coates’dan ayrıldığımızı biliyosun...” Üye sayısını yirmi dolaylarında tahmin ettiğim için buna şaşırdığımı itiraf etmeliyim. “Elli olduğuna emin misin, Pat?” diye üsteledim. Yine uzunca bir sessizlik. “Sanırım kırka daha yakın, ama çok temasımız var, kısa zamanda çoğalacağız, herhalde.” Sayıları ister on olsun ister yirmi, aldırmadığımı, katılmak istediğimi söyledim. “Bu durumda kendini üyemiz say” dedi ve Enternasyonal’in şerefine kadeh kadırdık. Grubun bir adı olup olmadığını sordum, şükür ki hem bir adı, hem de bir tüzüğü vardı, bunlar ertesi sabah elime geçti. Dördüncü Enternasyonal’e bağlı Uluslararası Marksist Grup’a katılmışım.

Nisan

Basının Vietnam Dayanışma Kampanyası’na ağır saldırıları ve hakkımdaki yarı-doğrular, yalanlar ve hakaretler, hareketi tecrit etmemişti. Hatta tam tersi gerçekleşmiş, kampus ve kentlerdeki toplantılara katılanların sayısı dört katma çıkmıştı. 1968 Ekimi’nde kitlesel bir kuvvet gösterisinin gerekli olduğuna karar vermiş ve stratejimizi saptayabilmek için Yorkshire, İskoçya, Galler ve Midland’de bölgesel konferanslar düzenlemeyi kararlaştırmıştık. Bu benim için bir ayı daha yollarda geçirmek anlamına geliyordu, ama bu tempo artık günlük rutin haline gelmişti. CND’nin Paskalya kutlamaları da yaklaşmaktaydı, yürüyüşlerini görmezden gelmeyip pankartlarımızla katılmayı ve VDK ve Ekim’deki mitinimiz için destek sağlamayı kararlaştırmıştık.

O gecenin ilerleyen saatlerinde Berlin’den bir telefon geldi. SDS’li bir arkadaşı, sesimi aldıktan sonra hıçkırıklara boğulup birkaç dakika konuşmadı. Kaygıdan felç olmuş gibiydim, ne olduğunu sorup duruyordum. Sağcı bir fana-

tik Rudi Dutschke'yi vurmuştu. Yaşıyor muydu? Yarası ne kadar ciddiydi? Neredeydi? Yoğun bakımdaydı, bilinci yerinde değildi. Kurşun kafasına girmişti, hemen ameliyat edilecekti ama yaşama şansı çok azdı. SDS tüm Almanya'da miting çağrısında bulunmuştu, şimdi de Avrupalı dostlarını haberdar ediyorlardı. Bu Hyde Park'daki CND toplantısının arifesinde oluyordu. VDK komite üyelerini aradım, kısa zamanda bir şeyler yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardık, nihaî karar ise ertesi akşam üzeri yapılacak olan VDK Londra platformu toplantısına bıraktık. Telefonumun dinlendiğine ve mektuplarımın açıldığına emindim, ama binaları bombalama gibi komplolara karışmadığım için bundan çok fazla kaygılanmıyordum. En azından mitinglerin ayrıntılı taktiklerini telefonda konuşmuyorduk, ne ki bu öz-disiplini dahi dayatmak zordu.

O gece telefon susmak bilmedi. Almanya'dan arkadaşlar, Paris'ten Ernest Mandel ve Britanya'daki VDK destekçileri arayıp duruyordu. Rudi Dutschke'ye sukaşt girişimi herkesi harekete geçirmişti. O gece bu adama ilişkin tüm ayrıntıları anımsamaya çalıştım. Uzun saçları, yoğun bakışları, yaşamında her zaman önemli bir rol oynayan güçlü Hıristiyan çizgisini insana unutturan güçlü dili. Doğu Almanya'da doğmuş, çocukluğunda bu toprakların ayrı bir devlet haline gelişine tanık olmuştu. Protestanlık'dan derinlemesine etkilenmiş, o dönemlerde fazla teşvik görmemesine rağmen Doğu Berlin'de ilahiyat okumayı arzulamış, genç Dutschke yeni devletin onaltı yaşın altındaki çocuklar için oluşturduğu, Hıristiyan imanının yerini alan ateist ritüelle fazla bağdaşamamıştı. Bunu kabullenmeyenler partiye katılmıyor ve genellikle üniversiteye girmeden askere alınıyorlardı. Dutschke askere gitmek istemiyordu, bu nedenle Batı Berlin'e geçmişti. Burada Frankfurt Okulu'nun radikal ilahiyatçılarının, edebiyatının, özellikle de Marcuse'nin et-

kisi altına girdi. Bunun kendi Hristiyanlık yorumuyla karışımı, söylemine Mesihçi bir tat katmıştı; bu durum SDS'i mestetmekle birlikte, düzenin hiç de işine gelmiyordu. Kendisi de bir ilahiyatçı olan Amerikalı Gretchen'le birlikte yaşıyordu, Che adını verdikleri bir de çocukları vardı.

Springer basını özellikle gericiydi. Soğuk savaşın bir ürünüydü, gazeteleri siyasal düşmanlarına karşı etkin kampanyalar yürütmekteydi. Yenilgiye uğramış bir ulus çoğu kez saldırgan, asık yüzlü ve sinirlidir. Axel Springer'in yayınları savaş-sonrası umutsuzluğunu anti-komünist bir haçlı seferine kanalize etme çabası içindeydi. Doğu Almanya'daki rejimin karakteri de kuşkusuz hedefi Batı Almanya'daki Sol olan bu sürece yardımcı olmaktaydı. Dutschke'yi çılgın bir Bolşevik canı olarak sunan karikatürleri, sıradan bir uygulamaydı. Öldürme girişiminde bulunan Bachman sonradan, Dutschke konusundaki fikrini Springer basınının oluşturduğunu mahkemeye açıklayacaktı. Bu kızıl manyağı öldürmeye kendisini azmettiren gazete yorumlarını ayrıntılarıyla anlattı. Berlin'de öğrenciler Springer binalarına saldırarak duygularını açığa vurdular.

Saldırının ertesi günü, 15 Nisan'da Hyde Park'da VDK pankartları yükseltildi ve CND üyelerini Londra'daki Alman Büyükelçiliği ve Springer bürolarına yapacağımız yürüyüşe çağırdık. Grosvenor Meydanı'ndaki mitingden sonra SDS pankartını bize bırakmıştı, onu iki direğe geçirerek kürsünün ardındaki şeref mevkiine diktik. 2.000 kadar kişiyi toplayınca da (CND yürüyüşüne katılanların altıda bir kadarı) Hyde Park'dan Belgrave Meydanı'ndaki Alman Büyükelçiliği'ne yöneldik. Polisle bir iki göstermelik tartışma oldu, ama elçilikteki kıdemli bir görevli bizimle görüşmeyi kabul edince heyetle birlikte içeri girdim. Doğal olarak görevli bu olaydan çok etkilenmişti. Çok yumuşak bir sesle, Springer gazetelerinin bir yıldır tırmandırmakta olduğu

kampanyadan da aynı ölçüde etkilenip etkilenmediğini sordum. Yanıt vermedi. Alman SDS'inin yasaklanması durumunda tüm Avrupa'daki Alman elçilik binalarının sürekli olarak işgal edileceğini bildirdim kendisine. '30'larda bu gerçekleştirilememişti, kitlesel bir öğrenci örgütü olan SDS'in haklarını korumak için bu denli titizlenişimizin nedeni tam da buydu.

Bundan sonra elçilikten ayrılarak Holborn Circus'daki *Daily Mirror* binalarında barınan Springer bürosuna yürüdük. *Black Dwarf*'un, o gün Clive Goodwin ve David Mercer'in gururla taşıdığı ilk pankartında iri puntolarla 'Bugün Springer, yarın King' (o sıralar *Mirror* grubunun sahibi olan Cecil King'e gönderme) yazıyordu. *Mirror* binasının dışında Alman Büyükelçiliği'nden çok daha fazla polis beklemekteydi, bu da Scotland Yard'ın önceliklerini gayet iyi yansıtıyordu. Sid Rawle uzun giysileriyle önderliğini ettiği militan hippy grubuyla binaya girmeye çalışıyordu. Üzerinde yalnızca 'Cannabis' * Şehitleri' yazan bir pankartın ardında yürüyorlardı. "Tamam," diyordu Sid hippy müfrezesine, "Siktirici *Mirror* binasını gördünüz. Ben onu görmek değil, almak istiyorum." Saldırıya geçtiler, ama o günkü polis mevcudu bir hayli fazlaydı. Nihayet Başkomiser Lawlor gelip Springer temsilcisinin benimle görüşmeyi kabul ettiğini bildirdi. İçimizden altı kişi binaya alındı ve Springer Grubu'nun Birleşik Krallık'daki temsilcisi George Clare'in bürosuna kabul edildik. Konuştuk. Dinledi. Örgütünü bir cinayeti azmettirmekle suçladım. Görüşmelerimizi Hamburg'daki ana büroya ileteceğini söyledi. Heyetimizden bir başkası böyle devam ederlerse SDS'in kendilerine mesajdan başka şeyler de sunacağını ifade etti. Omuz silkti. Çıktık.

Dışarıda genel hava huzursuzdu. Yirmi kişi gözaltına alınmıştı. Konuşmak için bir kamyonu tırmandım. Yürüyü-

(*) Hint keneviri, esrarın hammaddesi (ç.n.).

şu Lincoln Inn Fields'a kadar sürdürüp orada dağılacığımı-
zı söyleyecektim. Daha ağzımı açmadan bir grup polis
üzerime yürüyüp bacaklarımı kavradı. Aynı anda bir düzi-
ne kadar VDK eylemcisi de beni ters yöne çekiyordu. Şü-
kür ki polis beni koyverdi ve güvenliğe alındım. Lawlor
bundan sonra bana gelerek niyetimizin ne olduğunu sordu
ve beni tutuklama yolundaki aptalca girişiminden dolayı
ağız dolusu hakaret yedi. Bizden ayrılırken yürüyüş kolu-
muz yoluna devam etti ve planladığımız gibi dağıldık.

Belgravia'daki çatışmanın çok küçük boyutlu olmasına
karşın, ertesi sabah *The Times*'ın ön sayfadaki manşeti
'LONDRA'DA SPRINGER BÜROSUNA YÜRÜYÜŞ: Elçilik
Önündeki Çatışmaya Yüzlerce Kişi Katıldı' oldu. Ne ki alt-
taki öyküyü kaleme alan dikkatli muhabir, çok daha özenli
davranmıştı.

Ölüm tehlikesini atlatıp yavaş da olsa iyileşme sürecine
giren Alman sosyalisti Rudi Dutschke'yle dayanışmamızı
böylece sergilemiştik. Dutschke artık Almanya'da yaşaya-
mayacağını anlamıştı. Doğu Almanya'dan isteyerek ayrıl-
mıştı, kurşun beynine saplandıktan sonra Batı Almanya'da
yaşamayı da istemez oldu.

Bu olaylar Cecil King'i belli ki etkilemişti. Gösterimizden
iki gün sonra, 17 Nisan günü, ön sayfada manşetlerle 'Mu-
halefetin Sansürsüz Sesi' olarak ilan ettikleri olguya sayfa-
larım açacağını bildirdi: İki gün sonra 'beş buçuk milyon
kişilik okur kitlesine' görüşlerimizi açıklamak üzere, ön
sayfada yayınlanacak bir makale kaleme almamı istediler.
İşçi Partisi hükümetinden neden düşkırıklığına uğradığı-
mızı ve parlamenter solun içinde bulunduğu felci açıkla-
dıktan sonra, protestomuzun ana nedenlerini özetledim:

1. Suskunluğu kırmak. Ülkede gerçek bir muhalefet
yok. Basının muhalefeti ise büyük ölçüde sahte. Sosya-

listler tüm 'demokratik' süreçlerin gericiliğın yanında saf tuttuğı kanısındalar.

Avam Kamarası önemli kararlarda görüşü sorulmayan kauçuk mühüre indirgenmiş durumda (atom bombası imal etme kararının Parlamento'da alınmadığını pek çok kişi anımsayacaktır.) Bunun son zamanlarda görülen çarpıcı bir örneğı, Bütçe'yi denetleyen ve Bay Jenkins'e işsizliğı hangi oranda tutması gerektiğini dayatan uluslararası bankacılarıdır.

İktidarın büyük bölümü giderek daha az elde yoğunlaşıyor (son dönemlerdeki şirket birleşmelerine dikkat!) Bu ise demokratik süreçlere zarar veriyor. Ulusal basın %90'ın beş kişinin denetiminde olduğunu da akıldan çıkartmayalım.

2. Küçük bir köylü ordusunun Vietnam ormanlarında dünyanın en güçlü emperyalist kuvvetini ağır kayıplara uğratması, militanlardan çoğuna enerji verdi. Saygon'daki ABD Büyükelçiliğı'ni birkaç saat işgal ettikten sonra öldürülen on dokuz gerilla, büyük bir takdirle karşılanıyor. Fransa'nın işgali sırasında bir grup İngiliz komandosu da aynı şeyi Nazi elçiliğine yapabilseydi ölümlerinden sonra madalyayla ödüllendirilecekleri söyleniyor.

Dahası İsveç'te İsveç hükümeti bakanlarının protestocu göstericilerle birlikte, Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Hanoi temsilcileriyle kolkola ABD Büyükelçiliğı'ne yürüdüğüne tanık oluyoruz.

Bu ülkedeyse bu temsilcilerin girişine dahi izin verilmiyor, İngiliz sosyal demokrasisi ise Vietnam'da ABD politikasını desteklemeyi sürdürüyor. İngiliz birlikleri Malaya'da ABD'li denizcileri eğitiyor...

Bu makale, basının büyükbaşlarının dahi kamuoyundan gelen baskılara karşı direnemeyeceğini göstermişti. Daha

da önemlisi, büyük bir kesimi olumlu nitelikte, yarısı Vietnam Dayanışma Kampanyası'na nasıl katılabileceklerini soran yüzlerce mektup aldım. Pankartlarımızda Cecil King'i Springer'le bir tutmamızın *Daily Mirror*'da bir yumuşamaya yol açtığı belliydi, bunu küçük bir zafer olarak değerlendirdik.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
YIL 1968 : FRANSIZ DEVRİMİ

Devrimler baskıya uğrayanlar ve sömürülenlerin bayramıdır... Böylesi zamanlarda halk, tedrici ilerlemenin sınırlı, darkafalı mezurasıyla ölçüldüğünde, mucizeler yaratmaya muktedirdir. Ancak devrimci partilerin liderlerinin de, böylesi zamanlarda hedeflerini, sloganları kitlelerin devrimci inisiyatifinin önünde olacak, onlara önderlik edecek şekilde, daha gözüpek ve kapsamlı biçimde öne sürmeleri ... ve onlara tam, mutlak ve belirleyici zafere giden en kısa ve en doğrudan yolu göstermeleri gerekir...

V. I. Lenin, 1905

1968 1 Mayıs'ında baharı kutladık ve tüm dünyadaki devrim şehitlerini andık. Birkaç sendikacı vardı aramızda, bunlar geçmişteki mücadelelerin eski tüfekleriydi, Smith Meydam'ndaki Nakliyeciler Ambarı'na yürüdük. Sloganlar eskilerle yenilerin bir karışımıydı. *Black Dwarf*'m, afiş olarak tasarlanan hazırlık sayısı ücretsiz dağıtıldı -Enoch Powell'ı SS kasketiyle betimlemekteydi- göstericilerden çoğu, bu Tory politikacısına duydukları tepkiyi dile getirmek için yürüyüş boyunca afişi havada tuttular. Powell yakın zaman önce 'kan ırmakları'ndan söz etmiş ve refah içindeki beyaz

ülkedeki kara suratlardan yakımmıştı. Nakliyeciler Ambarı'nın önünde çeşitli konularda konuşmalar yapıp dağıldık. Cartoon Archetypal Slogan Theatre'dan -altmışlarda radikal marjinal tiyatroya öncülük eden bir ajitprop grubuydu bu- birkaç arkadaşla birlikte yürürken Smithfield et nakliyecilerinin ve daha da kötüsü, Tilbury liman işçilerinin Powell lehine çirkin bir gösteri yapmakta olduklarını gördük. İngiliz faşistler Smithfield'de hep güçlü olmuşlardır. Kan kırmızısı et parçalarının kimi fantezileri canlandırıldığını kabul ediyorum, ama liman işçileri yeni bir dalgayı temsil ediyorlardı. Ne yazık ki onlar da beni farketmişlerdi ve sözcük ve hareketlerle linç edilmem ya da kafamın kopartılması gerektiğini ifade ediyorlardı. Aralarından daha ılımlıları ise, sınırdışı edilmemi istemekle yetiniyorlardı. Bu son fikir hiç de özgün değildi. Başbakan yardımcısı James Callaghan'a sınırdışı edilmemi talebeden açık bir mektup yazan İşçi Partili bakan Robert Mellish'den esinlenmişlerdi. Callaghan, Mellish'in bu talebini büyük bir anlayış ve sempatiyle karşıladığını, ancak ne yazık ki, tutuklanıp yargılanarak suçlu bulunmadığım sürece elinden birşey gelemeyeceğini bildirmişti kabine arkadaşına. Bir Commonwealth yurttaşıydım ve ülkede beş yıl ikamet ettikten sonra otomatik olarak sürekli oturma iznine ve yurttaşlığa hak kazanıyordum. Güvenliğe kavuşmam için daha beş ayım vardı ve VDK eylemcilerinden çoğu, Callaghan'ın bu sözlerini polis ve yargıçlara görevlerini yapmaları yolunda açık bir davet olarak yorumlamışlardı. Her durumda, gösteriler sırasında kişisel güvenliğime fazlaca önem verilisinin nedeni buydu. O 1 Mayıs günü, sayıca çok azdık ve bir grup et nakliyecisi ve liman işçisi, nefret dolu yüzler ve öfkeli bakışlarla bizden yana koşmaya başlayınca, sahte kahramanlıklardan hiç hoşlanmayan Roland Muldoon ricat zamanının geldiğine hükmetti. Kaçtık.

Üç gün sonra, Fransız öğrenciler yeniden kaynamaya başladılar, yeni bir hareketin doğum sancıları tüm Avrupa'da duyumsanıyordu. II. Dünya Savaşı öncesinde 42 milyonluk Fransa'da yalnızca 60.000 öğrenci bulunuyordu. De Gaulle'ün iktidara geçip Dördüncü Cumhuriyet'i ilga ettiği 1958'de, sayıları 175.000'i bulmuştu. 1968'de ise Fransa'nın nüfusu 50 milyonu, öğrenci sayısı ise 600.000'i bulmuştu. Üniversite sistemi ikili bir krizle karşı karşıyaydı: binaları, hizmetleri, öğrenci yaşama alanları yetersizdi, eğitimin niteliği de düşmüştü. İzleyen ayaklanmaya malzeme sağlayan yüzeysel olgular bunlardı, rektörün disiplini dayatma yolundaki budalaca girişimleri ise her şeye tuz biber ekiyordu. Bu girişimler geri tepti, ama bu olmasaydı gerilim başka bir nedenle patlak verecekti. Gerçek şuydu ki, Fransa patlamaya hazırды. On yıllık Gaullisme Fransız toplumunu boğmuştu. Büyüme hızı yavaşlamış, işsizlik yüzde 2.3'e çıkmıştı. Ücretlerin dondurulması durumu daha da vahimleştirmekteydi. İşçi sınıfı yüzde 30 oranında büyümüştu. Ulusal hoşnutsuzluk ilk ifadesini öğrenciler arasında buluyordu. Pierre Frank bir kez daha haklı çıkmıştı.

The Black Dwarf'ın ilk sayısını çıkarmaya hazırlanıyorduk, ama 15 Mayıs 1968'e yetiştiremeyeceğimiz belli olmaya başlamıştı. *The Times* boyutunda bir gazete düşünüyorduk, ancak temas kurduğumuz tüm matbaalar gazetemizi basmayı reddediyordu. Birinin müdürü "tonunuz tümünden yanlış," demişti. Birkaç matbaadan daha yüzgeri edilince, boyutları küçültmeye karar verip, hiçbir önkoşul sürmeyen Goodwin Press'e gittik. CND'yi de onlar bastıkları için, bu şaşırtıcı değildi. Bu olay bizi büyük ölçüde rahatlatmıştı, ama tasarımı ve stili kısa sürede değiştirmemiz gerekecekti. Paris'den gelen haberler giderek ısınıyordu, bu sıralarda Robin Fior ve D. A. N. Jones bütün hızlarıyla gazete üzerinde çalışmayı sürdürmekteydiler. Friend'i ara-

dım, derhal oraya gitmemi istedi. Nanterre kapatılmıştı. Sokaklarda çatışmalar oluyordu, Sorbonne işgal edilmişti. Anlatılanlar büyüleyiciydi, ama o hafta Britanya'nın birçok yerinde konuşma yapmam gerekiyordu, buna *Dwarf*'ın yoğun çalışmaları eklenince, o hafta bir yere kıpırdamam olanaksızlaşıyordu. Bunun yerine telefonda kendisine, söz alacağım toplantılarda bilgi aktarabilmek için milyonlarca soru sordum.

Öğrenci hareketinde başı çeken iki grup, Nanterre'de ortaya çıkan ve tıpkı Fidel Castro ve Che Guevara'nın oluşturduğu 26 Temmuz Hareketi gibi, adını oluşum tarihlerinden alan 22 Mart Hareketi'yle JCR (Devrimci Komünist Gençlik) idi. Bunlardan ilki, başlıca sözcülüğünü yirmilerinde parlak bir sosyoloji öğrencisi olan Daniel Cohn-Bendit'in yaptığı bir şemsiye örgütüydü. Cohn-Bendit, Fransız Komünist Partisi'ne düşman, liberter bir anarşistti. JCR'in liderlerinden, yetenekli bir kuramcı ve hatip olan Daniel Bensaïd de öbür koldan başı çekiyordu. Cohn-Bendit ve Bensaïd, doktrin farklılıklarına karşın, birlikte rahat çalışabiliyorlardı. Kenarda durup öğrenci hareketiyle dalga geçen her soydan sekterlere karşı birleşmişlerdi.

6 Mayıs günü Sorbonne öğrencileri iki polis birliği, *gardes mobiles** ve nefret edilen CRS'e karşı oniki saat boyunca direndiler. Quartier Latin'e Yiğit Vietnam Mahallesi adı verildi. Sorbonne'un ana anfisine ise Che Guevara'nın adı verildi. Öğrenci liderlerinden birkaçı tutuklandı, şimdi ana talep bunların derhal ve koşulsuz olarak salıverilmesiydi. 7 Mayıs günü 22 Mart Hareketi'nin dev bir pankartı yükseltildi, on binlerce öğrenci, akşamın karanlığına dek pankartın ardından bütün Paris sokaklarında yürüdüler. Yeni bir hareket doğmuştu. 22 Mart Hareketi'nin 'Sermayenin Bekçi Köpeği Olmayacağız' başlıklı bildirisi, ertesi iki gün boyunca yüz-

(*) Gezici jandarma müfrezeleri (ç.n.).

binlerce adet dağıtıldı. Toplumda devrimci bir dönüşüm talebediyor ve öğrencilerin tutuklanan arkadaşları salıverilene ve tüm yaptırımlar geri çekilene dek normal işlevlerine dönmeyeceklerini bildiriyordu. 10 Mayıs Cuma günü kitle-sel bir mitingin yapılacağını duyuruyor ve insanları Denfert Rochereau Meydanı'ndaki arslan heykelinin şaşkın bakışları altında toplanmaya çağırıyordu. Çağrıyı Fransız Ulusal Öğrenci Birliği (UNEF) ve JCR desteklemekteydi.

10 Mayıs 1968 günü saat 18:30'da belirlenen noktada toplanan öğrenciler trafiği iki millik yol boyunca tıkamıştı. Cohn-Bendit göstericilere seslenerek nereye gitmek istediklerini sordu. Üç hedef belirlendi: La Santé Cezaevi, ORTF (Fransız Radyo-Televizyon kuruluşu) ve Adalet Bakanlığı. Silahlı polislerin koruduğu cezaevine doğru yürünürken binlerce öğrenci korteje katıldı. Öğrenciler bunun ardından sağ kıyıya doğru dönerek ORTF'e yöneldiler, ancak polis onları oyuna getirerek St. Germain Bulvarı'ndan inecek yerde, St. Michel Bulvarı'na yöneltti. Saint Michel Bulvarı'nda öncü kol kendini polisçe kuşatılmış buldu. Ya dağılılacak, ya savaşılacaktı. Cohn-Bendit 'polisi rahatsız etmeden' Quartier Latin'i işgal etmelerini önerdi, polis çekilince ORTF'e doğru yürüyüşe devam edebilirlerdi. Öğrenci militanlar barikatlar kurmak için sokak taşlarını sökmeye başlamışlardı bile. Burası Fransa'ydı, geçmiş devrimlerin bastırılmış bilinci bir çırpıda su yüzüne çıkıvermişti. İki kadın militan sonradan şöyle yazacaktı: "Nazi sürüleri Fransa'yı tarumar ederken nasıl birileri yirmilerindeyse, Cezayir kokuşmuş sömürgeciliğin zincirlerini kopardığında nasıl bir başkaları yirmilerindeyse, biz de Mayıs'da yirmilerimizdeydik."

Wordsworth'un izniyle, varoluşun mutluluğunun 'cennetin ta kendisi' olan gençlikleriyle aşıldığını da ekleyebilirlerdi buna. (Bugün çirkin bir asfalt kaplı olan) Quartier Latin'in kaldırım taşlarına o gece büyük bir sevgiyle yaklaşıldı.

Her yerde barikatlar yükseliyordu, geceyarısına doğru militanlar birbirlerine bakıp içlerinden hangisinin Engels ödülünü hakettiğini tartışıyorlardı. Quartier Latin sakinleri son derece yakınlık göstermişti. Yiyeceğin yanı sıra su, şeker ve kullanılması kaçınılmaz olan gözyaşı bombalarına karşı kumaş parçaları sağladılar. Öğrencileri dairelerinin pencerelelerinden seyreden yaşlılar bir şeyler anımsayıp pijamalarıyla sokağa inerek barikatların yapılmasına yardımcı oldular. Barikatların üstünde kızıl bayraklar yükseldi. Çoğu, mavi ve beyaz yırtılmış olan, eski üç renkli bayraklardı. Mahalle sakinlerinden bazıları damlara çıkıp düşmanı gözlüyor, sonra aşağıya inip her hareketlerini öğrencilere bildiriyordu.

Polis saldırısı saat 14:00'de Lüksemburg Meydanı'ndan başladı. CRS birlikleri işgale son vermek için öğrencileri kör etmek ve boğmak üzere gaz bombaları yağdırıyordu. Öğrenciler başlangıçta savunmadaydılar, ardından karşı saldırıyı başlattılar. Kaldırımlarda olayı seyredenlerin tezahüratı altında, polisi püskürttüklerini anladılar. Kavga sabahın 04:30'una kadar devam etti. İki saat sonra polis birlikleri geri çekildi, Quartier Latin kurtarılmıştı. Ertesi gün, Fransız hükümeti öğrencilerin belli başlı taleplerini kabul ettiğini açıkladı. Normal bir zamanda bu gelişme hareketi dağıtmaya yeterdi, ama 1968 Mayıs'ında Fransa Beşinci Cumhuriyet'in cenderesindeydi. Öğrenciler ülke halkına yeniden soluk almanın olanaklı olduğunu göstermişlerdi.

Londra'da *Black Dwarf*, barikatların kurulduğu gecenin hemen ardından Clive Goodwin'i Paris'e gönderdi. Akli başından giden Clive beni aradı. "Burada devrim oluyor. Gazete bunu mutlaka yansıtmalı..." Quartier Latin'de duvarlara yazılmış sloganları görmüştü. *İsteklerimi gerçek sayıyorum, çünkü isteklerimin gerçekliğine inanıyorum.* "İşçiler?" diye sordum Clive'a. "İşçiler? Harekete geçecekler mi, geçmeyecekler mi?" Ama işçiler harekete geçmişti bile. JCR'li

yoldaşlarım 10 Mayıs gecesi orada birçok genç işçinin bulunduğunu söyledi. Aydınlar da vardı. Jean-Marie Vincent, Nicos Poulantzas, Ernest Mandel, Denis Berger ve diğerleri barikatların kuruluşuna katılmışlardı.

Britanya'da en kapsamlı Paris röportajını *The Observer*'dan Patrick Seale ve Maureen McConville yaptılar. Sokaklarda JCR'a katılmak üzere çantamı topladım. Fransız başkentini ziyarete niyetlendiğim bir gazetede çıktı. O gün bir telefon aldım. Bir telefon kulübesinden arayan ve adını vermeyen 'yaşlıca' (sanırım kırklarındaydı) bir adamdı. Kısa ama son derece kesin konuştu: "İçişleri Bakanlığı'nda çalışıyorum. Bugün Fransa'ya gidersen ülkeye dönüşüne izin vermeyecekler. Beş yılını doldurana kadar bir yere ayrılmamanı öneririm." Tüm söylediği buydu, soru sormama fırsat bırakmadan kapattı. Bunun bir şaka olmadığını düşündüren de kısa konuşması oldu. Dalga geçmek isteyen biri lafı uzatır ve inanırlılık sınırlarını zorlardı. İşletmenin amacı da bu değil midir? Böylesi konularda eskiden beri uzman olduğumdan, oyuna gelmemeye kararlıyım. Bu nedenle kıdemli bir avukata danıştım. Ken Tynan da konuyu gayriresmî yoldan John Mortimer'a sordu. Her ikisi de bana aynı şeyi tavsiye ettiler. İki bakan açık açık sınırdışı edilmemi tartışabildiklerine göre, dışarı çıkmak, onlara bu yasal olanağı sağlamak olacaktı. Pat Jordan ve IMG de aynı şeyleri söyleyince, gönülsüz ve öfkeli, kolektif baskıya boyun eğmek zorunda kaldım. Esrarengiz telefonun ciddiye-tine ilişkin kuşkularım ise, beş yıllık sürem sona erdiğinde dağılacaktı. Londra'da *Evening Standard*, o gün İçişleri Bakanlığı'ndaki bazı esef verici kişilerin cendereden kurtulmamı sağladıklarını bildirdi. Yine de doğru karar verip vermediğime emin değilim. O bahar Paris'i yaşayamamış olmak, bağışlanmaz bir şey.

Öğrenci hareketleri Fransız kapitalizmi ve değerlerine

karşı bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Odéon Tiyatrosu Paris entelijansiyası tarafından işgal edilmiş, gündelik tartışmalara sahne oluyordu. Jean Genet her şeyin bir tiyatro olduğunu söyleyerek dışarıdan alay ediyordu. Devletle karşı karşıya gelinmeliydi, bu da Odéon'dan yapılamazdı. Öğrenciler buna şu sloganla karşı çıktılar: "Millet Meclisi bir burjuva tiyatrosuna dönüştüğünde, burjuva tiyatrosunu Millet Meclisi haline getirmeliyiz." Hareket daha ileri gidebilir miydi? Gitti. Fabrika işgalleri başlayıp Fransa'nın her tarafına yayıldı. Beş işçiden yalnızca biri, İngiltere'dekinin tersine siyasal çizgilerle bölünmüş olan sendikalardan birine üyeydi. Fabrika işgalleri sendikalı ve sendikasız işçileri birleştiriyordu. Burada da başı çeken, gençlerdi. "Sizler," diye haykırıyorlardı hep birlikte CGT (Genel İş Konfederasyonu) ve CFDT'nin (Demokratik İş Gücü Konfederasyonu) eski tüfek sendika liderlerine, "Bize hiçbir şey yapamayacağımızı söyleyip durdunuz. Henüz kuvvetli olmadığımızı. Biraz daha beklememiz gerektiğini. Şimdi şu öğrencilere bir bakın. Barikatlarda savaşım kazandılar. Kazandılar!"

Vietnam'ın başarılarının öğrencileri esinlendirdiği gibi, öğrencilerin zaferi de şimdi işçileri esinlendiriyordu. Fransa, bu durumu mümkün kılan işçilerin eylemlerinin ülkeyi kimin yönettiği tartışmasını açmaya başladığının farkına varmadan, devrim-öncesi çözüme doğru kaymaktaydı. Ayaklanma tüm ülkeyi temelden sarsmıştı. On milyon işçi greve başlamıştı. Bu, kapitalizmin tarihindeki en büyük genel grevdi, olayların ölçeği 1905 Çarlık Rusyası'ndakinden çok daha büyüktü. Katılanlar artık yalnızca öğrencilerle işçiler değildi. Çiftçi ve köylüler traktörleriyle yolları kapatıyor, avukatlar ve savcılar, mimarlar ve gökbilimciler değişim talebini yükseltiyorlardı. ORTF'nin haber spikerleri halka 'bok' satmaktan bıktıklarını söyleyerek onlara destek veriyordu. Hoşnutsuzluğun gerçek anlamda ulusal boyutta

olduğunu vurgulamak istercesine *Folies Bergères*'in striptiz yıldızları büyük yürüyüşlere katılıyor, "Katil De Gaulle!" diye haykırıyorlardı. Fransız yönetici sınıfının sinirleri bozulmaya başlamıştı, ama Başbakan Georges Pompidou şükkanlılığını koruduğunu göstermek için resmî bir ziyaretle Afganistan'a gitti ve öğrencilerin tezahüratlarıyla karşılandı. Generalse resmî bir ziyaret için gittiği Romanya'da ellerindeki çiçekleri sallayan işçilerle selamlaştı. Fransa'daysa öğrenciler sancağı özyönetim ve işçi denetimi isteyen işçilere teslim etmişlerdi.

Fransa'daki olaylar *The Black Dwarf*'un küçük çalışma grubunda bölünmeye yol açmıştı bile. Paris elçilerimiz gözlerinde devrim ışıltılarıyla geri dönmüşlerdi. D. A. N. Jones gazetenin ilk sayısını hazırlamış, ama Fransız Mayıs'ının ruhunu yakalayamamıştı. Jones'un niyeti iyiydi, ama öğrencilere nedense düşmanca bir tavır almıştı ve gazete onun bu coşkusuzluğunu yansıtıyordu. Gazete dağıtılabildi, ama ilk sayıda zaafımızı sergilemiş olacaktık. Cromwell Road'da acil bir toplantı düzenledik ve *The Black Dwarf*'ı sayfa sayfa gözden geçirdik. İçinde malzeme bol, ama sunuluş gösterişsizdi. 20.000 nüshalık baskıyı dağıtma vermemeyi ve aynı anda D. A. N. Jones'la kopmayı, gönülsüzce ve hüznle de olsa kararlaştırdık. Görüşlerimizi ona Clive aktardı, ne konuştuklarım ve Jones'un ayrılırken neler hissettiğini bilmiyorum.

Böylelikle *The Black Dwarf*'ın ilk sayısı, yokedildiği için bir koleksiyoncu parçası haline geldi. Doğal olarak bir nüsha saklamıştım, belleğimi tazelemek üzere yeniden elime aldığımda, kapak dışında, o zaman düşündüğümüz kadar kötü olmadığını gördüm. Her şey bir yana, ikinci ilk sayıda törensiz bir biçimde tasfiyeye uğrayan bir makalem yer almaktaydı. David Percer yayın yönetmenliğini üstlenip gazeteyi mümkün olduğunca hızlı hazırlamamı önerince böyle olma-

sını ben istemiştim. Ertesi birkaç gün boyunca gece geç saat-
lere dek çalıştık. Clive Goodwin Fransa'dan makaleler getir-
miş, Patrick Procktor da Paris'te bir sokak kavgası deseni
izmişti. Kapağı bir kağıdın üzerine iziktirip masadakilere
gösterdim. Yalın ve kolay anlaşılabilir bir afiş-kapaktı. Kırmı-
zı-siyah puntolarla *Paris, Roma, Londra, Berlin, Savaşacağız,*
Kazanacağız, yazacaktı. Altına grafikerimiz Robin Fior ars-
lan heykelinin zerindeki Fransız ğrencilerin bir fotoğrafını
yerleştirmiş, altına da Fransız bir liman işçisinin Daniel
Cohn-Bendit'e söylediğı şu sözleri koymuştu: "Dinle, kırk 
yaşındayım. Bu yaşta bir işçinin yeni bir işi öğrenmesi çok
zor. Çocuklarım eğitim gördüler, artık beni kmsyorlar.
Ama sizlerin yaşında olduğum zamanları anımsıyorum. Biz
de dünyayı değiştirmek isterdik. Devam edin, evlatlar!" İ
sayfalarda Fransız ayaklanmasının ayrıntılı bir gncesi, Da-
vid Mercer'ın 'Saygıdeğer İnsanlar'a karşı parlak bir polemi-
ėi, seçkin bir komünist tarihçi olan Eric Hobsbawn'un dev-
rimci yolu savunan bir yazısı yeralıyordu. Hobsbawn'un ya-
zısı harekete sırt çevirip normale dönüş pazarlığına oturan
Fransız Komünist Partisi'ne zekice ve etkin bir saldırıydı.
Sonuç paragrafı Batı Avrupa Solu'nun büyük kesiminin trans
halinde birbirine fısıldadıklarını özetliyordu:

Halkın hoşnut olmadığını biliyorduk - oysa politikacı-
lar bunu bilmiyordu. Tüketim toplumunda yaşamlarının
hiçbir anlamı olmadığını hissediyorlar. Rahat oldukları
zaman dahi (ki çoğu değil), eskisinden daha güçsüz ol-
duklarını, gözlerinde insan değil, birer nesne oldukları
dev örgütler tarafından sürüklendiklerini biliyorlar. Ken-
dilerini temsil eden resmî mekanizmaların -seçimler,
partiler vd.- içi boş ayinleri olmaya doğru giden trensl
kurumlar haline gelmeye hazır olduğunu biliyorlar. Bun-
dan hoşnut değiller - ancak yakın zaman öncesine dek

bu konuda ne yapabileceklerini bilmiyorlardı, çoğu da bir şeyler yapılabileceği konusunda kuşkuluydu. Fransa, biri halka güçsüz olmadığını gösterdiğinde, yeniden eyleme geçebileceklerini kanıtladı. Belki bundan da fazlasını: bizleri zombi gibi değil de insan gibi davranmaktan alakoyanın yalnızca iktidarsızlık duygusu olduğunu.

The Black Dwarf'ın ikinci ilk sayısını 25.000 adet basmıştık, ama ana dağıtımcılardan hiçbiri gazeteyi dağıtmaya yanaşmadı. Küçük bayiler ve gezginci gazetecilerce satılıyordu. Bunlardan biri, Mick Shrapnell her hafta Londra'nın merkezinde bir turda 2.000 nüsha satıyordu. Gazetenin çıktığı gece, BBC 2'nin *Gece Yarısı Bülteni* bize geniş yer ayırdı ve Claud Cockburn ve benimle bir röportaj yayınladılar. Claud bize önemli bir destek vererek, otuzlarda yayınlanan kendi efsanevi gazetesi *The Week*'in gerçek mirasçıları olduğumuzu söyledi. O akşam yemekte kendi yayın yönetmeni Richard Ingrams'ın bu yorumu nasıl karşıladığını merak ettiğini söyleyecekti, çünkü 'Richard'ın gönlünün çeyreği, *The Week*'in mirasçısının *The Private Eye* olduğunu söylüyordu.' Ben bundan bir hayli kuşkuluydum, çünkü *Private Eye*'ın, hepimiz gibi Wilson ve İşçi hükümetinden düşkırıklığına uğradıktan sonra, Claud'un usta sütununa ve Paul Foot'a karşın bizlerin tersine, sağa kaydığı kanısındaydım. Kendi açısından dikkate değer bir kişi olan Patricia Cockburn, konuyu değiştirdi. Grosvenor Meydanı'nda atlara karşı kullanılan taktikler konusunda bir hayli eleştiriler yöneltti. Kendisi de bir at yetiştiricisi olan Patricia atlar konusunda bana şu öğüdü verdi: "Hayvanlara taş ya da biber tozu atmak budalalık. Onlar polis değil! (Claud'dan kıkırdamalar.) Bir süvari saldırısını dağıtmanın en basit yolu adamlarınızdan ikisine alanın iki yanına ya da nereye olacaksa, sağlam bir naylon ip bağlatmak. Saldırı başladığında yapacakları tek iş ipi atların diz

hizasına kaldırmak olacaktır. (Burada hangi hizaya kaldırılacağına Claud'un dizinde gösteriyordu, komşu masaların beni tanıdıklarını ve hoşnutsuzluklarını açıkça ifade ettiklerini görmüyor gibiydi.) Böylece at, devrilmese de tökezler, üstündeki polis yere düşer, ve büyük bir karışıklık çıkar." Kendisine yürekten teşekkür edip edindiğim bilgiyi sonradan bu tür konuların uzmanlarına aktardım. Onlar da aynı ölçüde etkilenmişlerdi, ama Cockburn'ün taktığının herhangi bir eylemde kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum.

Fransa'da genel grev yenilgiden çok, ihanete uğramıştı. Fransız Komünist Partisi ve sendikal cephesi CGT'nin güçlü mekanizması hareketi bir yana bırakıp hükümetle anlaşmıştı. Fransız komünistleri olaylar boyunca, zaman zaman kuvvet kullanarak işçilerle öğrencileri tecrit etmeye çalışmıştı. Cohn-Bendit'i 'yabancı' ilan edip, Fransız işçilerinin bir 'Alman Yahudisinden' ders almaya ihtiyaçları olmadığını söylüyorlardı. Buna tepki olarak sokaklarda toplanan 50.000 kişi, bir ağızdan 'hepimiz Alman Yahudisiyiz!' diye haykırdı. Ama Fransa'yı devrim-öncesi krizin eşiğine getiren hareketin kendi örgütleri yoktu ve kurumsallaşmış bir ikili iktidar yarata-madı. Fransız Komünist Partisi bu görevi yerine getirebilirdi, ama karşı tarafa geçmeyi yeğledi. De Gaulle Fransız komünistlerinin devrimi yoldan çıkartabileceğinden emin değildi, ve De Gaulle her şey olabilirdi, ama aptal değildi. Almanya'ya gizli bir ziyarette bulunup ordunun yedek birlikleri ile temasa geçerek onları Paris'i kargaşadan kurtarmaya gelmeye ikna etti, ama buna yüksek bir fiyat istiyorlardı. De Gaulle Cezayir'e bağımsızlık verme ihaneti yüzünden kendisini öldürmeye kalkışan aşırı sağcı OAS'm gerisindekilerden bazılarına itibarlarını iade etmeyi kabul etti. Yarı-faşist işkenceci Massu böylesi bir itibar iadesiyle görevine döndü.

Greve son vermek için Fransız KP ve CGT'yle birlikte çalışan, Pompidou oldu. Devrim ufukta hiçbir çözüm gö-

r lemediği zaman olur. Ama büyük müfrezelerin liderleri başka yollar ve farklı c z mler bulunabileceğini  ne s r yorarsa, bırakın ayaklanma planlarını, ikili iktidar yaratmak dahi olanaklı değildir. Paris Petrograd değildi, ama Fransa apansız bir dönüşümün e iğine kritik biçimde yakla mı tı. Diğer Batı Avrupa ba kentleri korku içindeydi. Robert Escarpit dışarıdaki korkuları  zl  bir biçimde yansıtmı tı. Mayıs'da Paris'de bir afiş, *Karabasanları, d  lerimizdir*, diyordu. Escarpit Temmuz'da şunları yazacaktı:

Yurtdı ma çıkan bir Fransız şimdilerde, ağır ateşli bir hastalığın nekahatını yaşayan birine sorulacak sorularla kar ıla ıyor. Barikat kıztarıları nasıl döküldü? 29 Mayıs akşamı saat beşte ateşi ka tı? De Gaulle' n ilacı hastalığı gerçekten kökünden iyile tirebilecek mi? Hastalığın tekrarlanma tehlikesi var mı? Bu sorular doğrudan sorulmasa da gazete tezgahlarındaki man etlerden, kitapçı sergilerindeki başlıklardan okunabiliyor.

Ama belki de yanıtı duyulmak istenmediği için sorulamayan bir soru var. Ne ki umutla ya da korkuyla, herkes derinden  unu bilmek için can atıyor: hastalık acaba bu-la ıcı mı?

Ve Italya, Pakistan ve Arjantin'in kısa zamanda ke fedcekleri gibi, tabii ki  yleydi. Ayaklanmanın tüm kıt'alara yayılması, 1968'in  a ırtıcı bir  zelliliğiydi. Saygon'la Paris'in karışımı, kapitalizm tarihinde e i görülmemiş bir radikal-  meye yolaçtı. Mayanın içindekiler ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyordu, ama hareket örüntüleri, savaş-karşıtı hareketin siyah ayaklanmalarla karı ıp Detroit, Chicago, Washington ve Los Angeles'ı yerinden oynattığı ve yalın *Devrim Ba ladı, Silaha Sarılma Vaktidir*  arkıları tartışmanın yalnızca bir tarafını oluşturan Kara Panterler gibi grup-

larm doğuşunun koşullarını hazırladığı ABD dışında, benzerlik göstermekteydi. Eldridge Cleaver'ın *Soul on Ice*'i uluslararası listelerde en çok satan kitaplar arasına girdi, onu George Jackson'ın Amerikan toplumunu tepeden tırnağa eleştiren yapıtı *Soledad Brother*'i izliyordu. Her iki adam da Vietnamlılardan büyük ölçüde etkilenmişlerdi ve bu borcu gururla açıklıyorlardı. Savaş pek çok Amerikalı'nın ülkedeki yaşamını etkilemeye başlamıştı.

Fransa'da, hareketin zirvede olduğu günlerde Pompidou Fransız televizyonundan üç öğrenci lideri, Cohn-Bendit, Alain Geismar ve Jacques Sauvageot'yu, kendi bakanlık açıklamasından hemen önce yayınlanacak programa çıkartmasını istedi. Ulusa yaptığı konuşmada Pompidou *kuduzlar*'dan söz ederek izleyicilere 'size az önce birkaçını gösterdik,' dedi. Ama plan geri tepti. Üç radikal kendilerine biçilen rolü oynamayı reddetmişlerdi. Bunun yerine gözüpek ve makul, ciddi olduğu kadar zekice bir tavır sergilediler ve kendilerini kana susamış fanatikler olarak gösterme talimatını almış gazetecilerin oyununu tersine çevirdiler. Bunun tek sonucu Fransız Komünist Partisi'nin, onları beyazcama çıkardığı için ORTF'i kınaması ve Cohn-Bendit'i meşum bir uluslararası şebekenin ajanı olarak mahkûm etmesi oldu.

İngiltere'de BBC'nin Genel Müdürü Hugh Greene'di ve bir talihsiz istisna dışında -şirketin Peter Watkins'in birinci sınıf nükleer-karşıtı filmi *The War Game*'i ekrana getirmesine izin vermemişti- kurumu dikkate değer bir özgürlükçü anlayışla yönetiyor, İşçi Partisi hükümetinin muhalif görüşleri sansür etme yolundaki girişimlerine direniyordu. Mayıs sonlarında o zamanlar BBC'de yönetmen olan Anthony Smith'in birkaç ülkeden radikal liderleri çağırıp bir yuvarlak masa toplantısında buluşturma önerisini bizzat onayladı. Programa ben de çağırılmışım, başka ülkelerden bazı tanıdıklarımla temas kurmaya çalıştıklarını söylediler.

Bu haber sızdığında, yine bir bardak suda fırtına koptu. Muhafazakâr milletvekilleri kelle istediler. İşçi Partisi bakanları da Cohn-Bendit ve diğerlerinin ülkeye girişini yasaklamayı düşünüyorlardı. Konuklar için Clive Goodwin'in Cromwell Road'daki dairesinde bir hoşgeldin partisi vermeyi tasarladık, burada, BBC'de çalışan, ama kurum konusunda derin kuşkular besleyen dostlarımız bize programın manipüle edilmesini önleme yolunda kimi ipuçları vereceklerdi. Cohn-Bendit Heathrow'a 11 Temmuz günü indi ve derhal Özel Şube ve Göçmen Bürosu tarafından sorguya alındı. Dört-beş arabayla havaalanına koştuk, pankartlarımız hazırды. Aynı anda Fenner Brockway İçişleri'nden sorumlu İşçi Partili bakanlar peşinden koşmaya başladı. Bakan yardımcısı David Ennals'ın yakasına Avam Kamarası'nda yapışan liberal milletvekili Erick Lubbock da öyle. Çevremizi saran kalabalık büyürken havaalanında kendiliğinden bir siyasal miting başlattık. Nihayet İşçi Partisi Cohn-Bendit'in programa katılmak üzere yirmi dört saatliğine ülkeye girmesine izin verdi. David Ennals'ın ahmakça sözleriyle: "Eğer İngiltere'ye devrim yapmaya gelmediyse, bence girişinde bir sakınca yoktu." Devrimler keşke insanlar istediği için yapılabilecek kadar basit olsalar...

Cohn-Bendit'i alıp doğrudan Cromwell Road'a götürdük. İdeolojik muharebe planlarını görüşmek üzere hazırlanan grubumuz az zamanda 200'ü aşkın kişinin katıldığı bir toplantıya dönüştü. Küçük bir odaya girip bir saat kadar *Başkaldıran Öğrenciler* programı için taktikleri tartıştık. Tony Garnett ve Kenith Trodd programın canlı olması ve kayıttan sonra hiçbir değişiklik yapılmasına izin vermeme-miz konusunda ısrarlıydılar. Cohn-Bendit'in bakışlarındaki şaşkınlık Garnett'ı daha açık konuşmaya itti: "BBC" diye bağırdı, "Sizi düzecek. Düzecek!" Beeb'le önceki röportajların kurbanları bilgece kafa sallarken Cohn-Bendit bir şir-

ketin tecavüzüne nasıl uğrayabileceğimizi merak ediyordu. O akşam orada bunu açıklamaya gönüllü fazlasıyla insan vardı, sunucu Robert Mackenzie'nin bizi manipüle etmesine ya da bölmesine izin vermemeyi kararlaştırdık ve önerim üzerine, programın sonunda hepimizin ayağa kalkıp 'Enternasyonal'i söylemesi kabul edildi. Ardından yan odada bekleyenlere katılıp kararımızı bekleyen tedirgin, ama dost Anthony Smith'e düşüncelerimizi aktardık. Taleplerimizi kabul etti; şarap tüketilir ve adı lazım değiller çekilirken Ken Tynan 'burjuva basınının bir temsilcisinin odada bulunduğu' işaret etti. Saat sabahın 02:00'siydi ama bu haber hepimizi ayağa kaldırdı. Nerede? Kim? Neden? Bu kişi, röportajları o günlerde *The Guardian*'inkilerden daha doğru ve sıcak olan *The Times* muhabiri Richard Davy'di. Son derece eğlenen Davy, ayrılmak istemedi. Clive Goodwin konuyu oya sunmayı önerdi, ama insanlar yeterince tartışma olmadığı kanısındaydılar, tartışmalar uzadı. Sonunda olay, Davy'nin kendi isteğiyle ayrılmasıyla kapandı.

Ertesi gün Cohn-Bendit ve diğerlerini Highgate Mezarlığı'na götürdüm, Karl Marx'ın çirkin, sosyalist-gerçekçi büstünün önünde 'Enternasyonal'in provasını yaptık, ardından da Londra Ekonomi Okulu'ndaki geniş topluluğa seslenmek üzere okula gittik. Bundan önce Cohn-Bendit'le karşılaşmamıştım. Siyasetlerimiz köklü biçimde farklıydı, ama daha ilk görüşte kanım ısındı. Cin gibi, esprili biriydi ve son derece dürüsttü. Çevremizi fotoğrafçıların sardığı bir an, "Bayılıyorum buna" dedi. "Uyuşturucu gibi. Bunsuz nasıl yaşırdım, bilmiyorum." İngiltere ya da Almanya'da yaşasaydı pek de öyle hissedemeyeceğini söyledim ona.

Rudi Dutschke'nin o hafta aramızda bulunamayışından söz ettik, aleyhimdeki basın kampanyasının sokaklarda ya da kitle taşıma araçlarında gerçek sorunlara yolaştığını söyledim ona. Tabii anlıyordu, ama Fransız deneyimi çok

farklıydı. Son anda 'sistemin bir payandası' olarak ortaya çıkan, Pompidou'nun hareketi saptırmak için açıkça kullandığını söylediği Fransız KP'sinin rolü konusunda zehir gibiydi. "Fransız burjuvazisi" diyordu Cohn-Bendit o gün ısrarla, "Stalinistleri bir prezervatif gibi kullanacak, işleri bittiğinde de, doğru kubura." Fransa'dan sınırdışı edilmiş, yasadışı olarak dönmüştü, ama sonunda SDS'de birçok dostunun bulunduğu Almanya'da yaşamaya karar vermişti. O gün LSE'de (Londra Ekonomi Okulu) toplantı ABD'de sayıları giderek artan Amerikalı asker kaçakları ve savaş karşıtlarına İngiltere kampuslarında sığınak sağlama kararı alınırken tepkiler çok olumluydu.

LSE'de o gün çok tatsız bir olay oldu. Şimdiye dek sağcı basın ve Tory ve İşçi Partisi milletvekillerinin ırkçı aşağılamalarına alışmıştım. Diğer solcu grupların sekte basınılarında saldırıya uğramaya da alışıyordum, ama bunlar üslup olarak birbirlerinden farklıydı. Enternasyonal Sosyalistler (sonraları Sosyalist İşçi Partisi olacaklardı), hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Uluslararası Marksist Grup'a iyi gözle bakmıyorlardı. Kimin hangi başharfleri desteklediği önemliydi. Diğer başharflere karşı her zaman dostça davranmaya özen göstermişimdir, hatta UMG'nin bulunmadığı kentlerde (ki çoğunluklardılar) insanlara ES'ye girmelerini öneriyordum. O zamanlar her şey dışarıda kalmaktan iyiydi. Dolayısıyla bir ES üyesi ayağa kalkıp "Neden Pakistan'a dönmüyorsun?" diye bağırdığında, bu genellikle aşırı sağla bağıntılı bir sözlü saldırı olduğu için derin bir şaşkınlığa uğradım. Renkli basındaki 'yabancı cenabet' gibi başlıklara rastlamak sıradan olaylardandı. ES'li müdahale dinleyiciler müdahale ettiler, ama LSE'deki kendi grubu onu hiçbir zaman açıkça eleştirmede. Stokely Carmichael ve Kara Panterler'den derinlemesine etkilenen milliyetçi siyah arkadaşarımdan çoğu, özel konuşmalarımızda "beyaz sol"la çalıştığımı söyle-

yip bana takılırlardı. Irkçılığın Britanya toplumuna derinlemesine işlemiş olduğunu, ideolojik solcu olmanın elleri temizlemeye yaramayacağını savunmaktaydılar. Bu görüşü ciddi bir tahlile değil de, bireysel psikolojiye dayanmakla eleştirirdim hep, bugün de görüşümü değiştirmiş değilim, ama bu olay beni çok düşündürdü. ES'nin esas lideri Tony Cliff olaydan şok olmuştu. Pek çok kez beenden özür diledi, ama nedenini açıklayamıyordu. Çıkamaz yol sekterliğinin mantığının bu olduğunu söyledim. ES'ye katılmayı reddeden herkes düşman muamelesi görecekti ve bu davranışının sonuçlarına katlanmalıydı. Cliff UMG yerine ES'ye katılmış olsaydım bunlardan hiçbirinin olmayacağını söyledi. Hoş bir davranıştı tabii, ama olan biten konusundaki görüşümü güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. Öylesine öfkelenmiş ve bezmiştim ki İngiliz politikasıyla her türlü bağımı kopartmayı bile düşündüm, ama bunun zamansız ve bireysel bir tepki olacağını kavradım. Çabalarımı bekleyen Ekim mitingi ve *The Black Dwarf* vardı ve gerek Clive Goodwin, gerekse Pat Jordan sekter ya da ırkçı önyargılar karşısında gerileme fikrini dehşetle karşılamışlardı.

BBC programı kendiliğinden gelişti ve doğal olarak, yayınının ayaklanmaya yolaçacağını sananlar için hayal kırıklığı yarattı. Biz katılanlar içinse fazlaca kısaydı, yine de bizler 'Enternasyonal'i söylerken Robert Mackenzie'nin yüzündeki sıkıntıyı seyretmek, olayı her şeye değer kılıyordu. Cohn-Bendit'in bir gece kalmasına izin verildi, ertesi gün de Frankfurt'a döndü. Beni bazı bakımlardan daha da ilgilendiren kişi, Jan Kavan adındaki sessiz, genç bir Çek öğrenciydi. Kıdemli bir komünist olan babası kırkların sonunda koğuşturmaya uğramıştı. Hücre hapsi ve diğer işkencelere maruz kalmış, ama sağ kalabilmişti. Ailesi bir süre 'hainin ailesi' olma ayıbyıyla yaşamak durumunda kalmıştı. Jan'ın, mükemmel bir İngiliz kadını olan annesi tüm

yoksunluklara karşın evi çekip çevirmeyi sürdürmüştü. Kavan bize ülkesinin içten içe kaynadığını söylüyordu. Birçok değişim süregitmekteydi ve demokratikleşme süreci devam ediyordu. Prag'da 1968 1 Mayıs'ına ilişkin haberleri okumuş ve çok etkilenmiştim. Stalinizmin damgasını taşıyan ağır, ayinsel kutalamaların yerine, burada neşe ve mutluluğun taşıdığı duyumsanabiliyordu. İşçi ve öğrenciler yürüyüşe zorla getirilmemişlerdi, o sıralarda Doğu Avrupa ve SSCB'de hain olarak değerlendirilen Che'nin büyük boy afişlerini bile farkettim. Çek lideri Alexander Dubçek Doğu Avrupa'da benzeri şimdiye dek görülmemiş bu destek gösterisinden fazlasıyla etkilenmiş olmalıydı ki, fotoğraflardan birinde yanaklarındaki yaşları kuruladığı görölüyordu. Dubçek ve yoldaşları Prag baharına 'İnsan yüzlü sosyalizm' diyorlardı. Çekoslovakya olaylarını gözardı edecek ölçüde dikkatimizi Fransa'daki gelişmeler üzerinde yoğunlaştırmıştık. Oysa Prag, Paris ve Saygon kadar 1968'imizin bir parçası olacaktı.

Jan Kavan bize tutuklanması kendisinin, (sonradan tanışacağım) Karel Kovanda'nın ve diğerlerinin birçoğunun radikalleşmesine yol açan Çek öğrenci lideri Jiri Müller'den söz etmişti. Başlangıçta hepsi partinin reform programından kuşku duymaktaydılar. Bu parti sahte davaları ve idamları gerçekleştiren, tüm Stalinist vahşetleri haklı gösteren ve Moskova'da başat olan tüm bağınazlıkları sadakatle savunan aynı cehennemî yaratığın bağırsaklarından çıkmamış mıydı? Kuşkuluydular ve bunda sonuna kadar da haklıydılar, ama olaylar değişiyordu. Babalarının hatalarından kaçınmak istiyorlardı, bu nedenle de her yeni dogmayı reddediyorlardı, ama üniversite ve fabrikalarda seçimler yapılmakta ve iyi insanlar işbaşına gelmekteydi. Partide, özellikle de gençlik örgütlerinde yepyeni bir ruh sezilmekteydi. Bu ikinciler ufuklarını genişletmeye başlamışlardı. Isaac Deutscher'in yazıları

Çekçe'ye çevrilip resmî Komünist dergilerde yayınlanıyordu. Bir zamanlar nefret edilen gazetelere talep artmıştı, çünkü gazeteciler kirli gömleklerini fırlatıp atmış, gerçekleri yazmaya başlamışlardı. Çek televizyonu da çiçek açmıştı, her akşam eski siyasi tutuklulardan biri ekranda kendisini hapse atanlarla yüzleşip neler çektiğini anlatıyordu. Bunun sonucunda, bürokrasi dünyası altüst olmuştu. Bürokratik yönetimin istikrarı kitlelerin depolitize ve pasif oluşuna bağlıydı. Dubçek ve destekçileri sürekli, Kremlin'dekileri fazla tedirgin etmeden sosyalizm ile demokrasiyi bağdaştırabilmenin arayışı içindeydiler. Sonuçlar Mayıs Fransa'sında olduğu kadar dikkatle izleniyordu. Jan Kavan ülkedeki yeni Çek liderlerine destekten sözettğinde, aylardan Temmuz'du ve dingin coşkusu bizleri fazlasıyla etkilemişti.

Batı'daki burjuva ideologlarının merkezî temalarından biri, sosyalist projeyi Stalinizm'in suçlarına eşitlemekti. Varolan başka bir 'sosyalizm' modeli bulunmadığı için de, o günlerde gerçekte ne için mücadele ettiğimizi pratikte gösterebilmek, zordu. Herkes neye karşı olduğumuzu biliyordu, ama ileri ülkelerden hiçbirinde olumlu örnek bulmak mümkün değildi. Moskova'daki bürokratlar da Doğu Avrupa'daki rejimin sosyalizm olduğu konusunda Batı'da kapitalizmin çömezleriyle görüşbirliği içinde olduğuna göre, milyonlarca emekçinin sosyalizmi otoriter tek-parti yönetimiyle özdeşleştirmesinde şaşılacak birşey yoktu. Mantık, demokrasinin ancak serbest girişimci pazar ekonomisinde varolabileceğini önermekti. Doğal olarak bu, Hitler'i, Mussolini'yi, Franco'yu, Salazar'ı ve Latin Amerika'yla Asya'daki bir sürü muz cumhuriyetini hesaba katmamak anlamına geliyordu, ama bu çifte standartlar evrensel olarak kabul görüyor değildi.

1968 Martı'ndan itibaren Çekoslovakya'da gerçekleşen değişimler, demokrasi ile sosyalizmin gerçekte kapitalizm

ve özgürlükten çok daha bağdaşabilir olduklarını savlamayı mümkün kıldı. Yurtdışına çıkma isteğim bir kez daha avukatlarca geri çevrilecekti. Ağustos'da tasarladığım üzere Prag'a gidemeyecektim, çünkü İngiltere'deki beş yılım Ekim ayında tamamlanıyordu. Durum böyle olmasaydı dahi hoş karşılanacağımı sanmıyorum, çünkü Rus tankları oraya benden önce vardılar. Çek liderlerinin perde arkasından meydan okumaları gerekli sonuçları yaratamamıştı. Kremlin İkinci Dünya'da büyük popülarite kazanmış bir sosyalizme hoşgörü göstermeyi reddediyordu. Korkuyorlardı, korkularında da haklıydılar, çünkü Çek modelinin varolmasına izin verilirse, Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde de öfkeli sesler yükselmekte gecikmeyecekti. Eğer sosyalizmle demokrasi Prag'da birlikte varolabiliyorlarsa, neden doğu Berlin ya da Budapeşte'de, Varşova ya da Sofya'da veya Bükreş'de ve nihayet bizzat Moskova'da bu mümkün olmasın? Prag örneğinin bir gecede yerle bir edilmesi gerekiyordu ve Çek trajedisinde böylelikle yeni bir perde açılmaktaydı. İlkinde Çekler Nazi Almanyası karşısında bağımsızlıklarını koruyabilmek için Batı'ya bağımlıydılar. Oysa İngiltere ve Fransa'daki egemen sınıflar Hitler'le anlaşıp Çekoslovakya'yı kurban etmeyi yeğlemişlerdi. Savaşın sonra ise kurtarıcıları Kızıl Ordu'ya minnettar olan Çekler, Moskova'nın ülkelerinin geleneklerine ve ileri iktisadî temeline saygı göstereceğini umuyorlardı. Ve bir kez daha yanıldılar. Jean-Paul Sartre trajedinin bu yönünü çok güzel ifade etmişti:

Çekoslovakya ileri kapitalist bir ekonomiden sosyalist ekonomiye başarılı bir geçişi gerçekleştiren ilk devlet olabilir, böylelikle de Batı proletaryasına, bir model değilse de, kendi devrimci geleceğine ilişkin bir fikir verebilirdi. Ne araç ne de insan bakımından hiçbir noksanı

yoktu; dünyanın herhangi bir yerinde işçilerin denetimi mümkünse bu Prag ve Bratislava da olabilirdi.

Ne talihsizliktir ki, kendi manipölasyonlarının kurbanı olan Moskova'daki manipölatorler böylesi bir sosyalizme akıl erdiremediler. Bunun yerine, kendi sistemlerini dayattılar. Ülke içinde gerçek temeli olmayan bu ithal, uyarsız model 'büyük ağabey'in gözetimiyle dışarıdan ayakta tutuluyordu. Bir 'put' olarak yerleştirilmişti - yani koşulsuz, tartışılmaz, tartışmasız, açıklanamaz, açıklanmayan bir talepler dizisi olarak.

Stalinist 'gözyaşısız sosyalizm' modeli bir başka felaketti ve Çek komünistlerinin önemli bir bölümü bunu daha baştan kavramıştı. 1968'de eyleme geçtiler, ama sonunda kendilerine suçlarının popüler hale gelmek olduğu söylendi. Fazla popüler! Dubçek deneyimi Washington ve Batı Avrupa'daki NATO başkentleri tarafından da endişeyle izleniyordu. Başarıya ulaşması durumunda yankıların Doğu ve Batı, tüm Avrupa'dan duyumsanacağı kesindi. Mayıs ayaklanmacıları silahsızlandırılmışlardı, ama İtalya'nın başı dertteydi ve Portekiz birkaç yıl sonra devrimin eşğine sürüklenecekti. İşlerlikli bir sosyalist demokrasi her iki ülkede elde edilecek sonuçlara model oluşturabilirdi. Tanklar başkente ulaştığında Batı'da gerçek anlamda bir öfke ifade edilmedi. Afganistan müdahalesi ya da Polonya'da sıkıyönetim ilan edilmesi karşısında gösterilen tepkilerle kıyaslanırsa, Çekoslovakya'nın işgali sırasında Batı başkentlerinin gerçekte derin bir soluk aldığı ayırmsanabilir.

Çek trajedisinin üçüncü perdesi buydu. Şimdilerde böylesi olayların kaçınılmaz olarak değerlendirilmesi moda, 1968'den sonra politik kadercilik pek popüler oldu. Yine de Ruslar müdahaleden geri durabilirlerdi ya da Prag daha kararlı bir otorite sergileyerek müdahalenin önünü alabilir-

di. Dubçek eğer halkı ve orduyu harekete geçirseydi ve Brejnev ve imparatorluk taburlarına cesaretle ve alenen Çekoslovakya'nın bürokratik rejimin yeniden dayatılmasına karşı direneceğini söyleseydi, Sovyet generalleri askerî müdahaleyi göze alamayabilirlerdi. Tito Stalin'den 1948'de kopmuş ve tartışmayı kamuya açık biçimde sürdürerek halkını ideolojik olarak donatmış, aynı zamanda Stalin'i, Moskova'nın iradesini silahla dayatma yolundaki her türlü girişimin silahlı direnişle karşılaşacağı yolunda uyarmıştı. Dubçek ve yoldaşları bu riski göze almak istemediler.

Çek işgalini sabahın 7'sinde, her zaman erken kalkan Pat Jordan'ın telefonundan öğrendim. Bir saat içinde *The Black Dwarf*'un Soho'da Carlisle sokağı no. 7'nin ikinci katında, en üst kattaki çatı aralarını hemen hemen işgal etmiş olan *New Left Review*'nin hemen altındaki bürosundaydım. İnsanlar pankartları hazırlamaya başlamışken üç saati telefon başında geçirdim. Çağrımıza beş bin kişi cevap verdi ve aynı akşam, kırmızı bayraklarla birlikte portrelerini taşıdığımız Marx ve Lenin, Luxemburg ve Troçki adına protestomuzu bildirmek üzere Sovyet Büyükelçiliği'nin önündeydik. İngiltere'de insan yüzlü sosyalizmin çökertilmesine karşı en büyük gösteriyi düzenleyen Marksist sol olduğunu kaydetmek, kişiyi gönendiriyor. O hafta sonu İşçi Partisi'nin Hyde Park'da düzenlediği miting ancak birkaç yüz izleyici toparlayabildi. ABD'ye tek yanlı saldırdığımız için sürekli eleştiriliyorduk. Basın bizi Kremlin'in kuklaları ilan etmişti. Gerici işçiler sürekli Moskova'ya gitmemizi söylüyorlardı. İlk kez kendi pasifliklerinin utançında, susturulmuşlardı.

Çekoslovakya işgalinin başka yankıları da oldu: Küba'nın Londra Elçisi Alba Grinan *The Black Dwarf*'un yakın dostuydu, kendisiyle Che Guevara'nın *Bolivya Güncesi*'nin yayın hakları konusunda görüşüyordum. Bu belge

Bolivyalıların eline geçmiş, kopyası Washington'a iletilmişti, ama hükümeti üzerindeki ABD denetimini artık hazmedemeyen Bolivya İçişleri Bakanı Arguedas Bolivya'yı terketmiş ve günlüğün bir kopyasını Havana'ya vermişti. Havana bunları derhal yayınladı. *Günce*'de Che'nin "Bolivya kurtuluş hareketini finanse edecek bir fon için kampanya başlatmalarını Sartre ve Bertrand Russell'dan istemeliyim," şeklindeki ifadesi de yer almaktaydı. Arguedas Castro'ya Che'nin nasıl öldürüldüğünü de anlatmış, Küba lideri de bunu günlüklere yazdığı uzun girişte aktarmıştı. Che diri yakalanmış ve Higueros köyüne götürülmüştü. Yirmi dört saat sonra onu öldürmeye karar verdiler. Castro bu sahneyi şöyle anlatıyordu:

Yankee'lerin eğittiği iki ranger, Yüzbaşı Miguel Ayoroa ve Albay Andres Selnich görevli olmayan bir subaya, Mario Teran'a Che'yi öldürmesini emretmişlerdi. Teran körkütük sarhoş içeri girdi, bir Bolivya'lı ve bir Peru'luyu öldüren silah seslerini duyan Che, yaratığın duraksadığını görünce kesin bir sesle, 'Ateş et,' dedi. 'Korkma.' Teran odadan çıktı, üstleri Ayoroa ve Selnich emri tekrarladılar, o da makineli tüfeğini Che'nin belinden aşağıya doğrultarak ateşledi... Che'nin ıstırabı kendisi de sarhoş bir çavuşun sol tarafına bir el ateş ederek öldürmesine dek acımasızca uzatıldı. Tüm bunlar Che'nin tutsak aldığı çok sayıda Bolivyalı şubay ve askerin yaşamına gösterdiği saygıyla iğrenç bir karşıtlık gösteriyordu...

Biri Ponbo olmak üzere üç Kübalı kuşatmadan kaçmayı başarmış ve Havana'ya dönmüşlerdi, Che'nin günlüklerinin otantikliğini onlar da doğruladılar. İngilizce basımları radikal Amerikan dergisi *Ramparts* tarafından yapılacaktı, Avrupa'daki yayın hakları ise çeşitli sol-kanat yayınevlerince

alındı -Fransa'da Maspero, İtalya'da Feltrinelli, Almanya'da Trikont Verlag- biz de günlükleri *The Black Dwarf*'un özel sayısı olarak yayınlama konusunda Kübalıların iznini almayı başarmıştık. Jonahtan Cape de 25 sterline ciltli olarak basmaya karar verdi. *Ramparts*'ın mizanpajını kullanarak onları atlattık ve giriş yazımızda para peşinde koşan 'şu yayıncıların suratına tükürdük'. İki ay içinde 5 sterlinden 25.000 adet sattık, David Mercer'ün ajansı Peggy Ramsey dahil borç aldığımız çeşitli kişilere borcumuzu kapattık, kalanı da genel fonumuza yatırdık.

O günlerde dergi için para, bitmez tükenmez bir sorundu. Clive'in sayfalarımızdaki çağrılarının dışında (1917'de Lenin: Toprak, Barış ve Ekmek; 1968'de *Black Dwarf*: Ekmek, Ekmek ve Ekmek!) Hockney, Kitaj, Patrick Proktor, Jim Dine ve diğerlerinin bize bağışladığı tabloları satıyor-duk zaman zaman. Bir de on beş günde bir büromuza gelip bana gülümseyen, sonra da önlüğünün cebinden elli beş pound çıkartıp uzatan, saçları belinde bir dükkan sahibi vardı. Bu o günlerde büyük paraydı. Ona teşekkür ederdim. Birbirimize gülümserdik, sonra da çeker giderdi. Dördüncü keresinde olabildiğince dostça, bize nedân para verdiğini sordum. Daha anlayışlı olmam gerektiğini ima edencesine yüzüme baktı, yeniden gülümsedi, biraz duraladıktan sonra: "Kapitalizm hiç de kıyak değil, ahbap" dedi, çekip gitti. Bir keresinde de, çağrılarımızdan birinin ardından -matbaaya borçluyduk- Galler'den bir kadından bir telefon aldım. Adını söyleyip ne kadara gereksinimimiz olduğunu sordu. Tutarı söylersem bir kuruş bile vermeyeceğini düşündüm, saçma sapan bir şeyler mırıldanıyordum ki, "Lüt-fen," dedi "tam olarak ne kadara gerek duyduğunuzu söyleyin." 2.500 pound dolaylarındaydı. Aynı gün bir çek postalayacağına söz verdi, ama kapatmadan bu yüceliği hakke-decek ne yaptığımızı sormayı başardım. "Christopher

Logue bir keresinde hayatımı kurtarmıştı” dedi, “Üstelik gazeteyi seviyorum da.” Seramikçiymi, yakın zaman önce küçük bir mirasa konmuştu. Bundan sonra iki kere daha bize yardım etti. Christopher Logue bu beklenmedik yardımı öğrendiğinde kendisinden beklenmeyecek kadar alçakgönüllü davrandı. Tüm anımsayabildiği, ona Fransa’nın güneyinde bir dağ yolunda berbat bir durumdayken rastladığıydı. Sevgilisinden ayrılmıştı, yolun kenarında durmuş, anlamlı gözlerle aşağıdaki uçuruma bakıyordu. Logue konuşarak sıkıntısını gidermesine yardımcı olmuş, o da bu iyiliği unutmamıştı. Clive Goodwin ozana bu konuda fazla kredi tanımaktan yana değildi. “Gerçek şu ki,” diyordu, “Gazetemizi okuyor. Yoksa Logue’un yazı kurulunda olduğunu nereden bilebilirdi?”

Kübalılarla ilişkiler, ne yazık ki bozulmak üzereydi. Fidel Castro sonunda Çekoslovakya’ya Sovyet müdahalesinden söz etmişti. Zekice bir konuşmaydı, Doğu Avrupa sosyalizmlerine eleştirel bir göndermeyi de içeren önemli ipuçları veriyordu, ama sonunda Reform karşısında, yozlaşmış Moskova Papalığı’nın yanında saf tuttu. David Mercer’la birlikte bu konudaki üzüntülerimizi iletme ve kısa sürede eleştirilerimizi kamuoyuna duyuracak ve tahlilleriyle aramızdaki mesafeyi belirleyecek bir ‘Fidel’e Açık Mektup’u yayınlayacağımızı bildirmek üzere Alba’ya gittik. Çok üzül-müştü, gözyaşlarını tutamadı. Biz de üzgündük, ama Çek sosyalist ve reformcularının gözyaşları bu tartışmada ağırlık taşımaktaydı. Mektubu, gerekirse elçilik kuryesi kanalıyla Havana’ya göndermemizi, ama yayınlamamamızı rica etti. Ama söz konusu olan sosyalist bir ilkeydi ve siyasetin ön planda olması gerekiyordu. Bunun yakın gelecekte Havana’ya gitme hayallerine veda anlamına geldiğini biliyordum. İki çağrı almıştım, ama avukatlar Ekim’e dek ülkeden ayrılmamam konusunda beni uyarıyorlardı, o gün Wilson-

Callaghan rejimine küfürler yağdırdım. Büroya döndük, Castro'ya mektubu kaleme aldım, Mercer, Clive Goodwin, Roger Smith ve ben imzaladık. Bu mektubu içeren sayımızla Che'nin günlüklerini içeren özel sayımız aynı anda yayınlandı. Bu işin küçük, ama öngörülebilir sonuçlarından bir tanesi, elçiliğin devrimin yıldönümünü kutlamak için düzenlediği yıllık şenliğin resmî davetliler listesinden adımın çıkartılmasıydı. Bu, Havana Libres'in demirhindi suları ve güçlü kokteyllerine elveda demekti.

DOKUZUNCU BÖLÜM
1968 YILI: YENİ DEVRİMCİLER

*Tanı düşmanını,
aldırmıyor teninin rengine
sen onun için çalıştığın sürece;
iplemiyor ne kadar kazandığını,
ona daha çoğunu kazandırmayı sürdürdükçe sen;
aldırmıyor kimin üst katta yaşadığına,
binanın sahibi kendisi oldukça;
dilediğini söyleyebilirsin ona,
ona karşı eyleme geçmediğin sürece;
insanlığa övgüler yağdırır,
ama bilir makinaların daha pahalı olduğunu;
pazarlığa oturur, alay eder ve oyuna getirir seni;
meydan okur,
öldürür;
sahip olduklarını yitirmektense,
gözünü kırpmadan yokeder dünyayı.*

Christopher Logue, 1968

Süregiden Vietnam saldırısı ABD içinde büyük bir krize yol açmıştı. Birkaç bin mil ötedeki savaşta yenilginin gölgesi Demokrat Parti içinde bölünmeyle sonuçlanmıştı. O yıl Chicago'daki kongresinde parti delegeleri büyük ölçüde SDS ve diğer savaş karşıtı koalisyonlardan esinlenen savaş karşıtı göstericilerce kuşatıldı. Savaş gazisi Vali Daley aşırı kuvvet kullanmıştı, ama kongre delegelerinin yarısının barış partizanlarına sempati duyduğunu ve Başkan Yardımcısı Hubert Humphry'nin Başkanlığa seçilmesini engellemek üzere olduklarını kavrayınca paniğe kapılarak cop ve göz-yaşı bombalarını onların üzerine çevirmişti. Demokrat Parti kamuoyu önünde ikiye bölündü ve barış yanlısı aday Eugene McCarthy'in Humphrey'in karşısına çıkartılması

kongrede kutuplaşmaya yol açtı. McCarthy yanlısı bir delegenin TV kameralarına “ancak yağmur olmadığını kavrayana kadar üzerinize işlemelerine izin verebilirsiniz” dediği konuşmasında Daley ‘bizim ambarın Hitler’i’ damgasını yiyecekti. O yaz çok sayıda beyaz gösterici Enternasyonal Amfitéatre’den kanlar içinde çıkartılırken içlerinden çoğu bu işlemin ayrıcalıktan yoksun siyah Amerikalıların gündelik tayını olduğunu kavramaya başlamıştı.

Yine de en heyecan verici haber Chicago’dan değil, Teksas’da Fort Hood’dan geliyordu; kırk asker göstericileri bastırmak üzere Chicago’ya sevk emrine karşı geldikleri için tutuklanıp hapse atılmışlardı. O sıralarda Londra’da olan siyah komedyen Dick Gregory askerlerin başkaldırısına çok heyecanlandı. *David Frost Show*’dan önce bir TV istasyonunun bekleme salonunda söyleşiyorduk. Program hazırlayıcıları telaşlıydı, ama Frost’un röportajı sırasında neler söyleyeceğimizi ağzımızdan almaya çabalarken bunu belli etmemeye çalışıyorlardı. Bizse iç cephedeki son haberleri konuşuyorduk. Gregory silah altına alınanların bu tepkileri karşısında ABD’nin savaşı kazanma olasılığının çok düşük olduğunu öngörmekteydi. Tet saldırısının Amerikan ordusunun rütbesiz askerlerini yıldırıldığını, savaşı Vietnam’ın kazanacağını söylüyordu. Gregory savaşın özellikle ülkesindeki siyahların bilinci üzerindeki etkilerinden çok hoşnuttu. “Yerli Amerikalılara karşı soykırım savaşları dahil tüm savaşlarda” diyordu, “Siyahlr yurtseverler olarak çarpıştılar. Karaderili bir adam, yurtsever bir Amerikalı olduğunu kanıtlamak için daha hırslı savaşmak durumundaydı. Ama bu artık bitti.” O akşam bana söyledikleri *Ramparts* ve zamanın diğer radikal yayınlarında yazılanlarla örtüşüyordu. Siyah ayaklanmaları sırasında en etkin tetikçilerin çoğu siyah gazilerdi.

Hem Martin Luther King, hem de Robert Kennedy kısa

süre önce öldürülmüşlerdi, Gregory bu cinayetlerin 'infaz' olduğunu söylüyordu. Martin Luther King'in ölümü siyah Amerika'nın tümünce kişisel bir kayıp olarak derinden duyumsanmıştı, beyaz toplumun önemli bir bölümü de bu yasa katıldı. Kurulu Düzen'e saldıran ve ulusal ölçekte popülerlik kazanan her siyah liderin bir an önce devredışı bırakılması gerekli görülüyordu. Malcolm X'in tersine, King hiçbir zaman şiddeti savunmamıştı. Yine de bu, oy sandığında değil, kurşunla ortadan kaldırılmasını engellemedi. Gregory, Kennedy'nin seçimi kazanıp Vietnam'dan çekileceği düşüncesindeydi. Senatör McCarthy ise, kaybetmeye mahkûmdu. Gregory, McCarthy'nin geçmişi konusunda bir hayli eleştireldi, barışçı aday hakkında bana söyledikleri, içimi kararttı. McCarthy tüm oylamalarda savaştan yana oy kullanmış, Çin'in BM'ye kabulüne karşı çıkanlar arasında yer almış, Küba'ya savaş açılmasından yana olmuş, Amerika-Aleyhtarı Faaliyetler Komitesi'nin kurulmasını desteklemiş, 1961'de ırk ayrımcılığı güden okullara federal yardımın kesilmesi aleyhine oy kullanmıştı. McCarthy'nin liberal kredileri birkaç dakika içinde gözümde sıfırlanmıştı, tam tarihin her zaman mevcut çöp sepetine atmaya hazırlanırken Gregory mırıldandı: "Tabii değişmiş olabilir. İnsanlar değişebiliyor..."

Bobby Kennedy cinayetinden az zaman önce *The Washington Post*'un Londra bürosu İngiltere'den birkaç kişiden, seçmen olsaydık ABD seçimlerinde kime oy vereceğimizi ve bunun nedenlerini açıklayan, yüz sözcüğü geçmeyen bir yazı istedi. Benim tercihim yalın ve itiraf etmeliyim ki, basitti. O sıralar ringde olan tek aşırı sol aday, Sosyalist İşçi Partili Fred Halstead'e verdim oyu. Paul Johnson, Hugh Thomas, Dee Wells ve Arnold Wesker, Kennedy'yi yeğlemişlerdi. McCarthy Michael Foot, Harold Pinter, Iris Murdoch, A. J. Ayer ve Robert Shaw'un oylarını aldı. Resmî sa-

vaş adayı Hubert Humphrey ise Kingsley Amis, Elizabeth Jane Howard ve J. B. Priestley'in oluşturduğu edebiyat üçlüsünden destek aldı. Nelson Rockefeller tek oy elde edebildi, Nigel Lawson'un ki. Richard Nixon'ın tek destekçisi ise Auberon Waugh idi. Romancı Brigid Brophy, Martin Luther King'in dul eşi Coretta üzerinde ısrarlıydı, Bertrand Russell ise büyük adayların tümüne karşı olduğunu söylüyor, ama kendisi için 'en az çekici' adayın McCarthy olduğunu belirtiyordu. Kennedy'nin ölümü üzerine *Washington Post* yoklama sonuçlarını yayınlamamaya karar verdi, dolayısıyla da Amerikalı okurlarını düşüncelerimizi öğrenme angaryasından kurtarmış oldu.

ABD'de olanlar Hindiçin'deki savaşın gelişimini yakından izleyen bizler için son derece önemliydi. İki savaş alanı çok farklı olmakla birlikte, iki mücadele birbiriyle yakından ilintiliydi. ABD'nin Vietnam'daki askerî başarısızlığı, ülkede büyük bir siyasal bunalıma neden oldu. Vali Daley bu hayaletin fiziksel olarak yokedilmesini beklerken okuyup üfleyerek kovalamaya çalışıyordu, ama hareketi henüz zirvesine ulaşmamıştı. Aksine gün geçtikçe güçlenmekteydi, biz de Avrupa'dan onu yakından izliyorduk.

Yalnız değildik, hayır. Çok sayıda Amerikalı geliyordu Avrupa'ya, ve *The Black Dwarf* bürosunu ziyaret eden SDS militanlarından savaşa karşı mücadelenin yoğunluğu konusunda çok açık fikirler edinebiliyorduk. Bir akşam üzeri ülkesindeki savaş makinesini altetmenin tek yolunun Saygon'da ABD Elçiliği'ne saldıran UKC gerillalarını taklit etmek olduğunu, çok olağan bir şeyden sözediyormuşçasına söyleyen SDS'li bir kadını anımsıyorum. Sözünü ettiği, ABD'de askerî kuruluşların ve Vietnam'daki ölümler pahasına kârlarını azamîleştiren Dow Chemicals (napalm imalatçıları) ve benzeri şirketlerin karargâhlarının bombalanmasıydı. Bu teze şiddetle karşı çıktım. Belki olması gerek-

tiğinden daha da sert davrandım, çünkü VDK'nın Ekim gösterilerini planlama evresindeydik ve SDS'linin söylediğinden çok farklı olmayan görüşler dile getirilmekteydi sağda solda. Böylesi bir hareket tarzı yalnız ilkece yanlış ve budalaca olmakla kalmıyordu, aynı zamanda sözcüğün her anlamıyla intihar demektir. Biri çıkıp da böylesi önerileri öne sürdüğünde, dengesiz mi, yoksa doğrudan bir provokatör mü diye uzun uzadıya düşündüğümü itiraf etmeliyim. Bu paranoya değildi. Telefonların dinlendiğini, mektupların açıldığını ve VDK'ya Özel Şube'den sızmalar olduğunu gayet iyi biliyorduk. Bu, kapitalist demokrasinin rutin işleyişindendi. Bir keresinde postacı beni bürodan dışarı sürükleyip, mektuplarımızın dağıtımdan önce düzenli olarak açıldığını söylemişti. İşini kaybedeceği kaygısıyla dergide bir görüşmenin yayınlanmasını kabul etmemişti. Yıllar sonra Brighton tren istasyonunda genç bir adam yanıma yanaştı. Bizim mahallenin postacısıydı ve bana özel mektuplarıma ilişkin olarak aynı öyküyü anlattı. Fransa'daki genel grevden sonra Britanya'da belirgin bir panik yaşanıyordu. Bu, bizi her zamankinden daha dikkatli davranmaya yöneltmişti. Ama SDS'in New York bölgesinden gelen kadın ne deliydi, ne de devletin bir ajanı. Hükümetinin yaptıklarından dehşete düşmüştü ve kendini kudretsiz hissediyordu. Ona Lenin'in teröristi "bombalı liberal" olarak tanımladığını anımsattım. Akli karışmıştı. Açıkladım: "Liberaler baskı politikalarına inanırlar. Yöneticiler üzerine şık bir baskı uygularlarsa, onların değişeceğini düşünürler. Gerçi teröristlerin uyguladığı baskı pek şık sayılmaz, ama kitlelerle ya da ruh durumlarıyla ilintili bir baskı değildir bu. Dolayısıyla sonuç tam yenilgi ve tecruttur." Bunun çok liberal bir yaklaşım olduğunu söyledi. Bana çok öfkelenmişti, Amerika'nın temelde yönetici sınıfın farklı kesimlerince yönetilen tek partili bir devlet olduğu-

nu haykırdı. Yumruğunu masama vurdu, mavi-yakalıların sistemle bütünleşmiş olduklarını vurguladım. Savaş suçlularına karşı savaşılanlar yalnızca siyahlar ve öğrencilerdi. Yanıldığına ikna etmek için başvurmadığım yetke kalmadı. Rosa Luxemburg, Lenin ve Troçki, hepsi de eski rejimi yıkmanın yolu olarak kitle eylemlerinden ve halk kurumlarından yana olmuştu. Mao, Fidel ve Ho Chi Minh halkın büyük kesiminin desteğini kazandıkları için başarıya ulaşmışlar ya da ulaşma yolundaydılar. Beni dinledi, gülümse-di ve hınçsız bir sesle, “Ama hiçbir ABD’de devrim yapmaya kalkışmadı” dedi. Ardından yeni bir tur başladı, tartışmaya diğerleri de katıldı.

Büromuz artık dünyanın dört bir yanından devrimcilerin uğrağı olmuştu. Bir gece bir grup hippy anarşisti dağıtım büromuzda gecelemişti. O gece esrarlarını içerken duvara molotof kokteylinin nasıl yapıldığını anlatan bir şekil çizdiler. Ertesi sabah büroya geldiğimde hepsi uyuyordu, onları uyandırıp gitmeye ikna ettim. Gitmeden önce, *New Left Review*’la paylaştığımız tuvalette bağırsaklarını boşaltacaklardı. Burada sözlü bir savaş patlak verdi. Kapı bu 1968 fırlamalarınca ardına dek açıldığında tuvalette 1956’nın Macar eski tüfeklerinden Nicolas Krasso keyifle gazetelerini okumaktaydı. Krasso kapıyı kilitlememişti. İdrar torbaları patlamak üzere olan Hollandalı müfrezeye, işinin daha bir on beş dakika süreceğini söyledi. Bu bir öfke tufanına yolaçtı, hakaretler birbirini kovaladı. Sorunun nasıl çözümlendiği konusunda bir fikrim yok, ama duvardaki kışkırtıcı çizimi büyük bir afişle örttük ve en kısa zamanda boyamayı kararlaştırdık. Ertesi gün büromuz Scotland Yard tarafından basıldı. Şube görevlileri doğrudan afişe yönelip söktüler ve kaba çizgilerin fotoğraflarını çektiler. Başmüfettiş Elwyn Jones benimle uzun uzadıya bir görüşme yapıp Başsavcı Sir Norman Skellhorn için bir rapor hazırlayacak-

ları konusunda uyardı. Ardından büroda arama yapılmasını emretti. Tüm dosyalarımızı incelediler, adres defterlerimizi karıştırdılar ve çeşitli belgeleri, özellikle Fransızca ve İspanyolca mektupları götürdüler. Fransa'da göstericilerin taktığı kasklardan nasıl edinebileceğini soran bir okur mektubu özellikle sakıncalı bulunmuştu. Büromuz daha önce iki kere aranıp hiçbir şey götürülmediğinden, dosyalarımızdaki her şeyin bir kopyasını bulundurduklarını düşünüyorduk.

Bu baskının nedeni ertesi ay gerçekleştirilecek olan Ekim gösterisinden önce çirkin bir atmosfer yaratmaktı. Bir kez daha VDK adına tüm ülkede konuşmalar yapıyordum ve bu gösterinin daha öncekileri gölgede bırakacağı o zamandan belli olmuştu. Toplantılarımızın boyutlarında nitel bir sıçrama olmuştu, öğrenciler ülkenin değişik bölgelerinde kampusları işgal ediyor, üniversiteleri yöneten uzak ve erişilmez bürokrasileri bu eylemlerinde hedef seçiyorlardı. Geleneksel yöntemlere karşı, öğrencilerle öğretim görevlilerinin eşit haklara sahip olduğu ve tüm yüksek öğrenim kuruluşlarını yönetecek organı birlikte seçtikleri bir üniversite modeli öneriyorduk. "Öğrenci Gücü" bütün İngiltere'de toparlayıcı bir çağrı haline gelmişti. Değişim sürecini kişinin çalıştığı ya da okuduğu yerde hemen başlatıp dışı doğru açılmaktı hedefi. Burjuva üniversitelerini 'kızıl üsle-re' dönüştürmenin gerekliliği Robin Blackburn tarafından *New Left Review*'da kuramsallaştırılmıştı ve Alexander Cockburn'le birlikte Penguin'den yayınladıkları, büyüleyici *Öğrenci Gücü* başlığını taşıyan kitap o günlerde on binlerce adet satmıştı. Fransa'daki olaylar yerel harekete dehşetli bir ivme sağlamıştı, bu da yetke sahiplerini kaygılandırıyordu. VDK'nın Ekim gösterisinin Fransız tarzı bir ayaklanmaya dönüşebileceği kaygıları açıkça ifade edilmekteydi. Oysa son derece anlamsız bir düşünceydi bu. İngiltere Fransa

değildi. İktidarda İşçi Partisi vardı ve işçi sınıfı huzursuz, ama suskundu. İşçilerden küçük bir azınlık VDK'ya katılıyordu, ama hiçbirimiz o yıl Fransa'ya uzaktan dahi benzeren bir olayın İngiltere'de gerçekleşeceğine inanmıyorduk. Devletin organları bundan bizim kadar emin değillerdi, *The Black Dwarf* bürosuna baskından iki gün sonra, o sıralar Lord Thomson'un sahibi olduğu *The Times*'da polis kaynaklı bir haber yayınlandı. Bu kurgunun yazarları Clive Borrell ve Brian Cashinella'ya polisin yalan haber sızdırdığı belliydi. Öyküleri şöyle başlamaktaydı:

Küçük bir aşırı militan grup, gelecek ay 100.000 kişinin katılacağı tahmin edilen ve 6.000 kent polisi'nin kontrol altında tutmaya çalışacağı Vietnam Savaşı aleyhtarı gösteriyle Londra'nın merkezinde bazı yüksek ölçüde duyarlı kuruluşları ele geçirmeyi tasarlıyor. Bu şaşırtıcı komplo, Molotof kokteyli bombaları yaptıkları ve küçük bir cephane toplamakta oldukları anlaşılan aşırıları izleyen özel bir detektif timi tarafından ortaya çıkartıldı. Bunları, iletişimi, yasayı ve düzeni bozma girişimleri sırasında polis ve mülkiyete karşı kullanacakları anlaşıldı...

Bu, tümüyle heyecan yaratmaya ve insanları gösteriden uzak tutmaya yönelik bir düzmeceydi. Aynı gazetede bir lider bu yalanları desteklemekte ve kamuyu gösterilerin oluşturduğu tehdit konusunda uyarmaktaydı. İki gün sonra bir VDK üyesi Doğu Londra'da kampanya karargâhından çıktığında, yanına yaklaşan mavi bir kamyonun üzerine ateş açıldı. Olay çok açıktı, sokak levhaları mermi izleriyle delik deşik olmuştu, ama polise haber vermenin zaman harcamak olacağına oybirliğiyle karar verildi.

İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti milletvekilleri hükümeti yürüyüşü yasaklamaya çağırıyordu, bir kesim basın da ulu-

sal bir isterinin ıgırtkanlığını üstlenmişti. Haftada en az drt kez ölüm tehditleri almaya alışmıştım, ama telefonlarımız dinlendiğinden, bunlardan özel şube'nin de haberli olduğunu varsayıyordum. Vietnam kampanyasının karşısında önemli bir taktik sorun vardı. Grosvenor Meydam'ndaki Amerikan Büyükelçiliği'ne yürüyecek miydik? Bu konuda fikir ayrılıkları vardı, kararı 8-9 Eylül'de Sheffield'de toplanacak olan Ulusal Komite'de vermeyi uygun gördük.

Sheffield niversitesi'nde toplanacaktık, ama ğrenci Birliği'nin Işçi Partisi Hükümeti'ni destekleyen Sekreteri son anda toplantının ancak kendisinin de izlemesine izin verilirse yapılabileceğini bildirdi. VDK yesi dahi olmadığından önerisini geri çevirip ayrıldık. Kentteki pub'lardan hiçbiri bize oda kiralamayı kabul etmedi; sahipleri kuşkusuz gazetelerdeki dehşetli haberleri okumuşlardı, hiçbiri ayaklanmacılara kolaylık saçlar görünmek istemiyordu. Bir sürü polis arabası tarafından açıkça izleniyor oluşumuz da arayışımızı hiç kolaylaştırmıyordu. Nihayet kentten ayrılıyormuş gibi yaptık, polis de bizi izlemekten vazgeçti. Oysa havanın iyi oluşundan yararlanarak Sheffield dışındaki avlaklarda toplanmaya karar vermiştik. VDK liderleri nihayet Sheffield'e on-oniki kilometre kadar uzaktaki, Ringinlow yakınlarında bir bomba çukuru yakınlarında toplandı. Tartışma başladı ve kısa süre içinde çoğunluğun 27 Ekim'in bir g denemesinden çok bir gösteri olmasından yana olduğu ortaya ıktı. Yüz bin kişiyle de olsa, ABD Elçiliği'ni işgal olasılığını gözardı ettik. Bu kez polis iyi hazırlanmıştı, Işçi Partisi hükümeti ulusal bir isteriyi kişkırtıyordu, medya ise Borsa'yı ele geçirme konusundaki sinsi planlar üzerinde hâlâ ısrarlıydı, Elçiliği işgal yolundaki en ufak bir girişimin kan dökülmesiyle sonuçlanacağı kanısındaydık. Hiçbirimiz, bir kişinin dahi olsa hayatını tehlikeye atmak istemiyorduk. Yine de, yoğun polis çemberine karşın soka-

ğa çıkmayı kararlaştırdık. Hyde Park'da o can alıcı dağılma kararını almıştık ki yerel polis gelerek özel mülk üzerinde olduğumuzu, dağılmamızı söyledi. Yasal haklarımız konusunda bir tartışmaya girmek üzereydik ki, telsizleriyle yardımcı kuvvet istediler, bunun üzerine dağılmaya karar verdik. Bu kez konvoyumuzu otoyola kadar izlediler.

Ekim mitingi ülkede ilginç bir kutuplaşmaya yol açtı. Sanki devlet, gerçek bir devrimden yoksun olduğu için VDK'yı bir ikame olarak görüyor ve görüşlerini milyonların boğazından aşağıya akıtabilmek için VDK'dan yararlanıyordu. Seçkin bir Marksist yazar ve öğretim üyesi olan Raymond Williams bir TV programında Britanya yönetici sınıfının her zaman 'tüm tehditleri daha tomurcuklanmadan ko-partmaktan yana' olduğu yorumunu yaptı. İngiliz pragmatizmi, bu aşamada dahi huzursuzluk ve çekişmelerin ardında yatan nedenleri kabule yanaşmamaktaydı. Williams eski Sol kuşak içinde TV'de Polis Federasyonu'yla tartışmalarda VDK'nı savunan ve ne zaman çağırsak platformlarımızda söz alan birkaç kişiden biriydi. '68 çocuklarına, çoğu böyle davransa da, önceki kuşaktan tüm sosyalistlerin bize düşman olmadığını göstermek, son derece önemliydi.

Mitingden önceki ay Britanya'da o zamanların bölünmüşlüğüne gösteren ilginç bir olay oldu. BBC'den Norman Swallow, aynı zamanda benim de yazınsal ajansım olan Clive Goodwin'e *Omnibus* programı için bir öneri getirdi. Amaç fikirlerimizin 'sıradan insanlar' için hiçbir anlam ifade etmediğini ve kırsal İngiltere'nin gerçeklerinden son derece kopuk olduğumuzu sergilemektir. BBC kırsal kesimde orta boy bir köyde "Neden Devrimci Sosyalizm?" ya da benzeri bir konuda konuşmamı öneriyordu. Toplantıyı büyük afişlerle duyuracak, boş bir köy konferans salonunda konuşma yapışımı filme çekecekler, köy sakinlerinin toplantıya tümüyle kayıtsız, gündelik faaliyetlerini sürdürüşü-

nü belgeleyecekler, ardından da bu ilgisizlik denizinin ortasında, benimle bir röportaj yapacaklardı.

Konuyu ciddi olarak tartıştık, ben bunun yanıtı verilmesi gereken bir meydan okuma olduğu görüşündeydim. Her şey bir yana, bize Britanya'daki aristokrasi, onun geniş arazileri, lüks yaşam tarzı ve Britanya toplumunun üst katmanlarının örgütleniş tarzı üzerindeki güçlü pençesi konusunda konuşma fırsatı verecekti. 1640 İngiliz Devrimi ve kalıcı cumhuriyetçi kurumları oluşturma ya da toprak sahiplerinin iktidarını kırmadaki başarısızlıklarını tartışmak için iyi bir vesile olabilirdi. Clive'la tartışırken dahi, yarım düzine tarım işçisine yapacağım konuşma, bir film şeridi gibi kafamdan geçiyordu.

BBC adını unuttuğum bir köyü seçti, toplantı için her şey örgütlendi. Bunu uzun bir sessizlik izledi. Ardından Norman Swallow telefon ederek çok sıkıntılı bir sesle kimi sorunlarla karşılaştıklarını söyledi. Köye asılan afişleri, fırtına kopartmıştı. Destekçiler vardı, ama küçük bir azınlıklardı, yerel çiftçiler ise beni oracıkta diri diri yakacak bir linç güruhu hazırlamışlardı. Kısacası, BBC'nin siyasal girişimi geri tepmişti ve tüm köy halkı, bu süre içinde başka hiçbir şeyden söz etmemişti. Ben bunun filmi yapmak için uygun bir zaman olduğu düşüncesindeydim, Clive da bana hak verdi. Ne ki, BBC, uzun bir duraksamadan sonra sonunda projeyi onaylamama kararı aldı; bana karşı kişisel şiddet eylemleri olabilirdi, sigortacıları beni sigorta etmeyi reddediyorlardı. Risk çok büyüktü. Böylelikle izleyiciler huzurlu bir İngiliz köyüne gidip nefret tohumları saçan belalı yabancıyı izleyebilme fırsatından yoksun kaldılar.

Aynı dönemde BBC radyosunun *Soru Var mı?* programından arayıp Enoch Powell'la aynı programa çıkıp tartışmaya hazır olup olmadığını sordular. Enoch Powell'la böyle açık bir tartışmayı hep isterdim, ama o bu fikre hiç-

bir zaman yanaşmadı. Bu kez de aynı biçimde davrandı ve BBC, tabii üzüntüyle, daveti geri çekti. Powell ise doğal olarak, kendisiyle birlikte görünebilecekleri onayladıktan sonra programa çıktı.

27 Ekim yaklaştıkça devlet denetimli gerilim tırmanıyordu, basın 'Ekim Devrimi'nden söz etmeye başlamıştı. Küçük bir Maocu grup bize yürüyüşümüzden olabildiğince fazla insan kopartarak Grosvenor Meydanı ve Elçiliğe doğru yürümeye niyetli olduklarını bildirdi. Bu taktiklerine omuz silktik. Üç hafta boyunca İskoçya, Galler ve İngiltere'de toplantılarda konuşmuştum. Ruh durumunu biliyordum, çünkü biçimlenmesinde benim payım vardı ve çoğunluğun düşüncesi son derece açıktı. Grosvenor Meydanı kaçınılması gereken bir 'ölüm tuzağı'ydı. Downing Caddesi üzerinden Hyde Park'a doğru yürüyecektik. Bu süre içinde tüm basın toplantılarında VDK'nın şiddet istemediğinin ve polisin yürüyüşten uzak tutulması durumunda böyle bir şey olmayacağını altını çizmiştim. Scotland Yard meş'um birşeyler döndüğü kanısındaydı ve Özel Şube gözetimini yoğunlaştırmıştı. Her yerde izleniyordum, *The Black Dwarf*'ın yakınındaki bar Özel Şube görevlileriyle dolup taşıyordu.

Bizi kaygılandıran, polisin yolları kapatarak çatışmayı kışkırtması ve yürüyüşçülerin öfkesinin denetimden çıkmasıydı. Londra Ekonomi Okulu öğrencileri okullarını haftasonu boyunca işgal etmeyi kararlaştırmışlardı, VDK doktor ve hemşirelerinin derlediği bir ilkyardım birimi şiddet kurbanlarının tedavisi için hazırды. Miting için *The Black Dwarf*'ın 50.000 nüshalık bir özel sayısı basıldı. BBC, Mick Jagger'ın son parçası 'Street Fighting Man'i yasaklamıştı. Kendisini arayıp, gazetede yayınlayabilmemiz için sözleri bize yazıp yazmayacağını sordum. Hemen kabul etti ve şarkının elyazısıyla yazılmış sözleri aynı gün içinde eli-

mize geçti. (Yazının okunabilirliğine çok sevinmiştim. Kağıdın fotoğrafını çekip orijinali çöpe attık. Bürodaki kimse bunu küfür olarak algılamadı. Birey kültü, son tahlilde her zaman kolektif eylemin ikamesidir. Jagger güzel şarkı söylüyordu ve bize de yardımcı olmaktaydı. Hepsi bu kadar.) Ön sayfada sıralanan katkıda bulunanların listesine 'Mick Jagger ve Fred. Engels. Sokak Kavgası Üzerine' ibaresini ekledim. Şarkının yanında Engels'den barikat savaşının gücü konusunda bir bölüm eklemeyi kararlaştırmıştım.

Yürüyüşten bir hafta önce *The Black Dwarf* bürosu büyük mitingin düzenleme merkezi haline geldi. Paris'den sonra sıranın Londra'ya geldiği umuduyla tüm Avrupa'dan gazeteciler akıyordu. Yolculuğunun boşuna olabileceğini ima ettiğimde Fransa'dan Olivier Todd bana çok kızdı. Gazeteyi hazırlamakla ve yürüyüşü düzenlemekle fazlasıyla meşguldük. Dolayısıyla gazetecilerin sürekli birbirine benzer sorular sorduğu teke tek röportajlardan olabildiğince kaçınmaya çalışıyorduk. Bu nedenle de düzenli aralıklarla VDK basın toplantıları düzenlemekteydik. *The Sunday Times* 27 Ekim günü Londra'da büyük bir şeyler olacağına inanmıştı. Amerikalı romancı ve eleştirmen Mary McCarthy'yi, boyalı dergileri için olayı izlemeye ikna etmişlerdi. Kendisine büyük bir ücret ödemişlerdi, o da bir ön-araştırmanın gerekli olduğu kanısındaydı. Londra'ya 'olay' dan bir hafta önce gelip aynı gün beni aradı. Miting öncesi röportajları için yalnızca bir akşam ayırabiliyordu, kendisiyle görüşebilir miydim? Günde üç toplantıyı bulan son derece yoğun bir programım vardı, her akşam VDK ile ilgili her şeyi görüştüğümüz hazırlık toplantılarına katılıyordum. Tüm bunları kendisine anlattım, basın toplantılarımızın yer ve zamanlarını bildirdim ve görüşemeyeceğimizi söyledim. Benden sonra Ken Tynan'ı aramış. O da Clive Goodwin'e telefon etti. Clive'in yalvaran bakışları karşısım-

da gerilemek zorunda kaldım, ama süresini beş dakikayla sınırlandırdık, büromuza gelecek ve bir tek soru sorabilecekti. Kendisine büromuzu her dakika arayan Brezilya, Hindistan ya da Mısırlı gazetecilerden fazla bir ayrıcalık tanımak için bir neden görmüyordum.

Ertesi gün fotoğrafçı Don McCullin'le birlikte çıkageldiğinde hazırlık toplantılarından birinin orta yerindeydik. Etrafa bakınarak tartışmamızın bitmesini bekledi, sonra sorularını yanıtlamayı önerdim. Beş dakikayla sınırlandırılmış olmaktan hiç hoşlanmadığı her halinden belli oluyordu, ben de bunu anlayabiliyordum. Beni zekâsıyla alakoymayı deneseydi konuşmamızın belirlenen süreyi aşacağından emindim. Ama ilk sorusu inanılmayacak ölçüde banaldı, radyo, TV ve basında en az bin kere yanıtlamış olmalıyım. Bize gelmeden önce okumuş olması gereken her basın kupüründe yanıtı bulabilirdi. Ziyareti konusunda kendi izlenimiye şöyle:

The Black Dwarf'ın Carlisle Sokağı'ndaki, duvarları Fidel ve Che afişleri, kışkırtıcı sloganlar ve derginin geçmiş sayılarıyla kaplı bürosunda Tarık Ali'ye 'Bu mitingle ne elde etmeyi düşünüyorsunuz?' diye soruyordum. Düşmanın fotoğrafları da vardı Axel Springer, Pálul Getty, Howard Hughes. Bir de muharebe pozisyonunda, oklarını fırlatmaya hazır bir insan-kirpiyi andıran ABD denizcilerinin çarpıcı bir fotoğrafı asılıydı. Bir başka fotoğraf atılmış bir prezervatifi gösteriyordu, bölgelere göre ilkyardım istasyonlarının daktilo edilmiş listesi de bir başka köşede asılıydı. Pop politikasının bu vitrininde, başka bir dünyadan bir görüntü gibi, duru, zeki, gözlüklü, profesör gözleriyle Troçki'nin dev bir fotoğrafı göze çarpıyordu (Burada ne işin var, eski dost?) Derginin yeni sayısı baskıdan henüz çıkmıştı ve

genç dağıtıcılar, kendi postalarını alıp alelacele dışarı çıkıyorlardı.

Vietnam Dayanışma Kampanyası'nın geçici karargahı Dwarf bürosu... sağdan soldan mızrakçılar gibi sahneye giren başoyuncuları, bazı uyarlanmış Wilde komedilerindeki gibi eğitilmiş kabalıklarıyla kendi repliklerini okuyan yardımcı oyuncular, soluk soluğa haberciler ortak kültüblası işlevini gören zemin ve etrafı saran hava kirlenmesiyle bir devrimin film setini andırıyordu. Seyirci rolünü üstlendiğim ve kabul edildiğim için de bir ücret vermem gerektiği duygusundan kendimi alamıyordum... Çabucak keşfettim ki 'Ne elde etmeyi düşünüyorsunuz?' vb. sözcükler yanlış parola etkisi yapmıştı. Adeta ite kaka bürodan çıkartıldım.

Soruyu sorduğunda odadakilerden kolektif bir homurtu yükseldiği doğruydu, bu da onu fazlasıyla rahatsız etmişti. Buraya gelmek üzere özel olarak tutulduğuna göre biraz daha özgün olmayı deneyebileceğini, sorusunun yanıtını her yerde bulabileceğine göre zamanımızı daha fazla harcamamasının daha iyi olacağını söyleyerek yanıladım onu. Yapacak başkaca bir işleri olmadığı için kendisine birkaç saat ayıran Maocularla buluşmak üzere bürodan ölkeyle ayrıldı. Eleştireliliğini tümüyle yitirmiş olmalı, çünkü küfürlerine *The Sunday Times*'da çarşaf çarşaf yer ayırmıştı. Mantiğı, bu denli ünlü bir kişi olarak kendisine nasıl böyle davranılabileceğiyle bulanmıştı. Gerçekten de o gün benliğini okşamaya ayıracak hiç vaktimiz yoktu oysa. Maocu-Stalincilerin ne denli kibar olduklarını yazıyordu: 'Burjuva basınından gelmiş olmamıza karşın, yabancı gibi değil, konuk gibi karşıladılar bizi - Carlisle Sokağı'ndakinin tam tersi. Stalin ikonunu dahi hoşgörmek mümkündü - öyle de yaptım.' İkonu hoşgörüle karşılamış olabilirdi, ama Stalin-

ci küfür okulunun öne sürdüğü yalanlar kendi önyargıları ile örtüşüyordu. Yazısını okuduktan sonra Tynan özür dilemek için telefon açtı: 'İçgüdülerin benimkilerden güçlüymüş. Onu uzak tutmalıydık.'

Mitingin arifesinde LSE'de' (Londra Ekonomi Okulu) bir konuşma yaptım. Bin kadar öğrenci vardı, dayanışmaları insanı duygulandırıyor. Bu kez sekterlik gösterisi olmadı. Gerçekte, o akşamın sloganlarından biri, 'Hepimiz Yabancı Pislikleriz,' gazetelerin çoğunun, çeşitli İşçi Partisi ve Tory milletvekillerinin kaba ırkçılığına karşı birleşik bir cephe oluşturmaktaydı. Grosvenor Meydanı'nda kellelerin uçurulmasını öneren Perulu bir Maocu'nun sözleri duyulmazdan gelindi. LSE'deki hava coşkulu, ama disiplinliydi. Ertesi gün yapacağımızın kent gerilla savaşı değil, yeni model bir ordunun varlığını göstermek olduğunu vurguluyordum sürekli. VDK şubelerinden bir çoğunun ABD Elçiliği önünde bir çatışmayı yeğlediği doğruydu, ama çoğunluğun görüş ve duygularını kabul ediyorlardı.

LSE'den Roger Tyrell'la yürüyüş sırasında gazetenin dağıtımı ve benzer konuları görüşmek üzere doğrudan Carlisle Sokağı'na gittim. 19:30'da son VDK hazırlık toplantısını yakalamak üzere bir taksiye atladım. Yolda *Sun*'dan, Fleet Sokağı'nda bizim görüşlerimizi adilce yansıtan tek gazeteci olan Malcolm Southan'la karşılaştım. Kendisini gideceği yere bırakmamı rica edip taksiye bindi. Birden tıknaz ve kavgacı üç adam, 'Bu taksi bizim!' diye bir yerlerden fırladılar, alkol kokuyorlardı. Beni dışarı sürüklediler, ikisi başıma vurmaya başladı. Karşı koydum, kısa zamanda bürodan Roger Tyroll ve diğerleri yetişti, haydutlar köşeye park edilmiş, olasılıkla beni kaçıracakları beyaz bir Cortina'ya atlayıp gazladılar. Plakasını alıp hemen polise bildirdik, tabii ki, her zamanki gibi olayı bir şaka gibi alıp hiçbir şey yapmamayı yeğlediler.

Olan bitenler büyük bir hızla yayılmıştı, VDK toplantısına geldiğimde Pat Jordan'la Ernie Tate'i yürüyüş sırasındaki güvenliğimden son derece kaygılı buldum. Mitingden önceki iki hafta boyunca tehdit telefonları giderek artmıştı, ama bunları dikkate almamayı yeğliyorduk. Kaçırma girişimi beni de sarsmıştı, ama bazılarının yürüyüşe katılmama ya da tüm yol boyunca yürümeme önerilerini kabul edecek ölçüde değildi. Bu çok tuhaf bir öneriydi, derhal reddettim. Aleyhimizdeki kampanya öylesine güçlüydü ki, bir kamuoyu araştırması nüfusun % 56'sının tüm siyasal gösterilerin yasaklanmasından, % 65'inin ise göstericilere karşı gözyaşı bombası kullanılmasından yana olduğunu gösteriyordu. Bu beni hiç şaşırtmamıştı. İşçi Partisi korporatizminde aşırı gerici bir çizgi egemendi ve İçişleri Bakanı Callaghan geri siyasal içgüdülere yaltaklanma söz konusu olduğunda yüzüstlükte sınır tanımıyordu. Bu anlamda, şimdiki İşçi Partisi lideri Neil Kinnock'un üslubu, Wilson'un teknokratça kibirinden çok Callaghan'ın otoriter popülizmini çağırıştırıyor.

Gösteri günü, sabahın erken saatlerinde *Evening Standard*'dan biri arayıp bir Mary McCarthy sorusu sordu: 'Bu sabah ilk yaptığınız şey ne oldu?' Sabahın 6'sında uyandırılmış olmanın öfkesiyle kendisine pek de siyasal içerikli sayılmayacak bir yanıt verdim. 'Mastürbasyon!' diye bağırdım ahizeye. Uzun bir sessizlik, ardından kırılgan bir 'Oh!' ve konuşmamızın sonu.

Toplandığımız bölgeye geldiğimde, coşkun bir görüntüyle karşılaştım. VDK gruplarının hepsi oradaydı, kızıl bayraklar ve UKC sancakları, Fransız Mayısı afişleri ve antikapitalist pankartlarla içiçeydi. Bu, Vietnamlıların mücadelesiyle dayanışmanın çok ötesinde bir şeydi. Avrupa'daki kapitalist düzeni çökmeye mahkûm olarak görenlerin toplantısıydı. Katılımın boyutları (100.000'den fazla) Devlet'in gözünden kaçmayacaktı. Bu, 20'li yıllardan bu yana Britan-

ya'da düzenlenen en geniş devrimci gösteriydi. Bir araştırma, o gün yürüyüşe katılanların büyük bölümünün kapitalizme düşman olduğunu ortaya koymaktaydı. Vietnam'ın Fransa ve Prag'daki devrim-öncesi bunalımıyla aynı döneme denk gelmesi, Avrupa'daki değişimin o güne değin varolanlardan çok daha *demokratik* bir sistem yaratması gerektiğini ortaya koymuştu. O günkü ruh hali buydu. Çılgın ütopyacılar değildik, Batı Avrupa'daki yönetici sınıflar da bizi böyle değil, yeni bir düzenin öncü birlikleri olarak görüyorlardı. Batı uygarlığını dönüştürmek istiyorduk, çünkü onun siyasal, ahlâki ve kültürel olarak iflas ettiğini görüyorduk. 1968'e damgasını vuran buydu. Ve yürüyüşe katılan çoğu genç, on binlerce insan o gün hep birlikte geleceğe ilişkin umutlarını dile getirdiler. Dünyanın değiştirilmesi gerekiyordu ve Fransa'yla Vietnam ileriye doğru gitmenin olanaklı olduğunu kanıtlamışlardı.

O sabah aralarında Anne Kerr de olmak üzere birkaç İşçi Partisi milletvekili beni arayıp, o gün aramıza katılmalarının güvenli olup olmayacağını sormuşlardı. Ben gelmelerine çok sevineceğimizi belirtmiştim, birkaç tanesi boy gösterdi de. Parlamentoda Wilson'a karşı en eleştirel sesi yükseltenlerden Frank Allaun'un ufak tefek görüntüsünü anımsıyorum. Ona karşı hiçbir düşmanlık gösterisi olmadı, keşke daha fazla partiliyi getirebilseydi. Tüm yürüyüş güzergâhı boyunca kameralarını stratejik noktalara yerleştiren Londra Haftasonu Televizyonu gösterinin tümünü iki saat boyunca canlı olarak yayınladı. Yürüyüş başlamak üzereyken birkaç iri-kıyım, sert görünüşlü adam öne doğru gelip iki koluma girdiler. Birgün önceki olaylardan dolayı, hafif tedirgin oldum, ES ve EMG'den yoldaşlar da herhangi bir tatsızlığı önlemek üzere yanaştılar. Ama bunlar Komünist Parti tarafından Hyde Park'a doğru uzun yürüyüş boyunca bana yakın durmakla görevlendirilmiş Londralı li-

man işçileriydi. Koruyucu varlıkları beni son derece duygulandırmıştı, kafamdan VDK'yı boykot etmenin hata olduğunu kavramış ve bu gösteriyi destekleme kararı almış olan ihtiyar partiye bir teşekkür notu düştüm.

Polis ortalıkta hemen hiç gözüküyordu, sokaklar tümüyle bize aitti. Onları ilk kez Whitehall'e doğru yürürken gördük. Downing Caddesi'ne bir saldırı olmasın diye önlem alıyorlardı. Gerçekte başka konularla öylesine meşguldüm ki, Downing Caddesi tümüyle aklımdan çıkmıştı. 10 Numara'ya bir protesto mektubu vermeye niyetli olduğumuzu kendilerine bildirdiğimizi bana yürüyüşü durduran polis anımsattı. Gerçek şuydu ki, Wilson o gün öncelikler listemizin hayli gerilerinde yer alıyordu ve mektubu yazmayı unutmuştuk. Herkes bir şeyler vermemizi bekliyordu. Oracıkta, merdivenlerin dibine bir kamyon dolusu gübre boşaltmayı tartıştık, ama ortamın elektriği gözönünde bulundurulduğunda, bu uygunsuz bir eylem olacaktı. Birkaç yippy* gönüllü Başbakanlık Konutu'nun önünde kusmayı önerdi, midelerini nasıl bulandıracaklarını da tartıştık ama bu öneri de, başarılı olamayacakları kaygısıyla geri çevrildi. Yazılı bir protesto iletmekten başka çaremiz yoktu. Cebimde küçük bir defter bulunuyordu. 'Sevgili Harold, 100.000 kişi Amerikalıları desteklemekten vazgeçip UKV'ye destek vermeye başlamayı talep etmek için kapına geldi. Ne dersin? Daima senin, VDK adına T.A.' gibi bir not çiziktirdim, zarf bulamadığımız için kağıdı katlayıp kapıdaki görevliye verdim. Birkaç gün sonra her zamanki yanıtı aldım. Sosyalist İşçi Ligası'ndaki zombiler (o gün yürüyüşe katılmamışlar, bunun yerine 'SIL Neden Yürümüyor?' başlıklı bir bildirisi dağıtmışlardı) İşçi Partisi liderine 'Sevgili Harold' diye seslenişime ağır bir dille saldırıyorlardı. Sekterler alayına göre bu VDK'nın ve onun gösterilerine destek veren siyasal

(*) 68'e özgü, ABD kaynaklı bir anarşist hareket (ç.n.).

örgütlerin 'revizyonist karakterini' hiçbir kuşkuya yer vermeyecek ölçüde sergilemekteydi.

Downing Caddesi'nden sonra Maocular birkaç yüz kişiyle birlikte ayrılarak Grosvenor Meydam'na yöneldiler. Bizim kortej ise bir saat kadar sonra Hyde Park'a ulaştı, tüm yürüyüşçülerin parka gelmesi ise üç saat kadar sürdü. Ken Tynan bir korkuluğa tırmanmış, gelenleri sayıyordu, polis ve basının küçümsemelerini çürütmeye kararlıydı, bunu ertesi hafta yaptı da. Grosvenor Meydanı'nda küçük bir arbede çıktığını duyduk, ama sonunda, her iki taraftan kalkanlar 'Auld Lang Syne'ı söyleyerek işi tathya bağlamışlardı. Maocular yine de koroya katıldıklarını inkâr ediyorlardı.

Bizim açımızdan miting, planladığımız gibi yürüyordu. *The Times* Devlet'i yıkmayı planladığımızı öne sürmüştü. Ertesi gün bu denli barışçı olduğumuz için bizimle alay ettiler. Gazetenin batmak için Murdoch'a gereksinimi yoktu. Utanmazlık sınır tanımaz. Yazışleri müdürünün Vietnam'daki her Amerikan politikasının gözükapalı destekçisi William Rees-Mogg olması da bir rastlantı değildi. Washington Hanoi'yi bombaladığında, Rees-Mogg alkış tutuyordu. Bombalamaya son verdiklerinde, Rees-Mogg diplomalarını göklere çıkartıyordu. Yeniden başladıklarında Rees-Mogg başka bir seçenekleri olmadığını yazıyordu. Paris'de barış görüşmelerine başladıklarında, Rees-Mogg bunu ihtiyatlı bir hamle olarak niteliyordu. Beyaz Saray'da görev değişikliği oldu. Rees-Mogg yeniden, doğmuş bir Cumhuriyetçi'ydi artık. Nixon Kamboçya'yı bombaladı. Rees-Mogg üzüntülü bir anlayışla karşıladı bunu. Saygon düştü. Rees-Mogg sessizce yas tuttu. Watergate olayı patlak verdi, *Washington Post* ve *New York Times* ahırların tümüyle temizlenmesini savunan ajitasyon gazeteleri haline gelirken, bizim Rees-Mogg sonuna kadar Nixon'u destekledi. Ardından Nixon Beyaz Saray'dan ayrıldı. Kısa süre sonra

Rees-Mogg *The Times*'daki yazışları görevinden ayrılarak başka otlaklara doğru yelken açtı. Yönetmenliği devrinde *The Times* Beyaz Saray'ı hangi şeytan işgal ediyorsa onunla nikahlı, bir muz-gazete haline gelmişti.

İç cephemizde, gösteriden haftalar önce, kamuya hiçbir zaman açıklanmayan bir tartışma patlak vermişti. O yıl içinde radikalleşmiş on binlerce kişiye sekter-olmayan devrimci bir gençlik örgütü olanağı sunabilsek, bunun Britanya solu için küçük bir ileri adım olacağı düşüncesindeydik. Enternasyonal Sosyalistler'den Tony Cliff ve John Palmer JCR tipi bir örgüt için ortak çağrı yapma olasılığı üzerine Pat Jordan, Ernie Tate ve benimle neredeyse sürekli bir tartışmaya girişmişlerdi. Cliff böyle bir çağrıyı, yürüyüşün sonunda kürsüden benim yapmamı uygun görüyordu. Ben bu son teklife karşı olmakla birlikte girişimi destekliyordum. Ne yazık ki kendi yoldaşlarım fikre tümüyle karşıydılar. Cliff ve Palmer'ın o gün sıraladıkları gerekçeler biraz yapay olmakla birlikte, gerçekte çekindikleri nokta, boyutları küçük olan EMG'nin (Nisan'dan bu yana sayımız 40'dan 200'e çıkmıştı), daha büyük ES tarafından yutulmasıydı. Bir anlaşmaya varılamayışını her zaman bir trajedi olarak nitelendirmişimdir, çünkü eğer yapabilseydik, yeni üyelerin kısa sürede her iki grubu da devre dışı bırakarak yepyeni bir güç dengesi yaratabileceğine inanıyordum. Bu, sol için yepyeni bir açılım sağlayabilir ve 1968'i izleyen yıllarda çok farklı projeler geliştirilebilirdi.

Yaşadığımız süre içinde o yıl hakkında çok fazla düşünmediğimi itiraf edeyim, üç cephede çok ciddi ve hareketli bir on iki ay geçiriyorduk -Üçüncü Dünya'da devrim, kapitalist Avrupa'da buhran, ve 'sosyalist kamp'da huzursuzluklar- ve bazılarımız kimi muharebelerin yitirilebileceğinin, ama savaşın sürdüğünün bilincindeydi. Sanki bunu kanıtlamak istercesine, Kasım ayında Pakistan'daki öğrenci

örgütlerinden, Eyüp Han'ın askeri diktatörlüğünü devirmek üzere bir hareket başlattıklarını, geri dönüp toplantılarında konuşma yapmamı isteyen mektup ve telgraflar almaya başladım. Dönmeyi çok istiyordum, ama o sıralar sahip olduğum tek pasaportun Pakistan Hükümeti tarafından verilmiş olmasına karşın, Islamabad'daki yetkililer orada yaşayan aileme beni ülkeye sokmayacaklarını bildirmişlerdi. Aralık ayında Pakistan'daki öğrenci ayaklanmasının Fransa'dakinden çok daha geniş ölçekli olduğu ve kendiliğinden kentten kente yayılmakta olduğu ortaya çıkmıştı. Eyüp rejimi ABD tarafından ekonomik başarı ve siyasal istikrar modeli olarak sunuluyordu. Rejimin kendisi de bu masalı ciddiye almış olacak ki, 'gelişmenin on yılını' gösterişli törenlerle kutlamaya hazırlanıyordu ve tam bu sırada öğrenciler rejimin yüreğine hançer saplamaya kalkıştıyordu. Hançer pek iyi bilenmemişti, ama gözüpeklik tüm ülkeyi derinden etkilemişti.

Oysa birkaç yıl önce Paris'deki Pakistan Büyükelçisi J. A. Rahim'in telefon edip beni bir Paris restoranında yemeğe çağırdığında, bu tüyoyu almış olmam gerekirdi. Bir de uçak bileti göndermişti, reddedemeyeceğim bir davetti bu. İnanılmaz bir *ancienne cuisine* yemeği ve seçkin Bordeaux şaraplarıyla donanmış sofranın üzerinden Ekselans bana Pakistan konusundaki görüşlerimi sordu. Adamla daha önce karşılaşmadığımız için ihtiyatlıydım, ama sözümü de sakınmadım. Yarım saat kadar askeri diktatörlüklerin adaletsizlikleri konusunda söylev çektim. Ve hakarete uğramayı beklemeye koyuldum. Böyle bir şey yapmadığı gibi, Fransa'da temsilciliğini yaptığı hükümete lanetler yağdırdı ve rejimi teşhir etmede kullanılacak bilgiler sundu. Rahim eski bakanlardan Zülfikar Ali Butto'nun yakın dostuydu, o gün bana Pakistan'a sosyalizmi getirecek yeni bir partiye gerek olduğunu söyledi. Yemeğin sonuna doğru, fesatçı bir

tavırla bana doğru eğilip 'Bu alçaktan kurtulmamızın zamanı geldiğini düşünmüyor musunuz?' diye sordu. Eyüp Han'ı kastediyordu. Bir an, safça, siyasal yöntemlerle yerinden etmekten sözettiği sanısına kapıldım, ama yaptığı el hareketi önerdiğinin daha ciddi ve daha kalıcı bir şey olduğu konusunda kafamda hiçbir kuşkuya yer bırakmadı. Londra'ya dönme vakti geldiğine hükmettim, uçakta konuşmamızı kafamda tekrar tekrar canlandırdım. Yo, imgelemimin ya da şarabın etkisi değildi. Fransa Büyükelçisi, gerçekten de Başkan'ın öldürülmesini önermişti. Rejimler tepeden çatırdamaya başladığında, aralarındaki en uzak görüşlülerin aşağıdan gelen karışıklığın yakın olduğunu anlamaları alışıldık bir olgudur. 1966-68 Pakistan'ında da durum buydu.

ONUNCU BÖLÜM
FAZLASIYLA KÖTÜCÜL HAREKETLER
1969-75

Yanılsamalardan kurtulma çağrısı, yanılsamaları yaratan koşullardan kurtulma çağrısıdır.

Karl Marx

Amerika Birleşik Devletleri'nde İnsan Hakları hareketinin doğuşu, düzensiz olmakla birlikte her yerde siyahların birlincini etkiledi. Çağdaş Kadın Hareketi de Kuzey Amerika'da doğmuştu. Savaş aleyhtarı hareket ve SDS içinde radikalleşen kadınlar bu gruplar içinde kendi bağımlı konumlarını sorgulamaya başlamıştı. Kadın Kurtuluşu Hareketi'nin ilk manifesto ve romanları SDS eylemcileri tarafından üretildi, Batı Avrupa'ya gelen Amerikalı kadınlar yaşlı kıtadaki kızkardeşlerinin geriliğine ilişkin şaşkınlıklarını sürekli dile getiriyorlardı.

Her şey gibi bu fikirler de sınırları aşmaya başlamıştı, burjuva toplumunun tüm geleneksel değerlerinin genç kuşak tarafından sorgulandığı bir dönemde cinsiyet ve cinselliğe ilişkin soruların dile getirilmemesi şaşırtıcı olur-

du. *The Black Dwarf*'un yayın kurulu o günlerde sürekli değişiyordu, Sheila Rowbotham'ın aramıza katılarak kadınların temsilini iki katma çıkartması herkesi çok sevindirmişti. Sheila'yı Komünist Kulüp'ün üyesi olduğu Oxford'da tanımıştım, ardından da VDK'da etkin görev almıştı. Öncelikle sosyalist bir tarihçiydi, daima alttakilerin tarihine ilgi gösterirdi.

Kadınların ezilmişliği konusundaki tartışmayı neyin başlattığını anımsamıyorum. Konuşmayı gereksizleştirici olsun istediğimiz kapaklar için çılgın fikirleri olan Christopher Logue olabilir. 1969'da İşçi Partisi hükümetinin yeni bir dizi ücret kısıtlamasına gireceği belli olmuştu, ama tüm İşçi Hareketi Barbara Castle'ın grev hakkının kısıtlanması önerisiyle şaşkınlığa uğramıştı. Logue, yayın kurulu toplantısına dalmış ve açıklamıştı: 'Buldum. *The Black Dwarf*'m bundan sonraki sayısının kapağı belli oldu. Barbara Castle'ın üzerinde duran çirkin, şişko, çıplak bir kapitalist çizeceğiz. Barbara dizleri üzerinde onu emecek. Altyazıda yalnızca *Kavga Yerine* diyeceğiz.' Bu, Bayan Castle'ın o sıralar Parlamento'ya sunduğu yasa tasarısının başlığıydı. Önce herkes sessizce Logue'a baktı, ardından kahkahalar patladı. Zevk sorunu nedeniyle öneriyi oybirliğiyle reddettik.

Sheila Rowbotham *Yeni Yıl*'ın ilk sayısını kadınların ezilmesine ayırmamızı önerdi. Kübalılar her yıla siyasal bir başlık verme geleneğini başlatmışlardı. 1968'i Che Guevara ve Vietnamlıların anısına, 'Kahraman Gerilla Yılı' ilan etmişlerdi. 1969'u 'Militan Kadının Yılı' ilan etmeyi kararlaştırdık ve sorunları okurlarımıza açıklamak için çetin bir çabaya giriştik. Sorunlar, sandığımızdan da çoktu. O sayının başyazısı, 'Kadınlar, Cinsellik ve Ailenin İlgası' bu ülkedeki radikal bir gazetenin o güne değin gizli kalmış bir gündemi tartışmaya açma yolundaki ilk ciddi girişimiydi. Alternatif bir toplum konusundaki tüm konuşmaların, kadınların

ezilmişliğinin özünü oluşturan kişisel ilişkiler ve aileyi tartışmadan eksik kalacağım duyumsuyorduk. Kadınla erkek arasındaki siyasal, hukukî ve iktisadî eşitsizlikler mevcut düzen çerçevesinde çözümlenebilirdi, ama cinsel ilişkilerin dönüştürülmesi için bir toplumsal devrim gerekiyordu. Fred Halliday'in kaleme aldığı başyazı sert, ama demogoji ya da günah çıkarmadan uzaktı. Orta sayfada Sheila'nın yazdığı 'Kadınlar: Özgürlük Mücadelesi' başlıklı bir manifesto vardı. Büyük bir coşku ve tutkuyla kaleme anınmıştı ve her iki cinse özgür kadınların neler talebettiklerini ve bu keresinde neden geri adım atmayacaklarını açıklıyordu. Çağrı doğrudan, giriş paragrafları açıktı:

Otobüslere binmek, futbol oynamak, birayı bardaktan değil, kupadan içmek istiyoruz. Hapı erkeklerin almasını istiyoruz. Şişelerle birlikte getirilmeyi (o sıralar solda yaygın olan 'şişeni, pilicini kap, gel' söylemine gönderme) ya da eşler olarak davet edilmeyi istemiyoruz. Selo-fan kağıdıyla paket edilmeyi, ya da çay yapmaya gönderilmeyi ya da bir toplulukta itilip kakılmayı istemiyoruz.

Ama bunlar küçük şeyler. Zaten devrimler de küçük şeyler hakkındadır. Yaşamın boyunca nereye gidersen git, her zaman, her gün başına gelen şeyler.

-Özel hayatın başından sonuna kadar- boyunduruk altında olan egemeniyle burada ilişki kurar, hoşnutsuzluk burada odaklaşır, deneyim burada yaşanır, dile getirilir, vurgulanır ve karşı konulur. Özel hayat sizi kibarca edileğinliğe iter. Dolayısıyla birbirimizi ya da kendimizi bulmayı bilemeyiz. Belki de ezilen grupların en bölünmüşü- yüz. Hem gerçeklikte, hem de kendi durumumuzu kavrayışımızda bölünmüş. Farklı sınıflarda yeralıyoruz. Dolayısıyla birbirimizi yutuyor ya da kullanıyoruz. 'Kurtuluşumuz' genellikle ayrıcalıklıların kendi üstünlüklerini

ilerletmek ve sağlamlaştırmak savaşımından ibaret kaldı. İşçi sınıfı kadınları sömürülenlerin sömürüleni olmayı sürdürüyor, işçi olarak ve kadın olarak sömürülüyor.

Sheila Rowbotham'ın sosyalist-feminist bağımsızlık bildirgesi karşı cinse ciddi, ama etkileyici bir çağrıyla sona ermekteydi:

Erkekler! Zincirlerinizden başka yitirecek bir şeyiniz yok. Kimseden sürüne sürüne kaçmanız, kimseye erkekliğinizin, konumunuzun, öneminizin simgesi olarak bakmanız gerekmeyecek, kimse sizi tuzağa düşürmeyecek, bunaltmayacak, plastik mavi bir gökte uçuşan sahte bulutsu varlıkların peşinde koşmak zorunda kalmayacaksınız, yarışmacı, benliğinizi tökezleten yabancılaştırmanızdan sizi sarıp sarmalayıp çıkaran ve BOĞAN elleri mendilli sığınaklarınız olmayacak.

Yalnızca keşfedeceğiniz, olacağınız, birbirimizin sömürücüsü ve kullanım nesneleri olarak karşılaşmak zorunda olmadığımız bir dünyayı birlikte yaratacağımızı söylediğinizde sizi anlayacak milyonlarca kadın bulacaksınız. Birbirimizi seveceğimiz ve yeni tarz insanın doğabileceği bir dünya.

Hepimiz, *The Black Dwarf*'da yayınlanmış olanların belki de en önemlisi ve öğreticisi olan bu metinden çok etkilenmiştik. Çok düşündürücüydü. Gazetenin bitmez tükenmez tashih standartlarını iyi bilen Sheila, bu makaledeki en küçük bir hatanın dahi altından kalkılamaz sonuçlara yol açabileceğini kestirdiğinden, son provayı kendisinin görmesinde ısrar etmişti. Baskıdan birkaç gün önce ondan elimdeki her şeyi bırakıp derginin grafik işlerinin yapıldığı büroya koşmamı isteyen umutsuz bir telefon aldım. Siyasal

grafikçimiz Robin Fior bizden uzun zaman önce ayrılmıştı, biz de çok yetenekli olmakla birlikte VDK ve dergiye olanca desteğine karşın fazla siyasal bir yanı olmayan genç bir hippy'yi almıştık işe. Ona Sheila Rowbotham'ın yazısının son derece önemli olduğunu, duyarlılık ve özenle düzenlemesini söylemiştim. Kadınların kurtuluşu konusunda olduğunu, gerekli ilüstrasyonları bulabileceğini söylemiştim. Büroya vardığımda, Sheila'nın neden çileden çıktığını anladım. Manifestosu, olabilecek en iri göğüslere sahip çıplak bir kadın deseni üzerine yerleştirilmişti. Hippý dostumuz sayfayı öyle düzenlemişti ki, erkek şövenizmi konusundaki anahtar eleştiriler, iki göğsün üzerine denk düşüyordu. Burada sözkonusu olanın ne diyalektik, ne de çok usta bir sabotaj olduğu açıktı, yalnızca cahillikti bu.

Tüm dizaynı söküp yeniden yapmasını istedim. Sheila, Zapata ordusundan bir kadın gerilla gibi olumlu imgeler önerdi. Grafikere hiçbirimiz kötü davranmamıştık, ama onu bir kenara çekip yaptığının neden kabul edilemez olduğunu anlattım. Konuyu anlamak istemedi ve günün geri kalan kısmında surat astı durdu. Dergi sonunda çıktığında, son dakikada, hiçbirimizin haberi olmadan çerçeveli bir ilan koyduğunu gördüm: "DWARF GRAFİKERİ KIZ ARKADAŞ ARIYOR: çay yapacak, dergiyi ve beni toparlayabilecek kafadar bir kız aranıyor. Bedava yemek, sigara. Amerikalı Siyahlar uygundur. Telefon..." Bu son hatasıydı. Ertesi gün işten aldık.

1969 militan kadının yılı olmadı, ama sonraki yıllarda daha da gelişen ve sonunda bu ülkede kadın kurtuluşu hareketine önyak olan önemli başlangıçlara tanıklık etti. Sheila Rowbotham gibi birçok devrimci kadın, her düzeyde etkindi. Kadınların kendilerini Kadınların Kurtuluş Hareketi (KKH) olarak adlandırmaları, 1968 hareketlerine, özellikle de Güney Vietnam'daki Ulusal Kurtuluş Cephe-

si'ne uzanan kökenlerine işaret etmektedir. Bu hareketin kadınlar için taşıdığı önem, açıktı, ama kuruculardan çoğunun sol-kanat partilerin ya da grupların kurucu ya da üyeleri olmaları, erkek sosyalistlerin yeni ideolojileri ciddi biçimde tartışmaktan başka seçenekleri olmadığı anlamına geliyordu ve kadınlar grupların tarz ve işleyişini değiştirme yönünde, farklı düzeylerde başarısızlıklarla sonuçlanan ciddi çabalar göstermekteydi. Böylesi grupları yöneten erkeklerin alt-Viktoryen özellikleri kendi cinselliklerinin yarattığı sorunları gözönünde bulundurmalarına elvermeyecek ölçüde derinlere işlemişti. Başka yerlerde dışarıda olanları yeniden üreten daha garip iç uygulamalar değişikliğe uğratılabildi, kadınlar erkek egemenliğini dengeleyecek kurumsallaşmış önlemleri talep ettiklerinde destekleniyorlardı. Bu, mücadele gerektiriyordu, ama herkes aynı siyasal örgütlenme içinde olduğundan, bu işin kaçıışı olamazdı. Sonuç olarak EMG Britanya Komünist Partisi'nden önemli bir kadın grubu kadın hareketinin gelişiminde önemli bir rol oynayan bir grup sosyalist feministi, özellikle de yazınsal yetenekleri gözardı edilemeyecek ölçüde etkili olan Elizabeth Wilson'ı kazandı. Yine de, Sheila Rowbotham'ın güçlü kitapları *Women, Resistance and Revolution* ve *Hidden From History*'nin yeni bir kadın ve erkekler kuşağının hem sosyalizm hem de feminizmi kavramasında dönemin tüm yazarlarından daha etkili olduğunu ileri sürmek, sanırım abartma olmaz. Neredeyse yirmi yıl sonra onları yeniden okurken, bu kitapları aynı dönemde yayınlanan diğerlerinden ayırdeden zenginlik, tutku, hatta tazeliklerinden hiçbir şey yitirmemiş olmaları beni şaşırtıyor, hatta irkiltiyor. Bu, gerçek klasiklerin bir özelliğidir; Avrupa ya da Amerika'da kitapçı vitrinlerini dolduran feminizm-sonrası yazınla kıyaslandıklarında ne denli çarpıcı duruyorlar.

KKH'nın ya da Amerika'daki Kara Panterler hareketi ve Britanya'daki taklitlerinin her şeyinin mükemmel olduğunu söylemiyorum. Teorik ve pratik çelişkilerin üstesinden gelmek kolay değildi ve tekeşliliğin duvarlarında gedik açma, ya da ataerkilliğin saraylarını talan etme yolundaki ateşli coşku yeni sorunlara yolaçıyordu. Deneyimlerin çoğu, acı-lydı. Kişisel olarak benim hiç hoşuma gitmeyen bir söylem, KKH'nın 'tarz' ve 'ilişki kurma yolları'nın Sol'un hiyerarşik-leşmiş yapılarından nitel olarak daha üstün olduğu savları-ydı. Bu ikincisinde büyük sorunlar olduğu bir gerçektir, ama KKH toplantılarında radikal feministlerle sosyalist feminist-ler arasında giderek yükselen çatışmalar kimseye kızkardeş dayanışması örneği olarak gösterilecek şeyler değildi. Doğ-rusu, bunlar bana sekterliğin en aşırı örneklerini anımsatı-yordu. Sosyalist feministlerden birkaçının bu toplantılardan birinden nasıl duygusal ve siyasal altüstlükler içinde dön-düklerini anımsıyorum. Bunlar toplantıda radikal feminist-lerin fiziksel saldırısına uğramış ve yüzlerine tükürülmüştü. Suçları, erkek sosyalistlerle birlikte çalışmaktı. Gerçeklikte KKH'nın seksiyonları, tek amacı ulusal ya da uluslararası düzeyde siyasal bir strateji biçimlendirme yolundaki her türlü girişimi sekteye uğratmak olan kendi tarzlarında bir demogoji geliştirmişlerdi. Başkaları aşırı-sol gruplara saldır-mak için KKH maskesini kullanıyorlardı. Bunu Komünist Parti içinde sağ-kanat bir fraksiyon olarak yapmaktansa fe-ministler olarak gerçekleştirmek çok daha kolaydı. Bu pole-mik biçiminde ustalaşanlar kısa sürede basın tarafından saptanıp koçbaşı olarak kullanılıyorlardı.

Kadın Hareketi ne yazık ki, 24 Ocak 1969'da Westminster'daki Central Hall'da yapılan Eski ve Yeni Sol arasındaki büyük tartışmada temsil edilmedi. Birkaç ay önce Michael Foot'dan tartışmanın sokaktan çıkıp yeniden salonlara dönme zamanının yaklaştığını belirten bir mektup almış-

tım. *Tribune* adına *The Black Dwarf*'u Reform ya da Devrim temalı bir tartışmaya çağırıyorlardı. Tartışma toplantısına Lawrence Daly'nin başkanlık etmesi konusunda görüşbirliğine vardık. Toplantıda yaklaşık ikibin beşyüz kişi Bob Rowthorne'la benim Foot ve Eric Heffer'e karşı devrimi savunmamızı izlemek üzere salonu doldurmuştu. Toplantı başlamadan önce heyecanlı *Dwarf* satıcıları satışın şimdiden bini geçtiğini belirtir notlar gönderiyorlardı ki bu *Tribune*'un bir haftalık tirajıydı. Fikirlerin çatışması, bu gibi tartışmalarda hep olduğu gibi, beklenen bir şeydi. Dinleyicilerin büyük çoğunluğu bizden yanaydı, Lawrence Daly de öyle. Sonuç, kaçınılmazdı. Biz kitlesel bir destek alırken Foot ve Heffer sürekli, ve kimi zaman da haksız biçimde sıkıştırıldılar. Heffer'in davasını savunmak için işçi sınıfı kökenini kullanma çabası ('Dört yıl önce tezgahta çalışmıştım... Sınıf mücadelesini buradakilerin yüzde doksanından daha iyi bilirim...') kahkahalar arasında boğuldu. Esas tartışma bizlerle İşçi Partisi Solu arasındaydı. Karşı taraftan kimse Wilson Hükümetini savunmuyordu. Ertesi sabah basındaki haberler ödülleri *Dwarf*'çılara vermekte oybirliği etmişlerdi. Tek aykırı ses, Foot'un yakın dostu, ve bir zamanların *Tribune* yazarı Ian Aitken'den çıktı, ama o dahi İşçi Partisi Solu'nun o gece umutsuz biçimde azınlıkta kalıp yenilgiye uğradığını inkara cesaret edememişti.

İzleyiciler gençlerden ibaret değildi. Bizim tarafımızda da, desteklerini gizlemeyen yaşlı yandaşlarımız, otuzların, kırkların eski tüfekleri vardı. Kingsley Martin'in bir toplantıda son görünmesiydi. Michael Foot tartışmadan önce beni onunla tanıştırdı, ama o gün kimi desteklediğini sordüğümde hiç de kendisine özgü olmayan diplomatik bir suskunluğu yeğledi. Birkaç ay sonra da öldü.

İzleyicilerin tartışmaya katılmasında her iki taraftan konuşmacılara söz vermeye özen göstermiştik, militan tuga-

yın VDK'ya saldırılar yöneltmesine kimse şaşırmadı, oysa ne Foot, ne de Heffner bunu yapmamışlardı. Bir bakıma en dramatik olay, Londra Ekonomi Okulu'ndan, hocaları Robin Blackburn öncülüğünde bir grup öğrencinin soluk soluğa yetişmesiydi. Blackburn salondan katılımlar sırasında söz alarak LSE'de çatışma çıktığını ve öğrencilerin yoğun polis varlığına karşın kapıları kırdığını söyledi. O gece polis karakoluna bir yürüyüşe karar verilmişti, izleyicilere tartışmadan sonra buna katılma çağrısı yaptı. Onu uzun süre alkışladık, ama tezahüratımız fazla yardımcı olamayacaktı. *Dwarf-Tribune* tartışmasındaki konuşması birkaç ay sonra kolej yetkililerince sorguya çekilmesi sırasında kendisine yöneltilen başlıca suçlamalardan biri oldu ve akademik görevi böylelikle zamanından evvel sona erdi.

O dönemlerde Britanya'da siyaset heyecan vericiydi, Avrupa'dan bile daha fazla. Fransa ve İtalya'da kampusları aşarak fabrikalara giren kitlesel bir radikalleşme sürecinin yaşandığı, artık hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkmıştı. Yeni bir genç işçi kuşağı dönemin siyaset ve kültürünün yoğun etkisi altındaydı, çeşitli Batı Avrupa ülkelerindeki, kendi ülkelerinin diktatörlüklerden kaçan sürgündeki siyasal eylemciler de öyle. İspanyol, Portekizli, Nikaragualı, Brezilyalı, Güney Afrikalı ve daha başka ülkelerden militanlar, Batı Avrupa'daki devrimci sürecin öğrencisi durumundaydılar. Güney Rodezya'da Ian Smith'den kaçan bir sığınmacı, Chenhamo Chimutengwende *The Black Dwarf*'un yazı kurulu üyesiydi. 1969-70'de Robert Mugabe'nin partizanları arasına katıldı, şimdilerdeyse, Zimbabwe'de sömürge-sonrası yönetimin önde gelen kişilerinden biri. İsviçre'deki Nikaragua'lı bir kadın sığınmacı, Devrimci Marksist Liga üyelerindendi. Şimdiyse Sandinista Hükümeti'nin üyeleri arasında yeralıyor; buna benzer pek çok örneği saymak mümkün. Ne ki, Avrupa'daki şaşırtıcı

kaymaya karşın, Pakistan'dan gelen çağrılar karşı konamayacak kertede yoğunlaşmıştı.

(O sıralar Bangladeş'i de kapsayan) Pakistan'daki öğrenci hareketi mücadelenin dördüncü ayındaydı ve ayaklanma ülkedeki tüm kentlere sıçramıştı. Bunu kendi gözlerimle görmeye kararlıyım. Uzaktan gelen mektuplar hiç de doyurucu olmuyordu. Rawalpindi ve Dakka'daki öğrenci komiteleri dönmem için bana baskı yapıyorlardı. Geldiğimde havaalanını işgal edeceklerine, böylelikle ülkeye alınmam gibi bir durumun sözkonusu olmayacağına güvence veriyorlardı. Buna tümüyle inanmamakla birlikte, yola çıkmaya karar verdim. Dostlarım ve yoldaşlarım güvenlik risklerinin fazlasıyla yüksek olduğu kamsındaydılar, İngiltere'den birkaç güvenilir gazetecinin de benimle birlikte gelmesinin doğru olacağını düşünüyorlardı. Clive Goodwin bu durumun veciz bir özetini yapıvermişti: 'Eğer öldürüleceksen, hiç olmazsa bunu TV'de izleyelim...' O sıralar TV dünyasında tek güvendiğim kişi, Granada Televizyonu'ndan Gus Macdonald'dı. Gus, Glasgow işçi sınıfı içinde büyümüş, tezgahtar olmuş ve Tony Cliff'in başkan yardımcılığında bir üniversiteye dönüşen ES'ye katılmıştı. Ardından Granada'ya girmişti ve VDK'nın davasını ciddi biçimde açıklamaya kalkışan tek haber programı, *Dünya Eylemde*'nin yapımcılığını üstlenmişti. Bunu başarıyla gerçekleştirmişti de, dolayısıyla Pakistan konusunu kendisine açmakta bir sakınca görmedim. Üstlerine danışması birkaç saat sürdü, öneri bir koşulla kabul edilmişti: hareket gizli olmalıydı, yoksa bir başkası atlatma yapabilirdi. Öğrencilerin havaalanı işgalini başaramayacağı kanısında olduğumdan (ki bunun yanlış olduğunu sonradan görecektim), bu koşulu ben de uygun buldum. Bir başka avantaj daha vardı. Granada yol masraflarımı karşılamayı öneriyordu, böylelikle EMG'nin yoksul bütçesi bu külfetten kurtulacaktı.

Lufthansa'yla Karaçi'ye uçuş sırasında Gus Macdonald ekibini acil durumlar için hazırladı. Kafamdan bir sürü düşünce geçiyordu. Eğer Pakistan'la ilgili okuduklarım doğruysa, Devlet en ağır buhranlardan birini yaşıyordu. Ne ordu ne de polis ayaklanmayı bastırmakta başarılı olamamıştı, ölü ve yaralılar listesi durumun ciddiliğini sergilemekteydi. İnsanlar toprak, ekmek, sosyalizm ve demokrasi için ölümü göze almışlardı. Sorun geleneksel solun güvenilirliğini tümüyle yitirmeyi başarmış olmasında yatmaktaydı. Son yıllarda Çin'le dostça ilişkilere girdiği için Maocular son üç yıldır Eyüp Han'a muhalefeti bırakmışlardı. Eyüp Pekin'i ziyaret etmiş ve kendisini reel-politik nedenlerle bir 'anti-emperyalist' olarak karşılayan Mao ve diğer Çinli liderlerle görüşmüştü. Bu durum bizzat Mareşal'i dahi şaşırtmıştı. Moskova-yanlısı sol, toplumsal değişimi öngörmeyen bir iktidarın peşindeki burjuva partilerinin kuyruğuna takılmıştı. Bunun sonucunda, Z. A. Butto'nun kurduğu yeni parti, Pakistan Halk Partisi kitlesel muhalefeti yönlendirmektedir. Butto'nun kendisi birkaç ayı cezaevinde geçirmişti. Eski Paris Büyükelçisi J. A. Rahim sağkolu durumundaydı, parti bildirgesini de o kaleme almıştı.

Uçuş sırasında Butto'nun Londra'da beni arayıp yemeğe çağırışını düşündüm. İlk seferinde randevu tümüyle aklımdan çıkmıştı, Butto bundan çok rahatsız olmakla birlikte bir kez daha telefon etmiş, bu kez buluşup Claridges'de bir yemek yemiştik. Yemekte J. A. Rahim de vardı, Butto'ya Rahim'in Eyüp'den kurtuluş yöntemini önerdiği buluşmamızdan söz etmiştim. Buna çok gülmüş, Rahim'e sataşmıştı, sonra iki adam da ciddileşmiş, görüşmek üzere Butto'nun odasına geçmiştik. Rahim burada bana Pakistan Halk Partisi'nin elle kaleme alınmış Bildirgesi'ni uzatmış, oracıkta okuyup imzalayarak partinin kurucu üyeleri arasında yer almamı istemişti. Belgeyi hızla okuyup, öneriyi reddetmiştim. 'Neden?

Neden?’ diye bağırmıştı Butto. ‘Daha ne istiyorsun?’ İki ciddi eksikliğe işaret etmiştim. İlki, ülkenin kurucusu M. A. Cinnah’ın önerdiği ve Ulusal Awamî Parti ve Mucib-ür Rahman’ın Avamî Ligası’nın benimsediği, din ile Devlet’i birbirinden ayırmak konusundan söz edilmeyişiydi. İkinci olarak da, iktisatta ara çözümlerin kimseyi tatmin etmeyeceğini belirtmiştim. Ezilenlerin beklentilerini yükseltmekle birlikte gereksinimlerini karşılayamayacak, Pakistan’ın kapitalistlerini ise aynı süreç içinde zıt kutupa itecekti. Rahim, kendisinin de böyle bir yol izlenmesinden yana olduğunu, ancak Butto’nun bildirgenin ılımlı bir dille kaleme alınmasını istediğini söyleyerek, bana hak verir gibi olmuştu. Butto da en azından o an eleştirilerimi gayet iyi karşılamakla birlikte, esasları tartışmaya yanaşmayacaktı. ‘Şu an en önemli sorumuz o kanlı mollalar,’ demişti. ‘Katıksızlıkçılığın beni tek kolu bağlı olarak mücadeleye girmek zorunda bırakıyor.’ ‘İslâm sosyalizmi’ gibi anlamsız formüllere prim vermekle esas kendisinin boynunu mollalara teslim ettiğinde ısrar etmiştim. Sosyalizm ve İslâm’ı aynı solukta telaffuz etmekle mollalara kendisini *kafir* ilan etmelerine olanak tanıyacak, bundan sonra da Kur’an’ın gizli anlamlarını araştırmak üzere fıkıhçılar tutmak zorunda kalacaktı. ‘Bunu yaparsanız,’ dedim ona, ‘mollaların belirlediği bir savaş alanında savaşmak zorunda kalırsınız. Ve savaşı *onlar* kazanır.’ Rahim ben konuşukça başıyla onaylıyordu, ama tartışma boyunca suskun kalmayı yeğlemişti. Sonunda dostça, ama birbirimizi ikna edemeden ayrıldık. Yıl 1966’ydı.

İki yıl sonra, uçağım Karaçi üzerinde dolaşmaya başlar-ken, Parti’ye katılıp içeriden mücadele etmenin daha doğru olup olmadığını düşünüyordum, ama bu fikri hemen savdım. Haklı olan bendim. Halk Partisi devlet mekanizmasını devirememişti. Uçak yere indiğinde midem sinirden kasılıyordu. Ülkeye alacaklar mıydı beni? Göçmen polisi pasa-

portumu görür görmez, VIP salonuna alarak beklememi istedi. Çok nazik davranıyorlardı. Gus Macdonald ve ekibi dışarıda dolaşıyordu, nihayet kıdemli bir polis memurunun bana üstlerinden talimat beklediklerini söyleyişini gizlice filme almak üzere içeri girdiler. Öğrencilere haber vermediğim için kendime lanetler yağdırıyordum, Gus bile bunun daha anlamlı olabileceğini kabul etti. Nihayet izin çıktı, Lahor uçağına yetiştim. Mareşal iki gün sonra görevinden istifa ederek yerini, bir yıl içinde seçim sözü veren bir başka askere bıraktı.

Hareketin ağzı bir kez kan tadı almıştı, gösterilerin ruhu daha da radikalleşiyordu. Ülkede bir konuşma turuna girdim. Uçağım Ravalpindi üzerinde turlarken pencereden baktığımda iniş pisti üzerinde toplanmış kalabalığı gördüm. Pilot bana, geri çekilmezlerse güvenilir bir iniş yapmanın mümkün olamayacağını söyledi. Yarım saat kadar alan üzerinde turladı, uçakta olduğuma sonunda ikna olan öğrenciler de iniş pistini boşaltmaya razı oldular. Uçak yere inmişti ki, yeniden harekete geçtiler. Onlarcası basamaklara hücum etti ve boynuma birkaç yüz çiçek kolyesi takarak beni selamladılar. Uçaktan inmeyi başardığımda omuzlarına alarak havaalanından apronun önüne taşıldılar. Burada daha fazla öğrenci, kızıl bayraklar ve emperyalizmi lanetleyen pankartlarla donatılmış birkaç kamyon yığılmıştı. Bunlardan birine yüklendim ve bir mitingin düzenlendiği kent merkezine doğru ağır ağır ilerlemeye koyulduk.

Kortej yoluna devam ederken katılımın ne denli arttığına hayret etmiştim, dahası kenarda duranlardan sevinçli bağırtilar yükseliyor, insanlar el sallıyorlardı. Bir karargâha yaklaştığımızda askerler çitlere doğru yaklaşıp el salladılar. Öyle anlar olur ki, insan birşey düşünemeyecek kadar duygulara kaptırır kendini. Karşılamanın boyutları ve sıcaklığından nutkum tutulmuştu adeta. Aşırı milliyetçi ola-

caklarım ve Avrupa'daki faaliyetlerime burun kıvracaklarını sanmıştım, oysa gerçekte içlerinden birinin Avrupa'da tanınmasından onları bu denli gururlandıran, milliyetçilikleriydi. Ülkeye gelişimden birkaç hafta önce, yüksek tirajlı, Urdu dilinde sağcı bir haftalık gazete en öğrencinden Yahudi düşmanlığıyla örülmüş bir küfürname yayınlamıştı hakıkında. (Yayıncısı gibi artık kendisi de neyse ki hayatta olmayan) bu iğrenç gazete benimle 'Komünist Yahudi Cohn-Bendit' hakkında, belirsiz ama yakın bir geçmişte Fransa'daki büyük bir çiftlik evinde bitmez tükenmez bir seks alemine girdiğimize ilişkin bir öykü uydurmuştu. Yüzme havuzlu filan bir saçmalıktı ve her ikimiz de 'düzinelerle Yahudi kızıyla' sevişmiştik. Tanıştığım hemen herkes bana bu konunun ayrıntılarını soruyordu. Öyküyü yalanlarken kimi zaman aşırı sinirleniyordum, ama yalanlamalarımın pek ciddiye alınmadığını görmek beni daha da sinirlendiriyordu. Bir öğrenci lideri masalın bana zarar vermek bir yana, erkeklik gücünün önemli bir statü simgesi olduğu Pencab'daki imgemi daha da güçlendirdiğini söyledi. Onları etkileyen seks aleminin boyutlarıydı, bu nedenle benden öyküyü bu denli öfkeyle reddetmememi rica ettiler. Daha alçakgönüllü davranabilirdim.

Miting alanına yaklaşırken daha da büyük bir kalabalıkla karşılaştım. Birden kaburgalarımın arasında bir tabanca namlusu duyumsayarak donakaldım. Öğrenci rehberlerimden biri silahlı olduklarını ve dinci öğrencilerin hayatıma kastetmesi durumunda onları öldürmekten çekinmeyeceklerini söylemek istiyordu. Sağcı öğrencilerin bana İslâm'ın Kutsal Kitabı'nın bir nüshasını sunacakları söylenmişti, ev sahiplerim bunu bir provokasyon kabul edip dinci manyalara karşı bir cihad çağrısı yapmamdan çekiniyorlardı. Böyle aptalca bir şey yapmayacağımı kendilerine söyledim, ama tek istedikleri dine laf söyleyeceksem, bundan kendi-

lerini önceden haberdar etmemdi, çünkü böyle bir şey kentin sokaklarında iç savaşa yolaçabilirdi. Onları ülkeyle temasımın sandıkları kadar kopuk olmadığına temin ettim.

Konuşmamda ABD emperyalizmine karşı dünya çapındaki ayaklanmadan söz ettim, Vietnam'a yaptığım yolculuğu anlattım ve daha yumuşak bir tonla Pakistan'da da devrim-öncesi buhranı yaşadığımızı, tek sorunun ayaklanmayı yönlendiren partilerin irade eksikliği olduğunu açıkladım. Bu ve diğer dağınık düşünceler iyi karşılandı. Miting sona ererken sağcı öğrenci liderlerinden biri kürsüye tırmandı. Kendisine mikrofonu uzattım, kalabalığa bana kente hoşgeldin demek ve bir Kur'an armağan etmek istediklerini söyleyerek Kur'an'ı bana uzattı. Küçük bir ciltti. Kabul ettim, düşünceli davranışı için kendisine teşekkür edip göğüs cebime yerleştirdim ve suskun, gerilimli kalabalığa onu yeniden okumak için sabırsızlandığımı söyledim. Kürsüden rahat bir soluk yükseldi, insanlar gevşediler. Yine de, Pakistan'da Kur'an üzerinde tekel iddiasında bulunanların, Cemaat-ül İslâmî'nin nasıl olup da aynı zamanda Amerikan Büyükelçiliği'nin ücret bordrolarında yer aldığını merak ettiğimi ekledim. Bu büyük bir onay homurtusu ve 'Kiralık askerlere ölüm!' vb. sloganlara yolaçtı.

O gün çatışma çıkmadı, ama o zamanlar adı Liyapur olan Multan'daki iki mitingde İslâmcı çeteler konvoyumuza saldırıp dayak yediler. Multan'daki mitinge on binler katılmıştı. Yolda birkaç yüz Cemaat-ül İslâmî mensubu öğrenci bize taş attı. Herkes öfkelenmişti, ben de ilk kez sağduyumu yitirip Pakistan'da Endonezya solcularının öldürülmesinin öcünü alabileceğimizi söyledim. Aptalca bir sözdü, ama ağızımdan çıkmıştı bir kere, sağcı basın olabildiğince kullandı bunu sonradan. Buradaki durum, Avrupa'dakinden çok farklıydı, insan iktidar kokusu alabiliyordu. Mücadele buna yönelikti ve Batı Pakistan'da orduyu altedebilecek tek güç,

Butto ve onun Halk Partisi'ydi. Partisinin bildirgesini 'Herkes Yiycek, Giysi ve Konut' sloganıyla özetlemişti. Toprak ağalarının ve kentli zenginlerin mal-mülküne el koyup kentlerdeki ve kırsal kesimdeki yoksulları doyurmaktan söz ediyordu. Mollalar camilerde ve cami dışında ona lanetler yağdırmaktaydı, ama konuşmaları, toplumsal ve iktisadi reform vaatleriyle birleştiğinde sakallıları nötralize etmekteydi. Her durumda, bu kesim büyük kentlerdeki küçük burjuva çevrelerine seslenebiliyordu yalnızca. Kırılarda molla pek de saygı gören bir kişilik değildi ve Butto'nun toprak reformu önerileri toprak ağalarını tir tir titretmekteydi.

Baro kuruluşlarında, kadın okullarındaki harem-selamlıklı toplantılarda, doktor ve tıp öğrencilerinin toplantılarında ve işçi mitinglerinde konuşmalara çağırıldım. Ülkenin tümü değişim tutkusuna kapılmış gibiydi, ama olasılıkları doğru olarak değerlendiremeden. Batı'dan bin mil kadar uzaktaki Doğu Pakistan'a, uzak Bengal eyaletine çağırıldım. Nüfusun büyük bölümü burada yaşıyordu, ama egemen sınıflar, bürokratlar ve yüksek rütbeli subayların tümü Batı Pakistan'daydı. Bengal çürümeye terkedilmiş gibiydi, sömürge muamelesi görüyordu ve Batı'dan memurlar tarafından yönetiliyordu. Dakka'ya vardığımda, ayaklanmanın Batılı yöneticilere gerçeği gösterebileceği, yeni, uyumlu ve eşitlikçi bir yapının Pakistan Devleti'nin bütünlüğünü koruyabileceği yolundaki umutlar henüz tümüyle sönmemişti; ama yerel Maocular burada da halktan tecrit olmuş durumdaydı ve Bengal milliyetçiliğinin kuvvetleri Şeyh Mucibür-Rahman ve Awamî Ligası tarafından dizginleniyordu. Ona Bengal'in Çankayşek'i adını vermiştim, birlikte kahvaltı ettiğimiz bir gün buna değinerek 'Kendimden başkası olmak gibi bir iddiam yok, ama sizin sorunuz burada bir Mao bulunmayışı' demişti. 'Küçük Mao'larm tümü orduyla birlikte çalışıyor.' Yine de Mucib bile bağımsızlık-

tan sözetmiyordu; istediği tek şey, pastadaki payıydı. Şişirilmiş savunma bütçesinden Bengal için kesinti yapılacağını düşünmenin ütopyacılık olacağını söyledim. 'Fazla aşırı' olduğumu söyledi bana.

Ancak birkaç gündür Dakka'daydım, ama burasının farklı bir dünya olduğu çok belirgindi. Dilsel, kültürel ve siyasal bakımından farklı bir ulustu. Bu farklılıkların baskısı ile ayrı bir devlet olmaması zorlaşmaktaydı. Yine de Dakka'da kendimi gerek entelektüel, gerekse siyasal olarak Ravalpindi'dekinden çok daha rahat hissediyordum. Siyasal kültür çok daha ileriye. Dakka Üniversitesi'nin kampusundaki ünlü Amtala ağacının altında geniş bir öğrenci kitlesine konuşma yaptım. Urduca konuşmama karşı çıktılar, bu Batı Pakistan'a öfkelerinin açık bir göstergesiydi. Herkes 'İngilizce! İngilizce!' diye bağırıyordu, arka sıralardan gelen seslerden birinin *The Sunday Times*'dan Nicholas Tomalin'e ait olduğu çok belirgin olmasına karşın, halkın sesine kulak vermek durumunda kaldım.

O akşamüstü Pakistan'daki mücadeleden sözettim, ama daha ileri giderek bölgesel özerklik taleplerine ordunun hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini söyledim. 'Bunu kabul etmektense, sizi ezerler. Tek ciddi alternatif, bağımsızlıktır. Kızıl Bengal, altkıtamızın Yenan'ı olabilir.' Bu fikirler hiçbir zaman kamu önünde bu biçimde dile getirilmemişti, izleyicilerin heyecanını duyumsayabiliyordum. Awamî Ligası öğrencileri bile şaşkınlıktan donakalmışlardı. Ben bir Pencabî değil miydim? Nasıl böyle konuşabilirdim? Ama kısa sürede kendilerine geldiler ve sesleri kısılana dek tezahürata koyuldular. Sonra çevremi aldılar, herkesin tartışmak istediği bir soru, hedeflerine nasıl varacaklarıydı. Siyasal liderler bu aşamada yaklaşmakta olan kıyımı kavrayabilselerdi, destekçilerini siyasal anlamda silahlandırabilir ve kaçınılmaz iç savaşa hazırlayabilirlerdi. Dakka'dan ayrıldığımda yüzlerce

öğrenci sıkılı yumrukları ve 'Lal salaam!' ('Kızıl selam') haykırılarıyla beni geçirmeye geldiler. Yeniden aralarına çağırıyor, ancak bu kez Dakka'ya yerleşmemi istiyorlardı. O yıl Pakistan'a dönme konusunu çok düşündüm, Dakka da ideal bir yerdi, ama döndüğümde yerinde olacak mıydı?

Dördüncü Enternasyonal'in Dokuzuncu Dünya Kongresi'ne katılmak üzere Avrupa'ya dönmek durumundaydım, ama yakın zamanda geri döneceğime söz verdim. Dünya Kongresi tüm dünyadan kafadar yoldaşlarla tanışmak için ilk gerçek fırsattı. Dördüncü Enternasyonal, Hitler'in zaferleri ve Stalin'in eski Bolşevikleri tasfiye etmesinden sonra, 1939'da Troçki tarafından kurulmuştu ve ilk dönem Komintern'in görevini sürdürme girişimi idi. Stalin'in kıyım ve kanlı baskılarının bozguna uğrattığı küçük bir Sol komünistler tabakasına çekici gelmesinin nedeni buydu. Kendini karamsarlığa kaptırdığından yakınan (İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesiydi) bir arkadaşına yazdığı mektupta Troçki şöyle diyordu:

Öfke, kırgınlık ve tiksinti mi? Evet, hatta geçici bir bezginlik de. Bunların tümü insanca, fazlasıyla insanca. Ama karamsarlığa teslim olduğuna inanamam. Bu edilgince ve yakınarak tarihe küsmeye benzer. Kişi böyle bir şeyi nasıl yapabilir? Tarih, olduğu gibi alınmalıdır; ve böylesi olağanüstü ve pis tecavüzlere izin verdiğinde, kişi yumruklarıyla ona karşı savaşmasını bilmelidir.

Yeni bir Enternasyonalin oluşturulması -ilki dağılmış, ikincisi Birinci Dünya Savaşı nedeniyle çökmüş, üçüncüsü ise Sovyet dış siyasetinin aracı haline gelmişti- akıntının tümüyle ters yönde seyrettiği bir anda, gözüpek bir girişimdi. Troçki İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunun, ilkinin sosyal-demokrasiyi böldüğü gibi, Avrupa'daki Stalinist olu-

şumları bölünmeye uğratacağını hesaplamıştı. Savaşın sonunu görmesine izin verilseydi olasılıkla görüşünü değiştirdi, ama 1940 Ağustosunda Stalin'in emriyle öldürüldü. Son öngörülerinden biri, SSCB'ni Hitler'in Barbarossa Harekatı'na hazırlandığı konusunda uyarmak olmuştu. Troçkizm yaşamış, ama ülkelerin çoğunda bir avuç insanla sınırlı kalmıştı. Savaş sırasında hem Gestapo hem de Stalin'in ellerinde eziyet gördüler. Troçkistlerin baskı ve işkencelere karşı nasıl cesaretle direndiği konusunda pek çok öykü vardır. Bir Yunan Troçkist aydın idam edilmek üzere önlerine çıkartıldığı İtalyan askerî müfrezesinin önünde öyle yiğitçe bir konuşma yapmıştı ki, askerler ateş etmeyi reddettiler. Sonunda askerler disipline sevk edildi, eski tüfek komünisti birkaç subay idam etti.

Savaş sırasında ağır baskılara uğrayan, sonrasında da tecrit edilen grupların çoğu, birçok bakımdan ilkel Hristiyan tariikatları ya da sonraki Cizvitleri andıran, kendinden hoşnut bir sekterliğe gömüldü. Pakistan'da bana Troçkizm'i sormuşlar, anlattıklarımı dinleyen eski tüfek komünistlerden biri gülerek 'Burada yeteri kadar grup var,' demişti. 'Şii'lerimiz ve Sünni'lerimiz var, sense şimdi *Vahabiler*'i getirmek istiyorsun...' *Vahabiler*, en azından kuramsal olarak aşırı bağnaz ve mutlakçı bir Müslüman tarikatıydı.

Yine de Ernest Mandel ve Pierre Frank çevresindeki grup edilgin '50'li yıllar boyunca gerçeklikle bağlantıyı kopartmamış ve 1968 sonrasında Batı Avrupa ve Latin Amerika'da büyük bir destek kazanmıştı. 1969'da Rimini'de toplanan Dokuzuncu Dünya Kongresi'ne geldiğimde, topluluk her bakımdan eskiyle yeninin garip bir karışımını yansıtmaktaydı. Mandel hem siyasal hem de kuşaksal olarak eski tüfeklerle yeni devşirmeler arasında köprü görevi görüyordu. Kongre coşkuluydu ve 1968'in Avrupa için taşıdığı önemi vurguluyordu, ama Che'nin Bolivya'daki yenilgisinden gere-

ken dersleri alınmamıştı. Troçki'nin ABD'deki sekreterlerinden biri olan Joseph Hanzsen, Amerika kıt'asında gerilla savaşının koşulsuz desteklenmesine son verilip son bozgunun nedenleri üzerinde düşünmenin zamanı geldiğini belirttiğinde, karamsarlıkla suçlandı ve tebliği reddedildi. Oysa Hansen Amerikan Sosyalist İşçi Partisi'nde beni etkileyen tek kişiydi. Ardında örgütü ele geçiren yeni muhafızlar vardı. Bunlar parti içi manipölasyonlar, fraksiyonel entrikalarla dolu, Amerikan solunda kendi dışlarındaki herkese karşı inanılmaz ölçülerde sekte bir tutum izleyen 'apparatchik'lerdi. '60'ların sonunda SDS Amerikan gençliğinin seçkin kesimlerinden katılımlarla güçlenmişti. Hansen'in ardılları bunları dahi fazla bağımsız buluyordu; '68 ruhuyla yıldızları pek barışmamıştı. 1967-68'de Londra'ya gelen pek çok SDS'cinin bana neden Avrupa'da olsaydık, size katıldık, ama ABD'de SIP'e katılmak düşünülmez bile. Hem çok bürokratikler, hem de yaklaşımlarında son derece ihtiyatlılar...' dediğini şimdi daha iyi anlıyordum. Tabii bu saldırıların bazıları salt çamur atmaydı, ama içinde belirli bir gerçeklik payı da taşıyor değillerdi; Kongre'de kendi kendime Oxford yerine Berkeley'de olsaydım, bu Enternasyonal'e katılamayacağımı itiraf etmek durumunda kaldım.

İngiltere'de EMG'ye katıldığımda Ernie Tate ve Pat Jordan okumam için bana birçok kitap vermişti. Bunların çoğunu okumak bir zevkti, ama içlerinden biri aklımı hepten karıştırmıştı, sayfalarından ne öğrenilebileceğini hiç mi hiç anlamamıştım. Sonradan Troçkist olmuş Amerikalı bir komünistin, James P. Cannon'un *The Struggle for a Proletarian Party*'siydi bu. Kuşkusuz bir Hemingway ya da Dos Passos tadı beklemiyordum, ama yenik düşene, demoralize olana ve kovulana dek aynı örgüt içindeki muhalefet kanadının tekyanlı izlenmesi, beni şaşkına uğratmıştı. Sanırım sonradan Amerikan SIP, Britanyalı SIL, hatta Fransa'daki dehşet

uyandıran dogmatik Lambertist kesim (Fransa'da 1968 Mayıs'ında herkese barikatlardan uzak durmayı salık verecek ayrık bir konum edinmişlerdi!) tarafından 'kadro-yetiştirici anahtar bir metin' olarak kullanıldığını öğrendiğim bu büyük yapıtı anlayamayacak kadar saf ve idealisttim. Cannon'un kendisi etkileyici bir isimdi ve otuzların sonundaki büyük grev dalgasında önemli bir rol oynamıştı, ama kuram oluşturabilmek için Troçki'ye fazlasıyla dayanmıştı, onun öldürülmesinden sonraysa SIP içinde pek az aydın kalmıştı. Bu bütünüyle SIP'in suçu değildi, ama New York'lu okumuşlarının talihsiz bir aydın-düşmanlığına saptanmasını kuramsallaştırmışlardı. Cannon'un zamanında hastalık hâlâ denetim altına alınabilecek gibiydi, ama 1969'da Rimini'de karşılaştığım ikinci kuşak, Cannon'un yürüyen ve konuşan kârikatürleri gibiydi. Daha sonraki yıllarda kendilerini her yoldan mücadele etmeleri gereken Stalinizm'den ayırılmaz kılacak parti-içi normları benimseyeceklerdi. Böylelikle binlerce genç idealistin umut ve arzuları, küçücük aygıtlar -bir matbaa, birkaç düzine tam gün çalışan görevli, bir bina- üzerindeki denetimleri kendilerine utanmazca suistimal ettikleri bir erk ve yetke sağlayan adamlar (çoğunluğu erkekti) tarafından köreltiliyor ve tahrip ediliyordu. Ölümcül bir virüstü bu. Tek panzehiri kitlesel faaliyetti, ama hareketlilik azaldığında, hastalık yeniden büyük bir hızla yayılmaya başlıyor ve görece bağımsızlığı olan örgütler dahi -ki bir tanesi benim örgütümdü- hafif de olsa etkileniyorlardı.

O yıl Pakistan'a dönüp tüm ülkeyi dolaştım, Jonathan Cape'in yazmamı istediği kitap için politikacılar, sendikacılar, köylü liderleri, ozanlar ve öğrencilerle görüştim. Butto'yla Karaçi'deki evinde buluştum, yine kendisiyle güçbirliğine gitmediğim için bana sitem etti. Ülkede büyük çoğunluğun desteğini sağlayacağından emindi. 'Ya sonra?' diye

sordum kendisine. Viskilerimiz tazelenirken yüzüme delici bakışlarla uzun uzun baktı. Safran rengindeki sıvı gırtlığından aşağıya süzülürken, biraz öfkelenmiş gibiydi. 'Senin sorunun, kesinlikçi olman. Burası Pakistan. Yalnızca iki mücadele biçimi var. Benimki ya da Che Guevara'nın. Büyük adamdı. Neden onun gibi Belucistan dağlarına çıkıp bir gerilla savaşı başlatmıyorsun?' İkilemini kabul etmedim. Batı Pakistan'da halkın ona destek verdiğini, ama onlara köklü değişim vaat ettiğini anımsattım. Eğer vaatlerini yerine getiremezse, sonuçlar kötü olabilirdi. Konuşmamız sırasında şişman, iri yarı bir genç bahçeye girdi. Butto yardımcılarının birini, bu kütüğün adını fısıldaması için bana gönderdi. Ordu komutanı ve ülkenin diktatörü Yahya Han'ın oğluydu. Siyasal tartışma sona erdi. Yahya'nın oğlu Butto'ya İngiliz hiciv dergisi *Private Eye*'da yayınlanan 'Pakistan'dan Mektup'u' şikayet ediyordu. Yüreğim ağzıma geldi. Mektubu yazan bendim, diktatöre ve oğlunun geri zekâlılığına şiddetle saldırmıştım. Bu budala acaba yazarın ben olduğumu biliyor muydu? Belli ki hayır, ama Butto yüzümdeki paniği ayırmamıştı ve hıznırlığını denetleyemiyordu. 'Bilmiyorum,' dedi genç Yahya'ya, 'ama Tarık İngiltere'yi iyi bilir. Belki de makaleyi kimin yazdığını biliyordur?' O sırada kendimi toparlamıştım, hayali bir yazar ismi mırıldandım. İslamabad'daki Britanya Yüksek Komiseri Butto kahkahalarını tutamadı ama tombul babanın tombul oğlu sözlerimi ciddiye alarak bu konuyu soruşturacağını söyledi.

Doğu Pakistan'a vardığımda birkaç ay önce Amtala ağacının altındaki 'kehanetlerimin' gerçekleşmesine ne denli az zaman kaldığını gördüm. Yetmiş yaşındaki köylü lideri Başanî'yle birlikte tüm kırsal kesimi dolaştık. Her gün millerce yol yürüyorduk ve Başanî, Doğu Pakistan'ın kimi kesimleriyle Vietnam arasındaki topografik benzerliklere işaret ediyordu. Doğu Bengal büyük bir patlamanın eşiğindeydi, eski

devletin çözülmek üzere olduğunu görmek zor değildi. *Pakistan: Military Rule or People's Power*'da bunları yazdım. Kitap *The Economist* gibi yayınlarda dahi iyi karşılandı, ama gerek İngiltere, gerekse ABD'deki eleştirmenlerin çoğu Doğu'ya yeni bir askerî müdahalenin ayaklanma, iç savaş ve Pakistan'ın bölünmesiyle sonuçlanacağı yolundaki teşhisimi kuşkuyla karşıladılar. Bir yıl sonra olan, tam da buydu.

Kuşku duyanlar Batı'daki Asyalı bilim adamlarıyla sınırlı değildi. Pakistan'dayken Kore Gazeteciler Sendikası'ndan Kuzey Kore'ye bir davet aldım. Dakka'dan Kanton'a, oradan da Pekin'e uçtum. Çin başkenti Kültür Devrimi'nin sancıları içindeydi. İki gün kenti gezdim, ardından trenle Pyongyang'a hareket ettim. Bir noktada birkaç Çinli subay kompartmanıma geldiler. Pakistanlı olduğumu öğrendiklerinde hararetle sarıldılar bana. Çünkü, Çin mitolojisine göre Yahya Han 'anti-emperyalist' bir rejimin başıydı. Ne ki kısa süre içinde, ülkede olup bitenleri anlatarak onları düş kırıklığına uğrattım. Şaşkınlık içindeydiler, az sonra yanımdan ayrıldılar.

Çin tren istasyonlarında öğretmenlerinin ardında dev Mao portreleri önünde eğilen okul çocukları gördüm. İç bulandırıcı bir görüntüydü. Bir buçuk gün sonra tren Yalu ırmağını geçti; Kim-il-Sung'un Kore'sine gelmişim. Sınırdaki garda resmî görevlilerce karşılandım. Koreli bir çevirmen Çin'de herhangi bir sorunum olup olmadığını sordu. Her şeyin yolunda gittiğini söyledim, ama o atladı: 'Mao Zedung'un kişilik kültü çok kötü.' Onu onaylarken birden '40 milyon Koreli'nin Büyük ve Sevilen Önderi' Kim-il-Sung'un gerçek boyutlarda bir heykelinin altında oturmakta olduğumuzu ayırımsadım.

Britanya'da Ekim '68 mitingi devrimci güçlerin son büyük birlikteliğini temsil ediyordu. Sol grupların kendi bölünmelerini aşarak VDK birliklerine anlamlı siyasal faaliyetler sağ-

lamadaki başarısızlığı belirli bir atomizasyon ve dağılmaya yolaçmıştı. Hareket öğrenci işgallerinde ve bunu izleyen fabrika işgalleri dalgasında hâlâ süregidiyordu, bu işgaller Iskoçya'daki Upper Clyde dok işçilerinin tersane işgali ve madencilerin 1972'deki zaferiyle doruğa erişti. Buna karşın sokak hareketlerindeki düşüş aramızda harekete son derece bağımlı olan *The Black Dwarf*'un geleceği konusunda tartışmalara yolaçtı. Ben gazetenin okurlarını siyasal bakımdan örgütlemesi gerektiği kanısındaydım. Kimi bölgelerde Black Dwarf Okur Grupları oluşturmuştuk, Iskoçya'da bunlara bir grup genç işçi de katılmıştı. Yayın kurulu üyelerinin bir bölümü EMG'ye katılmıştı, diğerleri sempatizandı. Gazetenin yaşayabilmesi için bir örgüte gereksindiğine inanıyordum. Ama Sheila Rowbotham, Clive Goodwin ve Fred Halliday gibi diğerleri derginin tüm sol gruplardan bağımsızlığından taviz verilmesine kesin olarak karşıydılar. Nihayet bölünme gerçekleşti ve EMG sempatizanı olanlarımız (bu kategoride Neil Middleton ve Chenhamo Chimutengwende de yer alıyordu) *The Red Mole*'u kurduk. Her şey gözönüne alındığında bölünmenin bir hayli uygarca gerçekleştiği söylenebilir, ama ayrılmayı zorunlu görmeme karşı acı duymadığımı söyleyemem. Fred Halliday ve Sheila Rowbotham üniversiteden beri birlikte olduğum kişilerdi ve aramızdaki kimi görüş ayrılıklarına karşın çalışmalarına büyük saygı duyuyordum. Clive Goodwin çok yakın bir dostumdum ve tüm bu olanlar onu altüst etmişti. Birkaç yıl boyunca mitinglerde ya da partilerde karşılaştığımızda selamlaşıp hayaletimsi gülücükler değiş tokuş etmenin dışında hiç konuşmadık.

The Black Dwarf bölünmeden sonra fazla dayanamayarak birkaç ay sonra kapandı. Yayıncıları siyaset ve kültüre geniş cepheli bir Sol müdahale olarak tasarlanmış *Seven Days* adlı çok güzel bir dergi çıkardılar. Bağımsız bir haftalık yayın olarak varlığını sürdürebilirdi, ama iyi yönetilemedi ve Sol

böylelikle altmışların sonlarındaki yükselişten kalma bir dergi oluşturma yolundaki bir başka fırsatı daha kaçırmış oldu. *The Red Mole* varlığını birkaç yıl daha sürdürerek, *Red Weekly*'ye, ardından da *Socialist Challenge*'a dönüştü. İlk yayın yönetmeni bendim, en büyük sevincim Clive'in dergiden çok hoşlanarak yeniden yazmaya başlaması ve dostluğumuzun yeniden kurulması oldu. Geçmişi ve olanların bizi ne denli yaraladığını açıkyüreklilikle konuşup bir daha asla böyle bir şeyin olmasına izin vermemeyi kararlaştırdık. Hiç değişmemiştii, günlük konuşmalarımıza yeniden başlamamız telefon faturalarımda dehşetli bir artışa neden oldu. Zaman zaman Özel Şube'nin yararsız gördüğü teyp bantlarını yok mu ettiğini, yoksa bir arşivde mi sakladığını merak ederim. Umarım ikinci yolu uyguluyorlardır, çünkü bir gün dosyalar açıldığında görkemli bir hazineyle karşılaşacaklar.

The Black Dwarf'daki son günlerime doğru John Lennon beni aramaya başladı. Ayda bir-iki kez arıyor, dünyanın gidişinden konuşuyorduk. 'Revolution' adlı parçalarının eleştirisini yayınlamıştık, John Lennon da buna öfkeli bir yanıt vermişti. O zamanların Beatles-Stones saflaşmasında ben Mick Jagger'ın yandaşlarındandım, ve bunun nedeni yalnızca VDK ile birlikte yürümesi değildi. Müziklerini ötekilere yeğliyordum, ama Stones'un narsizmini savunan ve 'Under My Thumb', 'Stupid Girl', 'Back Street Girl' gibi parçalarının cinsel sömürüyü teşhir etmek için yazıldıklarını ileri sürerek cinsiyetçiliklerini haklı göstermeye çalışan eleştirmen Richard Merton'la aynı fikirde değildim. Bu, kuşkusuz yeni bir bakış açısydı, Merton şöyle diyordu:

Stones'un büyük katkısı -ve gözüpekliği- sürekli olarak toplumsal sistemin merkezî tabusu olan cinsel eşitsizliğe saldırmalarında yatar. Bunu da olabilecek en radikal ve kabul edilmez biçimde yaparlar: kutsayarak. Bu

kara ışığın toplum üzerine düşürdüğü aydınlık, fazlasıyla parlaktır. Eşitsizlik çıplak olarak sergilendiğinde *de facto* reddedilir. Bu plakların 'hafifletilmez zaferi' tözel kişisel ilişkilerin sahte dünyasını reddedişleridir.

Bu biraz, kadın dövmenin sokakta yapılması durumunda, feminist bilinci yükseltecek bir faaliyet olduğunu öne sürmeye benziyordu. Merton'un utangaç apolojisi bir yana, Stones müziğinin ritmi, 68 ruhunu Beatles'inkinden çok daha iyi yakalıyordu. Bunları Lennon'a söylememekle birlikte, ima ettim; zeki bir insan olduğu için de mesajı derhal aldı. Bir keresinde kendisine hep VDK mitinglerinden birine katılıp şarkı söylemesini umduğumu belirttim. 'Bak' diye yanıtladı, 'şiddetten pek hoşlanmazdım.' Bu konuşmalar bir sonuca ulaşmazdı, ama bir keresinde Yoko ile birlikte, ellerinde Japon yemekleri, Kuzey Londra'daki küçük dairemde boy gösterdiklerinde sabahın erken saatlerine dek konuştuk. *The Red Mole* okurlarındandı, kendisiyle bir söyleşi yapmayı önerdiğimde, derhal kabul etti. Tek kaygısı buna gücünün yetip yetmeyeceği idi. EMG'ye yeni katılan ve *The Red Mole*'ün da yazı kurulunda olan Robin Blackburn'ün de aramızda olabileceğini söyleyince kabul etti. Bir sabah özel yapım limuzini büromuzun önüne geldi ve bizi Lennon'un kent dışında, Windsor yakınlarında, Tittenhurst'deki büyük malikanesine götürdü. Günün büyük bölümünü teybe konuşarak geçirdik, döndüğümüzde yorgunluktan bitmiştik. Uyarıcı bir olay olmuştu ve John Lennon'un siyasetinde bir değişimi belirliyordu. Bunda en önemli etken, Yoko Ono'ydu. Onu feminist kavramlarla tanıştırmış ve İngiliz toplumunda kendisine duyulan genel tepki, Lennon'un, egemen sınıfların derinine işlemiş olduğunu öne sürdüğü şovenist ve ırkçı zehirin bilincine varmasını sağlamıştı. 'Her zaman siyasal düşünceli ve kurulu düzene karşı oldum' di-

yordu, 'benim gibi polisi doğal bir düşman olarak korku ve nefretle anan, orduyu insanları alıp ölüsünü bir yerlerde bırakan bir kurum olarak küçümseyen bir anlayışla yetiştirilmiş biri için bu çok doğal bir güdü... Küçüklüğümden beri sistemi hicvediyorum, sınıfımın her zaman bilincindeydim.'

'Working Class Hero'yu yeni bitirmişti, şimdiye dek besledikleri arasında en radikali olan bu parçanın dizelerinden bazılarını bize okudu. Amerikalı rock gruplarını sınıf sorununu ele almadaki yetersizliklerinden dolayı şiddetle eleştiriyordu ve o sıralarda Yeni Sol'da bir takıntı haline gelmiş olan bir şeyi birkaç kez tekrarladı: işçilerle bağlantı kurmanın büyük önemi. 'Tüm devrimler bir Fidel'in, bir Marx'ın, bir Lenin'in ya da diğer aydınların işçilere ulaşmayı başarmasıyla gerçekleşti. Bir çok insanı biraraya getirebildiler, işçiler de ezildiklerini kavradılar. Burada ise henüz uyanmış değiller... Solcu öğrencileri işçilerle konuşturmalı, okul çocuklarını *The Red Mole*'la kaynaştırmalısınız.'

Kadın konusunda da aynı ölçüde uzlaşmazdı ve minnet borcunu açıklamaktan çekinmiyordu. 'Tanıştığımızda Yoko bağımsızlık yolunda bir hayli mesafe katetmişti. Erkeklerin dünyasında -sanat dünyası erkeklerin egemenliği altındadır- savaşa savaşa kendine bir yol açmak durumundaydı, tanıştığımızda devrimci gayretle doluydu. Hiç kuşku yoktu: ya eşitlikçi bir ilişkimiz olacaktı ya da hiç olmayacaktı. Bunu çok çabuk belledim. Yoko iki yıl kadar önce Nova'ya yazdığı bir yazıda 'kadın dünyanın zencisidir' demişti.'

Yazı dizilip düzenlendikten sonra stüdyosunun bulunduğu Abbey Road'a götürdük, kaydı durdurarak metni okudu, bir yandan da neden yayınlamak istediğimizi anlamadığını mırıldanıyordu.

Görüşmemizin önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu iddia etmek, aptallık olur. John Lennon'ı politize eden, dönemdi, ama uzun birlikteliğimizden hoşnut kaldığı da

açıktı. Söyleşimizin ertesi günü *The Red Mole*'dan beni arayıp şöyle dedi: 'Dinle, dün konuştuklarımızdan öylesine heyecanlandım ki hareket için bir şarkı yazdım, yürürken söylersiniz.' Sevincimi dile getirdim. 'Eee,' dedi, 'dinlemek istemiyor musun?' Beklediğimi söyledim. Güldü, ardından 'Power to the People'ı telefonda bana böyledi. Bir şey demedim, hâlâ şaşkınlığımı gidermeye çabalıyordum. 'Ne dersin?' diye sordu. İdeal bir yürüyüş şarkısı olduğunu söyledim. 'Devrim istediğini söylüyorsun' diye başlayıp 'o zaman beni sayma' diye bitirdiği 'Revolution'dan tam bir dönuştü. 'Power to the People'a 'Devrim istediğimizi söylüyoruz/Hem de hemen' diye başlıyor, sosyalist stratejiyi savunuyor ve şarkıyı kişisel olanla siyasal olanı birleştiren açık feminist bir dizeyle bitiriyordu:

*Sana soruyorum, yoldaşım, kardeşim
Evde nasıl davranıyorsun kadınına
Kendisi olmalı o
Ki özgürleştirsin kendini*

Gerçekte John Lennon yaşamının en radikal evresini geçiriyordu. *The Red Mole*'un İskoçya'daki Yukarı Clyde Tersane İşçileri grevi için hazırlanan özel sayısını görmüştü. Kapakta 19. yüzyıldan kalma, şişko, çirkin kapitalist ve karşısındaki güçlü, yakışıklı, soylu-görünümlü işçi karikatürünü kullanmıştık. Kapağı içerdeki zor anlaşılır yazılardan çok daha fazla sevmiş ve Tittenhurst'de Phil Spector ve diğerlerine göstermişti. *Imagine*'ı bitirdikten sonra bizi arayıp Robin Blackburn'le beni çaya çağırırdı. *Imagine*'ın video-filmini yapıyorlardı, kendisiyle söyleşirken filmimizin çekilmesini istiyordu.

O gün, cezaevinden bir hafta önce çıkan Regis Debray Londra'ya geldi. *The Red Mole*'un bürosunu ziyaret etti, sallantılı merdivenlerden çıktı, altında 'Regis Debray'e Özgür-

lük!' sloganı bulunan kendi tozlu afişini gördü, gülümseyerek yerinden indirdi. Desteğimiz için teşekkür etmeye ve Avrupa'daki değişikliklerden söz etmeye gelmişti. '68 olaylarını Camiri'deki hücresinde duymuştu, anlatıldığı denli ciddi olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Robin'le ben Kings Cross istasyonu yakınlarındaki nakliyeciler kahvesinde oturup ona hareketi betimledik. Ardından bize sordu: 'Ama neden Troçkist oldunuz? Neden?' Kuram ile gerçekliğin birbirine yaklaştığına ve Mandel'in üzerimizdeki etkisinin çok güçlü olduğuna işaret ederek gerekçelerimizi sıraladık. 'Troçki'nin büyüklüğü' ve 'kalıtında hak iddia eden tarikatların küçüklüğü' konusunda bir şeyler mırıldandı. Zamanımız kısa olduğundan Debray'e bizimle gelip Lennon'ı görmek isteyip istemediğini sorduk. Böylesi çevrelerle ilişkimiz olmasına şaşırmıştı, Lennon'un limuzini Tittenhurst'e doğru yol alırken o dönemde politikanın her düzeyde kültürü nasıl etkilediğini ona bir kez daha anlatmaya çalıştık.

Geldiğimizde Lennon'a konuğumuzun kim olduğunu açıkladım, sıcak karşıladı. Sonra onu bir kenara çekip bu zavallı yoldaşımızın Bolivya cezaevlerine hapsedilip ağır işkenceler gördüğünü ve Che'nin yakın dostu olduğunu söyledim. Bu küçük oyun işe yaradı, Lennon ona iyice ısındı ve birlikte filme alındılar. *Imagine*'ın kayıtlarını ilk kez dinlemek hoş bir sürprizdi. Şarkıların niteliği son derece yüksekti ve işin güzel yanı, siyaset sanatı boğmamıştı. Lennon bir Jean-Luc Goddard olmamıştı. (Goddard Avrupa Maoculuğu'nun ağır etkisi altında aşırı-radikal dünya görüşüyle çevirdiği son filminde devrimci siyaset adına tüm sanatsal biçim ve normlara savaş açmıştı. Sonuç, en azından benim için siyasal ve sanatsal bir faciaydı.) Lennon'ın *Imagine*'deki siyaseti ve müziği sanatsal gereksinimlerle içiçe örülmüştü. Başka rock grupları, özellikle de Doors ve Jefferson Airplane, kimi zaman fazla yüksek sesle rock'ın kendisinin

devrim olduğunu vurguluyorlardı. Lennon rock müziğiyle siyaset arasında doğal bir denklik olduğu düşüncesini kabul etmiyordu. Kendisine o gün üç kez çaldırdığım 'Working Class Hero'da ise tam tersi bir sonuca varmıştı. İşçi sınıfı süperstar'ı burjuva toplumu için yalnızca bir güvenlik subabıydı. Bu LP'yi dinlemek, insanı derinden etkiliyordu, çünkü ezgi ve şarkılar uyum içindeydi ve Lennon'ın derinlemesine duyumsadığı ve sıkça da bastırdığı kişisel deneyimlerinden kaynaklanmaktaydılar: çocukluktaki baskı ve ihmaller sonradan kendisi Düşler İmparatoru haline geldiğinde tam tersine dönüşmüştü. Bunlar Lennon'ın, çocukluk temalarının siyasal içgüdülerini payandaladığı 'Deneyim Şarkıları'ydı.

Bu olaydan birkaç ay sonra bizi arayıp Yoko'yla birlikte ABD'de yaşamaya karar verdiklerini bildirdi. Nedenleri kişiseldi. Çocuğu eski kocası tarafından kaçırılan Yoko, kızını bulup geri alabilmek için umutsuzca çırpınıyordu. Talihsiz bir karar olduğu sonradan ortaya çıkacaktı. Kendi kült konumunun ve Amerika'nın (Patricia Highsmith ve Wim Wenders tarafından gözlemlenen) çılgın yanının, trajik ölümünün biçim ve tarzını kimse kestiremese de, bir gün kesişmesi kaçınılmazdı. Siyasal düzlemde İngiltere'den, işçi sınıfının duyarlılığında bir dönüm noktası oluşturan ve İngiliz egemen sınıflarını ciddi biçimde kaygılandıran madenci grevinin arifesinde ayrıldı. New York'da Lennon, işçi sınıfına uzaklıklarıyla ünlü Jerry Rubin ve Abbie Hoffman gibi yippy liderleriyle tanıştı. Birmingham'da Saltley Kapıları'na yürüyen genç işçiler Lennon için çok daha doyurucu olurdu ve hiç kuşkusuz yok ki, dayanışma çağrılarına cömertçe karşılık verirdi.

Grevler sırasında üniversitelerin çoğu işgal edilmişti, madencilerin grev süresince kampus olanaklarından yararlanmaları sağlanıyordu. Colchester'deki Essex Üniversite-

si'nde işçi ve öğrencilerin katıldığı büyük bir toplantıda bir konuşma yaptım ve ilk kez işçilerle kampus sakinleri arasında kuramsal değil, gerçek bir birlikteliği duyumsadım. Hava coşkulu, madenciler zaferlerinden emindiler, gerçekten de birkaç hafta içinde kazandılar da. 1970'de Wilson'ın yerini Edward Heath almıştı; İşçi Partisi'ne karşı greve girmek istemeyen işçiler Heath'e ağır bir darbe indirmede duraksamayacaklardı. Ne ki Heath Hükümeti'nin düşmesine yolaçan ve Margaret Thatcher'ın zaferine yolu hazırlayan, 1974'deki madenci grevi oldu.

Robin Blackburn bir solcu geleneğini bozmuş ve Heath'in çöküşü geçtiği günlerde evlenmeye karar vermişti. Düğün yemeğinde onu hem kutluyor hem de ihanetinden dolayı paylıyorduk. Özellikle Clive Goodwin Blackburn'ün bu saf değiştirmesine fena halde bozulmuştu. Şakalaşmalar geç saatte gelen bir konukla birlikte kesintiye uğradı. Önceki gün katıldığı akşam yemeğine kafasını takmış genç Mary Furness'dı bu. Tennant'ların malikanesinde konuktu, yeni gelenlerin adları duyurulup da herkes Kraliçe ve eşini selamlamak üzere ayağa kalktığında, şaşkınlıktan küçük dilini yutmuştu. Birkaç dakika sonra Harold Macmillan da gelmiş ve yemek servisine başlanmıştı. Öykünün ilginç yönü, o gecenin başlıca konusunun madencilerin grevi ve Mick McGahey ve Arthur Scargill'in maskaralıkları olmasıydı. Kraliçe uygarlığın çöküşü yaklaştığını duyumsuyor, eşi ise böylesi bir felaketin önüne nasıl geçileceği yolunda varsayımlar sürüyordu öne. Tepkiler Kraliçe Victoria'nın Avrupa'dak 1848 Devrimleri karşısında duyduğu paniği andırıyordu. Victoria amcası Belçika Kralı'nın korkulu mektubunu şöyle yanıtlamıştı: '24 Şubattan bu yana (Fransa'daki devrimin tarihi) varolan herşeye karşı, şimdiye dek hiç bilmediğim bir huzursuzluk duyuyorum. İnsan çocuklarını, eğitimlerini, geleceklerini düşündükçe, -ve onlar için dua

ettikçe- kendi kendime düşünüyör ve hep diyorum ki, “Kendilerine verilecek -ister önemli olsun ister önemsiz- her türlü göreve uygun yetişsinler.” Şimdiye dek böyle bir şey aklıma gelmemişti, ama şimdi bunları düşünüyörüm...”

Gerçekte her iki kraliçe de gereksiz ölçüde karamsarlığa kaptırmışlardı kendilerini. Mary Furness’ın anlattığına göre Tennant’ların yemeğinde kraliyet ailesinin sinirlerini yatıştıran Britanya’nın ayrıksılığı konusundaki konferansı ile Harold MacMillan olmuştu: ‘Ülkemizde siyasal bir sarkacı-mız var,’ demişti ihtiyar, kurnaz tilki. ‘Gidebileceği en sol yana savruldu, ben şimdiden sağa yöneldiğini ayırımsayabiliyorum. Kaygılanacak bir şey yok, Efendim...’ Macmillan’ın sarkacı kısa süre içinde geriye savrulacaktı, hem de öcünü ala ala.

1967’yle açılan dönem, Avrupa’da sona ermek üzereydi. Son ayaklanma ise neredeyse başarıya ulaşacaktı. Portekiz’de *ancien régime*’in yıkılması, doğrudan silahlı kuvvetlerdeki radikalleşmenin sonucuydu. İnsanların çoğu İspanya’nın daha önce patlayacağını düşünüyordu ve Avrupa Solu’nun kuramcılarından hiçbiri Portekiz’e fazla dikkat etmemişti. Lizbon, Porto ve Alentejo’lu genç askerlerin, Afrika’daki sömürge savaşlarıyla radikal fikirlere yakınlaştığını sezememişlerdi. Bu gençler gerilla mahkûmlardan aldıkları Che Guevara ve Mao’nun kitaplarını okumuşlardı. Bu olgu, çatışmanın nafileliğinin de etkisiyle, diktatörlüğü deviren Silahlı Kuvvetler Hareketi’nin boyvermesine yolaçmıştı. Portekiz bir yıl boyunca sosyalist devrimin eşiğinde yaşadı, askerlerle işçiler mitinglerde kolkola yürüyorlardı. Henry Kissenger Şili’de Allende’yi devirmek için kullanılan destabilizasyon siyasetinin yürürlüğe konulmasını istiyordu. Şili’deki darbede 30.000 sendikacı, komünist ve sosyalist General Pinochet tarafından katledilmişti. Ama Portekiz’de ordu bölünmüştü, bu nedenle de güvenilmezdi. Devrim

sürecini saptırmada Mario Soares ve Sosyalist Parti başarılı oldu. Soares destekçilerine demokrasinin *yanısıra*, kapitalizmi yıkacağı sözünü veriyordu. Radikal muhalifleri kazanmak için Doğu Avrupa modelindeki tek partili bürokratik garabete değil, sosyalist demokrasiye inandıklarını göstermeleri gerektiğini göremediler. Yaşayan bir sosyalist strateji geliştirmede başarısızlığa uğradıkları için de, demokrasi bayrağını Soares'e kaptırdılar.

1973'de Londra'da Portekiz diktatörü Caetano'nun ziyaretine karşı bir gösteri düzenlemiştik, resmî bir ziyafeti sabotage ettiğimiz gerekçesiyle, Buckingham Sarayı'nın karşısında, diğerlerinin yamsıra ben de gözaltına alınmışım. 1974-75'de Portekiz Devrimi'yle bir dayanışma hareketi örgütledik, ana şiarımız 'Portekiz Şili Olmasın!' idi, gerçek tehlikenin bu olmadığı zamanla ortaya çıkacaktı. Ernest Mandel Lizbon'da çok geniş bir toplantıda konuşmuş, Sosyalist Parti'ye 1789-sonrası Fransası'nda Saint-Just'ün formülünü anımsatmıştı: 'Yarı-devrim yapanlar, yalnızca kendi mezarlarını kazarlar.' Büyük alkış almıştı, ama Soares kartların kendi elinde olduğunu biliyordu: demokrasi yoluyla sosyalizm vaadi. 1975 Kasımı'nda aşırı solun kalkıştığı budalaca darbe girişimi kaçınılmaz yenilgiyle sonuçlandı. Lizbon Komünü olmayacaktı. Pinochetvarî bir darbe de. Fransa, İtalya ve Portekiz'de eksik olan, bir yandan halkın coşkusuyla yakalayıp yansıtırken, bir yandan da toplumsal düzeni içinden patlatan ve mücadeledeki milyonlarca işçiye *sosyalist demokrasi* gerçekliğini gösteren özenle hazırlanmış hedeflerdi. İleri kapitalist toplumlardaki hareketlerin kapitalist devletten sosyalist sisteme *tek* hamlede ulaşmaları mümkün değildi. Lenin 'otokrasinin karanlığı ve jandarma egemenliği' olarak betimlediği özgül Rus koşullarında partisini oluşturmuştu. Kısmen İtalyan aşırı solu dışında, hiçbir sol grup Çarlık Rusyası'ndakini değil, içinde yaşadığımız ve çalıştığımız

mız toplumları yansıtan yeni tipte partileri oluşturmada başarılı olamadı. Diktatörlüğün hüküm sürdüğü Portekiz bile, parlamenter demokrasinin açıklığını, grupların demokrasi kavramında anlaşılmadıkları karanlığa doğru bir hamleye yeğlemişti. Yine de, Avrupa ve Kuzey Amerika, 1968'in sonuna gelindiğinde, Saygon'un zaferine ve ABD'nin nihaî yenilgisine de tanık oldu. Watergate'in tohumları ABD'nin tarihinde ilk savaş yenilgisini tattığı gün atılmıştı.

O yılın sonlarına doğru, o zaman üç yaşında olan kızımı büyükannesinin Göller Bölgesi'nde, Ambleside'daki evinden almaya gitmiştim. Windermere istasyonunda Londra sabah trenini beklerken platform bekçisi gülümseyerek, 'Soğuk, değil mi?' demişti. Kızım parolayı yakalamış, bağırdı: 'Hayır, hayır! Portekiz Şili olmayacak!'^{*} Hayretler içindeki bekçi kızın nece konuştuğuna anlamadan bakakalmıştı. Bu, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın savaş sonrası tarihindeki en fırtınalı devrelerden biri için güzel bir betimlemeydi. Öteki üç kıtadaki hareketler bir an için duralamış olabilir, ama uzun bir durağanlığı kaldıracak durumda değillerdi. Çok fazla kişinin hayatı tehlikedeydi. 1975 yılı sona erdiğinde Fransa, ABD, Tayland, Hong Kong ve Filipinler'e girmem yasaklanmıştı. Türk rejimi de Sartre, Russell ve birkaç kişinin yanında beni de 'aklî ve siyasî yozlaşmışlar' ilan edip, ülkelerinin topraklarını kirletmemizi yasakladı. Bolivya'da General Reque Teran, And cumhuriyetlerinin Britanyalı tarihçisine 'Burada olduğu sırada kim olduğunu (gönderme bana) bilseydik, onu öldürürdük' demiş. Tabii bu General'in tarih süreci konusundaki bilgisizliğinin teselli edici bir göstergesi. 1967'de 1968 sonrasında olduğum kişi olmayabileceğim aklıma gelmemiş.

(*) Politize küçük kızın, İngilizce 'soğuk, dondurucu' anlamına gelen chilly sözcüğü ile Şili için kullanılan Chile sözcüğü arasındaki ses benzerliğinden kaynaklanan bir yanlış anlaması (ç.n.).

ONBİRİNCİ BÖLÜM
SAPKINLAR VE DÖNEKLER

*Onurlu bir yoksullukta dokudu sesin
Hakikat ve özgürlüğe adanmış türküleri-
Bunları terketmen hüzünlendiriyor beni,
Eskiden bir şeydin, şimdi o da değilsin.*

Shelley'den Wordsworth'e, 1815

Altmışların siyasal karmaşasından sonra, ileri kapitalizm görünüşte bir dinginliğe kavuşmuşa benziyor. Bu nasıl olabilir? Günümüzün koşulları yirmi yıl öncesinden daha kötü değil mi? Zaten, olan bitenler gerçek miydi? Kendi yanılsamalarımızın kurbanı olmayalım? Altmışların umutları ve idealizmi nereye gitti?

Bunlar ilişkisiz sorular değil, ama soranların büyük bölümü, gerçekte yanıtlarını istemiyor. Yanıtlar, soruların içinde gizli. Yetmişlerin sonları ve seksenli yılların Avrupasında altmışlarla dalga geçmek, gözde bir eğlence. Bu, yenilgilerimiz için küçük bir bedel oldu. Fransa'nın *flambée soixante huitard*'larının* çoğu öylesine tarihin ihanetine uğra-

(*) Fr.: Ateşli altmışsekizliler (ç.n.)

radıkları duygusuna kapıldılar ki, geçmişlerini inkar ettiler. Bu hep böyle olmuştur, her zaman da olacaktır.

Devrimci dalgalar her gerileyişlerinde ardlarında hem iz, hem de bol miktarda enkaz bırakmışlardır. Pek çok sabık devrimci, gerileme ve çekiliş dönemlerinde, ters kutuplara dönmüşlerdir. 1640 İngiliz Devrimi'nin önemli tarihçilerinden Christopher Hill, kitabı *The Experience of Defeat*'de Commonwealth ve Restorasyon'un son yıllarında, radikallerden bazıları da dahil olmak üzere çok sayıda devrimci ideologun Stuart hanedanının Avrupa'da sürgünde bulunan başıyla nasıl uzlaştığını anlatır. Milton tavrından taviz vermemiştir, ama çağdaşlarından bazıları akıntıya kürek çekmeyi zor bulmuşlardır. Benzer bir süreç 1789'dan sonra Fransa'da da yaşanmış, özellikle Napoléon'un iktidarı ele geçirmesinden sonra eski Jacobinler'in bir bölümü bir gecede anti-Jacobin'e dönüşmüştür. Coleridge ve Wordsworth bu akımın Britanya'daki en önde gelen örnekleridir. Coleridge Avam Kamarası'nda hayvanlara kötü davranmayı yasaklayan bir yasayı 'yasamacı Jacobinism'in en güçlü örneklerinden biri' olarak eleştirecek kadar ileri gitmiştir. Isaac Deutscher *The God That Failed* -Koestler, Silone, Gide, Louis Fischer, Richard Wright ve Stephen Spender'in, yeni dünya görüşlerini açıklayan ortak yapıtları- için kaleme aldığı bir tanıtma yazısında 'eski komünistimizin, en iyi gerekçelerle en kötü şeyleri yaptığını' anlatır. 'Her cadı avında en öndedir. Eski ideale duyduğu kör nefret çağdaş tutuculuğun mayasıdır. En ılımlı 'refah devleti' çağrılarını dahi 'yasamacı Bolşevizm' olarak mahkûm etmekte duraksamaz... Garip gösterisi, kendisini içinde bulduğu açmazı yansıtmaktadır. Ama bu açmaz yalnızca ona özgü değildir -tüm bir kuşağın tutarsız ve aldirışsız bir yaşam sürdürdüğü bir çıkmaz sokaktır bu.' Reagan'cı Amerikan dergisi

Commentary'nin yayın kadrosu tümüyle değilse bile, çoğunlukla önceki kuşağın radikallerinden oluşmaktaydı.

Fransa'da, 1968 Mayıs'ından on yıl sonra yeni bir grup ortaya çıkarak *Le Monde*'un kültür ve inceleme sayfalarını devraldı. Bunlar, önderleri bir zamanlar Stalin'in mirasıyla son kez kesin olarak hesaplaşma yolundaki tüm girişimlere şiddetle karşı çıkmış olan eski Stalinci ve Maoculardan oluşan, 'yeni filozoflar'dı. Yetmişlerin sonuna doğru birden Gulag'ları ve koğuşturmaların ölçeğini keşfetmişlerdi. Bir zamanlar Marksist Sol'dan her türlü Stalinizm eleştirisini sert tepkilerle karşılayanlar, şimdi Slav milliyetçisi Soljenitsin'i yeni guruları kabul etmişlerdi. 'Çağımızın Dante'si' diyordu Bernard-Henri Levy büyük bir coşkuyla; eski 'halkın dostu' ve bir zamanlar Fransız Maoculuğu'nun kuramcısı olan Andre Glucksman, Marksizm'in temerküz kampları dünyası demek olduğunu söylüyordu. Stalin tek gerçek Marksist ve sosyalist olarak görülmekteydi. Yeni felsefenin en ağırlıklı etkiyi medya üzerinde yapması şaşırtıcı değildir. Bu felsefe benzersiz bir popülerlik kazandı. *Time* dergisi Fransız aydınlarına yeni bir ilgi peydahlamıştı. *The Sunday Times* ve *The Observer*'da uzun makaleler yayınlanıyordu, Amerika ve Avrupa televizyonlarında bunlarla yapılan birkaç yüz röportaj yayınlandı. Yeni, ya da onlarca yıldır *Encounter* gibi dergilerde yayınlananların dışında bir şey söylemiyorlardı. Bunlara değer kazandıran şey, '68'e duydukları nefretti. Çoğu harekete şu ya da bu biçimde katılmış olduğundan, gelecekte de tüm sosyalist 'ilüstrasyonlar'ı mahkûm etmeleri yararlıydı. Bir zamanlar Sol'un Mekke'si olan Paris, seksenlerin başında Avrupa gericiliğinin merkezi olmuştu. Mitterand ile 'yeni filozoflar'ın karışımı, Thatcher'ın İngiltere'sinden çok daha alçakça bir biçimde sağcı bir atmosfer yaratmaktaydı.

Fransa'da aynı ölçüde demoralize olmakla birlikte yeni buhrandan kurtulmak için başka bir yol seçenler de vardı. İntihar ediyorlardı. Nicos Poulantzas Kamboçya'da olayların gelişiminden büyük bir bunalıma düşmüştü. Fransa'da ufukların kasveti Pol Pot'un uyguladığı dehşete eklenince, 1968'de barikatların yapılmasına yardım eden ve sonrasında da Devlet üzerine birçok önemli yapıt üreten bu adam artık dayanamamıştı. Çok parlak bir zekâsı olduğunu görmek için onunla aynı fikirde olmak gerekmiyordu. Fransa'daki yakın dost ve yoldaşlarımdan hiçbiri 'yeni filozoflar'dan imza almak üzere kuyruğa girmedі. JCR'in önde gelen liderlerinden Henri Weber kendini, aşırı-sol örgütünce reddedilmiş ve harcanmış hissediyordu. Yuppi'lere katıldı, ardından da tam seçim yenilgisinin arifesinde Fransa'nın sosyalist Başbakanı'na danışman oldu. Weber de '68'de iktidarı ele geçirmediğimiz için çok sevinenler' arasında, ama yolculuğunun kendisini nereye götürdüğünü yaşayan görecekti.

Regis Debray de Fransa Devlet Başkanı Mitterrand'ın danışmanı oldu. Bu görevi sırasında bir gün Elysée Sarayı'ndan onu arayıp Fransa'ya girme yasağının hâlâ yürürlükte olduğunu, bu yasağın kaldırılması durumunda minnettar olacağımı söyledim. Durumun böyle olmasına şaşırılmıştı, ama ertesi gün Londra'daki Fransa Büyükelçiliği'nden arayarak dilediğim zaman Fransa'ya gidebileceğimi bildirdiler. Ne ki, bu nezaket gösterisini herhangi başka bir şeye yormak, aşırı öznellik olur. Acı gerçek şuydu ki, *Devrim İçinde Devrim*'in yazarı, Camiri'de hücre hapsine mahkûm olmuş bir adam, şimdi Fransız milliyetçiliğinin tutsağıydı. Üçüncü Dünya ülkelerini dolaşıp bütçeleri askerî harcamalarla şişirilmiş rejimlere Fransız füzeleri ve Mirage jetleri pazarlamaya çalışıyordu. 1982 Mayıs'ında Paris'te onunla karşılaştığım bir arkadaş, Pa-

ris'teki ziyafetlerden ve olasılıkla iktidarın nimetlerinden tombullaşmış olduğunu yazıyordu. Debray'nin Fransa'nın Afrka'daki emperyalist iddialarını utanmazca haklı gösterme çabalarını betimledikten sonra aynı kişi, şunları söylemekteydi:

Kendisine Mitterrand rejiminin destek sağlamak için ne yaptığını sordum. Debray'nin yanıtı: kimsenin desteğini sağlamaya uğraşmıyoruz, yeni ve kalıcı bir şeyler kurmaya çalışıyoruz... Çıkmaya hazırlanırken Elizabeth [Debray'nin eski siyasal görüşlerini bugün de savunan karısı] ona elle yazılmış kısa bir mektup gösterdi ve sanırım bir konuda müdahalesini istedi. Bunu gönülsüzce kaydedip adeta yok sayışındaki hava tarife gelmez biçimde, ama korkunç derecede resmîydi.

Debray'nin ayrılmasından sonra Elizabeth bana mektubun Regis Camiri'deyken kendisine yardımcı olan ve konuk eden Bolivyalı bir yazardan geldiğini ve yalnızca kitabı basıldığı sırada Fransa'ya girebilmek için vize istediğini anlattı. Bu güruh berbat, diyordu Elisabeth, ülkeye girmek isteyen Latin Amerikalılara davranışları öncekilerden farksız. Kibirleri insanı ürkütüyor...

Bu dönemde sapkın olmak, örneğin '30'larda olduğundan çok daha kolaydı. Hitler'in zaferi, genellikle umut dolu olanlarda dahi karamsarlık yaratmıştı. Alman eleştirmeni Walter Benjamin ertesi gün Gestapo'ya teslim edileceğini öğrenince, 1940 Eylül'ünde Fransa-İspanya sınırında Port Bou'da intihar etmişti. Dostu Brecht'in 'Hitler'in Alman yazınına verdiği ilk büyük zarar olarak nitelediği ölümü, oyun yazarını derinden sarsmıştı. Benjamin'in intiharını öğrendiğinde şunları yazdı:

Armut ağacının gölgesinde satranç masası başında
Yıpratma taktiklerine bayılırdın
Seni kitaplarından kopartan düşman
Bizim gibilerce yıpratılamayacak.

Brecht'in karamsarlığının nedenlerinden biri Stalin Rusyası'nda olup bitenleri bilmesiydi. Koğuşturmalar Kızıl Ordu'nun, Sovyet askerî stratejistlerine verdiği bir dizi konferansta yeni Almanya'nın gelmekte olan savaşta kullanacağı yöntem ve tarzı öngören efsanevî Mareşal Tukachevsky'nin de aralarında bulunduğu en iyi komutanlarını tasfiyeye uğratmıştı.

Ozan Mayakovski, tiyatro ustası Meyerhold, yetenekli siyasetçi Adolphe Joffe, hepsi '20'lerde intihar ettiler. Stalinci geleceği sezinlemişlerdi ve görüntü dayanılmazdı. Sonraki yıllarda Kremlin'deki diktatör insanlara kendi yaşamlarına son verme şansını da pek tanımayacaktı. İntihar lüks görünüyordu. Puşkin'in gerçek varisi Osip Mandelstam 'Stalin Taşlaması'nı yalnızca dostları arasında okuyordu, ama şiir öylesine güçlüydü ki ağızdan ağıza yayıldı. Mandelstam bu 'suçu' nedeniyle öldürüldü, Stalin'in Sovyet yazınına uğratıldığı pek çok kayıptan biri de budur. Şiirin iletisi, yalındı:

Yaşamlarımızın altındaki zemin kaydı.
On adımdan duyamıyorsun sözcüklerimizi.
Ama ne zaman bir bir dil sürçmesi olsa
Kremlin'deki dağcıya bulaşıyor,
parmakları on tombul solucan,
sözcükleri kile,
üst dudağında gülen devasa hamam böcekleri,
çizmelerinin pırıltısı.

Tavuk boyunlu patronların gübreleriyle çevrili

yarım-adamların dalkavukluklarıyla oynuyor.

Biri ıslık çalıyor, miyavlıyor diğeri,

üçüncüsü burnunu çekiyor.

Uzatıyor parmağını ve yalnızca kendisi patlıyor.

At nalları gibi sırayla emirnameler diziyor,

biri kasığa, alna diğeri, şakağa, göze,

Idamları çilekler gibi yuvarlıyor dilinde

Yurdundan gelme eski dostlar gibi

kucaklaşmak istiyor onlarla.

Sapkınlık bu yıllarda, Avrupa'nın büyük bölümünde ölüm anlamına gelmeye başladı. Bizim son onyılda yaşadığımız ise, faşizmin neden olduğu sarsıntılı yenilgilerle kıyaslanamayacak gerilemelerdi. Yeni gericilik, 'radikalizm' adı altında tüm Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da savaş-sonrası reformların kazanımlarını yıkmaya koyulmuştu. Başkan Reagan ya da Margaret Thatcher gibi bazı liderler sıradan insanların Devlet'ten kurtulmak istediklerini söyleyerek bunu kendi hanelerine geçirmeye çalıştılar. Refah devletinden, çağdaş kamu hizmetlerinden kurtuluş ve birçok hizmetin özelleştirilmesi, merkezî bürokrasiye karşı zaferler olarak sunuldu. Benzeri önlemler Fransa'da Mitterrand, İspanya'da Gonzales, Yunanistan'da radikal popülist Papandreu gibi sosyal-demokrat liderlerce gündeme getirildi. Tüm bunlar, üzüntü verecek durumlar, ama Batı'daki en gerici rejimi dahi Faşizm'e benzetmek, ölçsüzlük olur. Gerçekte eğer bir bilanço çıkartılacak olursa, Faşizm'in bu namış ardıllarının gerek İspanya gerekse Portekiz'de yerlerini daha geleneksel burjuva-demokratik rejimlere bıraktığını, Yunanistan'daki faşizm-yanlısı NATO işkencecileri rejiminin ise seçilmiş bir hükümetle değiştirildiğini vurgulamak gerekir. İşkence laboratuvarı, fiili bir askeri rejimle yönetilen tek ülke olan Türkiye'ye kaydı.

Tabii ki zamanlar değişti. Altmışların siyaseti yirmi yıldan çok daha uzak görünüyor. Hiçbir şey değişmemiş gibi davranmayı yeğleyen kişi ve siyasal örgütlerin batıklarını Avrupa'nın çeşitli kentlerinde görmek mümkün. '75 sonrası dönemi, tarihin dayattığı duraklamalardan biri, örüntüsü ve zamanı kestirilemeyen yeni dalgadan önce düşünmemiz için bizlere tanıdığı bir süreydi. Bu dalgayı oluşturacak koşullar şimdiden mevcut, ve Britanya sahnesinin duyarlı gözlemcilerinden biri bir roman biçiminde de olsa, bunun azınlıkların gizli ve yıkıcı eylemi biçimini alacağım öngörüyor. Raymond Williams, *The Volunteers*'de İşçi Partisi'nin tümüyle buharlaşıp yokolacağını ve hükümet iktidarının milli bir hükümetin eline geçeceğini belirtiyor. Romana göre sermayeye karşı kitlesel direniş, artık olanaksızlaşmıştır. Sol'un bir kitle siyasetinden söz edilemeyeceğı gibi, işçi sınıfı militanlığı da bölgesellikle sınırlanmıştır. Bu koşullarda Sol, Alman ve İtalyan modelinde, azınlık eylemlerine dönecektir. Williams Sol maceracılığın klasik bir örneğı sayılabilecek bir senaryo çizmektedir. *New Left Review*'un sorularını şöyle yanıtlıyor:

The Volunteers, Britanya işçi sınıfının yerel militanlıkla sınırlanması, baskıcı bir sağcı hükümet tarafından yönetilmesi, devre dışı bırakılması ve büyük bir yenilgiye uğratılması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar dizisinden birini gündeme getirmektedir. Bence bu durumda gizli şiddet eylemlerine dönölür. Ben bunlardan yana değılim... Buna isterseniz *terörist* deyin, böyle bir modeli önermek istemiyorum. Ama bunlara eski dindarlıklarımızla karşı çıkmak da istemiyorum, çünkü artık onlara güvenebileceğimizi düşünmüyorum. Tabii tasarımlar değışebilir.

Romanındaki olanca karamsarlığına karşı Williams, yine de görüşünü kitle bilincinde apansız bir değışim olasılı-

ğını dışılamayarak ılımlandırmaktadır. Williams'ın kuşağının sapkınlarının siyasal görüşlerini ve kendisinin de, bunlara eşlik eden tutkularını büyük ölçüde korumaları ilginçtir. Bunları yazarken John Saville'in yetmişinci yaşgünü için Ralph Mliband ve Marion Kozzack'm onuruna verdiği parti geliyor aklıma. Çoğu eski tüfeklerden oluşan, küçük bir topluluktur. Saville teşekkür konuşmasında takdire değer bir uzlaşmazlık, savaşı yitirdiğimize kesin bir inanmazlık sergilemişti. Yaşam boyu yoldaşı Constance'a teşekkür ederken de, şöyle demişti: 'Kinnock'un konuşmalarını her okuyuşumda, 'Tanrım!' diyorum. Ne kadar feci, değil mi? Wilson'dan daha da kötü.' Constance da bana Wilson'un kendisinden öncekinden daha kötü, onun Attlee'den daha kötü, onun da... (Gülüşmeler ve Constance'a tezahürat). Miliband'ın kendisi sosyalist demokrasinin güçlü bir savunucusu olarak kaldı. Şimdi emekli olan Christopher Hill ender olduğu kadar dikkate değer bir güçle hâlâ sosyalizm davasını savunuyor.

Ernest Mandel Dördüncü Enternasyonal'den ayrılmamdan hiç hoşnut olmadı. Bitmez tükenmez fraksiyon kavgalarından bezmiştim. Bir dizi onulmaz hata yaptıklarını düşünüyordum. Küçük bir örgüt içinde bir kez daha bir iç çekişmeyi sürdürme düşüncesinden dehşet duyuyordum. Kamuya bir açıklama yapmadan çekildim. *New Left Review*'nin 1987'de onuruna verdiği bir yemekten sonra Mandel bana 'Sizin kuşağınızda bizdeki dayanıklılık yok' dedi. Belki de haklıydı, ama sorun yalnızca dayanıklılıkta mı? Mandel'in kendisi 1939'da Belçika'da on altı yaşındayken militan olmuştu. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak sağcı Yahudi örgütlerinin Hitler'e karşı savaşıma ya da onu yenmedeki yetersizliğinden düş kırıklığına uğramıştı. Babası Henri Alman Komünist Partisi üyesiydi, genç Mandel, erken yaşlarda pek çok eski komünist kitabı okumuştur. Babasının ke-

narına notlar düştüğü yeni yapıtları da görmüştü. Notlar, genellikle tek sözcükten ibaretti: 'Yalanlar!' Dolayısıyla Mandel yerel Komünist Partiye değil de, liderleri Abram Leon'un *On The Jewish Question* adlı klasik bir yapıtı kaleme aldığı küçük bir Belçikalı komünistler grubuna katılmıştı. Grubun tümü Direniş Hareketi'nde yer aldı. Leon Gestapo'nun eline geçerek idam edildi. Böylesi gruplardan nefret ediliyordu, çünkü onlar tüm Almanları Nazi olarak değerlendirmemekteydiler. Mandel'in yoldaşları düzenli olarak askerlere, Faşizm'in hayvansal yüzünü açığa çıkartan ve ordudan ayrılmaları çağrısını yapan Almanca propaganda bildirileri dağıtıyorlardı. Mandel'in kendisi de iki kez Nazilerce tutuklanmıştı. Birincisinde kaçmayı başardı. Yeniden tutuklandı, bir Nazi mahkemesi önünde 'yargılandı' ve 1944'de Almanya'da bir Nazi temerküz kampına gönderildi. O yılın başlarında Dördüncü Enternasyonal'in gizli seksiyonlarının birinci Avrupa konferansına katılmıştı. Müttefiklerin zaferi pek çok kişinin yanı sıra, onun da yaşamını kurtardı. Bu deneyim 1968'de Batı Avrupa'da yaşananlardan çok farklıydı. Belki de Batı'daki 'dayanıksızlık' bununla açıklanabilir.

Ne ki benim için, 1968'in en bunaltıcı yan etkisi siyasetle bağlantılı değildi. Rudi Dutschke Danimarka'daki evinde yikanırken öldü. Eski kurşun yarası iyileşmiş, ama doktorları kendisine bayılma tehlikesinin süreceği ve gözetimsiz sıcak suyla yıkanmaması gerektiği konusunda uyarılmışlardı. Doktorlar pek çok şey söylerler, suikast girişiminden sonra hiç bayılmadığı için, bu tavsiyeyi kulakardı etmişti. Ama o gün yorgundu ve bayıldı. Ölümü hızlı ve acısızdı, ama doldurulmaz biir boşluk bıraktı. Ölümünden birkaç ay önce kendisiyle Londra'da, ikimizin de konuşmacı olarak katıldığımız bir konferansta karşılaşmıştım. O geldiğinde ben ayrılmak üzereydim, durup kucaklaşmıştık. Konuşmamızda ısrar et-

miş, bir süre High Holborn'daki bir kafede söyleşmiştik. 'Ya sen?' diye sormuştu, 'İyi misin? Değişmedin mi?' Coşkusunda en ufak bir azalma yoktu. Yakın dostu ve kendisini çok etkileyen Mandel'den uzun uzadıya sözettik. 'Şaşırtıcı bir insan,' diyordu Dutschke, 'hiç değişmiyor.' Danimarka'ya bir dahaki gelişimde kendisini ziyaret etmem için benden söz aldı, Kopenhag'a son kez geldiğimde onu görmeyişime biraz bozuk çaldı. Ölümü Almanya'da büyük bir boşluk yarattı. Yeşillerin meydan okumasına ve kendi fikirlerinin bu saflarda ifade edilmesine ne denli sevinirdi...

Ölümünün hüzünlü bir dipnotu daha var. Gazetesi Dutschke'yi mahkûm eden Alman basın kralı Axel Springer'in oğlu yaralı öğrenci liderinin hayranları arasına katılmıştı. Dutschke tedavi için yurtdışında olduğu sıralar genç Springer 'çocukların giysileri' için cömert bir bağışta bulunmuştu. Dutschke'nin ölümünden kısa bir süre sonra, dostlarına yaşamının artık bir anlamı olmadığını söyleyerek intihar etti. Babası bu sarsıntıyı hiçbir zaman atlatamadı.

Malcolm Caldwell, Pol Pot Kamboçya'sının başkentinde öldü. Pol Pot'un Batı'daki birkaç destekçisinden biriydi ve kendisiyle birçok kez tartışmıştık. Kamboçya'lı diktatörle buluşmasından bir gün önce kaldığı konuk evinin salonunda esrarlı bir biçimde tabancayla vuruldu. Rakip bir fraksiyonun işi miydi? Hiçbir zaman öğrenemedik, Pol Pot da kısa bir süre sonra devrildi.

Ama beni en fazla etkileyen ve yaşamımda büyük bir boşluk yaratan ölüm, Clive Goodwin'inki oldu. 1977'de Los Angeles'a hareketinden bir gün önce bir şey isteyip istemediğimi sormak için beni aramış, LA'nın 'cennet ve cehennemi bir arada barındıran' yönünden söz etmiş ve döner dönmez bu konuda uzun bir makale yazmaya söz vermişti. Ama dönmeyecekti. Trevor Griffiths adına Warren Beatty'le görüşmeye gitmişti. Griffiths'in *Kızıklar* filmi için hazırladı-

ğı senaryoyu konuşacaklardı. Clive her zamanki gibi giyinmişti: bir tişört ve blucin; bu Beatty'nin dairesinin bulunduğu Beverly Wiltshire'ın desteklediği bir giyim tarzı değildi. Clive rahatsızlandığında görüşmeleri tamamlamış, oteline dönüyordu. Sendeleyerek tuvalete girdi. Yere düştü. Yönetim sarhoş olduğunu düşünerek cankurtaran yerine LA polisine haber verdi. Polisler onu Beverly Hills karakoluna götürerek bir hücreye kapattılar. Dostum Clive o sırada beyin kanaması geçiriyordu. O gece hiçbir tedavi görmeden öldü. Robin Blackburn beni arayıp haberi ilettiğinde Orta Galler'de bir arkadaşın evinde bir kitap üzerinde çalışıyordum. İki gün felç oldum. Kendi başıma uzun yürüyüşlere çıktım, uygun bir köşeye gizlenip ağladım. Yıllar boyu, bilincinde olmadan ahizeyi kaldırıp numarasını çevirdim, durdum. Birbirimizi yitirdiğimiz yıllar gözümde daha da iğrenç bir hal aldı.

Isteseydim dahi Clive'ı belleğimden silemezdim. Willesden'da, öldüğü yıl militan bir greve sahne olan Grunwick's Foto-işlem fabrikasına yakın bir yerde doğmuştu. Son siyasal eylemi grev gözcülüğü yapmaktı. Babası yaşamı zenginlerden aldığı bahşişlere bağımlı bir garsondu, sonraki yıllarda Clive kendisinin de bahşişle yaşadığını söyleyecekti - müşterilerinden aldığı yüzde onluk komisyonlarla. Her zamanki gibi kendiyse dalga geçiyordu, çok yetenekli bir insandı. Yaşamına bir aktör olarak başlamış, Londra ve Yorkshire'de Osborne'un *Look Back in Anger*'ında Jimmy Porter rolünü oynamıştı. Ellilerde Pinter'in *The Caretaker*'ının ilk kez yayınlandığı bir kültür dergisi olan *Encore*'un çıkarılmasına katkıda bulunmuştu. Ken Tynan'la dostluğu, Granada Televizyonu için birlikte yaptıkları radikal sanat magazin programı *Tempo*'da çalışmasına yol açmıştı. *Tempo* çok başarılıydı ve John McGrath'ın 'karşı-ideoloji savunucuları' olarak betimlediği kişileri beyazcama getirmede uz-

manlaşmıştı. Bunlar arasında R. D. Laing, Joan Littlewood ve Adrian Mitchell sayılabilir. Britanyalı izleyiciler Carmen Callil adlı genç Avustralyalı kadını da ilk kez *Tempo* aracılığıyla tanıdılar.

Clive ben kendisiyle tanışmadan önce genç, sosyalist bir ressam olan Pauline Boty'yle evlenmişti. O dönemdeki dostları bunun son derece mutlu ve entelektüel açıdan verimli bir birliktelik olduğunu anlatıyorlardı. Ne ki Pauline'in hamileliği sırasında lösemi olduğu ortaya çıkmış, kızları Boty Godwin'in doğumundan kısa bir süre sonra da ölmüştü. Clive'in bu darbeden sonra duygusal bakımdan kendini toparlayabildiğini sanmıyorum. Bundan bana bir kez söz etmiş, yarasının hâlâ açık olduğunu ayımsamıştım. Pauline'in resimleri hem yeteneklerine bir paye, hem de kalıcı bir anı olarak Cromwell Yolu'ndaki dairesinde duruyorlardı.

Yazın ajanslığı onun için salt bir para kazanma makinesi değildi. Kapitalizmin son evrelerinde televizyonun önemini kavramıştı, sosyalist oyun yazarlarını küçük ekrana çıkarmaya kararlıydı. Onlar için zorlu bir mücadele verdi; Denis Potter, Ken Loach, Jim Allen, Trevor Griffiths, Jack Gold, Snoo Wilson ve Cherry Potter gibi yazar ve yönetmenler ona çok şey borçludurlar.

Clive öleli on yıl oldu, ama acısı sürüyor. Dostları arasında bunu duyumsayan yalnız ben de değilim; hâlâ biraraya geldikçe onu yaşamımızın bir parçası kılmayı sürdüren niteliklerinden söz ederiz. BBC için üç oyunluk bir dizi yazdığım ve Pebble Mill'deki Dram Bölümü Müdürü'nün rol dağıtımına başladığı, ama Şirket'in korkarak çekimden vazgeçtiği 1985'de onu ne kadar çok özlediğimi duyumsadım. Hampstead Heath çevresinde koşarken Clive'la bu konuda düşsel bir söyleşiye girdiğimi anımsıyorum.

Son günlerde bana sık sık altmışlarla ilgili herhangi bir üzüntü duyup duymadığımı soruyorlar. Bazıları kibarca,

her şeyi unutup, günümüz üzerinde yoğunlaşmayı yeğleyip yeğlemediğimi bilmek istiyor. Anlarlar mı, anlamazlar mı bilemiyorum ama, soruları geçmişe değil, geleceğe yönelik. Hiçbir şeyden pişman değilim. Ben dahil pek çok birey ve grup, hatalar yaptık. Bu döneme ilişkin pek çok şey gizem ve düşlere büründürüldü. Ama başat tema, yeni bir dünyaya gereksinim duyduğumuzdu. Günümüzde kişi farklı bir şey düşünebilir mi? Dünya Orwell'vari bir karabasanın pençesine düşmedi. Hollywood dışında, Vietnam'ın verdiği dersler tümüyle unutulmuş değil. Beyaz Saray'ın siyasal unutkanlığı teşvik etmek için tüm girişimlerine karşın, ABD nüfusunun büyük bölümü hâlâ Nikaragua Sandinist Cumhuriyeti'nde askerî bir müdahaleye karşı çıkıyor. Reagan yönetiminin Nikaragua'daki *ancien régime* artığı bir grup gangster, kokain kaçakçısı ve işkenceciyi özgürlük savaşçıları olarak sunma girişimi fena halde geri tepti. *New Yorker* dergisi, ustalıkla kaleme alınmış bir makalede Watergate'in Nixon'a Hindiçin'i yüzüne gözüne buluşturması karşısında verilmiş bir ceza olduğu gibi, Irangate'in de Reagan'a Nikaragua siyaseti için biçilmiş bir ceza olduğunu belirtiyordu.

Gerek Doğu, gerekse Batı Avrupa'daki Avrupalıların önemli bir bölümü, nükleer silahlanma yarışına karşı. Kıt'alarının yeni ve tahrip gücü yüksek silahların deneme alanı olmasını istemiyorlar. Bu görüş en dramatik ifadesini Alman Yeşilleri arasında bulmakla birlikte, onların başarısı Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni derinden etkiledi. Günümüzde yeni bir 68'in eşiğinde olduğumuzu sanmıyorum, ama bir ruh değişikliğini tüm Avrupa'da duyumsamak mümkün. Bu çöküşün nedenlerinden biri ABD'de Reagan modelinin yıkılması, ama Avrupa devletleri üzerinde yeni bir hayalet kol gezmeye başladı. Adı, Mikhail Gorbaçov.

Ellili ve altmışlı yıllarda Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya'da, seksenlerde yeniden Polonya'da sosyalist demokrasi lehine ayaklanmalar oldu. Polonya dışında tümü Sovyet tankları tarafından ezildi. Ama Gorbaçov'u kimin tankları devirecek? Şimdi iktidarda olan Sovyet liderlerinin reform programı yirmili yıllardan bu yana, SSCB'nin demokratikleşmesi yolunda en ileri öneri demetini oluşturuyor. Batı bu konuda bir hayli sinirli, ama gerçek ironi, Sovyetler Birliği dışında Gorbaçov reformlarına asıl muhalefetin Sovyet tanklarının iktidara geçirdiği içi geçmiş ihtiyarlardan kaynaklanmasında yatıyor: Doğu Berlin'de Honecker, Budapeşte'de Kadar, Prag'da Husak. Gorbaçov'un başarılı olacağı korkusuyla altlarını ıslatıyorlar. Çünkü o zaman barajlar yıkılacak ve kendi halkları ayaklanarak Sovyetler Birliği için uygun olanın, kendileri için de uygun olduğunu öne sürecekler. Doğu Avrupa'daki muhalifler Prag ve Varşova yenilgilerinden bu yana umutlarını yitirmişlerdi. Savaşı yitiren pek çokları, kendilerini karamsarlığa kaptırmıştı. Bir kez daha Sovyet bürokrasisi tarafından ezilmek üzere yaşamlarını feda etmeye hazır değillerdi. Özel temaslarında değişim için tek kalıcı temelin Sovyetler Birliği içindeki bir harekette yattığını savunuyorlardı.

Böylesi reformcu bir atılımın Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin üst katmanları arasında ortaya çıkacağını kim kesin olarak öngörebilirdi ki? Tepeden tabana, yoz bir idare-i maslahatçılar ve bürokratlar yığınınından ibaret olan, bu parti değil miydi? Asalak bir ır, bir ceset değil miydiler? Bu parti içinden ergeç gerçek bir reformcunun çıkacağını savunan tek Sol kuramcı, Isaac Deutscher oldu. Deutscher Gorbaçov'u öngörmüştü. İnsan Sovyet liderinin borcunu yakın bir zamanda Deutscher'in anıtsal tarihlerini SSCB'de yayınlayarak ödeyeceğini ummazlık edemiyor. Ne ki, başaramaması her zaman olasılık dahilinde. Karşı

baskılar bir hayli güçlü, ama Sovyet halkı Stalinci barbarlık bir yana, Brejnev'varî bir yozlaşmaya dahi tahammül edemeyecek gibi görünüyor. Gorbaçov'un başlattığı süreci başkaları tamamlamak durumunda kalabilir, ama en azından başlatıldı. Gorbaçov en temel özgürlüklerden yoksun bırakılmış bir halkın umutlarını yansıtıyor. Bu umutlara el mi koyacağını, yoksa yerine mi getireceğini göreceğiz, ama kişi her gün Moskova'dan açıklanan değişikliklerden etkilenmeden edemiyor.

Tüm dönüş ve gerilemelerine karşın tarihin bu ileri akışı karşısında kişi nasıl edilgen ya da kinik bir maske ardına gizlenebilir ki? Bu kitapta sözünü ettiğim insanlardan pek azı örneklerin saflarına katıldı. İçlerinden pek çoğunun bugün siyasal örgütlerin üyeleri olmadığı doğru, ama ne zaman karşılaştık, bu bir sapkınlar buluşması oluyor. 1986 Aralığı'nda Los Angeles'da Ralph Schoenman'la karşılaştım. Tıpkı yirmi yıl öncesinden anımsadığım gibiydi. Taklit edilmesi mümkün olmayan tarzıyla Kudüs'den Tel Aviv'e düzenlemeyi düşündüğü Barış Yürüyüşü'nün nasıl bazı kişi ve kurumlarca baltalandığını anlattı. Kuzey Amerika'da önde gelen Yahudi kökenli aydınları İsrail'in yayılmacı siyasetine muhalefetlerini dile getirmek üzere örgütlemişti. Bunun sonucu olarak da, İsrail'e girmesi yasaklanmıştı. 'Sanırım,' diyordu gururlu bir gülümsemeyle, 'tanınmış bir Mafya şefinin dışında İsrail'e girmesi yasak olan tek Yahudi benim.' Ne yazık ki ona bir zamanların önde gelen Marksist öğretim üyelerinden ve *Ramparts*'ın yayıncılarından olup sonradan Reagan'ın dış siyaseti ve utanmasız kapitalizm savunuculuğuna terfi eden Davi Horowitz'in neler yaptığını sormayı unuttum.

Başkaları da var. Fransa'da JCR'in merkezî liderlerinden Henri Weber, şimdi Fransa'nın eski başbakanlarından Fabius'un salonunda sürekli bir mobilya oldu ve kendi geçmi-

şiiyle dalga geçiyor. Pat Jordan siyasal bir toplantıda alçakça yaralanana dek konumunu koruyabildi. Şimdi bir yanı felçli. Hâlâ okuyup konuşabiliyor. Yaşama iradesini yitirmedi. Robin Blackburn ve Perry Anderson yine *New Left Review*'u yayınlıyorlar ve yayın kurulu toplantılarında düzenli biraraya geliyoruz. Anderson Bolivya günlerinden bu yana Kadim Dünya ve Marksizm üzerine dört şaşırtıcı kitap yayınladı, ünü eskisinden de fazla. Blackburn de Yeni Dünya'da kölelik tarihi ve zamanla bunu tasfiye eden güçler üzerine yaşamının yapıtını tamamlamak üzere.

Alman ozanı Erich Fried, Anschluss'dan sonra Avusturya'ya kaçıp İngiltere'den sığınma hakkı istedi ve bu ülkeyi ana üssü haline getirdi. Fried büyük Alman siyasal taşlama geleneğini sürdürüyor ve Heine ve Brecht'in varisi olarak görülüyor. Altmışlı yaşlarında, ama hâlâ bizim altmışlarımızın savunuculuğunu yapıyor. Erich'le zaman zaman geçmişten ve günümüzden sözediyoruz, kanser ameliyatlarına karşın iyimserliğini sürdürüyor ve çağdaş siyasetin genç sahtekârlarından daha genç gözüküyor. 1987'de bir kez karşılaşp Rudi Dutschke ve döneklik olgusundan sözettik. Fransız, Çinli ve İspanyol öğrenciler bir kez daha sokağa dökülmüşlerdi, genel hava 68'dekinden farklı olmakla birlikte, kimi zaferler de kazanmışlardı.

68 ideallerinden ricatın en aşırı örneklerini simgeleyen Fransız entelijansiyasının değişken davranışından sözederken, 'Nasıl bu kadar çabuk vazgeçebildiler?' diye soruyordu.

Erich Fried günümüzde Alman dilinde yazan yaşayan en büyük ozan olarak değerlendiriliyor. Şiirleri Berlin Duvarı'nın her iki yanında kolayca dolaşp ve ülkenin her iki kesiminde de geniş bir okur kitlesi buluyor. 1986'da Paris'te prestijli bir yazın toplantısına çağrıldığını anlattı bana. Yüzlerce *gliterati** bulunuyordu toplantıda. Fried bu

(*) Ital.: aydınlanmış (ç.n.).

toplantı için, kendi gözetimi altında özenle Fransızca'ya çevrilen bir şiir yazmıştı. Bu şiiri bana önce Almanca olarak okudu, sonra da İngilizce'ye çevirdi. Tümünü defterime kaydedebilmek için onunla yarıştım. Şiirin adı 'Sol İçin Dua'ydı, o akşamüstü Fried'in bana okuduğu, şöyle bir şeydi:

Hâlâ inanmadığım sevgili Tanrı
Bir kez daha bir mucize yarat
Çünkü zamanıdır
Ya da aynı anda birkaç mucize birden
(Çünkü bir tanesi az gelebilir)
Ve terkettiğin bu Fransız aydınlarına
Sonunda her aydın modasını izlememeyi
Moda kıl.

Onları bir saniyede
İyi ve yararlı sapkınlardan
Sefil dönemlere dönüştüren
Stilistik momentum'u yitirmelerini sağla
Parlak ifadeleriyle gözleri körleşmesin
İçeriğin yoksulluğunu kavratmayacak kertede
Bu denli iyi olmasınlar şeytanın avukatlığında
Boynuzları çıkacak, ayakları toynaklanacak
Ve ardlarında uzun bir kuyruk oluşacak kadar!

Yeryüzündeki hiçbir söylemin
Züppeliği, kibir ve ırkçılığı,
Örneğin anti-Semitizm ya da Arap düşmanlığım
Bağıslatacak kadar zekice olamayacağını kavrat onlara.
Ve Sol'un aptallık, suç ve hatalarının haklı

hiçbir eleştirisinin

Hiçbir şekilde gericiliğe sapmayı haklı

gösteremeyeceğini de

Çünkü Sağ'm yöneldiği ya da kaydığı yön
Ne Fransa ne de dünya için çıkış olamaz.

Marchais bakışlarına engel de olsa
Gorbaçov'un Stalin olmadığını
Ve Afganistan'daki girişim ne denli feci de olsa,
Nicaragua ya da Güney Afrika sözkonusu olduğunda,
Afganistan ya da Gulag yaygaraları koparmanın,
Ya da bu yolla bir şeyler elde edilebileceğini sanmanın,
Hâlâ budalaca bir suç olduğunu görmelerini sağla.
Reagan ya da Weinberger
İnsanları ve dünyayı kurtarma yolundaki
Safdil arayışların yerini alamaz.

'Peki' dedim, 'bitirdiğinde tepkileri ne oldu?' Kafasına
şarap kadehlerini fırlatıp onu alçaklık, budalalık, hilekar-
lık, aptallıkla suçlayıp salonu terk mi etmişlerdi? 'Hayır,'
diye yanıtladı Fried, 'ben de şaşırdım ama çoğu coşkuyla
alkışladı.'

Tarih, sonuna yaklaşan bu yüzyıla ilişkin hükmünü he-
nüz vermedi. Dünyanın büyük bölümü kötü günler geçiri-
yor, ama gerçekleştirilen ilerlemeler ne denli kırılgan ve bo-
zulabilir görünse de, umudun kendisinden vazgeçilemez.

Tarık Ali, 1968 kuşağının dünya ölçeğinde tanınan birkaç isminden biri. Hem Pakistanlı, yani “Doğulu” hem de yüksek öğrenimini yaptığı İngiltere’de seçkin bir öğrenci önderi olarak sivrilip “1968 hareketi”nin Avrupa’daki bütün platformlarda temsilciliğini yapabilecek kadar “Batılı”. “1968 kuşağı”nın, bütün dünyayı kendi vatani, bütün halkların sorunlarını kendi öz sorunu olarak benimseyen enternasyonalist havasını, düşünüş ve davranış ufkunu kişiliğiyle, yaşantısıyla adeta özetleyen bir insan. Hem eylem adamı, hem düşünür ve yazar. O destansı yıllar boyunca Tarık Ali’yi kâh Londra sokak ve meydanlarında kitle gösterileri örgütlerken, kâh Latin Amerika’da Che Guevara’nın izini sürerken, Berlin veya Ravalpindi veya New York’ta yoğun tartışmalar içinde ya da Vietnam Savaşı’nın ortasında Russel Mahkemesi’nin bir üyesi olarak görüyoruz. Tarık Ali, işte bu kimlik ve deneyim zenginliğiyle, 1960’ların dünyasına ve “1968 kuşağı”na, hem aradan geçen otuz yılın süzgecinden bakabilmeyi hem de o yılların ve o kuşağın “havasını” bütün canlılığıyla yansıtabilmeyi başarıyor.

